[illegible]סאן

חיים גראוויצער

(ראנגלעניש פון דעם געפאלענעם)

פון דער חסידישער וועלט

דאס צווייטע בוך

*

פישל שניאורסאן

חיים גראַוויצער

(ראַנגלעניש פון דעם געפאַלענעם)

פון דער חסידישער וועלט

דאס צווייטע בוך

בערלין

BUCHHANDLUNG „JALKUT“, BERLIN-CHARLOTTENBURG
KANTSTRASSE 46

א י נ ה א ל ט :

I. שטילע נגינה און ציגיינערשע הילולא

ווי אַ אונטערגעשאָסענער איז ער פלוצים אַנטלאָפן פון יוסעלעס פרישן קבר און האָט זיך ממש פייל פון בויגן געלאָזט איבער די ברייטע פעלדער פון יענער זייט בית־עולם. ער איז געלאָפן וואוהין די אויגן האָבן אים געטראָגן. און נאָך איידער מ'האָט זיך געקענט רעכט אומקוקן, איז ער שוין פאַרשוואונדן אין געדיכטן סאָסנע־וואַלד, וואָס האָט געשימערט אין דעם ווייטן האָריזאָנט.

ערשט אין וואַלד האָט ער זיך פלוצים אָפּגעשטעלט און זיך ווי אַ צעמישטער אַרומגעקוקט.

— וואָס וויל ער דאָ אין וואַלד? וואוהין לויפט ער? וואָס טוט זיך דאָס מיט אים?...

האָבן זיך אָבער זיינע רעיונות האַלב פאַרלאָרן און געפּלאָנטערט. און אַריינגעריסן זיך איינע אין די אַנדערע, קומען אָן די רעיונות הויפנווייז, ווערן אָבער באַלד אומבאַוועגליך שווער ווי בליי און פאַלן אַראָפּ אין דעם אָפּגרונט פון דער נשמה. איז וואָס, הייסט עס, האָט ער, חיים גראַוויצער, טאַקע גאָר דעם קאָפּ פאַרלאָרן? ער האָט נאָך נישט געוואָלט און נישט געקענט תופס זיין די טיפקייט פון זיין אינעווייניגסטן אומגליק, וואָס בויגט דעם גרעסטן מענשן אומברחמנותדיג צו דער ערד און ברעכט אויף שטיקער אייזערנע מוחות. האָט

ער זיך אָנגענומען מיט בײדע הענט פאַרן קאָפּ, מיט אומ־מענשליכער אָנשטרענגונג זיך באַהערשט און כלומרשט רוהיג האָט ער װי מיט אײזערנע צװאַנגען געצױגן און געסדרט זײנע רעיונות. אײן מאָל פאַר אַלע מאָל — אַ פּשוטן חשבון הנפש! װאָס איז דאָ אָקאָרשט מיט אים פאָרגעקומען? עפּעס האָט ער געפילט, אַז דער עיקר איז שױן פאַרפאַלן און אױף טױט אָפּגעשניטן. נאָר דאָס איז פאָרגעקומען אַזױ נאַטירליך און אומבאַמערקט, אַז ער האָט נאָך ניט געקענט געפינען אין זײן נשמה דאָס ארט פון אָט דעם טױט־בלוטיגן שניט. ער האָט געערדט צו זיך אַלײן, דערבײ האָט ער נאָך עפּעס גאָר װי אַמאָל געטאָקט און געשניצט זײנע װערטער.

— הײסט דאָס, אין גרױס שמחה און געזאַנג פון אין עוד מלבדו איז ער און מיט אים אינאײנעם אַ עם רב געגאַנגען נאָך יוסעלעס מטה, כדי באַשײמפּערליך דעם טױט אַלײן מקבר צו זײן. װאָרום באמת װערן דאָך טױט און לעבן גלײך בטל און נכלל אין דער אײביגער שמחה פון אין עוד מלבדו...

חיים האָט זיך פּלוצים אַ קער געטאָן, אָנגעכאַפּט מיט דער רעכטער האַנט אַ הױך אױסגעשטרעקטע סאָסנע, זיך גע־װענדט מיטן פּנים צו די בױמער און גלײך אין טיפן װאַלד אַרײנגעשריען:

— װאָס מיט חיים גראַװיצער זאָל זיך ניט פּאַסירן, אָבער איר, בױמער און גראָזן, הימל און ערד, איר װײסט דאָך באמת, אַז ס׳איז טאַקע אין עוד מלבדו.

— אין עוד מלבדו!

דער װאַלד האָט אַ ציטער געטאָן פון זײן געשרײ.

נאָר חיים האָט זיך עפּעס פאַרשעמט און מיט גרױס כעס אױף זיך אָנגעפאַלן:

— װאָס לאַרעמסטו? װעמען װילסטו פאַרשרײען?...

האָט ער שוין ווייטער געצויגן דעם אָנגעהויבענעם חשבון הנפש.

...און אַז ער האָט דערזעהן ווי יוסעלע מיט דעם קליינטשיקן בערדעלע לאָזט זיך שטיל און רוהיג אין קבר באַגראָבן און אויף זיין קינדיש ליכטיג פנים פאַלן שטיקער פייכטע ערד — האָט זיך אין אים, אין חיים גראַוויצער, לחלוטין אָהן זיין רשות און ידיעה, ע פּ ע ס אַזוינס אויפגעהויבן, וואָס האָט אים אַזוי פאַרקלעמט דאָס האַרץ און פינסטער געמאַכט די אויגן. אין רעכטן מיטן התלהבות איז ער מיט אַמאָל ווי אַ פושע ישראל אַנטלאָפן פון דעם אָפענעם קבר, ניט זאָגנדיג אַפילו קיין קדיש. ווער זשע איז אָט דער „ע פּ ע ס"? ווי קומט ער אַהין, וואו מ'אָטעמט מיט דעם אייביגן אמת פון אין עוד מלבדו? און ווען דער טויט האָט שוין אָנגעהויבן פאַרשווינדן, איז הינטער זיינע פּלייצעס ערשט אויסגעוואַקסן אַ „עפּעס", וואָס האָט אין איין רגע אים, חיים גראַוויצער, אין דעם קבר פון זיין אייגענער נשמה אַריינגעוואָרפן. ער אַליין איז דער קבר און קברן פון זיין נשמה. ניין, ניט דאָס... ער וויל וויסן נאָר איין זאַך, וואָס הייסט עס „אָהן רשות און ידיעה"....

אָט ביי דעם פונקט זיינען זיינע אָנגעשטרענגטע רעיונות ווייטער שטיין געבליבן. ניט געלאָזט זיך רירן פון אָרט, זיינען זיי שוין געשטאַנען ווי פעסט אָנגעצויגענע פּרוזשינעס. איין רגע אָפּלאָזן—פאַלן זיי צוריק אין אָפּגרונט.

און טאַקע אין איין רגע זיינען אַלע רעיונות פאַרשוואונדן. און ווי אויפן בית־עולם האָט אים אָנגעהויבן דאָס האַרץ ווייטער צו נאָגן. אַן אומגעהויערע טיפע בענקשאַפט צו יוסעלען האָט אים אָנגעכאַפּט און שוין לחלוטין פאַרטונקלט דעם מוח. און אין דעם פאַרטונקלטן נעפּל האָט פּלוצים, גאָט ווייס ווי אַזוי, אַ שימער געטאָן די געשטאַלט פון שרהן, וואָס איז געגאַנגען אויף דער לויה אין אַזאַ היץ אין אַ דיקן ווינטער־

שאַל, פאַרהילט איבערן קאָפּ, און ממש גערירט פון זינען, געקוקט מיט אַ טעמפּן שרעק, ווי מ׳טראָגט די מטה פון איר בן־יחיד אויפן עולם האמת. חיים האָט זיך פּלוצים דערמאנט: ערב יום־כּפּור פאַרנאַכט, ער פאַרהאַלט זיך בכּיון אַ ווײַלע אין שטוב, כּדי צו הערן, ווי שרה, די ווײַב זײַנע, אַ פּראָסטע יידענע, בענשט ליכט. דאָס שניי־ווײַסע טיכל איז איר צניעותדיק טיף אָנגערוקט אויפן שטערן. זי פירט אויף אַ ווײַבערשן שטייגער מיט די ציטעריגע הענט איבער די אָנגעצונדענע ליכט, באַדעקט באַלד מיט די הענט דאָס פּנים און הויבט אָן בעטן און וויינען, ווי נאָר אַ יידישע מוטער קען וויינען. חיים שטייט שוין אין קיטל, נעבן אים יוסעלע — זיי קוקן אין אַ זייט און אויף יוסעלעס אויגן שטייען שוין ניט ווילנדיג קינ־דערשע טרערן. ער האָט זיך אפילו אַמאָל אָנגעבויגן צו יוסעלען און געזאָגט: דער מאַמעס כּשרע טרערן זײַנען אַ סך העכער, ווי די גאַנצע מתנגדישע תפילה־זכּה.

חיים האָט זיך ווײַטער ווי אַ צעמישטער אומגעקוקט אויף די בוימער אין וואַלד. פּלוצים האָט ער זיך אָנגענומען מיט בײַדע הענט פאַר אַ בוים, זיך אָנגעשפּאַרט מיטן קאָפּ אויף דער לינקער האַנט און האָט זיך צעוויינט אויף אַ קול. וועמען האָט ער באַוויינט? — דעם טויט פון זײַן בן־יחיד אָדער דעם טויט פון זײַן אוממענשליכער התלהבות? צום ערשטן מאָל אין לעבן, האָט ער, חיים גראַוויצער, דער חבדישער „קאַלכאַויוון“, געוויינט פּשוט ווי אַ קינד, געוויינט אָהן ווערטער און אָהן רעיונות. זײַנע גרויסע מעכטיגע פּלייצעס האָבן זיך געוואָרפן אין קראַמף. ער האָט זיך ממש געשטיקט אין טרערן. נאָר פון דעם אינערליכן אָפּגרונט, וואוהין ס׳זײַנען ניט לאַנג פאַרזונקען זײַנע אָנגעשטרענגטע רעיונות, האָט עפּעס אַ קול געשריען און געוואָרנט:

— חיים גראַוויצער!

— חיים גראַוויצער!

די זון איז נאָך הויך געשטאַנען אויף דעם הימל און אומ־ערטרעגליך גליהענדיג אַריינגעקוקט אין דעם געדיכטן סאָסנע־וואַלד. און די בוימער, וואָס האָבן זיך פאַרטאָג אַזוי פאַר־שמאַכט געצויגן צו דער זון און זיך געפרייט אַקעגן איר — זיינען איצט געשטאַנען אומבאַוועגליך אויסגעשטרעקט, מיד, האַלב פאַרשלאָפן,—ווי אָהן כחות טאַקע פון דער ברענענדיגער היץ.

חיים האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ פון דעם בוים, אָן וועלכן ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט. זיין פנים האָט זיך פּלוצים פאַרענדערט. מיט בייזע ברוהענדיגע בליקן האָט ער עפּעס ווי אויף זיך אַליין אַ קוק געטאָן. דאָס פנים זיינס האָט זיך פאַרקרימט פון כעס און ווייטאָג. אין דער שוואַרצער באָרד האָבן אַ בלישטשע געטאָן זיינע ווייסע פאַרחלשטע ציין.

האָט זיך שוין דער קאַלכאויוון אין אים אויף אַ נייעם ווילדן אופן אויפגעפלאַקערט. אויב מ'דאַרף, איז ער גרייט לעבעדיגער־הייט צו טראָגן חבוט הקבר. אויב דער חשבון־הנפש לויפט פון אים, וויל ער אים ניט נאָכלויפן. און אויב זיין ליבער נאָמען וויל אים ניט ראַטעווען, בעט ער ניט קיין רחמים, ווייל ער האָט קיין רחמים ניט פאַרדינט. זאָלן אַלע יסורים פון דער וועלט אויף אים קומען, זאָלן זיי רייסן פון אים שטיקער. און מיט דער פריי־הערדיגער גבורהשער מסירות־נפש האָט ער זיך מיט איין קער לחלוטין איבערגעגעבן אין רשות פון דעם בייזן מבול, וואָס האָט אין דער טיפעניש פון זיין נשמה געקאָכט און געזאָדן.

ער האָט איינגעהויקערט די פּלייצעס, אַראָפּגעבויגן דעם קאָפּ און זיך געלאָזט האַסטיג גיין. עפּעס אַן אומברחמנותדיגער גליהענדיגער ווייטאָג האָט אָהן ווערטער און רעיונות זיין גאַנצע נשמה אַרומגענומען. חיים האָט צוזאַמענגעפּרעסט די ציין און אפילו קיין געשריי ניט געטאָן. ער איז שוין געגאַנגען ווי אַ באַנומענער. צייטנווייז האָט זיך אים געדוכט, אַז ער גייט

ניט ווייטער, נאָר ער רוקט זיך אַלץ טיפער אין דעם פינסטערן תּהום. ער האָט שוין ניט באַמערקט קיין אָרט און צייט. ווי אַ באַנומענער איז ער געגאַנגען אַלץ ווייטער און ווייטער, אויף אַ רגע האָט ער זיך ניט אָפּגעשטעלט. און געגאַנגען איז ער פּאַמעליך, פאַרזונקען עפּעס אין אַ טיף־שטילער צע־בראָכנקייט...

שעהנלאַנג איז ער געגאַנגען ווייטער און ווייטער, ניט גע־פילט, וואוהין און ווי לאַנג ער גייט...

די זון האָט זיך שוין געזעצט, ווען חיים איז אַרויס פון דעם געדיכטן סאָסנע־וואַלד אויף אַ גרויסער ברייטער לאָנקע. פון פאָרנט האָט זיך דער האָריזאָנט געעפנט אַנטקעגן דער געפאַ־לענער זון. נאָך בייטאָג האָט די זון פון רעכטן מיטן הימל אָנגעהויבן פאַלן אַלץ טיפער צו דער ערד. איצט האָט זיך דער האָריזאָנט שוין אומברחמנותדיג אָנגעצונדן און געברענט.

— אַ סוף זאָל דאָס נעמען...

ביי חיימען האָבן זיך פון מידקייט אונטערגעבויגן די פיס. ער האָט זיך אומבאַוואוסט געזעצט ביים עק וואַלד מיטן פּנים צום האָריזאָנט, זיך אָנגעשפּאַרט מיטן רוקן אָן אַ בוים. ער איז נאָך אַלץ געווען ווי באַנומען. רויטע בליקן פון דעם האָ־ריזאָנט האָבן געשפּילט אויף זיין עטוואָס בלאַס־געוואָרענעם פּנים. ס'האָט אים אָנגעהויבן וואַרפן אין קעלט. ער איז געווען אַזוי מיד און צעבראָכן, אַז ער האָט זיך ניט ווילנדיג אויסגע־שטרעקט אויף דער ערד. איז אויף אים עפּעס אָנגעפאַלן אַ זיסע מידקייט. און די זיסע מידקייט האָט זיך אים אין אַלע זיי־נע גלידער צעגאָסן. ער האָט עפּעס מאָדנע אַ שמייכל געטאָן און געקלערט, אַז ער זאָל טאַקע אַזוי נאָר ניט איינשלאָפן. וואָס? נאָך אַמאָל: טאַקע נאָר ניט איינשלאָפן! טאַקע נאָר ניט... די זיסע מידקייט האָט אים באַרוהיגט און ווי אַ שטילער וויכער נעפּל איינגעשלונגען זיינע לעצטע זאָרגן.

דערווייל איז שוין די זון געווען איינגאַנצן אַרומגעכאַפּט פון דעם שקיעה־פייער. טאַקע גאָר די לעצטע רגעים. זיינען שוין קליינינקע וואָלקנדלעך, ווי שטיפעריש דערשראָקענע קינדער, זיך, גאָט ווייס פון וואַנען, צוזאַמענגעלאָפן. דערזעהן דעם מיאוסן סוף פון דער זון, האָבן זיי זיך אין פּנים געביטן און אָנגענומען אַלערליי משונהדיגע קאָלירן: טונקל־בלוי, פיאָלעט.... אַנדערע האָבן זיך פון צער און שרעק אין פייער געוואָרפן. און דער גרויסער וואַלד האָט זיך עפּעס אויף אַ שווערן שטייגער פאַרטראַכט און זיך געקוויקט מיט טונקעלער בין־השמשותדיגער קילקייט.

פלוצים האָט אַ שימער געטאָן פונדערווייטנס עפּעס אַ געשטאַלט פון אַ מענטשן. חיים האָט ליגנדיג זיך איינגעקוקט. ווער קען דאָס זיין? דער מענטש איז געגאַנגען זייטליך פון דער לאָנקע, אויף דעם עק וואַלד, אויפן וועג צו חיימען, האַלטנדיג זיך האַרט ביי די ביימער. חיים האָט פון שרעק קוים געקענט עטוואָס אויפהויבן דעם קאָפּ און די פּלייצעס. ער האָט זיך עטוואָס אַ קער געטאָן מיט דער אויבערשטער העלפט אָן אַ זייט און האַלב ליגנדיג האָט ער זיך אָנגעשפּאַרט מיט דער לינקער האַנט אָן דער ערד און זיך מיט גרויס אָנשטרענגונג איינגעקוקט. די געשטאַלט איז געוואָרן אַלץ נעהענטער און בולטער. האָבן זיך באַלד ביי חיימען די האָר געשטעלט קאַפּויר. וואָס איז דאָס — אַ חלום, צי אַ דמיון, צי ער האָט זיך פּשוט פון זינען געריירט? מיט אומגעהויערן שרעק האָט ער איצט קלאָר און בולט דערזעהן: ניט ווייט פון דעם אָרט, וואו ער איז געלעגן, האָט זיך אָפּגעשטעלט יוסעלע, ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט מיט דער לינקער פּלייצע אָן אַ בוים און מיט דער רעכטער האַנט האָט ער אַזוי מאָדנע קינדיש געגלעט זיין קליינטשיק בערדעלע. יוסעלע האָט עפּעס כמורנע און ערנסט געקוקט אָן אַ זייט צום וואַלד צו. חיים האָט זיך אַ פאַרגאַפּטער

פון אָרט ניט געקענט רירן. אין גרויס פאַרוואונדערונג האָט ער באַמערקט, אַז יוסעלע שטייט, ווי אין טאָג פון זיין חופה, אין דעם זעלבן שוואַרץ־זיידענעם היטל, וואָס איז אויף אים אַביסל צו גרויס און איז אים אויך איצט עפּעס יינגלש־שעמעוו־דיג אָנגערוקט אויפן שטערן. האָט חיימען באַהעריטש אַ מאָדנע פּיינליכע אומזיכערקייט. קען דען דאָס זיין? די אומזיכערקייט איז נאָך שטאַרקער און פּיינליכער געוואָרן, ווייל זי האָט זיך שוין געמוזט ראַנגלען מיט אַ באַהאַלטענעם חשק צו דער ווירקליכקייט, וואָס ווייזט זיך פאַר די אויגן. דאָס האַרץ האָט שוין בגנבה זיך געצאַפּלט און געפרייט...

חיים איז האַלב ליגנדיג געבליבן אין דער זעלבער פּאָזע ווי פריהער, אָנשפּאַרנדיג זיך מיט דעם לינקען עלנבויגן אָן דער ערד. ער האָט זיך טאַקע ניט איינגעהאַלטן און פאָרזיכטיג אַ פרעג געטאָן:

— דאָס ביסטו, יוסעלע?

— דו זעהסט דאָך, טאַטע!

— ווי קומסטו אַהער — דו ביסט דאָך ערשט היינט געשטאָרבן?

— דיינע גרויסע יסורים, טאַטע, האָבן מיך אין קבר ניט געלאָזט איינליגן. בין איך טאַקע צו דיר צוריקגעקומען. איך בין דאָך אַלע מיינע יאָרן נזהר געווען דיר, חלילה, קיין עגמת־נפש ניט פאַרשאַפן...

חיים האָט געשטוינט. יוסעלע האָט קיינמאָל ניט גערעדט אַזוי גיך און אַנטשלאָסן מיט אַזאַ שאַרף לשון. האָט דאָס נאָך מער פאַרשטאַרקט חיימס פּיינליכע אומזיכערקייט. ער האָט זיך אומגעדולדיג אויפגעזעצט אויף דער ערד און פראָסט אַ פרעג געטאָן:

— ווי קען אָבער אַ טויטער אויפשטיין פון קבר פאַר תחית־המתים?

יוסעלע האָט גוטמוטיג אַ שמייכל געטאָן. אָנגעשפּאַרט ווי פריהער מיט דער לינקער פּלייצע אָן אַ בוים, האָט ער מיט דער רעכטער האַנט געגלעט זיין קליינטשיק בערדעלע און טאַקע גאָר מלמדיש פריילין געענטפערט:

— דאָס איז אודאי אַ גרויסע קשיה, ממש אַ קלאָץ קשיה. נאָר כ׳בין אַלע מיינע יאָרן אַ פשוטער דרדקי מלמד, כ׳ווייס ניט פון קשיות און זעה נאָר, וואָס ס׳שטייט פשוט פאַר די אויגן. אין לו לדין אלא מה שעיניו רואות — אפילו אַ דין דאַרף זיך פאַרלאָזן נאָר אויף דעם, וואָס זיינע אויגן זעהן. דו האָסט זיך אַפילו ליב צו פיל צו גריבלען (יוסעלע האָט דאָ עפּעס גאָר ניט אויף זיין שטייגער העזהדיג אַ שמייכל געטאָן), נאָר די גרעסטע קשיות דאַרפן אַוועק אָן אַ זייט, אַז דו זעהסט אַליין מיט דיינע אייגענע אויגן, ווי איך שטיי פאַר דיר אַ לעבעדיגער. איין מאָל פאַר אַלע מאָל — אין לו לדין אלא מה שעיניו רואות...

חיים האָט ניט געהאַט וואָס צו ענטפערן. דער אינעווייניגסטער צווייפל און די פּיינליכע אומזיכערקייט זיינען ניט פאַרשוואונדן, נאָר ווי אָפּגערוקט זיך אָן אַ זייט. איז שוין דער באַהאַלטענער חשק אַרויסגעשפּרונגען אין דער נשמה און אָנגעהויבן פראַנק און פריי דאָס בענקענדיגע האַרץ משמח זיין. נאָר חיים איז געזעסן אויף דער ערד ווי אָהן כחות, אַראָפּגעלאָזט די הענט אויף די קני און זיך טרויעריג פאַרקוקט אויף אַ זייט צו דער לאָנקע צו. די געפאַלענע זון איז שוין לאַנג פאַרזונקען ערגעץ אונטער דער ערד. ווער ווייס וואָס מיט איר טוט זיך דאָרט? אויף דער גאַנצער וועלט איז שוין לאַנג געשטאַנען די נאַכט. וואָלט דאָס עמיצן אַ ריר טון! מילא, איז אָהן אַ זון. די לאָנקע האָט זיך אַפילו נחתדיג געבאָדן אין לבנה־שטראַלן. חיים האָט אין גרויס פאַרוואונדערונג פלוצים אַ קלער געטאָן, אַז פאַר דער לבנה זעהט יוסעלע אויס אַ סך קלאָרער און נעהענ־

טער. ער האָט זיך אומגעקערט צו יוסעלען מיטן פּנים און אַ זאָג געטאָן:

— אַזוי אָדער אַנדערש — כ'בין שוין אָבער, יוסעלע, אַלץ־איינס געשטאָרבן. מאן דנפיל מדרגא איקרי מית — ווער ס'פאַלט אַראָפּ פון דער מדרגה, הייסט שוין אַ געשטאָרבענער....

יוסעלע איז אויף אַ פּאָר טריט אָפּגעשפּרונגען פון בוים, ער האָט אַ מאַך געטאָן מיט ביידע הענט אין דער לופט און אָנגעהויבן זיך עפּעס אַזוי קינדיש בייזערן.

— דאָס איז שוין, טאַטע, ווייטער אַ דריי מיטן גראָבן פינ־גער. דו קומסט רק מיט קלאָץ קשיות, כדי צו פאַרטרייבן דעם פּראָסטן פּשט. דערמאָן זיך נאָר, דו ביסט דאָך געפאַלן דורך מיין טויט. אָבער ווי באַלד אַז איך שטיי פּשוט פאַר דיינע אויגן אַ לעבעדיגער ווי פריהער — איז דאָך טאַקע אַלץ ווי פרי־הער. רש"י הקדוש זאָגט, אין מקרא יוצא מידי פשוטו — ביי די גרעסטע מדרשים קען קיין פסוק ניט אַרויסגיין פון זיין פּראָסטן פּשט. דער עיקר פון אַלע עיקרים איז טאַקע נאָר פּראָסטער פּשט...

חיים האָט געשטוינט: ווי קומט דאָס צו יוסעלען אַזאַ לשון, אַזאַ העזה. נאָר יוסעלעס רייד זיינען אָבער געווען אַזוי שאַרף און קלאָר, אַז חיים האָט ניט ווילנדיג געמוזט מסכים זיין. האָט שוין דאָס האַרץ אָנגעהויבן פלאַטערן אין אַ שטילער ליכטיגער פרייד: טאַקע גאָר אַלץ ווי פריהער! די פיינליכע אומזיכערקייט איז אינגאַנצן פאַרשטומט געוואָרן, כאָטש ערגעץ, ווייט־ווייט אין דער נשמה, האָט זי אין דער זעלבער צייט גאָט ווייס ווי אַזוי געפּלאָגט און גענאָגט.

און יוסעלע איז שוין גאָר פרייליך געוואָרן.

— לאָמיר, טאַטע, לאָזן די אַלע אומזיסטע חקירות, כ'וועל בעסער פאַר דיר איבערזאָגן דעם רבינס מאמר וועגן כנורו של דוד — וועגן דוד המלכס פידל...

חיים האָט זיך פאַרוואונדערט.

— דאָס איז דען דעם רבינס מאמר? דאָס האָב איך דאָך, דוכט זיך, היינט צום ערשטן מאָל וועגן דעם ענין געקלערט? ווי קומט דער מאמר צו דיר?

— שוין ווייטער אַ קלאָץ קשיה! דו האָסט היינט געקלערט וועגן דעם מאמר, אפשר האָבן דאָס נאָך טויזנט יידן געטאָן. דער פּראָסטער פּשט איז אָבער, אַז אויב דו ווילסט, וועסטו באַלד מיט דיינע אויערן הערן פון מיר אַליין דעם גאַנצן מאמר...

האָט זיך שוין חיים אינגאַנצן אָפּגעגעבן אונטער דער שליטה פון דער אינערליך־צאַפּלענדיגער שמחה. טאַקע אַלץ ווי פריהער. יאָ, יאָ — ווי פריהער. ער האָט שוין אַפילו עפּעס מאָדנע הנאה געהאַט פון יוסעלעס אומגעוויינליכע משונה־העזה־דיי־גע רייד און פּאָסטעמקעס (ער וואָלט דאָס אין לעבן קיינמאָל אויף יוסעלען ניט געגלויבט). חיים האָט, זיצנדיג אויף דער ערד, אָנגענומען מיט דער רעכטער האַנט זיין לאַנגע שוואַרצע באָרד און הנאהדיג געשמייכלט.

— אדרבא, זאָג, זון מיינער, לאָמיר הערן.

ביי יוסעלען איז דאָס פּנים פלוצים כמורנע און ערנסט גע־וואָרן. ער האָט אַ קוק געטאָן אויף דער לבנה און שטרענג אַ פרעג געטאָן, איינקוקנדיג זיך חיימען גלייך אין די אויגן אַריין:

— האָסט שוין מחדש געווען די לבנה?

חיים האָט קוים געכאַפּט אַ קוק אויף דער לבנה. אַ פּחד איז אויף אים אָנגעפאַלן. די לבנה האָט שווייגנדיג געקוקט אויף זיי ביידן, אויפן וואַלד און לאָנקע. ער האָט פלוצים דערפילט, אַז וואַלד און לאָנקע שטייען איצט ווי פאַרגליווערט פון שרעק. יוסעלע האָט אָבער קיין אויג פון אים ניט אַראָפּ־גענומען.

— און קדיש האָסטו נאָך מיר געזאָגט? כ׳בין דאָך ערשט

פאַרנאַכט אויפגעשטאַנען פון קבר. האָסטו מיך ביז פאַרנאַכט געלאָזט אין קבר ליגן אָהן קדיש?

און תוך כדי דבור איז יוסעלע ווידער מלמדיש פריילעך און רירעוודיג געוואָרן. אין איין רגע איז דער גאַנצער שרעק פאַרשוואונדן. חיים האָט זיך ווידער אָנגענומען מיט דער רעכטער האַנט פאַר זיין לאַנגער שוואַרצער באָרד און האָט הנאהדיג געשמייכלט.

— נו, זאָג שוין, מיין זון, לאָמיר הערן.

האָט זיך יוסעלע ווייטער אָנגעשפּאַרט מיט דער לינקער פלייצע אָן בוים, מיט דער רעכטער האַנט האָט ער געגלעט זיין קליינטשיק בערדעלע און ווי אַ גוטער דרדקי מלמד האָט ער אָנגעהויבן רעדן הויך און קלאָר און פאַרטייטשן יעדעס וואָרט. ער האָט גערעדט מיטן האַרציגן ניגון פון חסידות.

— כינור היה תלוי, זאָגט די גמרא, למעלה ממטתו של דוד. אַ פידל איז געהאַנגען איבער דעם בעט פון דוד המלך. דאַרף מען פאַרשטיין, וואָס פאַר אַ שייכות האָט דער פידל צו אַ בעט. אויף יעקב אבינו שטייט: מטתו של יעקב אבינו היתה שלמה — דאָס בעט פון יעקב אבינו איז געווען גאַנץ, עס האָט משפיע געווען גאַנצקייט אויף דער וועלט. פאַרשטיין דעם ענין פון מטה איז אַזוי. שונמית, זאָגט דער פסוק, איז געווען אַ אשה גדולה. האָט זי טאַקע באַלד דערקענט דעם איש אלקים, דעם געטליכן מענשן. און אַז זי האָט אים געוואָלט צו זיך אַראָפּבריינגען, האָט זי אים אויפן אויבערשטיבל אָנגעגרייט פיר זאַכן, מחמת אין די זאַכן קען אַ געטליכער מענש אַנטפּלעקט ווערן: מטה ושלחן וכסא ומנורה. כסא איז אַ שטול, דאָס אָרט, וואו דער מענש זיצט שטענדיג — דאָס איז דאָס שטענדיגע אָרט פון אַ מענשן לויט זיין שרש נשמה, וואָס קומט הייסט דאָס פון געבורט, אָהן אייגענער האָרעוואַניע. ווער עס זיצט אויבנאָן און ווער עס זיצט

ביי דער טיר, ווער נידעריגער און ווער העכער — עד רום כל המעלות. נאָך איידער אַ מענש ווערט געבאָרן — קען אויף אים שוין וואַרטן אַ כסא המלוכה, אַ קיניג־שטול. אַזוי ווערט אַ מענש אָהן אייגענעם פאַרדינסט גלייך געבאָרן אַ איש אלקים. דאָס זיינען הויכע נשמות. נאָר שלחן, אַ טיש, איז דער מזבח פון אַ מענשן, וואו מ׳איז מקריב די הייליגע סעודה פון דער נשמה. און ווער ס׳וויל נאָר, קען זוכה זיין דורך עבודה, דורך אייגענער מיה, צו מעדני מלך, קייזערליכע שפייזן, וואָס דערקוויקן און הויבן אויף די קלענסטע נשמה. אַזוי קען דער נידעריגסטער מענש, וואָסער שרש נשמה ער זאָל ניט זיין, אויף וואָסער שטול ער זאָל ניט זיצן — דערהויבן ווערן צו אַ איש אלקים. יגעת מצאת — אַז מ׳האָרעוועט, געפינט מען. מ׳געפינט אויך אַזוינס, וואָס מ׳האָט פריהער אַליין ניט געהאַט. יעדער מענש קען זיין ווי משה רבנו. נאָך העכער איז מנורה, וואָס באַלייכט דעם טיש, טראָגט ליכט אויף דעם הייליגן מזבח פון דער נשמה, אויף דער האָרעוואַניע פון דעם מענשן. וואָרום נר ה׳ נשמת אדם — די נשמה פון אַ מענשן איז גאָטס ליכט. האָט אָבער זיין ליבער נאָמען געזאָגט צו משה רבנו: בהעלותך את הנרות אל מול פני המנורה — מ׳דאַרף אויפהויבן די ליכ־טער נשמות צו דער מנורה. דאָס איז שוין העכער פאַר נשמות— אור אין סוף...

חיים האָט הנאהדיג געשמייכלט און אַ זאָג געטאָן:

— דו בראָקסט, יוסעלע, פסוקים מיט אַזאַ מתיקות, ווי אַ פוילישער גוטער ייד.

יוסעלע האָט אים ניט געענטפערט. ער איז שוין געווען אין שטאַרקע דבקות און האַלטנדיג זיך אַלץ מיט דער רעכ־טער האַנט פאַר דעם קליינטשיק בערדעלע, האָט ער ווייטער געזאָגט:

— נאָר ערשט דאַמאָלט קען אַ מענש דורך זיין שרש נשמה

און אייגענער מ'ה אַראָפּבּרענגען אַ מנורה אויף דער וועלט, ווען ער קען בּאַקומען אַ שליטה אויף זיין שלאָף און איז אַ בּעל־הבּית אויף זיין בּעט. דאָס איז דאָך דער סוד פון וועלטן און נשמות. מ'דאַרף קענען איינשלאָפן, כּדי ערשט רעכט אויפצוואַכן ווי אַ לייב מיט נייע פרישע כּחות. און מ'דאַרף קענען אַזוי אמת וואַך זיין, אַז מ'זאָל ניט מורא האָבּן און ניט פאַרלירן זיך אין שלאָף. און אַזוי ווי גאָט בּ"ה האָט זיך כּביכול אַראָפּגעלאָזט אין דער וועלט, אַזוי דאַרף אַ מענש קענען אַראָפּלאָזן זיך אין שלאָף, אין עוֹלם השנה. און אַזוי ווי בּריאת העולמות, די וועלט־בּאַשעפעניש, איז געווען אַ ירידה לצרך עליה, אַזוי קען און דאַרף אַ מענש אין דעם שלאָף און פון דעם שלאָף נתעלה ווערן. וואָס נעהענטער צו דער מנורה, וואָס העכער די נשמה — אַלץ הייליגער און גרעסער איז דער שלאָף. קען שוין דוקא אין שלאָף נתגלה ווערן די מדרגה פון עלמא דאיתכּסיא — די פאַרבּאָרגענע וועלט. און דאָס איז דער ענין, וואָס יעקב אבינו האָט געלעגט שטיינער צוקאָפּנס און האָט זיין נשמה אין שלאָף אַריינגעטראָגן. ערשט דאַמאָלסט אין שלאָף האָט יעקב אבינו זוכה געווען צו דערזעהן און דערגרייכן דעם לייטער, וואָס בּאַהעפט הימל מיט ערד. דאָס איז שוין די מדרגה פון נשיקה, וואו הימל און ערד פאַראייניגן זיך אין דעם בּיטול צו אלקות. און דערפאַר האָט דאָס בּעט פון יעקב אבינו גע־טראָגן אין זיך שלמות פאַר אַלע וועלטן, ווייל ער האָט אויפגע־הויבּן און בּאַלויכטן אויך דעם שלאָף פון די וועלטן. וואָרום דער שלאָף איז דאָך כּידוע לויט דעם וואַך־זיין פון דעם מענשן. אַ שוואַכער מענש, וואָס איז אין דער עבודה האַלבּ פאַרשלאָפן— פאַלט אַריין בּיינאַכט אינגאַנצן אין דער שליטה פון פינסטערע כּחות. און דער שלאָף קען, חלילה, פירן צו אַ חלוֹם, אויף וועלכן מ'מוז אַפילו פאַסטן אום שבּת. און ווער ס'וויל און

קען וואַך זיין, ווערט ער אין שלאָף דערהויבן צו הייליגע חלומות און אַנטפּלעקונגען, וואָס ממש עין לא ראתה — אַ מענשליך אויג פאַרמאָגט ניט. אין אַ חלום האָט זיך דאָך זיין ליבער נאָמען אַנטפּלעקט צו די אבות. ווער ווייס דען ניט די הייליגע חזיונות לילה, וואָס ווערן דעם רבין אַלע נאַכט נתגלה אין שלאָף? און דאָס איז דער ענין, וואָס אַפילו צוליב אַ קדושה טאָר מען ניט אויפוועקן אַ שלאָפנדיגן יידן: אַ קליינגקייט, אַ יידישער שלאָף! אָבער וימת כישן — דער טויט איז דאָך ניט מער ווי אַ לענגערער שלאָף, פון וואָס נשמות וועלן זיך ערשט רעכט אויפכאַפּן צום לעצטן און גרעסטן גלוי פון לעתיד לבוא. און ווען אַפילו יום־כפור אַליין קען שוין ניט העלפן, איז אָבער מיתה מכפרת — דער טויט קען אויסלייזן און אויפהויבן. און ווער ס׳וויל באַגראָבן דעם טויט און פאַרטרייבן דעם שלאָף, וויל, חלילה, אַנטקעגן דעם רצון הבורא חרוב מאַכן די וועלט. און דערפאַר טאַקע האָבן אונזערע חכמים אָפּגעפּסקנט, אַז אויב איינער שווערט, אַז ער וועט ניט שלאָפן דריי טעג נאָכאַנאַנד, דאַרף מען אים שלאָגן מלקות, און ער זאָל גלייך גיין שלאָפן...

ביי די ווערטער האָט עפּעס אומגעריכטס געטראָפן. יוסעלע איז פּלוצים ווידער מלמדיש־פריילין און רירעוודיג געוואָרן. ער האָט פאַרמאַכט דאָס לינקע אויג און מיט דעם רעכטן האָט ער שפּאָטיש געקוקט און געפּינטלט צו חיימען. דערביי האָט ער משונה־העזהדיג געלאַכט און אַ זאָג געטאָן:

— ...אַזאַ יידן דאַרף מען פּשוט אַריינשמייסן, מ׳דאַרף אים אַריינטיילן די אמתע קאָרקעס און הייסן אים גיין לעגן זיך שלאָפן. פאַרשטייסט, טאַטע לעבן, טאַקע פּשוט אַריינשמייסן...

היים האָט ממש אויפגעקאָכט. און וויפיל ער האָט נישט איינגעהאַלטן זיין כעס, האָט ער פונדעסטוועגן מיט אָפּענעם פאַרדרוס כמעט ווי אַ געשריי געטאָן:

— דו האָסט דאָך געוואָלט רעדן וועגן דוד המלכס פידל,

און ביסט גאָר פאַרקראָכן קיין בויבעריק. האָסט זיך צעשאָטן מיט גמרות ווי אַ מתנגדישער בעל־דרשן און דו ווייסט שוין גאָרנישט, וואו דו האַלסט...

יוסעלע האָט פריילין אַ וואונק געטאָן מיט די אויגן און געענטפערט:

— האָב קיין מורא ניט. אַ דרדקי־מלמד ווייס שוין, וואו ער האַלט. הלואי וואָלטן אַזוי די פאַרקאַטשעטע קעפּ, די הימל־מענשן געוואוסט, וואו זיי האַלטן אין דער וועלט...

האָט חיים אָבער קוים דערהערט די לעצטע שטעכווערטער. ער האָט זיך עפּעס צעטראָגן פאַרקוקט אָן אַ זייט אויף דער לאָנקע. פּלוצים איז ער אַ דערשראָקענער אויפגעשפּרונגען און געלאָזט זיך לויפן צו דער לאָנקע צו, זאָגנדיג אויף גיך צו יוסעלען:

— וואַרט אויף מיר אַ פּאָר רגעים, טאַקע נאר אַ פּאָר רגעים, כ'קום באַלד צוריק...

פון יענער זייט לאָנקע האָט זיך באַוויזן אַ איינגעהויקערטע יידענע, פאַרהילט איבערן קאָפּ אין אַ דיקן ווינטערשאַל. גייענ־דיג האָט זי, ווי געריררט פון זינען, זיך כסדר מיט אַ טעמפּן שרעק אַרומגעקוקט — ביז זי האָט זיך אין דער מיט לאָנקע אָפּגעשטעלט, אַנטקעגן דער שטיל לייכטנדיגער לבנה. חיים איז צו איר מיט אַ אימפּעט צוגעלאָפן.

— שרה לעבן, וואַרף אַראָפּ דיין גראָבן שאַל. יוסעלע איז דאָ — אָט איז ער! ער טראָגט נאָך דאָס אייגענע שוואַרצע זיידענע היטל, וואָס דו האָסט אים צו דער חופּה געקויפט... קום, שרה לעבן, קום...

אַ ווײַלע האָט שרה געקוקט אויף אים מיט דעם זעלבן טעמפּן שרעק, פּלוצים האָט זי זיך שטיל צעוויינט. און זי, די אשה צנועה, וואָס האָט אַלע אירע יאָרן שווייגנדיג זיך תמיד מקריב געווען פאַר חיימס מינדסט וואָרט, האָט אים איצט

ביטער אויסגעוואָרפן (חיים האָט געשטוינט צו הערן פון איר אַזוינע אומגעוויינליכע רייד):

— כ'האָב עס פריהער געוואוסט. דו האָסט דאָך קיינמאָל ניט אין זינען געהאַט, ניט קיין ווייב, ניט קיין קינד. און אַז דיר האָט שוין יאָ איינמאָל דאָס האַרץ אָנגעהויבן ווי צו טון אויף יוסעלען, האָסטו זיך ניט געשעמט אַפילו אים פון קבר צו שלעפן. אַז דיר פאַרווילט זיך עפּעס — מוז דאָס פון אונטער דער ערד באַשאַפן ווערן. צוליב דיינע הימל־תאוות האָסטו אַפילו גאָט ניט געשאַנעוועט. איך בין אָבער אַ פּראָסטע יידענע. און אַז גאָט האָט מיך אַזוי ביטער געשטראָפט, וועל איך מיר פּשוט אַראָפּגיין פון זינען, ביז ס'וועט ניט קומען די בייזע שעה און מ'וועט מיך באַגראָבן נעבן יוסעלעס קבר... באַגראָבן... באַגראָבן...

זי איז פלוצים פאַרשטומט געוואָרן און האָט שוין ווייטער מיט דעם זעלבן טעמפן שרעק זיך אַרומגעקוקט. און געלאָזט זיך גיין צוריק, האָט זי נאָך טיפער אַריבערגעוואָרפן דעם ווינטערשאַל איבערן פנים, האָט זיך אָנגענומען מיט ביידע הענט און עפּעס אַזוי ווילד געקלאָגט. זי איז באַלד פאַרשוואונדן פון יענער זייט לאָנקע, פון וואַנען זי איז געקומען.

גלייך ווי ס'איז גאָרנישט ניט געשען, האָט זיך חיים אומגעקערט אויף זיין אָרט. ער האָט זיך ווי פריהער געזעצט אויף דער ערד ביים בוים מיט דעם פנים צו יוסעלען, האָט הנאהדיג געשמייכלט און געזאָגט:

— נו, יוסעלע, הויב שוין אָן זאָגן ווייטער...

און יוסעלע האָט טאַקע אויף אים געוואַרט. ער איז שוין ווידער אין דבקות אַריינגעפאַלן, ווי פריהער איז ער געשטאַנען אָנגעשפּאַרט מיט דער לינקער פּלייצע אָן בוים און מיט דער רעכטער האַנט האָט ער נאָך אַלץ געגלעט זיין קליינטשיק בערדעלע. פון דער רעכטער זייט איז ער געווען האַלב באַלויכטן פון דער לבנה,

און די לינקע קלענערע העלפט פנים איז געווען באַדעקט פון געדיכטן שאָטן, וואָס האָט זיך פון וואַלד איבערן בוים אויף זיין פנים געטראָגן. לאָנקע און וואַלד זיינען געווען שוין שטאַרק פאַרכאַפּט פון דער לבנה־נאַכט. און איינהאַלטנדיג דעם אָטעם, האָבן זיי פאַרשמאַכט אויף עפּעס געוואַרט. אין גרויס דביקות האָט יוסעלע אָנגעהויבן ווייטער צו זאָגן.

— ... למעלה ממטתו של דוד — דוד המלך האָט דער־לאַנגט העכער אַפילו, ווי דאָס הייליגסטע בעט פון אַ צדיק קען דערגרייכן. ביז דודן האָבן גרויסע נשמות ניט געוואַגט אַראָפּ־צולאָזן זיך נידעריגער פון שלאָף, אַריינטראָגן דאָס הייליגע ליכט פון דער נשמה אין די פינסטערע תהומות, וואָס ליגן, רחמנא לצלן, פון יענער זייט שלאָף. נאָר דוד איז אַ נשמה כללית, די מדרגה פון מלכות דאצילות. זיין הייליגע נשמה האָט זיך איינגעשטעלט אַראָפּצולאָזן זיך אין דעם טיפסטן תהום פון שוואַרצער זינד, כדי אויפהויבן זי לעילא ולעילא — העכער און נאָך העכער, אין דער אמתער תשובה עילאה. דאָרט וואו בעלי־תשובות דערלאַנגען, קענען שוין אַפילו צדיקים גמורים ניט איינשטיין. ווייל בעלי־תשובות הויבן די וועלטן מיט ממש נאָך ניט געזעהענע כחות. זיי ברענגען אַראָפּ אַזוי פיל ליכט אויף דער וועלט, אַז אַפילו די פינסטערע תהומות פון זינד הויבן אָן פינקלען און לייכטן. און דערפאַר האָט נאָר דוד אַראָפּגע־בראַכט דעם הייליגן תהילים, דעם הייליגסטן ספר פון שיר און געזאַנג. דער ענין פון געזאַנג איז, אַז פאַרשיידענע אָפּגעריסענע קולות, העכערע און נידעריגערע, קלענערע און גרעסערע — ווערן פון מענשן דורך אמתע צירופים פאַראייניגט און דערהויבן צו אַ לעבעדיגן ניגון. די וועלט, עוה״ז, איז דאָך אַ עלמא דפרידא, אַ צעוואָרפענע און צעבראָכענע. פון אַלע זאַכן טראָגן זיך פאַרשיידענע קולות און בלאָנדזשען אָפּגעריסענע און פאַרלאָרענע אין דעם חלל פון דער וועלט. און יעדער קול

צעברעקלט זיך אין טויזנטער אָפּקלאַנגען. למעלה ממטתו של דוד — דוד האָט אויפגעהויבן די קולות פון די פינסטערע תהומות, וואָס ליגן אַפילו נידעריגער פון שלאָף. קול ה׳ על המים, קול ה׳ יחיל מדבר — די קולות פון גרויסע וואַסערן, פון וויסטע מדבריות — אין אַלע קולות האָט דוד דערהערט דעם אינע־ווייניגסטן חיות, דאָס קול אלקים און האָט זיי געקענט צונויפנעמען און אויפהויבן צום שרש פון אַ הייליגן מזמור. דאָס איז דער ענין פון כנורו של דוד, דוד המלכס פידל. פאַרשיידענע סטרו־נעס באַהעפטן זיך צו אַ לעבעדיגן כלי־זמר, אויף וואָס מ׳קען שוין פון פאַרוואָרפענע, צעבראָכענע קולות דורך אמתע צירופים מאַכן אַ הייליגן ניגון. נאָר אַ פידל אַליין קאָן נאָך ניט שפּילן. מ׳דאַרף האָבן אַ אויער, וואָס קען הערן קולות, און אַ נשמה, וואָס קען אַרויסברענגען פון אַלע קולות אַ אינעווייניגסטן חיות און אויפהויבן זיי צו זייער שרש פון הייליגער נגינה. כנור היה תלוי — דער פידל איז געהאַנגען און האָט ניט געשפּילט, ביז ס׳איז געקומען אויף דודן דער רוח צפונית, די מדרגה פון חכמה עילאה. יוסעלע האָט פאַרוואָרפן דעם קאָפּ און גע־זאָגט אין גרויס דבקות: ויהי מבדיל בין מים למים — זינט די וועלט איז באַשאַפן געוואָרן, האָט זיך דער הימל געשטעלט צווישן וואַסער און וואַסער. גרויס איז די פאַרשמאַכטקייט פון וועלטן און נשמות. אַלע תהומות וויינען און שרייען אין גרויס בענקשאַפט. האָט אונז זיין ליבער נאָמען געשענקט דעם כנורו של דוד, וואָס קאָן דערקוויקן און אויפהויבן אַלע פאַרשמאַכטע וועלטן. און אַז דוד הויבט אָן שפּילן פאַר שאולן, ווערן נתעלה אַלע בייזע רוחות און מ׳דערהערט ממש דעם רוח ה׳. נאָר דוד מלך ישראל חי וקים — דוד לעבט אין יעדער נשמה. קען שוין יעדער קומען צו דער מדרגה פון אהבה רבה בתענוגים, ממש אויסצוגיין און בטל ווערן אין גרויס מתיקות...

חיים האָט דערזעהן, ווי יוסעלע האָט פּלוצים אין גרויס

דבקות אויסגעשטרעקט די הענט צום וואַלד, ווי אַ קינד שטרעקט אויס די הענט צו דער מוטער. נאָך איידער חיים האָט זיך אומגעקוקט, האָט ער דערהערט פון טיפן וואַלד אַ קוויקנדיג שטיל קול פון אַ פידל. עפּעס אַ פאַרבאָרגענע האַנט האָט אומ־מענשליך שטיל און צאַרט געשפּילט אויף אַ ניט געזעהענעם פידל. אין דער נגינה האָט אוממענשליך קלאָר און פּראָסט געלויכטן דער אינעווייניגסטער חיות פון אַלע וועלטן. חיים איז געפאַלן מיטן פּנים צו דער ערד. אין גרויס ביטול האט ער אויסגעשטרעקט זיינע גלידער און זיינע ליפּן האָבן אין קינדער־שער אימה געפּליסטערט:

— מרא דעלמא כולא, מרא דעלמא כולא....

אַ מאָדנע זאַך: די נגינה ענדערט זיך ניט און איז אַלע רגע ניי, זי טראָגט זיך איבער אַלע וועלטן און תהומות און איז אוממענשליך שטיל, זי איז געטליך אומדערגרייכבאַר און איז פּראָסט ווי דער שמייכל פון אַ קינד. חיים האָט קלאָר געזעהן, ווי אַלע קולות פון די וועלטן גייען ממש אויס פון מתיקות אין דער אוממענשליך שטילער נגינה. מיט גרויס שמחה האָט ער דערפילט, אַז זיין נשמה איז אַ טראָפּן פון דער קוויקנדיג־שטילער נגינה, אַ טראָפּן, וואָס איז אי באַזונדער אי אויף אייביג באַהעפט אין דעם אומענדליך שטילן שטראָם.

אין דעם פאַרבאָרגענעם ווינקל פון חיימס נשמה האָבן זיך אויפגעכאַפּט האַלב פאַרנעפּלטע געשטאַלטן פון דער פריהער קינדהייט און אין איין רגע זיינען זיי אינאיינעם מיט דער גאַנ־צער נשמה ווי אַ ליכטיגער טראָפּן פאַרשוואונדן אין דער אוממענשליך שטילער נגינה. חיים האָט ערשט איצט מיט גרויס שמחה דערזעהן, אַז די שטילע נגינה האָט קוויקנדיג־רוהיג גע־לויכטן. איז שוין ווייטער אַ מאָדנע זאַך: די שטילע נגינה ענ־דערט זיך לחלוטין ניט און ווערט אַלע רגע ליכטיגער, זי לייכט אוממענשליך העל איבער אַלע וועלטן און תהומות און קוים

וואָס מען זעהט זי. וואָס וויניגער מ׳קוקט זיך איין, אַלץ מער זעהט מען, און וואָס מער מ׳זעהט, אַלץ מער דערפילט מען, אַז מ׳האָט דאָס שוין לאַנג, לאַנג געקענט... פון אייביג ביז אייביג שפילט די פאַרבאָרגענע האַנט אוממענשליך שטיל און צאַרט אויף דעם ניט געזעהענעם פידל. חיים האָט זיך אויפגעזעצט אויף דער ערד, האָט קינדיש געשמייכלט און אין גרויס ביטול אויסגעשטרעקט די הענט צום טיפן וואַלד:

— מרא דעלמא כולא!

— מרא דעלמא כולא!

אין דער זעלבער צייט האָט חיים געכאַפּט אַ קוק אויף דער לאָנקע און האָט שטאַרק געשטוינט: צי האָט ער דאָס פריהער ניט באַמערקט, צי אפשר איז דאָס ערשט איצט געקומען? אויף דער לאָנקע האָט זיך אַ שאָט געטאָן אַ חברה ציגיינער. פון דער רעכטער זייט וואַלד האָבן קוים געשימערט די דיש־לעס פון זייערע לאַנג אויסגעשפּאַנטע בוידן. חיים האָט זיך איינגעקוקט. אַהאַ! דאָס זיינען די זעלבע ציגיינער, וואָס ער האָט צופעליג געזעהן צוריק מיט צען יאָר. ער איז דעמאָלט געגאַנגען אויף ימים נוראים צופוס קיין ליובאַוויטש. אַרויסגע־גאַנגען פון שטאָט, האָט ער דערזעהן ציגיינער, וואָס האָבן זיך משמח געווען, געזונגען און געטאַנצט. ער האָט זיך דעמאָלט אומבאַוואוסט אָפּגעשטעלט און נייגעריג געקוקט. געקומען קיין ליובאַוויטש, האָט ער אויף דעם קוקן שטאַרק חרטה געהאַט.

אַ טשיקאַווע זאַך: ווי דעמאָלט איז אויך איצט פאָרגעקומען (נאָר אויף אַ ווילדערן אופן) די רעכטע ציגיינערישע הילולאַ. אָט איז אַרויס אַ יונגע ציגיינערין מיט תאוהדיגע ווייסע ציין אויף דעם שוואַרץ ברענענדיגן פנים, אין אַ רויט זיידן קלייד מיט פאַרביגע פלעקן, רחמנא לצלן, עפּעס אַ מין לילית. זי האָט אין דער לינקער האַנט אַ טאַץ מיט גלעקלעך, מיט דער רעכטער האַנט פּויקט זי אין טאַץ און זינגט אַזוי — טאַקע אָט ווערט

זי פאַרשרפט פון תאוה. און נעבן איר אַ ברייטפּלייציגער ציגיי־נער מיט שוואַרצע געקרייזלטע האָר און פינקלדיגע אויגן — האָט האָט ער זיך אָנגענומען מיט דער רעכטער האַנט פאַרן אויער, אָנגעהויבן ציגיינעריש טאַנצן, אונטערכאַפּנדיג אָדער אונטערקלאַפּנדיג מעשה ציגיינער מיט דער פרייער האַנט די טאַנצנדיגע שטיוול. ער טאַנצט אויף איין אָרט און רייסט עפּעס ווי פון אונטער דער ערד דעם ציגיינעריש עקשנותדיגן פלאַם. אָט האָט זיך אָנגעצונדן דער טאַנץ פון אַ צווייטן, אַ דריטן... אפילו דער אַלטער ציגיינער מיט דער ליולקע אין מויל און בלויעם אויערינגל אין דעם לינקען אויער האָט אויך ניט אויסגע־האַלטן און איז אין טאַנץ אַריין. האָט מען דאָס אָקאָרשט אָנגעהויבן וואָיעווען! זאָל דער אויבערשטער אויסהיטן — עפּעס דער גאַנצער ברען פון סיטרא אחרא, די התלהבות פון ציגיינער־שער אויסגעלאַסנקייט. פון וואַנען איז דאָס אַרויסגעשפּרונגען אַ חברה קליינע ציגיינערלעך — ניט קיין קינדער נאָר שדים. איינס און איינס האַלט זיך יעדער מיט דער רעכטער האַנט פאַרן אויער און טאַנצט ווי די גרויסע — ממש די לאָנקע האָט זיך געלעגט...

חיים האָט זיך אויסגעדרייט מיטן פנים צום וואַלד. האָט זיך אין איין רגע די ציגיינערשע חוצפּה געבויגן און געבראָכן און אין גרויס מתיקות פאַרשוואונדן ווי אַ ליכטיגער טראָפּן אין דער אוממענשליך שטילער נגינה.

דרייט זיך חיים ווידער אום מיטן פנים צו דער לאָנקע, זעהט ער פאַרגאַפּט, ווי די אוממענשליך שטילע נגינה איז זיך, כביכול, מצמצם און לאָזט מיט געטליכער סבלנות די ציגיי־נער וואָיעווען. הענגט שוין די גאַנצע ציגיינערשע חוצפּה אויף אַ האָר — אין יעדער רגע קען זי צוריק בטל ווערן און אויסגיין אין גרויס מתיקות... ווי אַ ריינער קריסטאַל איז די ציגיינערשע חוצפּה געוואָרן דורכזיכטיג — חיים האָט קלאָר דערזעהן איר אינעווייניגסטן חיות, דאָס ליכט פון דער שטילער נגינה.

איז ער געפאַלן מיטן פנים אויף דער ערד און אין גרויס שמחה געשריען:

— אין עוד מלבדו!

— אין עוד מלבדו!

— ניטאָ גאָרנישט חוץ אים!

און אַז חיים האָט באַלד דעם קאָפּ צוריק אויפגעהויבן פון דער ערד — איז שוין אַלץ פאַרשוואונדן. נאָר יוסעלע איז גע־שטאַנען, ווי פריהער, אָנגעשפאַרט מיט דער לינקער פּלייצע אָן בוים. יוסעלע האָט עפּעס מאָדנע דביקותדיג געשמייכלט און געזאָגט:

— פאַרשטייסטו, טאַטע לעבן, דאָס איז דער ענין פון כנורו של דוד...

חיים האָט מיט גרויס ליבשאַפט געקוקט אויף יוסעלען.... עפּעס אַ האַרציגע ליבשאַפט האָט זיך ווי אַ הייסע כוואַליע צעגאָסן איבער חיימס נשמה. ס'האָט זיך אים אַזוי געגלוסט טאַקע פּשוט מיט די הענט אַרומנעמען יוסעלען און צוקוועטשן אים צום האַרצן. ער האָט ממש מיט אַלע כחות געלעכצט דער־שפּירן יוסעלעס אָטעם און טאַקע דערפילן די וואַרעמקייט פון אַ לעבעדיגן גוף. האָט אָבער צוזאַמען מיט דער הייסער ליב־שאַפט אין חיימען אויפגעוואַכט די פיינליכע אומזיכערקייט. איז ער אומבאַמערקט שטיל פון אָרט אויפגעשטאַנען, האָט זיך ווי אַ גנב געלאָזט גיין פון דער זייט מיט אָנגעשטרענגט־שטי־לע, פאָרזיכטיג־לאַנגזאַמע טריט. מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם איז ער שוין געשטאַנען נעבן יוסעלען און האָט אים אָנגע־הויבן פון הינטן אַרומנעמען. איז יוסעלע אין זיינע הענט ווי אַש און שטויב צעפאַלן. נאָר דאָס שוואַרצע זיידענע היטל האָט זיך אין דער לופט געטראָגן. מיט אוממענשליכער גיכקייט האָט זיך חיים אָנגעבויגן, כדי אונטערצוכאַפּן דאָס פליהענדיגע היטל און האָט זיך פּלוצים אַ שטאַרקן זעץ געטאָן אין קאָפּ...

ער האָט זיך אויפגעכאַפּט פון זיין לאַנגען חלום. ער האָט גלייך באַמערקט דעם בוים, אָן וועלכן ער האָט דאס געכאַפּט איינבויגנדיג זיך דעם שטאַרקן זעץ אין קאָפּ.

אַ ווײַלע איז ער נאָך געלעגן ווי פאַרגליווערט פון שרעק און האט זיך ווי אַ צעמישטער אַרומגעקוקט. לאַנקע און וואַלד זיינען, ווי אין חלום, געווען שטאַרק פאַרכאַפּט פון לבנה־ליכט. ווי אַ בליץ איז ביי חיימען דער געדאַנק דורכגעלאָפן, אַז אין אים האָבן אויפגעוואַכט אַלע פינסטערע כחות, און ער האָט שוין אויף זיי פאַרלאָרן די שליטה. אין דער נשמה האָט זיך דער עולם התהו געעפנט. אין די הענט און אין דעם גאַנצן קערפער האָט ער געפילט די מאוימדיגע העסליכקייט פון דעם אַש און שטויב. דער שאָטן פון דעם בר־מינן האָט נאָך געשוועבט אַרום אין דעם וואַלד. טונקעלע שרעק־דמיונות האָבן זיך ווי אימהדיגע שאָטנס אַ לאָז געטאָן אויף דער נאָך האַלב־פאַרשלאָפענער, שטאַרק ערשיטערטער נשמה. אין דער שטילקייט פון פינסטערן וואלד האָבן זיך געבראָכן צווייגן. דערשלאָגענע און פאַרוואָגלטע קולות האָבן זיך געשטיקט און עולם־התהודיג זיך געקלאַמערט אין דער פינסטערער שטילקייט. חיים האָט זיך געוואָלט דערמאָנען אָן דער תורה פון זיין חלום. האָט ער אָבער קיין איינציג יידיש וואָרט ניט געקענט אויפן מוח אַרויפברענגען. עפעס אַ בלינדער סטיכייאישער טויטשרעק האָט אים באַהערשט. איז ער פלוצים מיט אַ ווילדן געשריי אויפגעשפרונגען און זיך געלאָזט אָהן אַ אָטעם לויפן ווייטער אויף דער לאָנקע הארט ביים וואַלד. אין דעם סטיכייאיש בלינדן טויטשרעק איז ער מיט די לעצטע כחות געלאָפן אַלץ ווייטער און ווייטער, מורא האָבנדיג וויפיל ס'ניט איז זיך אומקוקן, גלייך ווי גאַנצע מחנות וואָלטן אים נאָכגעיאָגט. וואָס ווייטער ער איז געלאָפן, אַלץ סטיכייאישער און בלינדער איז געוואָרן זיין שרעק, וואָס האָט אים געטריבן אַלץ ווייטער און ווייטער.

לויפנדיג האָט ער זיך אָנגעשלאָגן עפּעס אָן אַ בערגל און איז געפאַלן אויף דער לינקער זייט, וואָס האָט אָנגעהויבן אַזוי שמערצנדיג צו נאָגן. איז ער אָבער אין איין רגע אויפגעשפּרונגען און זיך געלאָזט אָהן אַ אָטעם לויפן אַלץ ווייטער און ווייטער....

נאָך פּאַר באַגינען איז ער געפאַלן אָהן כחות ערגעץ נעבן אַ בוים. זיין שרעק איז שוין לאַנג פאַרשוואונדן. ער וואָלט אפשר איצט פון זיך אַליין געלאַכט, איז ער אָבער געווען אַזוי מיד און צעבראָכן, אַז ער האָט ממש קיין כוח ניט געהאַט עפּעס וואָס אַ קלער צו טון. טאַקע יעדעס גליד האָט אים גע־נאָגט. אַ קאַלטער שוויס האָט זיך פון אים געגאָסן. אויף די שלייפן האָבן זיך די אָדערן אָנגעגאָסן און געקלאַפּט ווי מיט האַמערס אויף דעם שאַרבן. ס'האָט אים געוואָרפן אין קעלט— ער האָט געציטערט מיט דעם גאַנצן קערפּער. איז אויף אים ווייטער אַ זיסע מידקייט אָנגעפאַלן און פאַרטונקלט דעם מוח. אויפן פּנים האָט זיך באַוויזן דער פיינליך־נחתדיגער שמייכל פון אַ מידן און צעבראָכענעם מענשן. חיים האָט זיך געשטאַרקט און פעסט געקלערט, אַז ער מוז די רגע אויפשטיין. אַניט קען ער נאָך ווייטער אַנשלאָפן ווערן ווי פריהער. ער האָט זיך אָבער מיט קיין איין אבר ניט געקאָנט אַ ריר טון. האָט ער זיך אָנגעשטרענגט און זיך אַנידערגעלעגט אויף דער לינקער שמערצנדיגער זייט, אונטערגעשפּאַרט מיטביידע הענט דעם קאָפּ און געקוקט מיט אָפענע אויגן צו דער לאָנקע. ס'האָט זיך אים געדוכט, אַז אַזוי ליגנדיג, וועט ער נאָר אַ ווילע אויסרוהען און גלייך אויפשטיין.

דערווייל איז שוין דער הימל שטאַרק בלאַס געוואָרן. שטילע ווינטלעך האָבן זיך סודותדיג פאַרוואונדערט געשושקעט: די זון רייסט זיך ווידער אין דער הויך צום הימל. האָבן זיך די גראָזן מיט מאָרגנטוי באַדעקט און הויך־אויסגעשטרעקטע בוימער האָבן מיט די שפּיצן קוים געשאָקלט: זאָל זי נאָר שוין

קומען, אַ דאַגה — דעם סוף וועלן מיר שפּעטער זעהן. פון יענער זייט וואַלד האָט זיך שוין דער האָריזאנט אָנגעצונדן.

חיים האָט ערשט איצט באַמערקט, אַז ער געפינט זיך ניט ווייט פון אַ ישוב. פון יענער זייט לאָנקע רעכטס אין ווייטן האָריזאָנט האָבן אַ סך הייזער געשימערט. מענשן האָבן שוין דאָרט אָנגעהויבן אַפּנים אויפשטיין און באַוועגן זיך — פון קוימענס האָט זיך שוין געטראָגן אַ רויך, וואָס מ'האָט אים פונדערווייטנס געקענט קוים־קוים זעהן. אָט זיינען פון דאָרט אַרויסגעפאָרן עטליכע פורן, וואָס זיינען געפאָרן אין ווייטן האָריזאָנט, לינקס פאַרביי דער לאָנקע. פּלוצים איז פון איין פור אַראָפּגעשפרונגען אַ מענש און זיך געלאָזט צופוס אויף דער לאָנקע צום וואַלד צו. צוגייענדיג נעהנטער און דערזעהענדיג חיימען, האָט דער מענש אין גרויס התפעלות אַ פאַטש געטאָן מיט די הענט און פריילין אויסגעשריען:

— ר' חיים, ר' חיים! פון נעכטן אָן הערן מיר דאָך ניט אויף אייך צו זוכן. טאַקע אַ דאַנק דעם אויבערשטן.... וואָס קוקט איר עפּעס אַזוי אויף מיר — איר האָט מיך דען נישט דער־קענט, דאָס בין איך דאָך — משה מרדכי....

חיים איז נאָך געווען שטאַרק מיד און צעבראָכן. ער האָט זיך קוים אויפגעזעצט אויף דער ערד און געוואָלט עפּעס זאָגן — אַז משה מרדכי האָט אָנגעהויבן האַסטיג צו לויפן צוריק, און לויפנדיג עמיצן פונדערווייטנס געווינקט מיט די הענט, דערביי האָט ער הילכיג און פריילין עפּעס געשריען. אין עטליכע מינוט אַרום האָט חיים אין גרויס פאַרוואונדערונג דערזעהן, אַז משה־מרדכי קערט זיך אום צוריק צו דער לאָנקע און נאָך אים גייט אַ אומגעהויער גרויסער עולם. משה־מרדכי גייט פאַר פריהער, פירט דעם עולם און ווייזט מיט די הענט אויף דעם אָרט, וואו חיים איז געלעגן.

איז חיים אויפגעשפרונגען פון זיין אָרט, אָפּגעגאַנגען עט־

ליכע שריט טיפער אין וואַלד און זיך באַהאַלטן דאָרט צווישן די בוימער. אומבאַמערקט האָט ער זיך נאָר פון דער זייט מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם צוגעקוקט ווי הונדערטער מענשן שיטן זיך אויס אויף דער לאָנקע. דאָס זיינען געווען די זעלבע מענשן, וואָס זיינען נעכטן מיט גרויס שמחה און געזאַנג נאָכגע־גאַנגען נאָך יוסעלעס מטה אויף דער לויה. איצט זיינען ביי אַלעמען געווען אָנגעשטרענגט זוכנדיגע פּנימער. אַלע האָבן זיך געצויגן נאָך משה־מרדכין צום אָרט צו, וואו חיים איז פריי־הער געלעגן. ניט געפינענדיג אים דאָרט, האָט משה־מרדכי הילכיג אויסגערופן:

— כ'האָב אים דאָך נאָר וואָס דאָ מיט מיינע אייגענע אויגן געזעהן. ער מוז דאָ ערגעץ זיין.

משה־מרדכי האָט אָנגעהויבן אויף אַ קול צו רופן:

— ר' חיים, ר' חיים!...

ביי חיימען האָט דאָס האַרץ פאַרחלשט, ער האָט טאַקע ניט אויסגעהאַלטן און איז האַסטיג צום עולם אַרויסגעלאָפן אויף דער לאָנקע.

צוערשט האָט דער עולם פון שרעק און וואונדער אויס־געשריען, באַלד אָבער זיינען אַלע אַנטשוויגן געוואָרן און אָנגע־שטרענגט ווי אויף עפּעס געוואַרט.

חיים האָט אויף אַ קול געזאָגט:

— יידן, איך בין פון אייך אַנטלאָפן, נאָר מיין תורה איז ביי אייך געבליבן. דאָס איז ניט מיין תורה, נאָר די תורה פון אַלע וועלטן, פון אייביג ביז אייביג. איר אַלע, גרויס און קליין, ווער עס עפנט נאָר אויף די אויגן, דערזעהט דאָך אַליין דעם ליכטיגן אמת פון אין עוד מלבדו. יידן! משה אמת ותורתו אמת — משה איז אמת און זיין תורה איז אמת. אָבער ביי יידן איז שוין מער ניט אויפגעשטאַנען אַזאַ נביא ווי משה. חיים גראַוויצער איז שקר, נאָר זיין תורה איז אמת. און ער

האָט נאָך אַמאָל איבערגעחזרט, אויסשרייענדיג מיט אַלע כחות יעדעס וואָרט: חיים גראַוויצער איז שקר, נאָר זיין תורה איז אמת. און אַז איר וועט זיך איינקוקן אין דעם נמאסן שקר פון חיים גראַוויצער, וועט איר אויך דאָרט דערזעהן דאָס אייביגע ליכט פון אין עוד מלבדו, וואָרום ס'איז יידן, טאַקע גאָר אין עוד מלבדו...

אַלע האָבן אָנגעשטרענגט געשוויגן. נאָר אין רעכטן מיטן עולם האָט עפּעס אַ בייז קול געברענט און געפלאַקערט. חיים האָט זיך אומגעקוקט און דערזעהן: נחום, די שאַרפע יאַרמולקע, האָט זיך אין דער לופט געהויבן איבער אַלעמעס קעפּ, אָנשפּאַרנ־דיג זיך מיט די קניעס אָן עמיצנס פּלייצעס. איינינגע האָבן אים מיט די הענט פון דער זייט אונטערגעהאַלטן, און ער, — די שאַרפע יאַרמולקע, האָט געוויזן מיטן פינגער אויף חיימען און געוואָרפן אים אין פּנים בריהענדיגע ווערטער, ממש ווי די גליהענדיגע רויטע אייזערנע קוילן:

— אָט דאָס איז ער, דער נחש הקדמוני. אַליין איז ער אַ שלאַנג מיט גיפט און טומאה און אַנדערע הייסט ער זיין נאָך הייליגער, ווי גאָט האָט געהייסן. דער נחש הקדמוני וויל אונטער־וואַרפן יידישע נשמות אין דער הויך, זיי זאָלן וואָס גיכער, רחמנא לצלן, זינקען אין תהום. ער האָט קיין צייט ניט געהאַט צו וואַרטן אויף תחית המתים, געפירט יידן באַגראָבן דעם טויט און אַליין איז ער ווי אַ פושע ישראל אַנטלאָפן פון בית־עולם אָהן אַ פונק אמונה. ווי אַ הפקר־יונג האָט ער זיך אַפילו ניט געקאָנט איינהאַלטן צו זאָגן נאָכן נפטר קדיש פאַר זיין ליבן נאָמען... אָט דאָס איז ער, דער מסית ומדיח! מיט זיסע הייליגע רייד וויל ער אַראָפּפירן כנסת ישראל פון דעם ריכ־טיגן וועג, וואָס דער אויבערשטער האָט אונז געגעבן דורך אמתע נביאים און קדושים... אַזאַ מענשן האָט די תורה הקדושה געהייסן פאַרשטיינערן. דו, מסית ומדיח, דו טאָרסט ניט שטיין אין די ד' אמות פון אַ יידן. מסית ומדיח!..

חיים איז טויט בלאַס געוואָרן. ווי אַ פּאַרלאָרענער האָט ער זיך אַרומגעקוקט אויף אַלע זייטן מיט ווילד אויסגעגלאָצטע אויגן. די האָר האָבן זיך אים קאַפּויר געשטעלט. אַ ווײַלע איז ער געשטאַנען ווי אַ פּאַרגליווערטער מיט אַ ברייט געעפנט מויל און קיין וואָרט ניט געקענט אַרויסברענגען. באַלד האָט ער אָבער אין זיינע אומגעהויערע ליידן אויפגעקאָכט. מיט איין קער האָט ער צעריסן דאָס העמד אויף דעם לייב און אין גרויס יאוש האָט ער געבעטן און געשריען אַרויסשטעלנדיג זיין נאַקעטע ברוסט:

— נאַט, יידן, פאַרשטיינערט מיך. האָט רחמנות, יידן, פאַרשטיינערט מיך וואָס גיכער—אָט איז אייך מיין ברוסט. איך קען מיינע זינד ניט אַריבערטראָגן. יידן, יידן, ראַטעוועט מיך...

ער האָט זיך אָנגענומען מיט ביידע הענט פאַרן קאָפּ, איז ווי אַ באַטויבטער געלאָפן אַהין און צוריק און האָט געשריען מיט דעם מאוימדיג הילכיגן קול פון אַ טויט־פאַרוואונדעטן:

— יידן, רחמנים בני רחמנים, מאַכט אַ סוף פון חיים גראַ־וויצער, פון זיין גרויס אומגליק, צעטרעט אים מיט די פיס. ווער עס האָט נאָר גאָט אין האַרצן, זאָל אַ שטיין אויף מיר וואַרפן... יי—דען, יי—ד—ע—ן... האָט רחמנות.

ער האָט זיך פלוצים אָפּגעשטעלט און געזוכט מיט די אויגן צווישן דעם עולם.

— נחום, נחום — וואו ביסטו? דו האָסט דאָך דער ער־שטער דערזעהן אין מיר דעם נחש הקדמוני. וואָס זשע שוויג־סטו? דו זאָלסט דאָך דער ערשטער אין מיר אַ שטיין וואַרפן.... נחום, נחום — פאַרוואָס רופסטו זיך ניט אָפּ? וואוהין האָסטו זיך באַהאַלטן? וואו ביסטו — נחום, נחום?...

ער האָט פאַרצווייפלט גערופן נחומען, גלייך ווי די גאַנצע ישועה איז אין נחומען געלעגן. האָט שוין חיימען אָנגענומען אַ ברענענדיגער פאַרדרוס, למאי נחום רופט זיך ניט אָפּ.

— נחום, נחום...

ס'האָט אים אַזוי פאַרקלעמט דאָס האַרץ פון ווייטאָג, אַז ער האָט אויף די פיס ניט געקענט איינשטיין. האָט ער זיך ווי אַ פאַרלאָרענער געזעצט אויף דער ערד מיט דער צעכראָסטעטער ברוסט, האָט זיך געריסן מיט די הענט צום עולם און האָט זיך אַזוי ביטער פאַרצווייפלט צעוויינט אויף אַ קול. אַלע זיינע גלידער האָבן זיך קראַמפנדיג געוואָרפן, ער האָט געוויינט אָהן אַן אויפהער. עפּעס האָט ער געוואָלט זאָגן, נאָר די ווערטער האָבן זיך געשטיקט אין דעם מאוימדיג הילכיגן געוויין. ממש די לאָנקע האָט זיך געלעגט. דער עולם האט פון שרעק און רחמנות אַ ציטער געטאָן. ער האָט גאָר ניט געקענט קומען צו זיך. דאָס וויינען האָט אים געוואָרפן און געשליידערט אין קראַמף.

צווישן דעם עולם איז פלוצים פון די הינטערשטע רייעס אַרויסגעגאַנגען לאהלע און זיך געלאָזט גלייך צו חיימען. ווי בשעת דער לויה האָט זי עפּעס מאָדנע געשטראַלט. זי איז גע־גאַנגען אין דעם זעלבן צניעותדיג־ווייסן קאָפּטיכל מיט דעם ברוסטקינד אויף דער לינקער האַנט. איז זי צוגעגאַנגען צו חיימען מיט אַזאַ מיטלייד, אַזאַ ברענענדיגן מיטלייד, אַז ביי חיימען איז דאָס האַרץ ווייכער געוואָרן. מיט אַ שטראַלנדיג פנים האָט זי גענומען דאָס ברוסטקינד פון דער האַנט און עס מיט אַ ברענענדיגער איבערגעבנקייט געלעגט פאַר חיימען אויף דער ערד. און חיים האָט פאַרדעקט דאָס פנים מיט די הענט און שוין געוויינט מיט שטילע האַרציגע טרערן.

האָט זיך דער עולם ווי אויפגעכאַפּט און אָנגעהויבן מיט גרויס התעוררות דעם באַקאַנטן חיים גראַוויצערס ניגון. דער ניגון איז איצט אַזוי פול מיט רחמנות און ציטערדיגער וואַרעמקייט פון יידישע צעבראָכענע הערצער. דער ניגון טראָגט זיך פון טויזנטער ברוסטן און בעט רחמים אויף פאַרוואָגלטע נשמות, ליידנדיגע הערצער.

— מרא דעלמא כולא, מרא דעלמא כולא!

מיט גרויס מסירות־נפש ברעכט דער ניגון אייזערנע ווענט, רייסט דורך שטיינערנע פעלזן און דערלאַנגט הכנעהדיג צום כסא הכבוד.

— רחום וחנון!

— דערבאַרעמדיגער גאָט!

די הייסע כוואַליעס פון דעם תפילה־געזאַנג הויבן אויף חיימס נשמה העכער און העכער אין אַליך שטילערע וועלטן, אָט אַזוי דערלאַנגט מען אַליך נעהענטער צו דער לויטערער שטילקייט, וואו אַליך ווערט אין גרויס ביטול און מתיקות אַנט־שוויגן און פאַרשוואונדן. און טאַקע צוזאַמען מיט דעם אויס־גייענדיגן געזאַנג איז חיימס נשמה עפעס ווי פלוצים שוין אַריין אין דער אייביגער רוה פון דער לויטערער שטילקייט, וואו אין איין רגע צעגייען און פאַרשווינדן אַלע אָנהויבן און סופן...

די זון האָט שוין העל געלויכטן אויפן הימל, ווען חיים האָט זיך אויפגעכאַפט פון זיין לאַנגען טיפן שלאָף נעבן דעם בוים, וואו ער האָט פאַר באַגינען געלעגט זיך נאָר אַ ווײלע אָפּרוהען. חיים האָט נאָך ליגנדיג זיך אומגעקוקט אויף דער לאָנקע אין דער רעכטער זייט פון האָריזאָנט. דאָרט איז ניט געווען אַפילו קיין זכר פון אַ ישוב, וואָס ער האָט אין חלום געזעהן. ער האָט זיך אויפגעזעצט אויף דער ערד מיטן פנים צו דער לאָנקע, האָט זיך עפעס פאַרטראַכט און שטרענג פאַרטיפט געקוקט. פאַר דער נאַכט איז אין אים פאָרגעקומען יענער איבער־ברוך, פון וואָס די נשמה האָט באַקומען אַ נייע פאַרצווייפלט גבורהשע שטאַרקייט. עפעס האָט זיך אין אים פאַרהאַרטעוועט און אויסגעגלייכט. ווי גליהענדיג ווייך אייזן, וואָס קילט זיך אָפּ און ווערט שוין ווידער אייזן פעסט. ניט וואָס אין אים זיינען

פאַרשוואונדן דאָס געפאַלענע און אָפּגעשטויסענע, דער ביטער־ער צווייפל און אינערליכע פאַרלאָרנקייט, נאָר ווי אַלע האָבן זיך פאַרטיפט און דערלאַנגט צו זייער שרש אין דער נשמה. און די נשמה אַליין האָט זיך אָנגעזאַפּט מיט נייע כחות, מיט נייעם מסירות־נפש און קען שוין טראָגן די גאַנצע אומער־טרעגליכע משא פון אוממענשליכע יסורים און צעבראָכנקייט. אָט אַזוי האָט זיך אין חיימען אויפגעוועקט עפּעס אַזוינס, וואָס האָט אים שפּעטער אַוועקגעפירט אין מאָדנע אומגעריכטע דרכים און האָט געבראַכט צו אַזוינע מאָדנע מעשים, פון וואָס אַלע האָבן דערנאָך אַזוי געגאַפט. נאָך דעם בייזן מבול פון נאַכט־חלומות, נאָכן שלאַקרעגן פון דמיונות און שרעק־גע־שטאַלטן האָט די נשמה זיך עפּעס אויסגעלייטערט און אַ נייע זון געלאָזט אין זיך אויפגיין. כאָטש אין איר זיינען נאָך גע־בליבן אַזוי פיל ניט אויסגעטריקנטע טרערן און אויסגעריסענע וואָרצלען זיינען נאָך געלעגן ווי פון אַ שווערן דונער צעדרויבלט.

זיצנדיג האָט חיים עפּעס געזוכט מיט די אויגן אויף דער לאָנקע. טאַקע ניט גאָר ווייט פון דער לינקער זייט האָט ער דערזעהן אַן אַלט הילצערן בריקל, אונטער דעם האָט זיך שטיל געטראָגן פליסנדיג וואַסער. איז ער אויפגעשטאַנען, אַראָפּ־געלאָזט זיך אונטערן בריקל און טובל געווען די הענט אין וואַ־סער. און אָפּווישנדיג זיך די הענט מיט דער פאַטשיילע, האָט ער זיך פאַרגאַרטלט און אָנגעהויבן אויף אַ קול ברכת השחר.

זיין קול איז געווען מאָדנע זאַפטיג און גבורה׳ש קרעפ־טיג, כאָטש אין אים האָט זיך געהערט דער ציטער פון יאוש־דיגער פאַרפאַלנקייט. און אנשלאָגנדיג זיך אָן דעם שטאָל און אייזן פון זיין געפאַלענער נשמה, האָט דאָס קול ווי אויס־געשלאָגן פון אָט דעם האַרטן און קאַלטן אייזן עפּעס נייע אומערוואַרטע פונקען, פון וואָס די גאַנצע נשמה האָט זיך צי־

טעריג אָנגעצונדן. האָט זיך שוין דאָ עפּעס אומגעריכטס גע־טראָפן.

אָנהויבנדיג פון מודה אני, שוין פון די ערשטע ווערטער, האָט חיים דערזעהן אין יעדן תפלה־וואָרט גאַנצע אוצרות פון ליכט און פייער. אָפּענע העלע סודות, וואָס ממש אַ אויג קען ניט אַרומנעמען. ער האָט יעדעס וואָרט זיך אַליין פאַרטייטשט און איבערגעחזרט. איין מאָל און נאָך אַמאָל — טאַקע גאָר ניט צעשיידן זיך מיט דעם געטליך רייכן תפילה־וואָרט. אַזוי האָט ער מיט גליהענדיגער כונה אָנגעהויבן:

— מודה אני לפניך, כ'בין מודה פאַר דיר, כ'בין...

— לפניך, פאַר דיר!...

ווי אַ בליץ איז ביי אים דורכגעלאָפן אין קאָפּ דעם רבינס גרויסער מאמר וועגן דעם ענין פון מודה זיין זיך. האָט זיין דורש־טיגע נשמה אין איין רגע איינגעשלונגען דעם גאַנצן מאמר און זיך פאַרקליבן אין די תפילה־ווערטער נאָך טיפער און נאָך טיפער — שוין גאָרניט אויסצושעפּן. טאַקע אין אומגעהוירער שמחה איז ער געקומען, ווען ער האָט דערלאַנגט צו די וויי טער־דיגע ווערטער:

— מלך חי וקים!

האָבן זיך פון די ווערטער אַ שאָט געטאָן גאַנצע סנאָ־פּעס ליכט. ער האָט זיך פון התפעלות ממש צו דער ערד געבויגן. איז ער אַרויסגעשפּרונגען אויף דער מיט לאָנקע און מיט גרויס שמחה געשריען:

— מלך חי וקים!

די לאָנקע האָט זיך אַפילו ניט אַ ריר געטאָן. זי האָט פאַר־גאַפט געלויכטן אַקעגן דער זון און אין ליכטיגן ביטול זיך אויסגעשטרעקט צווישן וואַלד און האָריזאָנט. אַפילו אַ טויבער האָט געקענט הערן די כלות־הנפשדיג שטילע שירה פון די ביימער און די גראָזן.

און מיט דער גאַנצער חוצפּה פון מסירת־נפשדיגער שמחה האָט ער אַ זאָג געטאָן:

— כ'בין דאָך סך־הכל, גאָט, נאָר אַ געפאַלענער. נאָר דו קענסט מיך װאַרפן נאָך נידעריגער פון שאול־תחתיה, אַבי נאָר מיינע ליפּן זאָלן קענען זאָגן:

— מלך חי וקים...

— מלך חי וקים...

האָט איצט פון די װערטער אַ שלאָג געטאָן אַ אומגעהויערער קװאַל פון זודיגער שמחה. ער איז קוים איינגעשטאַנען אויף די פיס. אין איין רגע האָט ער צוזאַמענגעלעגט די הענט, אויפגעהויבן זיי לינקס פון פּנים איבערן קאָפּ און זיך געלאָזט טאַנצן אויף דער העל לויכטנדיגער לאָנקע. טאַקע יעדער אבר האָט געצוקט פון זודיגער שמחה. און טאַנצנדיג האָט ער מיט די ליפּן געפּליסטערט די הייליגע װערטער און פאַרחלשט געטרונקען פון דעם שטאַרקן קװאַל, װאָס האָט זיך אין זיי געעפנט.

— מלך חי וקים...

איז ער זיך שוין פאַנאַנדערגעגאַנגען גאָר אויף דעם אַלטן שטייגער. אָט װאַרפט ער אַראָפּ גאַרטל און קאַפּאָטע, און געבליבן אין ברייטן טלית־קטן, װאַרפט ער זיך ערשט רעכט אין דעם אומגעהויערן פייערדיגן טאַנץ.

פּלוצים האָט ער זיך אָפּגעשטעלט און האַלב דערשראָקן און פאַרשעמט זיך אַרומגעקוקט. איז ער ביי זיך אַזוי אַראָפּגעפאַלן, אַז דאָס האַרץ האָט אים פאַרקלעמט. געשוויגן און פאַרטראַכט האָט ער אָנגעטאָן די קאַפּאָטע, זיך פאַרגאַרטלט און מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ זיך געלאָזט גיין אין װאַלד. נעבן װאַלד האָט ער זיך אָפּגעשטעלט, זיך אָנגעשפּאַרט אָן אַ בוים און פאַרטראַכט. װידער איז ער מיט אַ בייזן געלעכטער אויף זיך אָנגעפאַלן.

— רשעים, אַפּילו אפתחא של גיהנם אינם חוזרים—רשעים האָבּן ניט קיין חרטה, אַז זיי שטייען אַפּילו שוין אויפן טיר פון גיהנם. נאָר ער, חיים, טוט זיך ניט אַ ריר אַפּילו, ווען ער בּרענט טיף אין גיהנם אַליין. ווי לאָזט זיך דאָס אַ ייד נאָך אַזאַ שטראָף ווייטער צו שכורן מיט גאָטס נאָמען. וואָרום, ווען ניט שכרות, ווען ער וואָלט דערהערט מיט אַן אמת דעם „מלך חי וקים" — וואָלט ער דאָך געקענט טאַנצן ניט נאָר אויף דער לאָנקע, נאָר אויך אויפן קבר פון זיין בּן־יחיד. אויף שכורן איז ער טאַקע אַ בּריה, נאָר רירט מען נאָר אָן זיין גוף, ווערט ער ערגער פון אַ פושע־ישראל. פאַרשטייסט, חיימקע! ווער ווייס דען ניט די מעשה פון דער יידענע מיט די זיבּן קינדער. אַ פּשוטע יידענע, וואָס טאַנצט ניט אויף קיין לאָנקעס, נאָר גלויבּט פּשוט אָן דעם אויבּערשטן. האָט זי טאַקע מיט רוהיגן מסירת נפש געטראָגן צום טויט איין קינד נאָכן אַנדערן. נו, איז לכן? גוט, חיים איז אַ געפאַלענער, אָבּער וואָס וויל אַ געפאַלענער דאָ אויף דער לאָנקע? אַ געפאַלענער מיט אַ לאַנגער שוואַרצער בּאָרד, וואָס ציהט זיך אָקאָרשט בּיז צום גאַרטל... וואָס טוט מען? וואָס טוט מען?...

האָט זיך בּיי אים ווייטער דאָס פּנים פון איינגעהאַלטענעם צער פאַרקרימט. און אָנגעשפּארט זיך אָן אַ בּוים, האָט ער זיך אַ ווײַלע פאַרטראַכט. איז אים געקומען אויפן זינען די מוראדיגע מעשה פון ר' אליעזר בּן דורדיא. ער האָט אין גאַנצן אַ ציטער געטאָן. האָט ער אַריינגעשטעקט די רעכטע האַנט אין גאַרטל און אָנגעהויבּן איבּערחזרן אויף אַ קול די דאָזיגע ניט געוויינליכע גמרא־מעשה, פאַרטייטשנדיג דערבּיי יעדעס וואָרט מיט אַ שטרענג איינגעהאַלטענער פאַרקאָכטקייט.

...און אַז ער, דער זינדיגער ר' אליעזר בּן דורדיא, האָט דערהערט, אַז ס'זיינען פאַר אים פאַרשלאָסן אַלע טויערן פון תשובה, איז ער געגאַנגען און האָט זיך אַוועקגעזעצט צווישן

צוויי בערג. ער האָט געזאָגט: „בערג און בערגלעך, בעט אויף מיר רחמים“. האָבן זיי אים געענטפערט: „נאָך איידער מיר וועלן בעטן אויף דיר, מוזן מיר אויף אונז אַליין רחמים בעטן, וואָרום ס'שטייט דאָך, אַז די בערג וועלן זיך אָפּטאָן און צעפאַלן וועלן די בערגלעך“. האָט ער געזאָגט: „הימל און ערד, בעט איר אויף מיר רחמים“. האָבן זיי אים געענטפערט: „נאָך איידער מיר וועלן בעטן אויף דיר, מוזן מיר אויף אונז אַליין רחמים בעטן, וואָרום ס'שטייט דאָך, אַז הימלען וועלן ווי רויך צעגיין און צעפוילט וועט ווערן די ערד“. האָט ער געזאָגט: „זון און לבנה, בעט איר אויף מיר רחמים“. האָבן זיי אים געענטפערט: „נאָך איידער מיר וועלן אויף דיר בעטן, מוזן מיר אויף אונז אַליין רחמים בעטן, וואָרום ס'שטייט דאָך, אַז ס'וועלן צעקריכן אַלע חילות פון די הימלען“. האָט ער, רב אליעזר בן דורדיא, געזאָגט: „די זאַך הענגט ניט אָפּ פון קיינעם, נאָר פון מיר אַליין“. ער האָט געלעגט דעם קאָפּ צווישן די קני און האָט אַזוי לאַנג געוויינט, ביז די נשמה זיינע איז פון אים אַרויס. איז אַרויס אַ בת־קול און האָט געזאָגט: „רב אליעזר בן דורדיא איז גרייט צו עולם הבא“...

חיים האָט נאָך אַמאָל איבערגעחזרט:

— האָט ער געוויינט ביז די נשמה זיינע איז פון אים אַרויס.

— ביז די נשמה זיינע איז פון אים אַרויס...

חיים איז אַ ווײַלע אַנשוויגן געוואָרן און אַ קלער געטאָן, אַז דער מיטלער רבי האָט אויף דערויף אַזוי געזאָגט. הימל און ערד, הרים וגבעות, דער גאַנצער סדר פון וועלט און וועלטן האָבן אים שוין ניט געקענט העלפן — אַזוי טיף איז ער געפאַלן. האָט ער געמוזט דערלאַנגען צו אַ מדרגה, וואו נשמות גייען אויס — אַ מדרגה, וואָס איז העכער פון וועלטן און נשמות. טאַקע די מדרגה פון יחידה שבנפש. דער ענין דערפון איז, וואָס...

ביי תיימען האָבן זיך אין איין רגע איבערגעריסן די מחשבות. ער איז פּלוצים אויפגעזאָרן געוואָרן. דער אָטעם האָט אים פאַרכאַפּט. דאָס בלוט האָט זיך אים אין קאָפּ אַ גאָס געטאָן. אויף די שלייפן האָבן זיך די אָדערן אָנגעגאָסן. איז ער אָפּגעשפּרונגען פון בוים אויף דער מיט לאָנקע, האָט אויסגעשטרעקט פאָראויס צוזאַמענגעפּרעסטע פויסטן, און קריצנדיג ממש מיט די ציין, האָט ער געשריען:

— ניין! כ'וועל דיר, רבונו של עולם, מיין נשמה ניט אָפּגעבן, כל זמן דו אַליין וועסט זי ניט צונעמען. און אַז דו וועסט פאַרשליסן פאַר מיר אַלע טויערן פון תשובה, וועל כ'זיי מיט מיין קאָפּ צעברעכן. כ'בעט נישט קיין רחמים, ווייל כ'בין נישט ווערט קיין רחמים. אָהן רחמים און אָהן עולם הבא וועל איך ווי אַ וואָרעם קריכן פאַר דיר אויף דיין הייליגער ערד. כל זמן איך קען נאָך אַ קאַפּיטל תהילים זאָגן, וועל כ'דיר מיין נשמה ניט אָפּגעבן. כ'בעט נישט קיין רחמים און כ'וויל ניט קיין עולם־הבא. אַ פאַרלאָרענער, אַ געפאַלענער, אַ פּושע־ישראל, כ'וויל דיר דינען מיט וואָס איך פאַרמאָג. הימל און ערד — איר בעט נישט קיין רחמים אויף מיר. איר זענט נאָר עדות, אַז אין אונז, ווי אין אַלעמען, לעבט ער, נאָר ער אַליין. אין עוד מלבדו! חיים האָט ווי ניט פון זיך אַ געשריי געטאָן: „אין עוד מלבדו!". ניין, ניין! כ'וועל דיר מיין נשמה ניט אָפּגעבן. כ'האָב, רבונו של עולם, נאָך צייט. מיר וועלן זעהן... מיר וועלן זעהן..

פּלוצים האָט ער זיך אָפּגעשטעלט און אַנשוויגן געוואָרן. אין איין רגע האָט זיך די שטילע גליהעניש פאַרטיפט אין זיין נשמה, זיך פאַרפעסטיגט און פאַרמאַכט. זיין פּנים איז שוין געווען רוהיג שטרענג און אַנטשלאָסן. פאַמעליך איז ער צו־געגאַנגען צו אַ נאָהענטן בוים און אָפּגעבראָכן אַ צווייג. רוהיג און געלאַסן האָט ער אַרומגעבראָכן די שפּיצן פון דעם צווייג, פון אים האָט ער באַלד געמאַכט אַ שטעקן. האָט ער גענומען

אָט דעם שטעקן אין דער רעכטער האַנט, און נאָך איידער ער האָט אַ טראָט געטאָן, האָט ער אַ קער געטאָן דעם קאָפּ נאָך הינטן און אַנטשלאָסן געזאָגט:

— ניין, ניין, ניין! כ׳וועל דיר מיין נשמה ניט אָפּגעבן. כ׳האָב נאָך צייט. און איצט גיי איך אין אַ נאָהענטן ישוב קדיש זאָגן נאָך מיין זון. מיר וועלן נאָך זעהן...

ער האָט צורעכט געמאַכט דעם גאַרטל, אָנגערוקט דאָס היטל אויף דער יאַרמולקע און זיך געלאָזט גיין. רוהיג און געלאַסן איז ער געגאַנגען ביים ראַנד לאָנקע, האַרט אַרום וואַלד. ער איז געגאַנגען גלייך און האָט זיך אַפילו ניט אומגעקוקט.

אויף דער לאָנקע האָבן נאָך געהילכט די גליהענדיגע געשרייען. ערגעץ־וואו אין וואַלד האָבן זיך נאָך געקייקלט די לעצטע ברעקלעך פון די אָפּקלאַנגען. און דער הויך־אויסגעשטרעקטער בוים מיטן אָפּגעבראָכענעם צווייג האָט ליכטיג געשמייכלט אַקעגן דער זון. אַ אָפּגעבראָכענער צווייג? — אַ דאַגה אַ גרויסע! אַזוי פיל צווייגן, אַזאַ בוים, אזוי פיל זאפטיגע וואָרצלען — וואָס ווערן זיי מתפעל! איז די העל לייכטנדיגע לאָנקע נאָך שטילער געוואָרן, און נאָך איידער זי האָט אין זיך איינגעזאַפּט די אויסגייענדיגע קולות, איז ער שוין פאַרשוואונדן פון די אויגן.

חיים גראַוויצער איז שוין ערגעץ ווייט זיין וועג געגאַנגען.

II. באַגעגעניש מיט טשערנאָבילער חסידים

מיט אים האָבן זיך געטראָפן מאָדנע אומגעריכטע מעשים. אָנגעהויבן האָט זיך דאָס אומבאַמערקט און אָט ווי אַזוי.

גייענדיג פון לאַנקע צו אַ יידישן ישוב, האָט ער שוין גע־פילט די מאָדנע זיכערקייט און די לוסטיגע גרייטקייט פון אַ מענשן מיט אַ אייזערנעם רוקן, וואָס לאָזט זיך גערולדיג און נייגעריג וואַרפן אויף די פלייצעס אַ אומערטרעגליכע משא. אָט, דוכט זיך, ברעכט זיך דער רוקן, די אָדערן פּלאַצן און בלוטן... נאָר אין איין רגע גלייכט זיך אויס דער כלומרשט צעבראָכענער רוקן, די ברענענדיגע שמערצן צעגיסן זיך איבער אַלע גלידער און, ווי שטאַרקער וויין, רייצן זיי און פאַרשיכורן דאָס זודיגע בלוט. חיים האָט שוין אויך געפילט, אַז ער האָט אייגנטליך אַלץ פאַרלאָרן. דאָס ניט ווילנדיגע, דער פינסטערער „עפּעס", מיט איין וואָרט, דער גאַנצער חיים בעל־הגוף האָט אים גע־שלעפּט צו דער ערד און געוואָרפן אין אָפּגרונט. אין הב"ר האָט ער שוין ניט וואָס צו טון. ער האָט דאָך ניט נאָר פאַר־שוועכט, נאָר אויך פאַרלאָרן דאָס הייליגע געזאַנג פון אין עוד מלבדו, וואָס איז דאָך די נשמה און דער תכלית פון עבודה. ער קען זיך אַפילו נאָך אויפהייבן פונם אָפּגרונט און זיך דראַפּען אויף די הייליגע בערג. נאָר צו וואָסער באַרג ער זאָל ניט קומען און ווי הויך ער זאָל אויף אים ניט דערלאַנגען, איז

פריהער נאָך גראָבט חיים דער בעל־הגוף אונטער דעם באַר, און ער פאַלט, חלילה, מיט דעם הייליגן באַרג אינאיינעם צוריק אין אָפּגרונט. דאָס איז דאָך דער ענין פון ונוקב שם ה׳ — אַ פּושע ישראל קען כביכול לעכערן זיין הייליגן נאָמען. אַ מענש, אַז ער פאַלט, — פאַלט דאָך מיט אים דער צלם אלקים. וואָס זשע זאָל ער טון? וואוהין זאָל ער גיין? ניטאָ, לחלוטין ניטאָ קיין וועג. דאָס אַלטע פאַרלאָרן און קיין נייעס ניט געפונען. ער האָט זיך אָבער איין מאָל פאַר אַלע מאָל געלאָזט גיין. וואוהין ער וועט קומען, וועט מען נאָך זעהן, אַ דאגה—אַבי ניט שטיין אויף איין אָרט...

ס׳איז שוין טאָג. און אַ מאָדנע זאַך. ביי דעם ביטערן יאוש פון זיין געפאַלנקייט, האָט ער ווי בשעת דער „גרויסער שרפה״ געפילט כאָטש אויף אַן אַנדער אופן די מאוימדיגע פאַרפאַלנקייט און די פאַרשיכורנדיגע אַנטשלאָסנקייט פון אַ מענשן, וואָס רייסט זיך אַרויס פון דעם נעכטן, „פון דעם ארום״, פון דעם אייגענעם גאַנצן „איך״ און לאָזט זיך אין אַ אומערטרעגליך אָפענער אומבאַשטימקייט. די זוכנדיגע פאַרשמאַכטקייט פון אַ איינזאַם פאַרבלאָנדזשעטן, די פיינליכע נייגעריגקייט פון אַ ניט וויסן, וואָס מאָרגן וועט זיין — האָבן אים געשראָקן און גע־צויגן, געפייניגט און געהויבן. דערהויפּט האָט זיך עפּעס אַ שטילע גליהעניש קוויקנדיג געצאַפּלט אין אַ פאַרבאָרגענעם אָפּגרונט פון זיין נשמה, האָט שוין געשלאָגן נייע וואָרצלען אין אַ נייעם באָדן. און כאָטש ס׳איז נאָך ניט געוואַקסן, נאָר די בשורה פון דעם קומענדיגן וואוקס האָט שוין פאַרבאָרגן אומ־באַוואוסט געקוויקט די נשמה, זי געהויבן און געשטאַרקט ווי די פרישע ריחות פון ווייטע נאָך ניט געזעהענע בלומען. ער האָט שוין אַפילו געקלערט, אַז דעם גאַנצן ענין פון חשבון־הנפש האָט ער גענומען פון דער לינקער זייט. נאָר אַ סוף זאָל דאָס נעמען אָט צו די אַלע חקירות. דער בעש״ט האָט אַריינגע־

פירט אַלע יידן אין די פּאַלאַצן פון דעם מלך, טאַקע יעדער קען דערזעהן די לויטערקייט פון זיין ליבן נאָמען. נאָר ער, חיים גראַוויצער, קען באַשטיין צו זיין אַ פּשוטער סאָלדאַט, וואָס שטייט ערגעץ אין אַ פּאַרוואָרפענעם ווינקל אויפן וואַך מיט אַן אַלטער ביקס אין דער האַנט, און דערביי וואַגט ער אַפילו ניט צו קלערן וועגן די פּאַלאַצן פון מלך. ער, חיים גראַוויצער, ווערט אַ פּשוטער מתנגיד, לערנט דורכן מעת לעת, היט דעם שלחן־ערוך, „קלייבט" עולם־הבא און טוט אַפילו אַ גלעט דעם יצר־הרע מיט מתנגדישער גרויסקייט. אַ פּראָסטער זעלנער מיט אַ ביקס אין דער האַנט! און טאָמער וועט ער אַמאָל „אַ שיכור" טון און אַריינרייסן זיך אין די היכלות — איז אויך ניט קיין אומגליק... בקיצור, מיר וועלן נאָך זעהן... ליג, חיימקע, אַכצן איילן אין דער ערד, נאָר ניט געדאַגהט!... דערווייל האָט ער אַפילו ניט זיין טלית און תפילין, קיין זכר פון אַ יידישן ספר. גאָט ווייס, צי וועט ער נאָך פאַרכאַפּן היינט אַ מנין. טאַקע זיך גאָר אַראָפּגעשלאָגן פון וועג... אַ שיינער סאָלדאַט! נאָר געשפּאַנט און ניט געדאַגהט.... אָ, אָט ווייזט זיך טאַקע אַ דערפל. געלויבט איז גאָט...

חיים האָט דאָרט אויפגעזוכט אַ יידישן קרעטשמער, ביי וועמען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז טאַקע גאָר ניט ווייט פון דאַנען, אַ וויאָרסט צוויי אַן ערך, וואוינט אַ יידישער פּאָסעסאָר, לייוויק בונין, וואָס ער איז איצט אַן אבל און מאַכט אַלע טאָג אַ מנין ביי זיך אין שטוב. חיים האָט זיך דערפרייט און זיך ממש אָהן אַ אָטעם געלאָזט לויפן אַהין אויף דעם אָנגעוויזענעם וועג. איבער ברייטע פעלדער איז ער אַריין אין אַ וועלדל, האָט עס דורכגעקרייצט, איז ווידער אַרויס אויף אַ לאָנקע. דאָרט איז ער באַלד צוגעקומען צו אַ ברייטער הילצערנער שטוב, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי גרויסע העלפטן מיט אַ רחבותדיגן גאַניק און אַ רויט געפאַרבטן דאַך. פאַר דער שטוב אַ פּאָר

טריט ווייטער פון גאַניק, איז געשטאַנען אַ מיטלוואוקסיגער, ברייט־פּלייציגער ייד מיט אַ געדיכטער לאַנגער און שוואַרצער באָרד, אין אַ קורץ זומערדיג רעקל, דאָס היטל פאַררוקט נאָך הינטן. ער האָט גערעדט און עפּעס געטענהט מיט אַ פּאָר פּויערים. דאָס האָט אַפּנים געמוזט זיין לייוויק בונין. אַ רירעוודיגער מיט לעבעדיגע לאַכנדיגע אויגן, האָט ער מאַכנדיג מיט די הענט, גע־רעדט אויף אַ קול, כמעט ווי געשריען, אָבער אַלע ווײַלע זיך גע־ווערטלט און ביי יעדן ווערטל טוט ער זאַפטיג און גוטמוטיג אַ ברייטן לאַך אין דער שוואַרצער באָרד אַריין. דערזעהן חיימען, האָט ער אָפּגעלאָזט די פּויערים, נאָכשרייענדיג זיי עפּעס אויפן וועג.

— שלום עליכם, ר' ייד. אָט, דאָס איז טאַקע גוט, וואָס איר האָט אויך, ווי איך, אַ לאַנגע שוואַרצע באָרד. כאַסיע, כאַסיע! — ער האָט אַ לוסטיג־גלייכווערטלדיגן געשריי געטאָן צו אַ פענסטער צו, פון וואַנען עס האָט זיך באַוויזן אַ גוטמוטיג געזיכט פון אַ באַיאָרטער דיקער יידענע—כאַסיע, דו זעהסט, איך בין ניט איינער אויף דער וועלט, אָט איז נאָך אַ ייד מיט אַ לאַנגער שוואַרצער באָרד. טאַקע גוט, ר' ייד, וואָס איר האָט אַזאַ פאַרקאַטשעטן שטערן, אַניט וואָלט מיין ווייב נאָך געקענט אונז פאַרבייטן, כע, כע, כע!.. ער האָט אַ ברייטן לאַך געטאָן אין דער שוואַרצער באָרד אַריין.

חיים איז געשטאַנען פאַרוואונדערט פון אָט דעם מאָדנעם קבלת־פנים. ער האָט זיך ניט איינגעהאַלטן און אַ זאָג געטאָן:

— איר האָט, דוכט זיך, ניט נאָר אַ לאַנגע באָרד, נאָר נאָך אַ לענגערן צונג. זאָגט מיר, ביי אייך איז דאָ...

איז אָבער לייוויקן אַזוי געפעלן געוואָרן חיימס שטעכווערטל, אַז ער האָט ווידער, לאַכנדיג אין באָרד, אַ געשריי געטאָן צום זעלבן פענסטער צו:

— כאַסיע, כאַסיע! מיר האָבן, דוכט זיך, אַ קלוגן יידן צו

וואַרימעס. פאַרשטייט איר מיך, ר׳ ייד, אַ לאַנגער צונג איז נאָך נישקשה, דערהויפּט מען זאָל איס ניט אָפּבייסן כע, כע, כע... איר האָט נאָך קיינמאָל ניט אָפּגעביסן אייער צונג? זאָגט מיר, פון וואָסערע קאַנטן זענט איר? נעכטן האָט מען פון אַ שטאָט געזוכט אין די אַרומיגע דערפער עפּעס אַ יידן, וואָס איז אַנטלאָפן פון בית־עולם. אָט דער ייד, זאָגט מען, האָט כלומרשט געוואָלט כאַפּן גאָט פאַרן באָרד... אַנדריי, אַנדריי! — לייוויק האָט געשריען און אָפּגעשטעלט מיט דער האַנט אַ פאַרבייגייענדיגן יונגען פויער, צו וועמען ער איז גלייך צוגעגאַנגען. אַ קליינע ווײַלע האָט ער ערנסט גערעדט מיט דעם פויער, האַלב געשריען, מאַכנדיג ענערגיש מיט די הענט. באַלד אָבער האָט ער זיך שוין אַפּנים ווידער אָנגעהויבן ווערטלען, לוסטיג אַ קלאַפּ געטאָן דעם פויער אין פּלייצע און זיך צעלאַכט אין באָרד אַריין. דער פויער האָט האַלבלאַכנדיג און פאַרשעמט דאָס היטל אַראָפּגענומען. ווי נאָר לייוויק האָט זיך אָפּגעקערט, איז איס חיים אומגעדולדיג געלאָפן אַנטקעגן און זיך אויף איס אָנגעוואָרפן מיט אַ מאָדנע בעטנדיגן אימפּעט:

— זאָגט מיר, למען השם, אָהן חכמות, צי איז דאָ אַ מנין און ווען וועט מען זיך שטעלן דאַווענען? אַניט מוז איך גלייך לויפן ערגעץ זוכן אַ מנין. טוט, ר׳ לייוויק, אַ גמילות חסד מיט אַ דורכגייער אַן אבל, כ׳בעט אייך...

ביי לייוויקן איז אין דער שוואַרצער באָרד פאַרשוואונדן דער לעצטער שפּור פון אַ שמייכל. חיימס אימפּעט האָט איס באַהערשט און ער האָט ערנסט געענטפערט:

— זייט רוהיג, באַלד וועלן אונטערקומען נאָך עטליכע מענשן, וועלן מיר זיך גלייך שטעלן דאַווענען. ביי מיר איז שוין צייט פינף חדשים אַלע טאָג אַ מנין. ביי מיין טאַטן עליו השלום פלעגט אַלע שבת זיין אַ מנין. מיר האָבן דאָ אַ היפּש פּעקל ישובניקעס, צעזייטע אין די אַרומיגע דערפער, פון וואַנען

מ'קלייבט זיך ווי עס איז צונויף. כ'זעה (ער האָט חיימען אינ־גאַנצן אַרומגעזוכט מיט די אויגן), אַז בײַ אײַך איז ניטאָ קיין טלית. ווי קומט עס? אַזאַ לאַנגע באָרד און אָהן אַ טלית. בקיצור כ'וועל אײַך געבן דעם שבתדיגן טלית פון מיין טאַטן עליו השלום און זיינע תפילין. שוין איינמאָל אַ טלית! פאַרשטייט איר, ר' ייד, איר האָט אײַך גאָר ניט שלעכט אַריינגעכאַפּט. טאַקע אין דער סאַמע געדיכטע. מאָרגן איז דאָ אַרום אונז בײַ פיניע גראַפּאָווער אַ סיום־התורה. פון אַ סיום־התורה וועט איר דאָך, דוכט זיך, ניט אַנטלויפן. דער סופר זיצט שוין דאָ פון אַ לאַנגער צייט. מאָרגן וועלן קומען פון שטעטל אַ סך אורחים און חסידישע שלעפּערס. מ'וועט שוין כאַפּן דעם אמתן טרונק און דערבײַ אַ רעכט טענצל. אין שטעטל זיינען כמעט אַלע טשערנאָבילער חסידים — יעדער גלאָצט מיט די אויגן און איז בײַ זיך אַ גאַנצער קנאַקער... אָ, אָט גייט שוין ר' נחום — לייוויק האָט אָנגעוויזן מיט דער האַנט אויפן וועג, פון וואַנען ס'האָט זיך אַליך בולטער באַוויזן אַ מענשליכע פיגור.

חיים האָט זיך לאַנגזאַם אומגעקוקט. ער האָט שווייגנדיג געהערט די פּוסטע פּלוידעריי פון אָט דעם לוסטיגן ישובניק און מיט יעדער רגע איז זיין פּנים פינסטערער געוואָרן. איצט האָט ער ווייטער ערשט רעכט דערפילט זיין גאַנצע געפאַלנקייט. מיט וואָס קען ער, אַשטייגער, אָפּשטעלן אָט דעם פּלאַפּלער? איז ער, חיים, דען ניט אַ סך ערגער? איז לכן? ס'האָט אים באַ־הערשט עפּעס אַ געפיל פון שימל און שפּינ־וועבס. ניטאָ, לחלוטין ניטאָ אין וואָס אָנצוהאַלטן זיך. האָט אים דאָס האַרץ פאַרקלעמט. טאַקע נאָך איין רגע — צעוויינט ער זיך ווי אַ קינד אויף אַ קול. אָבער ניין! ניט געקוקט דערויף אָדער דוקא מחמת דעם האָט אין אים גלייכ־צייטיג אויפגעלעבט די מאָוימדיגע פרייקייט פון אַ מענשן, וואָס האָט שוין אַליך פאַרלאָרן און וואָס איז מיט קיין שום זאַך ניט

געבונדן. עלנט און נאַקעט ווי אַ שטיין, איז די גאַנצע וועלט פאַר אים אָפן. מיר וועלן נאָך זעהן! האָט אים שוין ווידער געצויגן און פאַרשיכורט אַ מאוימדיגע פאַרפאַלנקייט, און ער האָט שוין מיט אַ מאָדנע דורשטיגער גרייטקייט און פיינליכער נייגעריגקייט אַלץ אין זיך איינגעזאַפט. און לייוויק האָט ניט אויפגעהערט צו שיטן:

— ...אַט דעם ר' נחומען איז טאַקע כדאי אָנצוקוקן. איר פאַרשטייט, אַכט און אַכטציג יאָר איז ער אַלט. היינטיגן ווינטער האָט ער נאָך אין שטעטל געטאַנצט אויף דער חתונה ביי זיין אוראייניקל און ער זעהט אָהן ברילן און האָט נאָך ווייסע ציין ווי אַ קינד. אין שטעטל וואוינט זיין גאַנצע משפחה — קינדער און קינדסקינדער — אַ האַלב שטעטל. און דאָ וואוינט ער אין דאָרף ביי איינעם פון זיינע זין, ביי פיניע גראַבאָווער. אַט ביי דעם איז טאַקע מאָרגן דער סיום־התורה. מ'זאָגט, אַז עפעס אַ רבי האָט אים, ר' נחומען, געבענטשט, ער זאָל לאַנג לעבן. איר ווייסט, וואָס איז אַ רבי? ער רעדט מיט גאָט און טרייסלט ביי חסידים די קעשענעס, כע, כע, כע... מיין טאַטע עליו השלום, אַ פראָסטער ערליכער ייד, פלעגט קיינמאָל ניט פאָרן צו קיין רבין. וואָס איז, זאָגט ער, דער רבי האָט דעם אויבערשטן אָפגענומען אויף אַרענדע? אַמאָל, געדענק איך, האָט...

— אָט גייט טאַקע ר' נחום! גוט מאָרגן, ר' נחום, מיר האָבן אַ אורח צום דאַוונען...

ר' נחום האָט שטיל און געלאַסן אָפגעגעבן חיימען שלום און אים געפרעגט, ווי מ'רופט אים. חיים האָט אָנגערופן זיין נאָמען און מיט גרויס פאַרוואונדערונג געקוקט אויף ר' נחומען. אַ הויכער, אַ שלאַנקער אין אַ לאַנגער שוואַרצער קאַפאָטע, הסידיש פאַרגאַרטלט, אין פאַנטאָפל מיט שנייווייסע זאָקן. פון אונטער דעם שוואַרצן זיידענעם היטל האָט מאָדנע רוהיג אַרויסגעלויכטן אַ קינדיש פריש, עטוואָס גערויטלט פנים מיט

אַ קליינער שנייוויסער באָרד, אַרום איר האָבן זיך קלאָר אויס־געטיילט די עטוואָס געקרייזלטע גרויע פּאות. באַזונדערס רוהיג און זיכער שטיל האָבן געקוקט זיינע העל בלויע אויגן, וואָס האָבן צייטנווייז באַקומען אַ קלאָר ווייסן קאָליר. חיים האָט זיך ניט ווילנדיג געחידושט. קיין איינציג שפּרינקעלע האָט דער אַלטער ניט געהאַט אויף זיין הלבשה. אַפילו דאָס חסידיש צעכראָסטעטע העמד איז געווען רוהיג אונטערגעבונדן מיט אַ ריין האַלזטיכל. עפּעס אַ מאָדנע ציכטיגקייט, אַ שנייוויסע רו־היגקייט האָט זיך פון אים געטראָגן, און דערביי איז ער קינדיש פריש און באַוועגליך. חיים האָט געשמייכלט, ער האָט געהאַט אַ געפיל פון אַ מענשן, וואָס האָט עפּעס פּלוצים דערזעהן אַ פריש אויסגעפּאַלענעם ווייסקלאָרן שניי אויף ווייטע ניט באַטראָטענע פעלדער.

האָט זיך חיים ניט איינגעהאַלטן און אַ פרעג געטאָן:

— צו וואָסער רבין פלעגט איר פאָרן?

— צום אַלטן טשערנאָבילער זכרונו לברכה. אַז איך בין אָנגעקומען אין שטעטל, בין איך געווען דער איינציגער טשערנאָ־בילער חסיד. היינט איז ברוך השם כמעט דאָס גאַנצע שטעטל אַ טשערנאָבילער, כאָטש אַרום און אַרום דעם שטעטל איז דער גאַנצער קאַנט אַ רייסישער, פון לויטער חבדניקעס. איר זענט, ר' חיים, ווייזט אויס, אַ ליובאַוויטשער חסיד?

חיים האָט אַ רגע זיך מאָדנע געקווענקלט און געזאָגט:

— כ'ווייס? אַלע יאָר בין איך געפאָרן קיין ליובאַוויטש. איצט ווייס איך אַליין ניט, וואָס איך בין...

ר' נחום האָט מיט אַ רוהיגער ליבשאַפט אויפגעהויבן אויף חיימען זיינע בלויע אויגן און געזאָגט:

— ווער זאָגט עס, אַז מ'דאַרף שטאַרק ויסן, וואָס מ'איז. בלויז דריי זאַכן האָבן די חכמים געהייסן וויסן: פון וואַנעז מ'קומט, וואוהין מ'גייט און פאַר וועמען מ'דאַרף אָפּגעבן דין

וחשבון. וואָס מ'זאָל ניט זיין, אַבי מ'איז אַ חסיד און מ'האָט בטחון, העלפט שוין דער אויבערשטער. דער אַלטער זכרונו לברכה (אַזוי פלעגט ר' נחום תמיד רופן דעם אַלטן טשערנאָבילער) האָט געזאָגט, אַז מ'איז ביי זיך אַליך — איז מען גאָרנישט, און אַז מען איז ביי זיך גאָרנישט — איז מען אַליך...

חיים האָט אים געוואָלט עפּעס ענטפערן, אַז פון דער רעכטער זייט לאָנקע האָט זיך אַ שאָט געטאָן אַ היפּשער עולם צום מנין. פריהער איז געגאַנגען נחומס זון פיניע גראַבאָווער, שוין אַליין אַ ייד מיט אַ גרויסער באָרד, אַביסל אַ פּאַרטומלטער מיטן היטל אויף דער זייט. אַרום אים זיינען געגאַנגען שכנים פון ישוב, דערהויפּט קרובים פון ר' נחומס גרויסער משפחה אין דעם שטעטל, וואָס זיינען שוין געקומען מיט אַ טאָג פריהער אויפן סיום־התורה — איינס אין איינס חסידישע יידן. חוץ דעם, עטליכע אָנגעקומענע פון שטעטל חסידישע מלמדים מיט צעכראַסטעטע העמדער, על פּי רוב מיט געלאַטעטע קאַפּאָטעס און אויסגעריבענע סאַמעטענע יאַרמולקעס אונטער די היטלען; אויך איציע דער שמש פון דער אַלטער טשערנאָבילער קלויז — מ'האָט אים גערופן איציע דער גרויסער. ער איז געווען מאָדנע גרויס מיט אומגעהויער לאַנגע הענט. טאַקע אַ פריילעך קונציגער סאַרווער ביי זיינע בעל־בתים אויף שמחות. ער פלעגט דערלאַנגען מיט אַמאָל צום טיש אויף די אויסגעשטרעקטע לאַנגע הענט אַ גרויסע צאָל טעלער מיט פיש, אויסגעשטעלט שורותווייז אין דער לענג — פון דעם אַקסל ביז צו די פינגער — צו זעקס־זיבן טעלער אויף אַ האַנט און האָט נאָך קיינמאָל ניט קיין איין טעלער אַפילו צעבראָכן. באַזונדערס האָט זיך אויסגעטיילט מאָטיע דער סופר, וואָס איז שוין לאַנג געזעסן ביי פיניע גראַבאָווער און געשריבן די ספר־תורה. אָנשטאָט אַ קאַפּאָטע איז ער געגאַנגען עפּעס אין אַ סאַמעטן פּאַלטאָכל מיט אַ צע־

פלעמשט סאַמעטן היטל. דער אייגנאַרטיג־שאַרפער קוק פון זיינע שוואַרצע אויגן, די טיף איינגעהויקערטע פלייצעס און זיין לאַנגזאַם־רוהיג באַנעמען זיך זיינען געווען עפּעס ווי אָנגעזאַפּט מיט דער קאָנצענטרירטער שטילקייט פון די פאַרמעטענע יריעות, אויף וואָס ער זיצט שטענדיג אָנגעבויגן ביז טיף אין דער נאַכט אַריין. צווישן די אָנגעקומענע האָבן זיך געדרייט קליינע יינגלעך אין קאַפּאָטקעס מיט קליינע היטעלעך. זיי האָבן שטיפעריש שטאַרק הנאה געהאַט פון דער לאָנקע. ביז דער סיום וועט נאָך זיין, האָבן זיי שוין אויף איין פוס אָפּגערעדט מיט די היגע דאָרפסיינגלעך וועגן אַ לאָז טון זיך פון יענער זייט לאָנקע, אגב האָבן זיי דערציילט זייערע חברים אויפן אויער וועגן די כלי־זמר, וואָס וועלן מאָרגן קומען. טאַקע פאַראַיאָרן ביי דער מומען אויף דער חתונה האָט יוסל דער כלי־זמר זיי, די קינדער, געלאָזט אַ ווײַלע פייפן אויף דער פלייט, און היינט די טאַצן, די מעשענע טרומייטן און טענץ און לעקיך... איז מען שוין געווען אַזוי פריילעך, אַז מ'וואָלט זיך גלייך אַ קוליע געטאָן איבער דער לאָנקע, ווען די טאַטעס וואָלטן ניט געשטאַנען אַזוי נאָהענט.

אַלע האָבן זיך געשטעלט אַרום ר' נחומען. און אין איין רגע האָט זיך פאַרקאָכט אַ שמועס. טאַקע נאָר איין מאָטיע דער סופר אין סאַמעטן פאַלטאָכל, וואָס ער איז קאַלטבלוטיג און קאַרג אויף רייד, האָט באַמערקט חיים גראַוויצער און אין זינען געהאַט אים אָפּצוגעבן שלום. איציע דער שמש האָט געבראַכט אַ געוואַלדיגע ידיעה: טאַקע אַ רגע פאַר זיין אַוועקפאָר האָט מען אין טשערנאָבילער קלויז אָנגעזאָגט, אַז אין עטליכע טעג אַרום איז אַ סברה, אַז דער רבי וועט דורכפאָרן פאַרביי דעם שטעטל און מ'וועט קענען אפשר איינבעטן דעם רבין אַראָפּקומען אויף אַ טאָג. איציעס רייד האָבן אַרויסגערופן אַ שטורעם. איינינגע האָבן זיך אויפגערעגט: וואָס זשע שווייגט מען? אַ

קלייניגקייט! צום רבינס קומען מעג מען זיך דאָך וואָכן לאַנג גרייטן. האָט איציע שוין ווי פון אַרבל געשאָטן מיט נייע פּרטים: פון טשערנאָבילער קלויז זיינען שוין אַוועק צוויי משולחים און... פּלוצים איז אונטערגעקומען לייוויק בונין און איז אויף אַ לוסטיגן שטייגער אָנגעפאַלן אויפן עולם:

— גוואַלד, ליידיגגייערס, ביז וואַנען וועט איר האַלטן די וועלט מיט דעם דאַוונען. טו דיך נאָר, איציע, אַ קער — אַ שמש, מ׳שטיינס געזאָגט...

אַלע האָבן געשמייכלט, ניט אויפהערנדיג צו רעדן און צו מאַכן מיט די הענט. איז מען טאַקע אַריין אין הויז — פון קאָרידאָר רעכטס אין אַ גרויסן פירעקעדיגן חדר, וואָס האָט אויסגעזעהן ווי אַ קליינע דאָרפישע שול אָדער ווי אַ איינגע־דאַוונטער מנין ביי פאַרמעגליכע ישובניקעס. אָנגעשפּאַרט אָן אַ קאָמאָד, נעבן דער וואַנט אין מזרח, איז געשטאַנען אַ מין ארון־קדש מיט אַ בלויען סאַמעטענעם פּרוכת, נעבן אים אַן עמוד מיט מעשענע לייכטער. אין מיטן חדר אַ געלער קיילעכ־דיגער טיש באַדעקט מיט אַ טונקל פאַרביגן טישטוך. אַרום די ווענט זיינען געשטאַנען בענק און אין מזרח־ווינקל איז אַפילו געשטאַנען אַ קליינע שאַפע מיט אַלטע ספרים.

עס האָט זיך צעקאָכט דער פאַרן־דאַוונענדיגער טומל פון אויפגעלעגטע פּוילישע חסידים. הויכע, נאָר זאַפטיג ווייכע אויס־געשרייען, ברייטע התפעלותדיגע באַוועגונגען. אַלע זיינען שוין געשטאַנען אין אַ רעדל אַרום ר׳ נחומען אין ווינקל אין די סאַמעטענע יאַרמולקעס, אַראָפּגעצויגן דעם לינקען אַרבל, דער צונויפגעלעגטער טלית אויף די פּלייצעס.

אַ ווײַלע האָט מען נאָך געכאַפּט אַ הייסן שמועס, שטיי־ענדיג אין רעדל אַרום ר׳ נחומען אין ווינקל. מ׳האָט זיך נאָך אַלץ געקאָכט וועגן רבין. ס׳איז געבליבן אויף ר׳ נחומ׳ס עצה וואַרטן אויף נייע אורחים, וואָס דאַרפן נאָך היינט אָנקו־

מען פון שטעטל און וועלן שוין מסתמא מיט זיך ברענגען פרישערע ידיעות. נאָר גדליה דער מלמד האָט זיך ניט געקענט באַרוהיגן. אין שטעטל האָט מען אים גערופן גדליה די באָרד. דאָס איז געווען אַ מיטל־וואוקסיגער ייד, מיט אַ געדיכטער געלער באָרד, וואָס האָט באַוואַקסן דאָס גאַנצע פנים, כמעט ביז אין די אויגן אַריין. דאָס קול זיינס איז געווען הייזעריג, עפּעס ווי צוגעברענט. ער איז אַ דרדקי מלמד, אַ מטופל, גייט אָנגעטאָן קרוע און בלוע — אַ גרויסער אביון, אַפילו די אָפּגע־ריבענע גלאַנצנדיגע יאַרמולקע איז האַלב צעריסן. פונדעסט־וועגן כאַפּט ער זיך אַראָפּ אַלע ווילע צופוס קיין טשערנאָביל — עס גייט אים ממש אויס דאָס חיות פאַרן רבין. שטענדיג איז ער פאַרקאָכט און צעטראָגן, הערט ניט, וואָס מ'רעדט צו אים. האָט ער נאָר אַ פרייע מינוט, זאָגט ער פאַרקאָכט תהילים אָדער זוהר אָדער קוקט אַריין מיט התלהבות אין אַ חסידישן ספר. דערהערט ער אָבער אַ וואָרט וועגן טשערנאָביל, ווערט ער אויפ־געזאָדן. ס'האָט זיך אים שטענדיג געדוכט, אַז דאָס שטעטל איז ניט גענוג יוצא פאַרן רבין — מ'פאָרט צו ווייניג אין טשער־נאָביל, מ'האָט צו ווייניג מסירות־נפש פאַרן רבין. פלעגט ער זיך אָפּט בייזערן און שרייען. דערביי גיסן זיך ביי אים אָן די אויגן ווי מיט פייער און זיין קול ווערט נאָך מער הייזעריג און צוגעברענט. „אונזער רבי, אונזער הייליגער מגיד!“.... פלעגט ער שרייען פאַרגאַפט. (טשערנאָבילער חסידים פלעגן רופן זייער רבין מיט דעם נאָמען „מגיד“, וואָס האָט אויף אַ געוויסן אופן געשטעלט דעם רבין אין איין שורה מיט דעם גרויסן מעזשעריטשער „מגיד“). דעמאָלט האָט זיך שוין אָנגעהויבן די מחלוקת צווישן טשערנאָבילער און רוזשינער חסידים. און די איינציגע רוזשינער חסידים אין שטעטל פלעגן מורא האָבן פאַר גדליהן ווי פאַר פייער. אַלע האָבן געוואוסט, אַז גדליה איז בפועל ממש גרייט יעדע מינוט זיך מוסר־נפש זיין פאַרן

רבין. האָט אים שוין איצט טאַקע אָנגענומען פאַרן האַרצן, פאַרוואָס שווייגט דאָס שטעטל בשעת מ'הערט, אַז מ'קען מיט דעם אויבערשטנס הילף אַראָפּברענגען דעם רבין. טאַקע גאָר אַ קלייניגקייט! די אויגן האָבן זיך ביי אים אָנגעגאָסן. ער האָט זיך ווי פּלוצים אויף זיין הייזעריג קול צעשריען, אַריינגעריסן זיך אין מיטן רעדל, וואָס איז געשטאַנען אַרום ר' נחומס ווינקל.

— וואו איז דאָס געהערט געוואָרן? אַן אַנדער שטעטל וואָלט אויפגעציטערט, גרויס און קליין וואָלטן אין מיטן נאַכט אַרויסגעלאָפן אַנטקעגן רבין. וואָס הייסט?... ווער האָט דען אַנומעלטן געראַטעוועט דאָס שטעטל פון דער מגפה, ווער באַשיצט דאָס שטעטל און בעט רחמים אויף אונז אַלעמען, אויף כלל ישראל — אונזער רבי, אונזער הייליגער מגיד! — גדליה האָט פאַרגאַפט געטרייסלט מיט דער רעכטער האַנט אין דער לופט. — און צום סוף האָט דאָס שטעטל איין שוחט און דער איז — אויסגערעכנט — אַ רוזשינער חסיד! דאָס איז אַ נבלה! וואָס איז? אייזיק דער שוחט, אָט דער רוזשינער אויסוואורף, קען שיין זינגען פאַרן עמוד, ער גאָרגלט זיך און גרייזלט ווי אַ שייגעץ באָרד און פאות. וואָס שווייגט איר, ר' נחום! איר זענט דאָך דער זקן הדור, איר זענט דאָך נאָך געפאָרן צום אַלטן זכרונו לברכה, איר ווייסט דאָך די קדושה פון אונזער רבין... אונזער רבי, אונזער הייליגער מגיד, אונזער...

ביי די לעצטע ווערטער האָט זיך גדליה אַזש פאַרכליניעט, אַלע אַרום האָבן אומהיימליך געשוויגן. ווער וועט זיך דען אָנהייבן מיט גדליהן? נאָר ר' נחום איז צוגעגאַנגען צו אים, האָט אים אָנגענומען פאַר דער האַנט און גלייך באַרוהיגט. גדליה האָט תמיד געהאַט שטאַרק אָפּשיי פאַר ר' נחומען, וואָס איז די רעכטע האַנט ביים רבין און וועמען דער רבי אַליין פלעגט מיט גרויס ליבשאַפט רופן: „ר' נחומצע".

— האָב קיין מורא ניט, גדליה, מ'וועט חלילה ניט שווייגן,

מיר װעלן זעהן מיט אַלע כּחות אַראָפּברענגען דעם רבין. צװײ משולחים זײנען שױן אַרױסגעפּאָרן. נאָר דער רבי װאָלט האָבּן גרױס צער, אױבּ מ'װאָלט אָהן נױט איבּערגעריסן די שמחה פון אַ סיום־התורה. װאָס האַרט דיך, גדילה, דו קענסט רוהיג נעמען אַבּיסל בּראָנפן...

גדליה איז אָפּגעטראָטן שװײגנדיג, האָט זיך בּאַלד אַרומ־געװיקלט מיטן טלית און אָנגעהױבּן פּאַרקאָכט צו דאַװנען פון פּאָרנט, אױסשרײענדיג יעדעס װאָרט אױף זײן הײזעריג צו־געבּרענטער שטימע.

איציע האָט בּאַלד אָנגעצונדן די ליכט אױף דעם עמוד. האָבּן זיך דאָ און דאָרט אַ גאָס געטאָן װאַרעמע כװאַליעס פון די ערשטע תּפילה־װערטער. מאָטיע דער סופר איז שױן געשטאַנען אין װינקל אָנגעטאָן אין טלית און תּפילין, שטיל פאַרטראַכט, מיטן פּנים צו דער װאַנט. אָט האָבּן שױן אַלע אָנגעטאָן די טליתים און אָנגעהױבּן אױפן װאָלינער—„פּױליש" חסידישן־שטײגער דאַװנען פון פּאָרנט. מ'דאַװנט אױף אַ קול אין דער הױך מיט אײגנאַרטיגע אױסגעשרײען — אַנדערע לױפן אַרום האַסטיג איבּערן חדר, אַנדערע שטײען, שאָקלען זיך מיט דעם גאַנצן קערפּער, װאַרפן מיט די הענט און בּײ דעם אָדער יענעם װאָרט פאַרװאַרפט מען דעם קאָפּ און פאַרגלאָצט די אױגן אָפט מיט אױסגעשרײען:

— אײ — װײ, אײ — װײ...

— האַרציגער טאַטע זיסער!

— טאַטע אין הימל!

און אַלע בּאַװעגונגען און אױסגעשרײען זײנען אָנגעפולט מיט אַ זאַפטיגער װײכקײט. נאָר לײװיק בּונין האָט גדאַװנט מיושבדיג מעשה דאָרפסמאַן, מיט דעם סידור אין דער האַנט, און אין דער שװאַרצער בּאָרד האָט נאָך געציטערט אַ האַלבּער שמײכל װי פון אַ ניט דערזאָגט גלײכװערטל, װאָס ליגט נאָך אױפן

צונג. אין ווינקל בײַ דער טיר איז געזעסן לײבל דער פּורמאַן— אַ פּאַרפּויערטער ישובניק, אַ פּאַרגרעבטער פּאַרשוין — דער טלית האָט אויף אים אויסגעזעהן אומגעלומפּערט. ער האָט געקוקט אין דער אָפענער טיר און עפּעס אויף עמיצן אויפן עכט פּויערשן שטייגער געשריען:

— אין דער מאַמען דיר אַריין, סטערוואַ...

לייוויק האָט געדאַוונט פאַרן עמוד. ער וואָלט געהערט אָט די אַלע „ליידיגגייערס" פאַר אַ גראָשן און אויף גיך אָפּגע־קנאַקט דאָס דאַוונען, האָט ער אָבער מיט גרויס אָפּשײַ גע־קוקט צו ר' נחומען אין ווינקל און זיך דרך־ארצדיג אײַנגע־האַלטן. ר' נחום איז געשטאַנען ניט ווייט פון עמוד, אַ הויכער און אַ שלאַנקער, אָנגעטאָן אין טלית מיט אַ זילבערנער עטרה, האָט ער איצט אויסגעזעהן נאָך שלאַנקער און ליכטיגער, אַזוי לײַכט און באַוועגליך, גלײַך ער וואָלט ניט געשטאַנען, נאָר געשוועבט אויף דער ערד.

דער עולם דאַוונט אויף אַ קול, מען כאַפּט און מען שלינגט דאָס דאַוונען מיט גרויס ליבשאַפט און וואַרעמער התפּעלות. די ווייכע תפילה־ווערטער האָבן זיך געטראָגן אין וואַרעמע, אַלץ מער ברויזנדיגע כוואַליעס. קיינער קלערט אַפילו נישט צו פאַר־טיפן אָדער פון אינעווייניג צו פאַרשטאַרקן די דאָזיגע ברייט צעפלאָסענע כוואַליעס, און מיט ריין קינדישער שמחה און תמימותדיגער אומבאַזאָרגטקייט לאָזט מען זיך נחתדיג פון זיי פאַרפלייצן:

— האַרציגער פאָטער זיסער!

— אבינו שבשמים — פאָטער אין הימל!

און חיים איז געשטאַנען איינזאַם ניט ווייט פון דער טיר ביים געלן קיילעכדיגן טיש. ער האָט געטראָגן דעם שבתדיגן טלית און די תפילין פון דעם אַלטן בונין ע"ה. ער האָט געדאַוונט שטיל און צעבראָכן, טאַקע גאָר ווי אַ געפאַלענער.

חיים האָט זיך אַלע מאָל געפּילט פרעמד צווישן „פּוילישע“ חסידים און ניט געקענט אַריבערטראָגן זייער אויפפלאַקערנ־דיגע התפעלות מיט זייערע מעשיות און מופתים. אָט די פּוילישע חסידים (אונטער דעם נאָמען פלעגט חיים מיינען ניט נאָר פּוילישע, נאָר אויך וואָלינער, גאַליציאַנער, ווי אַלע אַנדערע ניט חבדישע חסידים) האָבן זיך אויסגעטיילט ניט נאָר אין זייער „דרך“, נאָר אַפילו אין זייער לשון און אויסזעהן. דער חבדניק איז מער פאַרטיפט, התלהבותדיג איינגעהאַלטן און פאַרטראַכט, תמיד־ האַלט ער אין איין קלעטערן און שטייגן אויף אַלץ העכערע בערג. וואָס ברענענדיגער די התלהבות, אַלץ גבורהשער דער דראַנג זיך צו פאַרטיפן און טאַקע ממש צו דערהערן דעם אינעווייניגסטן חיות פון די וועלטן. אַזוי פאַראייניגט אין זיך דער חבדניק די ליטוויש־רבנישע טיפקייט און חריפות מיט דער האַרציגער פּויליש־אוקראַאינישער ברייטקייט. פון דעם רבין וויל אַ חבדניק הערן טיפע תורות, אמתע גלוים, וואָס עפענען די אויגן און פירן אַלץ נעהענטער צום ליכטיגן וועג. מופתים זאָלן דערציילן ווייבער. דער נוסח פון דאַווענען און די גאַנצע אויפפירונג פון חבדניק איז שניידנדיג שאַרף און אויסגע־האַלטן — קיין איבעריג וואָרט, קיין ציגענע התפעלות. דער „פּוילישער“ חסיד אָבער איז ווייך, צעפלאָסן, פול פון פשוטן זאַפטיגן גלויבן און קינדיש־לויטערער שמחה. אָהן חקירות און שאַלות מיט האַרציגער איבערגעגעבנקייט פלאַקערט ער אין התפעלותדיגער באַגייסטערונג. אַ הייליגע תנועה פון רבין, אַ וואונדער־מעשה, אַ חסידישן קנייטש פון אַ פּסוק — דאָס אַליין צינדט שוין אָן די גאַנצע חסידישע פרייד. ס׳איז טאַקע גענוג פאַר אַ פּוילישן חסיד צו זעהן דעם רבין, עסן שיריים פון זיין הייליג מויל און איינזאַפּן אין זיך זיין התלהבותדיג הייליגן ציטער. וואָס ביים חבדניק דעם רבינס תורה, איז ביים פּוילישן דעם רבינס „טיש“, וואו חסידים זיינען זוכה עסן צוזאַמען אַ

סעודה מיטן רבין, פאַרנעמען יעדע הייליגע תנועה, „שטעלן״ ווייַן, זינגען און זיינען זיך משמח. ווייניגער טיפקייט און מער ברייטקייט און תמימות, מער פאַרבן און קלאַנגען. יעדער פוילישער חסיד טוט אָן שבת אַ זיידענע קאַפּאָטע, אַ סאַמעטן היטל. אויף יעדן שריט — פאַרביגע מנהגים. טרינקען חסידים ווייַן צוזאַמען, דערציילט מען מעשיות פון דעם רבין און פון אַנדערע הייליגע צדיקים און צווישן טענץ און נגינה „ווינ־שעוועט״ מען זיך האַרציג איינע די אַנדערע כלערליי ברכות פאַר זיך און פאַר כלל ישראל. דאָס דאַווענען איז אָנגע־פילט מיט „יהי־רצונס״, וואָס טראָגן, ווי זייער גאַנצע אויפ־פירונג, עפּעס אַ מין תחינהשע ווייכקייט. אַמאָל האָט חיים ביי אַ חבדיש ביסל בראָנפן אויף זיין העזהדיגן שטייגער אַזאַ משל געזאָגט: מתנגדים זיינען ווי קאַלט וואַסער — קאַלט אָהן טעם און אָהן ריח; אמתע חבדניקעס זיינען ווי ריינער שפּירט — ניט אויף אַ האָר וואַסערדיג, יעדער טראָפּן הויבט דאָס האַרץ און דעם מוח; פוילישע חסידים זיינען ווי „ווישניאַק״ — זיסליך, באַ־טעמט, קלעפּיג, אַביסל פאַרוואַסערט און פאַרביג — קינדער און ווייבער ווערן דערפון באַלד שיכור, גרויסע מאַנסבלען מוזן אָבער טרינקען גאַנצע גלעזער ביז דער מוח טוט זיך אַ ריר.... חיים האָט אַפילו אַמאָל אַ מיאוסן פּסק געהאַט. עס איז אים אויסגעקומען אַמאָל אין וועג צו זיצן אין אַ מסיבה פון פוילישע חסידים. האָבן זיי אויף זייער שטייגער אָנגעהויבן דערציילן מעשיות פון צדיקים. חיים האָט געדולדיג געהערט און פון צייט צו צייט אַריינגעוואָרפן טיפע חבדישע ווערטער, וואָס מ׳האָט זיי אויסגעהערט מיט אַן אומהיימליכן דרך־ארץ. נאָר אָט האָט מען אָנגעהויבן דערציילן מופתים פון דעם רבינס זיבניאָריג קינד — האָט שוין חיים ניט אויסגעהאַלטן און אַ געשריי געטאָן: „איר זענט דאָך גאָר ניט קיין חסידים, נאָר ווייַ־בערשע פּאַטשיילעס״. איז געוואָרן אַ מהומה ביים טיש, מען

האָט זיך אויפגעהויבן פון די בענקלעך און אַ וואָרף געטאָן זיך אויף אים: „פאַרדאַרטע חבדניקעס! איר האָט דאָך אַלע מאָל ליב נאָר צו חקרנען, אַפילו דעם אויבערשטן ווילט איר דאָך באַנעמען מיטן קאָפּ און אָנטאַפּן מיט די הענט, פאַרדאַרטע חבדניקעס"... חיים האָט אַפילו ניט געקענט ליידן אין זיין שטאָט משה־איציע דעם גבאי פון דער אַלטער שול. משה־איציע איז אַן עלטערער מענש, וואָס טוט זיך אָן שבת אין סאַמעט, טרינקט זיסן בראָנפן און דערציילט אָהן אַ סוף מעשיות און מופתים פון חבדישע גדולים. פלעגט חיים אויף אים זאָגן: „משה־לאה" מיט זיינע באָבע־מעשיות...

נאָר איצט דאָ אין דעם דאָרפישן מנין איז חיים געשטאַנען הכנעהדיג ניט ווייט פון דער טיר און געדאַוונט שטיל און צעבראָכן. ווי קומט ער, אַ געפאַלענער און פאַרבלאָנדזשעטער, צו וויסן, וואָס גוט איז? אָט פון די אַלע התפעלותדיגע יידן וועט קיינער ניט אַנטלויפן אָהן קדיש פון דעם זונס קבר. וואָס פרעמדער די סביבה, וואָס איינזאַמער חיים איז געווען, אַלץ מער האָט אים באַהערשט די מאַוימדיגע פאַרפאַלנקייט און די פיינליכע נייגעריגקייט פון אַ פאַרלאָרענעם. דערהויפּט האָט ער איצט מיט גרויס ביטול און מאָדנעם דורשט ממש געטרונקען די תפילה־ווערטער, וואָס האָבן זיך איצט, ווי אינדערפריה אויף דער לאָנקע, גאָט ווייס ווי אַזוי זיך געעפנט און געלויכטן אין דער נשמה. נאָך שמונה־עשרה האָט ער נאָך לייוויקן שטיל געזאָגט קדיש מיט פאַרמאַכטע אויגן. דאָס איז געווען דער ערשטער קדיש, וואָס חיים האָט נאָך יוסעלען געזאָגט. נאָכן קדיש האָט ער אַ קורצע ווייַלע ניט געקאָנט קומען צו זיך. טאַקע יעדעס וואָרט פון קדיש האָט עפּעס אָנגעצונדן אַ שטילן אומעט־פייער אין זיין נשמה. אין יעדן וואָרט האָט עולם־האמתדיג געווייעט די שטילע צעבראָכנקייט פון יוסעלעס נשמה, וואָס האָט פאַרשעמט געבעטן תיקון און רחמים; יעדעס וואָרט

האָט געטראָגן אַ עולם־האמתדיג באַהאַלטענע טרייסט פאַר דער איינזאַם פאַרלאָזענער מוטער, וואָס האָט זיך גאָר ניט געקענט טרייסטן. דערהויפט האָט זיך פון קדיש געטראָגן אַ פלאַטערנדיגע רעטעניש פון דער אייביגקייט, וואָס איז אַזוי ווייט און אַזוי נאָהענט, אַזוי ליב און אַזוי פרעמד, וואָס לאָזט זיך הערן און פילן אין יעדן אָטעם און פאַרשווינדט ווי נאָר מ'הויבט זי אָן צו פילן.

— לעלם ולעלמי עלמיא...

— אויף אייביג און אייביגע אייביגקייטן...

נאָך פאַרן לעצטן קדיש איז חיים צוגעגאַנגען צום שאַפע ספרים אין דעם לינקען מזרח־ווינקל און דאָרט אַרויסגעפונען אַ משניות, און נאָכן דאַוונען האָט ער זיך געווענדט צום עולם:

— כ'בעט אייך, יידן, לאָזט מיך זאָגן פאַר אייך אַ פרק משניות נאָך מיין געשטאָרבענעם בן־יחיד.

ער האָט דאָס אַרויסגעזאָגט מיט אַזאַ מאָדנעם פאַר־שמאַכטן אימפעט, אַז דער עולם האָט זיך שווייגנדיג איבער־געקוקט, און צורוקנדיג אַ פאָר בענק זיך געזעצט אַרום קיילעכדיגן טיש.

— פאַרוואָס ניט, אדרבא...

אפילו לייוויק האָט זיך ערנסט געזעצט צום טיש. נאָר לייבל דער פורמאַן איז האַסטיג אַרויסגעלאָפן און געמאַכט עמיצן דאָרט אויפן וועג אין דער מאַמען. אָנגעטאָן אין טלית און תפילין האָט זיך חיים אַוועקגעזעצט און אויפגעעפנט די משניות „טהרות“. אַ קורצע ווייַלע האָט ער זיך פאַרטראַכט, קוקנדיג אין משניות. פלוצים האָט ער זיך געענדערט אין פנים. ס'האָבן זיך באַוויזן זיינע ווייסע פאַרחלשטע ציין. ער האָט אַפנים פאַר־געסן, וואו ער האַלט אין דער וועלט און ווי אין אַמאָליגע יאָרן, זעצנדיג זיך אינאיינעם מיט חסידים, ניט ווילנדיג אַ זונג געטאָן. די גליהענדיגע נגינה האָט זיך ווי פון זיך אַדורכגעריסן, גלייך

ווי אַ פלאַם פון אַ אומערטערגליך העלישן פייער, וואָס שלאָגט דורך אַ שטיינערנע וואַנט. דער גאַנצער מנין האָט ממש אַ ציטער געטאָן. באַלד האָט ער זיך ווידער באַהערשט, אויף אים איז ווידער געקומען דאָס געפיל פון מאוימדיגער פאַר־פאַלנקייט, וואָס מאַכט אים אויסערליך שטרענג און קאַלט. הכנעהדיג האָט ער זיך אַריינגעצויגן אין לערנען. ער האָט זיך אָנגענומען מעשה מלמד פאַרן באָרד און אָנגעהויבן פשוט לערנען פאַרן עולם משניות. נאָר גלייך האָט ער, ווי אין די יינגלשע יאָרן, דערפילט די קוויקנדיגע קראַפט פון משניות און איז גלייך אַריין אין איר אייזן־פעסט געבוי. יעדער זאַץ ווי אַ געטאָקטער מאַרמאָר־זייל, אויף וואָס ס'שלענגלען זיך בליהענדיגע פירושים פון דור דורות. און וואָס גרעסער די פירושים, אַלץ מער פאַרשווינדן זיי אין דער אומערשיטערליכ־קייט פון די מאַרמאָר־זיילן. חיים נעמט זיך אָן קרעפטיג פאַר די זיילן און מיט איינגעהאַלטענעם אימפעט הויבט ער אָן אויף זיי צו שטייגן. ניט אומזיסט האָט ער פון דער יוגנט געשמט פאַר אַ קונציגן מלמד. מיט שניידנדיגער שאַרפקייט און צוציהענדיגער דייטליכקייט לעגט ער אַריין די צוהערער אין מויל די ווערטער, וואָס טראָגן אונטער דער לייכטנדיגער אָפגעשליפנקייט אַ באַ־האַלטן־גליהענדיגן אימפעט. אַלע האָבן געהערט מיט אָפענע מיילער. מאָטיע דער סופר האָט זיך פון התפעלות אַלע ווילע געהויבן פון אָרט. ר' נחום האָט אָנגעשפאַרט דעם קאָפּ אויף זיין האַנט און אויף זיין פנים האָט געלויכטן אַ קינדישער שמייכל. אין רעכטן מיטן האָט לייוויק בונין אַ שטורקע געטאָן אין זייט איציע דעם שמש און מיט התפעלות איף זיין ווערטל־דיגן שטייגער אים אַ זאָג געטאָן אין אויער...

— היינט, פאַרשטייסטו, איציע, וואָס הייסט אַ שוואַרצע באָרד...

חיים איז שוין צוגעקומען צו דער לעצטער משנה פון

פּרק, האָט בײַם סוף מיט אײן קער װידער אַרומגענומען דעם גאַנצן פּרק, פאַרװאָרנט דערבײַ פאַרשײדענע קשיות פון מפרשים און קײלעכדיק־אָפּגעשניטן געענדיקט. נאָך אײדער דער עולם איז געקומען צו זיך פון התפעלות, איז חיים אױפגעשטאַנען, צוגעמאַכט די אױגן און געזאָגט װי ס׳פירט זיך קדיש דרבנן.

האָט אים דער קדיש אַרױסגעפירט פון אַרום די מאַרמאָר־זײלן און האָט אין אים װידער אָנגעצונדן דעם שטילן אומעט און די מאױמדיקע פאַרפאַלנקײט. און טאַקע באַלד נאָך קדיש, נאָך אײדער דער עולם האָט זיך אומגעקוקט, האָט ער זיך װידער אַװעקגעזעצט אױף דעם זעלבן אָרט אין טלית און תפילין און מיט גרױס אימפּעט זיך װידער פאַרזונקען אין משניות. מיט דרך־ארצדיקער נײגעריקײט זײנען אַלע צוגעגאַנגען צו חײמען. אין אײן רגע האָט זיך דער גאַנצער עולם דער־װאוסט, אַז אָט דער דורכגײער איז אַ חבדניק, װײזט אױס, פון די שאַרפע קעפּ. אַפילע האָבן אים ערשט איצט געװאָלט אָפּגעבן שלום, אַנדערע האָבן געװאָלט מיט אים אַ שמועס טון. נאָר חיים האָט אָפּגעגעבן שלום, ניט אױפגעהױבן אַפילו דעם קאָפּ פון ספר. מען האָט אים גאָר ניט געקענט אָפּרײסן פון משניות, װי אַ זױגנדיק קינד פון דער מוטערס ברוסט. מען האָט זיך פאַר־װאונדערט איבערגעקוקט מיט די אױגן.

— לאָזט אים צורוה, דעם ליטװאַק — האָט פיניע גראַ־באָװער מיט חסידיש בעל־הבית׳ישער ברײטקײט אַ זאָג געטאָן דעם אָנשפּאַרנדיגן עולם — איר װײסט דאָך, אַז אַ חבדניק דבקעט זיך אָדער פאַרטיפט זיך, פאַרגעסט ער גאַנץ כלל ישראל. איר פאַרשטײט, חבדניקעס זײנען דאָך בלױז חסידיש פאַרדרײטע מתנגדים, װאָס...

פיניע איז זיך שױן גאָר פאַנאַנדערגעגאַנגען, אַז ר׳ נחום, דער פאָטער זײנער, האָט אים מיט אַ לײדנדיגער מינע אי־בערגעריסן:

— הער אויף, פּיניע, צו רעדן.

ר׳ נחום האָט זיך אָפּגעקערט אין זיין ווינקל, וואו ער האָט אָנגעהויבן אויסטון טלית און תּפילין. איז אים דער גאַנצער עולם שטיל נאָכגעגאַנגען. און צונויפלעגנדיג דעם טלית, האָט ר׳ נחום עטוואָס פאַרטראַכט שטיל געזאָגט:

— אַזוי לערנען משניות קען נאָר אַ ייד, וואָס האָט ליכטיגע אויגן. ער איז, ווייזט אויס, נעבעך זעהר אַ צעבראָכענער, אַ גרויסער בעל־יסורים. דער אויבערשטער זאָל אויף אים רחמנות האָבן. דער אַלטער זכרונו לברכה האָט געזאָגט, ווער ס׳זאָל ניט זיין די נשמה פון אַ נפטר, קען מען זי מיט משניות אויס־לייזן און אויפהויבן צום שורש...

דער עולם האָט אויך אָנגעהויבן שטיל אויסטון טלית און תּפילין. האָבן שוין אַלע איצט נאָך פיינליכער געפילט יע־נעם ניט־ווילנדיגן נאָר אומהיימליכן דרך־ארץ אָדער פיינ־ליכן אָפּשיי, מיט וואָס פוילישע חסידים פלעגן זיך תּמיד באַ־ציהען צו אַ חבדניק. אָט דער ברענענדיגער קאָפּ־מענש מיט זיינע פאַרטיפטע דבקות קען שפּילנדיגערהייט אויפהאַלטן דעם אומבאַטראַכט־לויפנדיגן שטראָם פון זייער קינדיש לויטערער שמחה און גלויבן.

דערווייל איז לייוויק בונין אַוועק צו זיינע עסקים אין פעלד. פּיניע גראַבאָוועך מיט דער גרויסער ווייסליכער באָרד, דער מאָרגנדיגער בעל־שמחה, איז שוין געשטאַנען דרויסן ווי אַלע מאָל עטוואָס פאַרטומלט, דאָס היטל אַביסל אָן אַ זייט. ער האָט עפּעס האַסטיג געטענהט מיט איציע דעם שמש און אים געאיילט. אַ קליינינקייט, מאָרגן וועט קומען פון שטעטל אָהן עין־הרע אַזאַ עם רב. מען דאַרף ערשט אויפשטעלן דעם שאַלאַש, אָנגרייטן די סעודה... מיט גיכע טריט האָט ער זיך געלאָזט גיין אינאיינעם מיט איציען. מאָטיע דער סופר איז אויף זיין שטייגער שווייגנדיג פאַרטראַכט געלאָפן צו זיין אַרבעט,

צו דער ספר־תורה. גדליה די באָרד איז נאָכן דאַוונען אַנט־לאָפן צופוס אין שטעטל. די לעצטע זיינען אַרויסגעגאַנגען פון מנין ר׳ נחום און אַרום אים אַלע איבעריגע. חיים איז איינער אַליין געבליבן זיצן אין טלית און תפילין ביים משניות.

— ביז וואָס, ווער, ווען — האָט ר׳ נחום אויפן וועג גיי־ענדיג געשמייכלט — דאַרף מען נעמען אַן אמת ביסל בראָנפן. דער אויבערשטער זאָל העלפן, מיר זאָלן האַלטן די תורה בקדושה ובטהרה. דער אַלטער זכרונו לברכה האָט געזאָגט...

אַזוי זיינען אַלע געגאַנגען ערב־יום־טובדיג פרייליך צו פיניע גראַבאָווער אַהיים.

נאָך האַלבן טאָג איז ערשט לייוויק געקומען אַהיים עסן וואַרימעס און איז אַריינגעגאַנגען צו חיימען בעטן אים צום טיש. דערזעהן אים זיצנדיג אויפן זעלבן אָרט אין טלית און תפילין ביים משניות, האָט לייוויק פון התפעלות אַ פּאַטש געטאָן מיט די הענט.

— גאָט איז מיט אייך! איר ווילט טאַקע ביי אונז פאַר־כאַפּן די גאַנצע עולם־הבא. וואָס הייסט דאָס? קומט שוין, זייט מוחל, עסן וואַרימעס...

חיים האָט אויפגעהויבן דאָס פנים פון ספר און ערנסט אַ זאָג געטאָן:

— ביי מיר איז היינט אַ תענית חלום....

— וואָס? — לייוויק האָט געשטוינט.

חיים האָט אים געדולדיג געגעבן צו פאַרשטיין:

— כ׳האָב נעכטן געהאַט אַזאַ שיינעם חלום, אַז כ׳מוז היינט אויך אים פאַסטן.

אָט דער ענין פון פאַסטן און די גאַנצע רייד וועגן דעם זיינען פאַר חיימען אַליין געווען אומגעריכט. ער האָט די גאַנצע צייט אַפילו ניט אַ קלער געטאָן וועגן חלום, וואָס האָט זיך עפּעס ווי פאַרשטעקט אין אַ באַהאַלטענעם ווינקל פון דער נשמה. אָט

פון דעם ווינקל זיינען איצט ווי פלוצים אַרויסגעשפּרונגען די אומגעריכטע רייד, וואָס האָבּן מיט אַ רגע פריהער מאָדנע בּאַ־האַלטן געשימערט אין דער נשמה.

לייוויק האָט זיך אבּער אויף זיין שטייגער ניט בּאַרוהיגט:

— גלויבּט מיר, אַז מ׳טוט אַ קוק אויפן ניכטערן האַרצן אין אַ שיסל מיט לאַטקעס, פאַרגעסט מען אַלע בּייזע חלומות...

חיים האָט אים שוין ניט געהערט און זיך ווידער פאַר־זונקען אין משניות. מיט דעם זעלבּן אימפּעט, ווי אינדערפריה, לערנט ער איצט אויף אַ קול מיט אַ ניגון. דער ניגון צינדט אָן מיט אַ שטילער גלות זיינע שאַרפע אויסגעטאָקטע רייד, וואָס שוועבּן אין דער לופט און פאַרכאַפּן די גאַנצע שטילקייט פון חדר. לייוויק איז עפּעס ווי אָפּהענטיג געשטאַנען אַ ווילע און זיך געלאָזט גיין צוריק. נאָר ניט דערגייענדיג צו דער טיר, האָט ער זיך ווייטער אומגעקוקט און ערנסט דרך־ארצדיג זיך גע־ווענדט צו חיימען:

— צוויי זאַכן מוז איך אייך, ר׳ חיים, זאָגן. ראשית, בּעט איך אייך, איר זאָלט זיך נעמען אויף שטענדיג מיין פאָטערס טלית און תפילין — קיין שענערע שוואַרצע בּאָרד וועלן זיי שוין ניט געפינען. און טאָמער וועט איר וועלן בּאַנעצן דעם טלית מיט אַבּיסל בּראָנפן, גיבּ איך אייך טאַקע אַ פיינע מטבע. וואָס? איר מאַכט נישט אַזוי מיטן קאָפּ און זאָגט ניט „ניין" — מיט לייוויקן אַמפּערט מען זיך ניט. אָט ליגט שוין די מטבע, וואו מ׳דאַרף און — פאַרפאַלן... ער האָט טאַקע אַריינגעוואָרפן די מטבע אין בּרוינעם טלית־זעקל, וואָס איז געלעגן אויפן טיש. והשנית, זאָג איך אייך, אַז איר מעגט זיך אָפּרייסן פון משניות און גיין פאַרבּרענגען מיט ר׳ נחומען. נאָך אַזאַ ציכטיגער ייד איז אויף דער וועלט ניטאָ. איר פאַרשטייט, ניט נאָר יידן, נאָר אַפילו פריצים און פּויערים פון דער גאַנצער סביבה האָבּן אים ליבּ — ממש דאָס היות. טאַקע אַ טשיקאַווע זאַך האָט

פאַראיאָרן געטראָפן. פאַרשטייט איר, זומער און ווינטער גייט ר׳ נחום אַלע מאָל שפּאַצירן נאָך האַלבער נאַכט פון דאָרף אַרויס צום וואַלד צו. מ׳האָט זיך אַזוי צו דעם צוגעוויינט, אַז קיינער פרעגט שוין ניט צוליב וואָס ער טוט עס. אין רעגנדיגע טעג שפּרינגט ער איבער גרויסע בלאָטעס מיט אַ יינגלשער רירעוודיגקייט, אָהן עין הרע, אַזוי פלינק, אַז זעלטן פאַלט אויף אים אַ פּיצל בלאָטע. איך זאָג אייך — טאַקע גאָר ניט צו גלויבן. איינמאָל, דאָס איז געווען פאַראַיאָרן ווינטער, האָט ר׳ נחום גייענדיג אויף זיין שטייגער ביינאַכט דערזעהן אַרום אַ גויאיש שטיבל, ווי אַ יונגע גויע ברעכט די הענט, וויינט אויף אַ קול און שלאָגט זיך פון צרות מיטן קאָפּ אָן דער ערד. „וואָס וויינסטו“, האָט ער ביי איר געפרעגט. ניט באַקומען קיין ענטפער, איז ער אַריינגעגאַנגען אין פויערשן שטיבל און גלייך באַמערקט אַ קינד, וואָס ליגט פאַרחלשט אין גרויס קראַמפּ. אין ווינקל איז געזעסן אַן אַלטער פּויער, דער גויעס אַ פאָטער, וואָס האָט זיך אַזוי דערשראָקן פאַר ר׳ נחומס פלוצלינגדיגן אַריינקומען, אַז ער האָט זיך פון אָרט ניט געקענט רירן. ר׳ נחום האָט זיך עפּעס געפּאָרעט אַרום קינד און איז באַלד אַרויס צו דער גויע און געזאָגט: „גיי צו דיין קינד און דער איבערשטער וועט דיר העלפן“. וואָס זאָל איך אייך אַ סך בריידן. ר׳ נחום איז זיך אַוועקגעגאַנגען, און ס׳האָט ניט געדויערט קיין צען מינוט, אַז די גויע איז אַרויסגעלאָפן מיט אַ ווילדן געוויין, זיך געוואָרפן ר׳ נחומען צו די פיס און געקושט זיינע טריט. אויף מאָרגן איז די גאַנצע סביבה געגאַנגען כאָדאָראָם. פויערים און פויערטעס זיינען געקומען קוקן אויף דעם געזונטן קינד. איר פאַרשטייט, איך האָב פיינט חסידישע מופתים און ציגיינערשע שטיקלעך. וואָס דאָרט איז געווען, האַרט מיך ניט. נאָר ר׳ נחום איז אַ ביכטיגער ייד, וואָס פאַרמאָגט, זאָג איך אייך, פרייד פאַר יעדן מענשן. טאַקע אַ חיות אויף אים אַ קוק צו טון. בקיצור, געגוג

צו רעדן. איר ציהט זיך צום משניות, און איך, להבדיל, צו די הייסע בלינצעס. טוט ווי איר פאַרשטייט....

לייוויק איז אַרויסגעגאַנגען. אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אָן דער רעכטער האַנט, האָט זיך חיים פאַרטראַכט. אָט דער לייוויק מיט זיינע גלייכווערטלעך קען טאַקע פּשוט דעם מוח צעדרייען. אַזוי מאָדנע! אין דעם סאַמע חוצפּהדיגן גלייכווערטלען זיך פילט זיך ביי לייוויקן אַ וואַרעמע האַרציגקייט. און אין די סאַמע האַרציגסטע תנועות ברויזט אַ הפקרדיגער וויץ. האָט זיך שוין ווידער פון דעם זעלבן ווינקל אין חיימס נשמה צום ערשטן מאָל אַרויסגעריסן אַ חלום־געשטאַלט: די הייליגע נגינה פון דעם באַהאַלטענעם ניט געזעהענעם פידל לויכט אַריין אין דער ציגיינערשער חוצפּה, און די ציגיינערשע חוצפּה קלאַמערט זיך פון אינעווייניג אין דער הייליגער נגינה. איינס אין דעם אַנדערן ווערט פאַרשוואונדן, געפאַלן און געהויבן. וואו־זשע איז דער סדר פון וועלט און וועלטן? וואָס־זשע טוט זיך עס דאָ? ווי בשעת דער „גרויסער שרפה" האָבן זיך אויך איצט ביי היימען געוואַקלט אַלע וועלטן און פאַרשוואונדן אין דער אוראַלטער גליהענדיגער גאַנצקייט, וואָס האָט זיך אָבער איצט נאָר באַוויזן פאַר דער נשמה, אָבער ניט געלאָזט זיך דערגרייכן. אומאויפ־הערליך ציהט זי אים, אָט די גאַנצקייט, צו זיך און שטופּט אים אָפּ און וואַרפט אים אַזוי אַרום אין אַ אומערטרעגליכן כף־הקלע. אַלץ טיפער האָט אים באַהערשט די מאוימדיגע פאַר־פאַלנקייט. ער האָט צוגעמאַכט דאָס פּנים מיט די הענט און טיף אין זיך שטום געשריען:

— מרא דעלמא כולא...

האָט ער זיך מיט נאָך אַ גרעסערן אימפּעט אַ וואָרף געטאָן אויפן משניות, אין דעם אייזן־פעסטן געבוי, וואו אַלץ איז קרעפטיג שטייף און אומערשיטערליך. די ווערטער שטייען גע־דיכט ביי אַנאַנדער און ווערן צו דינים און געזעצן — אָפּגעפּסקנט

און אָפּגעשניטן. אַזוי און ניט אַנדערש. ער האָט ווידער גע־לערנט אויף אַ קול מיט אַ ניגון, נאָר דאָס קול האָט בײַ אים געציטערט און דער ניגון איז געווען אָנגעזאַפּט מיט צע־בראָכנקייט.

פּלוצים איז ער אויפגעשפּרונגען ווי אַ אונטערגעשאָסענער. אין דעם שטורעם פון זיין צעבראָכנקייט האָט ער זיך ערשט איצט דערמאָנט, אַז היינט איז דער צווייטער טאָג נאָך דעם זונס טויט. און ווי ס'פירט זיך בײַ יידן, דאַרף ער לאָזן דעם משניות און זעצן זיך אויף דער ערד „שבעה". און כאָטש ער איז לחלוטין געפאַלן פון דער הויכקייט, וואָס האָט ערשט פאַר יוסעלעס לויה גליהענדיג אַרומגענומען טויט און לעבן, האָט זיך אָבער נאָך אין אים געצאַפּלט עפּעס אַזוינס, וואָס לאָזט זיך ניט זעצן אויף דער ערד און נאָכגעבן דעם טויט. וואָס זאָל ער טון — ער קען זיך ניט אַזוי פיל ברעכן. ער קען ניט! איז ער אויפגעשטאַנען, האָט שווייגנדיג אויסגעטאָן און צונויפגע־לעגט דעם טלית און תפילין. און ווי אינדערפריה אויפן פעלד, האָט ער פּלוצים אויפגעקאָכט, אַ קער געטאָן דעם קאָפּ הינ־טערווייִלעכץ און עמיצן אין דער לופט אַ געשריי געטאָן קריי־צנדיג מיט די ציין:

— איך וועל מיך ניט זעצן אויף דער ערד און וועל פון משניות ניט אַוועקגיין. ניט — און גאָר!...

ער האָט זיך האַסטיג געזועצט אַרום טיש און אָנגעהויבן ווייטער לערנען עפּעס שטורמיש פאַרביסן און פאַרקאָכט. נאָר פון דעם זעלבן פאַרבאָרגענעם ווינקל אין דער נשמה האָט אַ קול געשריען:

— חיים גראַוויצער, חיים גראַוויצער!...

— חיים גראַוויצער, וואָס טוסטו דאָס?!....

ער האָט ניט אויפגעהערט צו לערנען ביז אַלע זיינען זיך פאַרנאַכט ווידער צונויפגעקומען אין מנין דאַווענען מנחה. עס

זיינע אָנגעקומען אויפֿן סיום־התורה נייע אורחים פֿון שטעטל, וואָס האָבן געבראַכט די פֿרישע ידיעה, אַז נאָך פֿאַר האַלבן טאָג זיינען אַוועקגעפֿאָרן די גבאים פֿון טשערנאָבילער קלויז מיט אַ כתב־בקשה, געחתמעט פֿון גאַנץ שטעטל, צום רבין. גדליה די בּאָרד האָט זיך אויך אומגעקערט. ווען ניט ר׳ נחום און ווען ניט דער סיום־התורה, וואָלט ער זיך גלייך געלאָזט אויפֿן וועג אַנטקעגן רבין. צווישן די אָנגעקומענע זיינען געווען אַ פֿולע יונגעלייט און חסידישע בחורים. דער מנין האָט געקאָכט און גערוישט. איצט האָט חיים געדאַוונט מנחה פֿאַרן עמוד — שטיל און איינגעהאַלטן. פֿון צייט צו צייט האָט זיך ר׳ נחום פֿון זיין ווינקל אויף אים פֿאַרזאָרגט אומגעקוקט. דער עולם אָבער האָט מיט דעם זעלבן אומהיימליכן דרך־ארץ, נאָר געדולדיג פֿאַרנומען דעם פֿרעמדן חבדישן שטייגער פֿון זיין דאַווּ־נען. אָט אַזוי זיינען זיי די חבדניקעס! אָנשטאָט צו דינען גאָט מיט פּשוטער אמונה און קלאָרער שמחה, קריכן זיי אין הימל און ציהען אויף זיך שווערע וואָלקנס פֿון חקירות און חשבונות. פֿונדעסטוועגן זיינען אַלע נאָך מנחה מיט גרויס חשק צוגעגאַנגען צום געלן קיילעכדיגן טיש, וואו חיים האָט ווייטער מיט איינגע־האַלטענעם ברען געזאָגט פֿאַרן עולם משניות, טאַקע אויף אַ טשיקאַווער. זיי האָבן געהערט מיט אָפֿענע מיילער און זיך אויף זייער שטייגער געפֿרייט ווי די קליינע קינדער. מען קען זיי טאַקע ניט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט די חבדניקעס. געלויבט איז השי״ת, וואָס אַלע וועגן צו אים זיינען פֿול מיט פֿרייד און מתיקות.

נאָך מעריב האָט זיך דער עולם אַ לאָז געטאָן צום טשי־קאַווען משניות־זאָגער, מ׳האָט זיך אָבער פֿאַרוואונדערט אומ־געקוקט און דערזעהן, אַז חיים איז ניטאָ אין מנין. קיינער האָט גאָרניט בּאַמערקט, ווי ער איז אַרויסגעגאַנגען.

— וואו איז ערגעץ דער חבדניק?

— ווייס איך, מסתמא וועט ער באַלד קומען.

אין אַ ווײלע אַרום איז לײוויק אומרוהיג אַרויסגעלאָפן זוכן די „שוואַרצע באָרד“. דער עולם איז זיך ניט פאַנאַנדערגעגאַנגען און מאָדנע אָנגעשטרענגט געוואַרט. מאָטיע דער סופר איז געשטאַנען נעבן ר׳ נחומען אין ווינקל און אויף זיין פאַרטראַכט געלאַסענעם שטייגער עפּעס זעהר ערנסט גערעדט. די לעצטע נאַכט פאַרן סיום־התורה שלאָפט זיך אים קיינמאָל ניט. אַ קלייניגקייט! ער האָט ליב אין אַזאַ נאַכט זאָגן תיקוני זוהר. זיין טאַטע עליו השלום, אַן אַלטער סופר, פלעגט אויך אַזוי טון. אַנדערע שלאָפן דוקא, כדי אויף מאָרגן מיט אַ קלאָרן קאָפּ שרייבן די לעצטע הייליגע שורות. ווי מיינט ר׳ נחום? דער איבעריגער עולם איז אויך ניט געזעסן ליידיג, וואָרום צווישן די היינט אָנגעקומענע אורחים איז אויך געווען וועלוועלע, דער גבאי פון חברה קדישא, אַ ברייט פלייציגער ייד מיט אַ געדיכטער ווייסער באָרד און באַוועגליך לעבעדיגע שוואַרצע אויגן. פון דער לינקער האַנט גייט ביי אים ניט אַרויס די קיילעכדיגע פּושקע שמעק־טאַבאַק און פון בוזעם, האַרט אונטער די לאַצן, שמייכלט רחבותדיג אַרויס די רויטע נאָז־פאַטשיילקע. מעשות פאַרמאָגט ער אַן אוצר און הויבט ער נאָר אָן צו דערציילן, קען מען שטיין אַ גאַנצע נאַכט און הערן. טאַקע גאָר אַ זאַפטיגער ייד. וואַרטנדיג אויף חיימען, האָט ער זיך שוין דערמאָנט עפּעס אַ מעשה און רחבותדיג אַ קער געטאָן זיך צום עולם מיט אַ לוסטיגן שמייכל פון אַ מעשה, וואָס ליגט שוין אויפן צונג. נאָר וועלוועלע האָט זיך פיינט צו כאַפּן. ער עפנט אויף לאַנגזאַם די קיילעכדיגע פּושקע, נעמט אָן מיט צוויי פינגער אַ שמעק טאַבאַק, און פירנדיג די פינגער צו דער נאָז, הויבט ער אָן צו דערציילן. נאָר ניט געכאַפּט! אַזאַ מאָדנע מעשה האָט מיט אים געטראָפן, ווען ער איז נאָך געווען גאָר אַ יונגערמאַן און

געקנעלט בײַ אברהמל ראַשקאָווער עליו השלום. ווער ווייס ניט אברהמל ראַשקאָווער? אַן אײַזערנער קאָפּ, איז זיך מוסר נפש פֿאַר אַ מצוה און איז זיך דערבײַ פּשוט אַ ייִד אַ בעל־הבית. אײנמאָל האָט מען זיך געקליבן דאַוונען מנחה. פֿעלט דווקא אײנער צו אַ מנין. אברהמל עליו השלום מאַכט ניט קײן טענות און לויפֿט אַרויס אויפֿן גאַס זוכן אַ ייִדן. באַלד קומט ער צוריק מיט גרויס שמחה און פֿירט מיט זיך עפּעס אַ פֿרעמדן אַ דורכגייער. מען האָט זיך געשטעלט דאַוונען מנחה. דער דורכגייער אָבער שטייט שווײַגנדיק נעבן פֿענסטער און נעמט ניט קײן וואָרט אין מויל. ניט ער דאַוונט, ניט ער ענט־פֿערט אַפֿילו אמן. וואָס הייסט דאָס? אברהמל, אַ הייסער ייִד, האָט דאָס ניט געקענט אַריבערטראָגן און האָט אויף אים אַ געשריי געטאָן: „ווי שטייט דאָס אַ ייִד ווי אַ גולם און ענטפֿערט ניט אַפֿילו קײן אמן?" דער דורכגייער האָט אַ וואָרט ניט גע־ענטפֿערט. (וועלוועלע האָט ווייטער געעפֿנט די פּושקע און אַרויסגענומען אַ שמעק טאַבאַק). נאָך מנחה איז ער נעלם געוואָרן און אין אַ שעה אַרום האָט די שטוב, רחמנא ליצלנו, געברענט פֿון אַלע פֿיר זײַטן. אברהמל איז באַלד נאָך מעריב אַנטלאָפֿן צום רבין. ער איז אָנגעקומען אַהין פֿאַרטאָג. נאָר דער רבי האָט שוין אויף אים געוואַרט נעבן דער טיר. דערזעהן אברהמלען פֿון ווײַטן, האָט ער אים אַ זאָג געטאָן: „וואָס האַסטו דאָס געטאָן אברהמל? דו ווייסט דען ניט, אַז אין יעדן ייִדן קען זײַן פֿאַרבאָרגן אַ למדוואָווניק?" אברהמל האָט זיך צעוויינט און געבעטן אַ תשובה...

וועלוועלע האָט אַרויסגענומען פֿון בוזעם די רויטע פּאַט־שײַלע און ברייט אַ וויש געטאָן די נאָז. אַנידערגעלעגט די רויטע פּאַטשײַלע אויף דער קני, האָט ער זאַפּטיק אַ קרעכץ געטאָן. וואָס איז דאָ וואָס צו רעדן? אין די צײַטן פֿון מעזשעריטשער זכרונו לברכה האָט אַזאַ קדוש עליון ווי ר' ליב שרהס נאָר גע־

דאַגהט פאַר די באַהאַלטענע צדיקים, וואָס שוועבן אַרום פאַר־באָרגן אין ישוב און מדבריות. ער, וועלוועלע, האָט נאָך געקענט אַן אַלטן יידן, וואָס האָט קינדוויז געזעהן ר׳ ליב שרהס. ממש ס׳פאַלט אָן אַ פחד. די מעשה איז אַזוי געווען: אָט דער ייד האָט קינדוויז פאַרבלאָנדזשעט אַמאָל אין אַ וואַלד, פלוצים דערהערט ער עפּעס אַ מהומה....

וועלוועלע האָט זיך אָפּגעשטעלט, געעפנט די קיילעכדיגע פושקע און נאָך איידער ער האָט אַרויסגענומען אַ שמעק טאַבאַק, האָט זיך אויפן שוועל באַוויזן לייוויק בונין צעטראָגן און פאַרערגערט. האָבן זיך אַלע צו אים אַ קער געטאָן:

— נו, וואָס? וואו איז ער?

— ווייסט אים דער גוטער יאָר — האָט זיך לייוויק גע־ערגערט — וואוהין ער איז נעלם געוואָרן. אַ גאַנצן טאָג האָט ער אַפילו קיין טרונק וואַסער ניט געטאָן. אָט פון די יידן קען מען טאַקע דול ווערן, רק זיי דראַפּען זיך אויף די גלייכע ווענט... נאַ דיר אַזוינס...

אַלע האָבן זיך שווייגנדיג און פאַרוואונדערט אומגעקוקט. וועלוועלע האָט פאַרטראַכט ווייטער געעפנט די פושקע. נאָר פיניע גראַבאָווער איז בלאַס געוואָרן פון שרעק. ווער האָט עס אים היינט אינדערפריה געשלעפּט פאַרן צונג אָנצופאַלן אויף אַ יידן, וואָס ער קען אים ניט און וויים אים ניט. איז ער אויפ־געשטאַנען און אַ קער געטאָן זיך צו ר׳ נחומען, וואָס איז אַלץ נאָך געזעסן אין ווינקל מיט מאָטיע דעם סופר.

— דו הערסט, טאַטע, דער חבדניק איז פלוצים נעלם געוואָרן....

ר׳ נחום האָט זיך אויפגעהויבן און איז צוגעגאַנגען צום טיש. אַלע זיינען דרך־ארצדיג אויפגעשטאַנען.

— ס׳איז גאָר קיין חידוש ניט, האָט ר׳ נחום געזאָגט, ער איז אַזאַ גרויסער בעל־יסורים, אַז עס איז נעבעך שווער אים צו

זיצן צווישן מענשן. ישב בדד וידם — אַ צעבראָכענעם מענטש דאַרף מען לאָזן אַליין פאַר זיך. אַ פרישער אומגליק האָט מורא פאַר אַ פרעמדן קוק, ווי אַ הייסע וואונד פאַר פרעמדע פינגער. דאָס איז זיין טלית? — האָט זיך ר׳ נחום געווענדט צו לייוויקן, אָנווייזנדיג אויף דעם ברוינעם טלית־זעקל — וואָס אַרט אייך, איך בין אייך ערב, אַז ער וועט מאָרגן אם ירצה השם קומען צום דאַוונען. מיט אַזוינע ליכטיגע אויגן ווי ער פאַרמאָגט, וועט ער שוין זוכה זיין דערזעהן די חסדים פון זיין ליבן נאָמען.... נאָר די צייט שטייט ניט, כ׳בעט דעם גאַנצן עולם צו מיר. די לעצטע נאַכט פאַר סיום־התורה מעגסטו, פיניע, שטעלן פאַר חסידים אַ שיין ביסל בראָנפן. דער זכות פון דער תורה וועט מגין זיין אויף אַלע יידן און אויסלייזן אַלע צעבראָכענע הערצער. כ׳האָב אַליין געהערט פון דעם אַלטן זכרונו לברכה, אַז די שטוב, וואו מ׳מאַכט אַ סיום־התורה, איז הייליג ווי דער באַרג סיני, און די שמחה פון יידן דערלאַנגט דערביי העכער פון אַלע קולות וברקים. נאָר ניט זשאַלעווע, פיניע, קיין בראָנפן...

עמיצער האָט פרייליך אַ קלאַפּ געטאָן פיניען אין פלייצע:

—פאַרשטייסטו שוין, פיניע, וואָס מען מיינט דאָ... וואָס שווייגסטו עפּעס, לייוויק? דו קומסט אַלע מאָל אָפּ מיט גלייכווערטלעך...

עס האָט זיך אויפגעהויבן יענער לעבעדיגער גערודער פון חסידים, ווען זיי קלייבן זיך אין אַ יומא דפגרא ערגעץ אויף אַ שמחה. היימיש־אויפגעבונדן, חסידיש־געפעפערטע גלייכווערטלעך. יונגעלייט, חסידישע שטיפערס, האָבן זיך געשטופּט און געשטויסן צום אַרויסגאַנג. אברהם בער, דער חזן פון טשערנאָבילער קלויז, האָט גייענדיג כלומרשט פאַר זיך אָנגעהויבן אַ ניגון, וואָס האָט זיך באַלד שטיפעריש צעברעקלט צווישן דעם לוסטיג אַרויסגייענדיגן עולם. וועלוועלע האָט רחבות־

דיג געשמייכלט און די אויגן האָבן ביי אים געפינקלט. באַלד האָט ער אויף גיך אַריינגעלעגט אין בוזעם די רויטע פאַטשיילע מיטן פושקעלע טאַבאַק, האָט אָנגענומען ר' נחומען פאַרן האַנט און שמייכלענדיג זיך געלאָזט מיט אים צום אַרויסגאַנג.

מיט גרויס שמחה איז מען געגאַנגען צו פּיניען אויף דעם לעצטן נאָך־מערבדיגן ביסל בראָנפן פאַרן סיום־התורה.

לייוויק איז איינער אַליין שטיין געבליבן אין מנין. ער איז ניט געגאַנגען צו דער סעודה מיט אָט די אַלע „לײדיגגייערס״, וואָס געפינען זיך תמיד אַ אויסרייד אויף מאַכן אַ טרונק. ער איז נאָך אַליך געווען פאַרערגערט פון חיימס נעלם ווערן. אַ ווײלע איז ער אַפילו געשטאַנען פאַרטראַכט און דערנאָכדעם איז ער געגאַנגען פאַרלעשן די ליכט אויפן עמוד. נאָר גייענדיג האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אַרום קײלעכדיגן טיש און אָנגעהויבן טאַפּן דאָס ברוינע טלית־זעקל. ניט געפונען דאָרט די מטבע, וואָס ער האָט ערשט בייטאָג אַריינגעלעגט, איז ער געוואָרן אויפגערודערט. ער האָט אויפגערעגט אַרויסגענומען דעם טלית, אים דורכגעטרייסלט און צוריק אים אַריינגעלעגט — די מטבע איז ניטאָ. וואָס הייסט דאָס? דעם טלית דאָ געלאָזן, אויף וואָס־זשע דאַרף ער די מטבע? ווער ווייס, אפשר איז דאָס ערגעץ אַרויסגעפאַלן אָדער... יעדנפאַלס זיינען יידן, וואָס דראַפּען זיך אויף גלייכע ווענט, ניט קיין גלאַטע מענשן. מען דאַרף פון זיי אַנטלויפן—און אַן עק!...

ער האָט פאַרלאָשן די ליכט, און גייענדיג אין דער פינסטער צו דער טיר, האָט ער זיך אַליך געערגערט.

— נאַ דיר אַזוינס — צו אַל־די גוטע יאָר...

III. מיטן קאפּ אראָפּ און — אוים חיים גראַוויצער

ר' נחום איז לחלוטין ניט אינגאַנצן גערעכט געווען. דאָס, וואָס האָט חיימען געצויגן, און דאָס, וואָס האָט מיט אים די נאַכט פּאַסירט, איז אַפילו פאַר חיימען אַליין געווען שרעקליך אומגעריכט. דערהויפּט האָט זיך אין דער דאָזיגער נאַכט בולט אַרויסגעוויזן גאָר אַ מאָדנע זאַך.

ער האָט כלומרשט ווי פּלוצים (טאַקע נאָר כלומרשט) דערפילט דאָס זעלבע, ווי אין דער עליה בשעת דער „גרויסער שרפה", נאָר אַליץ עפּעס פון דער לינקער זייט. אָט אַזוי קען אַ פאַרבלאָנדזשעטער קאָזאַק זיך טראָגן מיט דעם זעלבן ברען אויף דעם זעלבן צעווילדעוועטן פערד, וואָס טראָגט אים אָבער אַליץ ווייטער אַוועק פון דעם פאַרלאָרענעם וועג—ניט באַרג אַרויף, נאָר באַרג אַראָפּ. ווי דאַמאָלס, בשעת דער גרויסער שרפה, איז אויך איצט פאַרשוואונדן דער לעצטער שלייער פון די וועלטן און אַליץ איז געוואָרן אומערטרעגליך דורכזיכטיג. נאָר דעמאָלט האָט אַליץ פון זיך און אין זיך געלויכטן אין דעם אייביגן געזאַנג פון אין עוד מלבדו, וואָס האָט זיך אָבער איצט אין אים אַליין געוואַקלט. די געטליכע נגינה און די ציגיינערישע חוצפה האָבן אים ביידע גלייך געעפנט זייערע אָרעמס און גע־וואָרפן אים כף־הקלעדיג אַליץ טיפער און טיפער. איז ער שוין מיט דער זעלבער מאוימדיג הוילער אַנטשלאָסנקייט געפאַלן,

מיט וועלכער ער האָט דעמאָלט אַזוי הויך געקלעטערט. אין דער גאַנצער נשמה, ווי אין אַלע וועלטן אַרום, איז ניטאָ קיין שיידוואַנט, קיין פעסטער באָדן. האָבן זיך ערגעץ אין די טיפע־נישן פון זיין נשמה ווי פון די קייטן אָפּגעבונדן ווילדע סטיכיעס און נאַקעט טאַנצנדיגע תאוות, וואָס האָבן זיך אינערליך אַריינ־געפלאָכטן און אויסגעמישט מיט דער הייליגסטער התלהבות. אָט אַזוי דערציילט מען אויך וועגן איינעם אַ געפאַלענעם אין דעם אַלטן רבינס צייטן, וואָס האָט זיך געוואַלגערט אַ שיכורער אין די גאַסן — טאַקע גאָר בּאַרג אַראָפּ.

נאָך פאַר מעריב, אָפּגעזאָגט משניות, האָט חיים אויסערליך מאָדנע רוהיג דערזעהן, וואָס באַטייט פאַר אים איצט ברעכן אַזאַ האַרבּן דין און מנהג, ווי זיצן שבעה נאָך אַ געשטאָרבענעם זון. דאָס הייסט אַרויסרייסן אַ שטיין פון אַ וואַקלדיגער וואַנט, וואָס טוט אַזוי אַרום אַ ציטער און פאַלט אום אין אַ קופּע שטיינער... ער האָט זיך אָבער ניט געקאָכט און ניט געערגערט. פאַרקערט אויף אים איז עפּעס אַ קאַלטע רוה געקומען און ער האָט זיך קאַלטבּלוטיג געשטעלט דאַוונען מעריב. שוין דער צווייטער טאָג, אַז ער האָט ניט געגעסן און ניט געטרונקען. דער הייסער הונגער פון דעם שטאַרק אויסגעמאַטערטן גוף האָט פּלוצים מאָדנע חוצפּהדיג אַ פּלעט געטאָן דעם מוח און אָנגעצונדן דאָס זודיגע בּלוט מיט אַ שוואַרץ טונקלען פייער. חיים האָט קאַלט־בּלוטיג געדאַוונט און פאַר זיך געשמייכלט. אין אים אינע־ווייניג האָט אַ פאַרשטעלטער ליץ געכאָרכלט און געלאַכט: „מיט גוואַלד וועסטו, חיימקע, גאָרנישט ניט נעמען. דער בּאַרג, פאַר־שטייסטו, איז שוין צו משופּעדיג. אויב מען קען ניט קלע־טערן אין דער הויך, מוז מען זיך לאָזן פאַלן אַראָפּ. שטיין קען מען ניט. און אויב פאַלן, גוטער ברודער, דאַרף מען טאַקע פאַלן. קום, חיימקע, קום. דאָס בּין איך דאָך, חיימקע, דער בּעל־הגוף — אַ דאגה אַ גרויסע!...“

נאָך שמונה עשרה האָט ער קאַלטבלוטיג אַרויסגענומען שטילערהייט די מטבע פון דעם ברוינעם טלית־זעקל און בגנבה אַריינגעלעגט אין קעשענע. ער האָט קוים אָפּגעזאָגט קדיש, אַז ער איז אומבאַמערקט ווי אַ בליץ אַרויס פון מנין.

אַ פאַר־שבועותדיגע זומערנאַכט האָט זיך ערשט ניט לאַנג געלעגט אויף דער שטילער לאָנקע. איבערגעבליבענע שטיקער שקיעה־פייער האָבן נאָך פאַרחלשט אין מערב־האָריזאָנט געגוסט. און ווי פון דער זייט איז שוין די לבנה אויפן הימל אַ רויטע געשטאַנען. מיט גיכע טריט איז חיים געשווינד אַרויס פון דער לאָנקע אויפן וועג צווישן די ברייטע פעלדער און פון דאָרטן איז ער באַלד אַוועק אין דעם נאָהענטן וואַלד, פון וואַנעז ער איז היינט אינדערפריה אַהער אָנגעקומען. די קאַלטע רוה, וואָס איז פאַר מעריב אויף אים פלוצים אָנגעפאַלן, איז אַלץ טיפער געוואָרן. דאָס איז יענע קאַלטע רוה פון אַ מענשן, וואָס ווערט נאָך אַ לאַנגען אינערליך שטורמישן קאַמף פלוצים פאַרכאַפּט פון אַ פינסטערן הפקר־אַנטשלוס. דאָס געפיל פון פאַרפאַלענעם זינקען האָט נאָר אַ באַזונדער שאַרפקייט צוגעגעבן אָט דער קאַלטער רוה און נאָך שטאַרקער אָנגעצונדן דאָס שוואַרץ טונקלע פייער אין דעם זודיגן בלוט.

אַריינגעקומען אין וואַלד, האָט זיך חיים פלוצים אָפּגעשטעלט, נאָך געפּרוכט אַ ווײַלע זיך צו באַקלערן, האָט אָבער באַלד ווידער קאַלטבלוטיג אַ לאַך געטאָן. ניין, טאַקע אָט אַזוי מיטן קאָפּ אַראָפּ אַ וואָרף טון זיך אין סאַמע הפקרות און — אויס חיים גראַוויצער. אמתע הפקרות איז בעסער פאַר פאַלשער ערליך־יידישקייט. מער לאָזט ער נישט דעם מנוול, וואָס אין אים, צו פאַרדעקן זיך מיט אַ טלית פון אויפגעבלאָזענער געהויבנקייט. יאָ, וואָס האָט ער נאָך עפּעס געקלערט? אַ דאגה וואָס — ער שפּייט אויף אַלע זיינע קלערענישן. מ'דאַרף גיין אַריינקייען און פּשוט אַ שיכּור טון אויף וואָס די וועלט שטייט.

טאַקע דערפֿאַר, וואָס אויפֿן פֿרישן קבֿר פֿון אַ געשטאָרבענעם בן־יחיד, קען אַפֿילו דער ערגסטער גוי קיין בראָנפֿן ניט טרינ־קען. האָט שוין ווייטער אין אים עפּעס אַ פֿאַרשטעלטער ליך געכאָרכלט און געלאַכט.

חיים האָט מיט דערזעלבער רוה דורכגעקרייצט דעם וואַלד און אַרויסגעגאַנגען אויף די ברייטע פֿעלדער. פֿון ווייטן האָט ער דערזעהן אַ שימערנדיג ליכט פֿון דער זעלבער קרעטשמע, וואו ער האָט היינט אינדערפֿריה נאָך באַגינען זיך דערוואוסט דעם וועג צו לייוויק בונין.

פֿון קרעטשמע האָט זיך געטראָגן אַ פֿריילּיכער געפּילדער. צוגעגאַנגען נעהענטער, האָט ער זיך ניט ווייט פֿון דער קרעטש־מע אָפּגעשטעלט און זיך נייגעריג צוגעהערט. אין קרעטשמע האָט מען געזונגען, געשריען, געשפּילט אויף אַ האַרמאָנקע און ווילד געטאַנצט — ממש אַ גערודער. וואָס איז דאָס? אין דער ליכטיגער לבֿנה־נאַכט האָט ער באַמערקט, האַרט אַרום דער קרעטשמע עטוואָס אָן אַ זייט, שטייט אַ ברייטע פּריצישע בריטשקע מיט צוויי איינגעשפּאַנטע פֿערד, וואָס זיינען צוגע־בונדן צו אַ בוים. אויף דער בריטשקע איז באַלכסונדיג גע־לעגן אַ גראָבע בייטש.

נאָך איידער חיים איז צוגעגאַנגען צום שוועל, האָט אים באַמערקט דער קרעטשמער, איז אים אַרויסגעלאָפֿן אַנטקעגן, זיך איינגעקוקט אין אים און האַסטיג אַ זאָג געטאָן:

— איר טראָגט בעסער אָפּ, ר׳ ייד, אייערע ביינער. איר הערט דאָך, וואָס דאָ טוט זיך. דאָס איז געקומען דער משוגענער פּריץ וואַסילענקאָ מיט שקצים און שיקסעס און זיין טייוולאָנישן הונט. ווייסט איר דער רוח — אַז ס׳קומט אויף אים אָן אַ משוגעת, פֿליהט ער אַריין אין קרעטשמע און מאַכט דאָס אַ גערודער. טראָגט אָפּ אייערע ביינער...

אין דער העל ליכטיגער נאַכט האָט חיים איצט באַמערקט,

אַז דער קרעטשמער איז אַ פּאַרהאַווּעטער דערשלאָגענער ייד מיט נאַקעטע איינגעצויגענע באַקן און עפּעס אַ מין זכר פון אַ ציגן בערדל. בשעת ער רעדט, פּינטלט ער מיט די אויגן און סמאָקעט מיט די ליפּן.

חיים איז שוין געווען גאָר אויפגעבונדן.

— ווי רופט מען דיך? — האָט חיים אַ פרעג געטאָן.

— ירחמיאל.

— הער זשע, ירחמיאלקע, זאָלסטו וויסן, אַז אַ הונגעריגער מאָגן, וואָס וויל נאָך דערצו אַביסל שפּירט, איז נאָך ערגער פון אַכצען משוגענע פריצים. בקיצור, אָט האָסטו דיר אַ מטבע און גיב מיר שוין דאָס אמתע ביסל שפּירט מיט פאַרבייסן. דאָס גאַנצע געלט וויל איך ביי דיר פאַרשיכורן. מאַך נישט, ירחמיאלקע, קיין שהיות. נאָר איין זאַך מוז איך דיר זאָגן. פאַרשטייסטו, אַז...

— ראַכמע — על, ראַכמע — ע — על — אַזוי האָבן אומגעדולדיגע קולות פון קרעטשמע געשריען און גערופן דעם קרעטשמער (די גוים פלעגן אים תמיד רופן ראַכמעל אָדער ראַכמעלקאָ).

האָט זיך ירחמיאל אין מיטן חיימס רייד אַ לאָז געטאָן אין קרעטשמע, אַ זאָג טוענדיג חיימען אויפן וועג:

— נו, אַז אייך איז ליב, איז מיר ניחא. גייט אַריין, זעצט אייך אין ווינקל, דאָרט שטייט אַ באַזונדער טישל. כ'וועל אייך אַהין דערלאַנגען...

ירחמיאל איז אַריינגעלאָפן עטוואָס פאַרטומלט אין קרעטשמע, פון וואַנען ס'האָט זיך געטראָגן אַליץ אַ גרעסערער גערודער פון האַלב שיכורע קולות, געשרייען, טעניץ און אַ שפּילן אויף דער האַרמאָנקע. דאָס האָט מאָדנע גערייצט חיימס אויפגעבונדנקייט. מיט דער זעלבער קאַלטבלוטיגער רוה האָט ער געפילט, ווי אַליין פון זיך קייקלט ער זיך אַליץ טיפער אין דעם שוואַרצן

אָפּגרונט. עפּעס אַ פֿאַרביסענע און פֿאַרצווייפֿלטע נייגעריגקייט האָט אים געצויגן אַהין אַלץ טיפֿער און נידעריגער. ער האָט צו זיך אַליין מאָדנע געשמייכלט.

— מיטן קאָפּ אַראָפּ — און טאַקע גאָר אויס חיים גראַ־וויצער...

ער האָט זיך געלאָזט אין קרעטשמע. אויפֿן שוועל האָט ער זיך אַ ווײַלע אָפּגעשטעלט און זיך נייגעריג אַרומ־געקוקט. רעכטס צווישן דער טיר און דער וואַנט איז אַ שמאָל אָרט געווען אָפּגעצוימט מיט הילצערנע שטאַכעטן. דאָרט אינע־ווייניג שטייט פֿאָרנט אין איין עק אַ הויכע משונהדיגע קאָנ־טאָרקע. און עטוואָס ווייטער אין דעם אַנדערן עק שטייט אַ גרויסע פֿאַס מיט בראָנפֿן. פֿון דער פֿאַס רוקט זיך אַרויס אַ קראַנט, פֿון דאָרטן צאַפּט ירחמיאל בראָנפֿן פֿאַר די געסט. דער קראַנט קאַפּעט שטענדיג, און דערפֿאַר שטייט תּמיד אונ־טער אים עפּעס אַ מאָדנע לײַמענע קוואָרט מיט אַן אָפּגע־בראָכן הענטל. שיכּורע פּויערים ווערטלען זיך תּמיד און קוקן מיט האַלב ערנסטער קנאה אָט אויף דער לײַמענער קוואָרט, וואָס איז שוין תּמיד באַזאָרגט מיט אַ שפּע פֿון פֿרישע טראָפּנס בראָנפֿן. פֿינטלענדיג שטאַרק מיט די אויגן, האָט זיך ירחמיאל געדרייט אַרום פֿאַס און קאָנטאָרקע, אַרויסלויפֿנדיג אַלע ווײַלע צו די געסט. לינקס פֿון דער טיר אויף דער גאַנצער ברייט און לענג פֿון דער קרעטשמע זײַנען געשטאַנען גרויסע און קליינע טישן, וואָס זײַנען געווען איצט צוזאַמענגערוקט און קאָפּ אויף קאָפּ באַזעצט. נאָר אַנטקעגן דער טיר לינקס האָט זיך אויסגעטיילט אַ מאָדנע אײַנזאַמער ווינקל, וואו ס'איז געשטאַנען אַ קליין טישל מיט אַן אַלט הילצערן בענקל. חיים האָט זיך דורכגעשטופּט און זיך דאָרט אַנידערגעזעצט. מיט יעדער מינוט איז ער גע־וואָרן אַלץ מער אויפֿגעבונדן. ער האָט אָנגעהויבן פֿון זײַן אָרט ווינקען צו ירחמיאלן. אָבער יענער האָט אים ניט געענטפֿערט, נאָר

געשאָקלט מיטן קאָפּ און שטאַרק געפּינטלט מיט די אויגן. ירחמיאל האָט מיט זיינע תּנועות אַן ערך אַזוינס געוואָלט אים זאָגן:

— איר זייט נאָר רוהיג, ר' ייד, און וואַרפט אייך ניט אין די אויגן — איך וועל אייך שוין אַלץ דערלאַנגען...

אַרום טיש האָבן עטליכע האַרמאָנקעס גלייכצייטיג גע־שפּילט און זייערע געדיכטע צעשוואומען־לוסטיגע קולות האָבן פרייליך הפקרדיג אַרומגענומען דאָס זאַפטיגע געזאַנג פון יונגע שיקסעס. און וואַניע, אַן אייזערנער יונגאַטש, האָט עפּעס גע־האַלטן אַ מאָדנע פייפעלע אין מויל און האָט שקציש אויסגע־לאָזן אַריינגעפייפט און יעדע רגע האָט ער מיט דעם פייפן, ווי מיט אַ שאַרפן קינזשאַל, אויפגעריסן אַלע קולות. אָט איז ער אויפגעשפּרונגען, אַרויס צווישן די טישן און די הילצערנע שטאַכעטן און זיך דאָס אָקאָרשט געלאָזט טאַנצן. כאָטש צענעם די גאַנצע קרעטשמע — וואַניע טאַנצט ווי אַ וויכער, ניט אויפהערנדיג צו פייפן און געוואַלדעווען.

— זאָל זיך די גאַנצע וועלט איבערקערן, אין דער מאַמען איר אַריין!...

דאָס יונגע שקצישע בלוט הויבט ערשט רעכט אָן צו קאָכן אין דער אייזערנער ברוסט. אָט איז אַרויס אַנטקעגן אים מיט אַ טאַנץ די שיינע מאַרוסקע. האַלטנדיג אַ ווײַלע דאָס פייפעלע צווישן די ציין, האָט ער זי מיט איין האַנט אַרומגע־נומען, זי אויפגעהויבן און פייפנדיג און קוויטשנדיג זיך געלאָזט אין דעם טאַנץ־וויכער.

וואַרטנדיג אַרום זיין טישל, האָט חיים אויפגעבונדן־נייגעריג זיך אַרומגעקוקט. פון אויבן אָן איז געזעסן אַ מאָדנע הויך איידעלע פיגור אין אַ בלוי־זיידן העמדל. נעבן אים אויפן באַנק איז געלעגן אַ ברייטער שטרויענער קאַפּעליוש. און עטוואָס אין אַ זייט אויף דער ערד איז געזעסן אויף די הינטער־

שטע פּיס אַ גרויסער פּריצישער הונט. חיים האָט גלייך פאַר־
שטאַנען, אַז דאָס מוז זיין אַליין וואַסילענקאָ. די אומגעווײנליך
לאַנגע וואָנציעס אויף דעם גלאַט־געגאָלטן פּנים און די אייגנ־
אַרטיג פּריצישע פּאַרוויינטקייט פון די שיינע בלויע אויגן
האָבן גלייך אַרויסגעוויזן דעם צעפּעסטעט־מטורפדיגן פּריץ.
אָט דער וואַסילענקאָ האָט זיך אויפגעהאָדעוועט ביי פּוילישע
מאַגנאַטן, פון וועמען ער האָט באַקומען בירושה אַ גרויס
פאַרמעגן און נאָך אַ גרעסערן פּויליש־פּריצישן האָנער. דאָס
פאַרמעגן האָט ער כּל סוף גענפּטרט, נאָר דער „האָנער"
איז ביי אים געבליבן. ניט געקאָנט מער שפּילן די פריהערדיגע
ראָליע צווישן די פּריצים פון זיין גלייכן, האָט ער זיך באַזעצט
אין זיין קליינער פּאָסעסיע אַרום דאָרף און אָנגעהויבן פירן
אַ רעדל מיט די יונגע פּויערים, מיט וועמען ער פלעגט זיך
אויף זיין פּריצישן שטייגער חברן און שיכּורן ביי זיך אין דער
היים אָדער אין קרעטשמע. (אַליין גייט אַ יונגער שייגעץ פאַר
דער חתונה זעלטן אין קרעטשמע). אָפּט מאַכט ער אַ טאַ־
ראַראַם אָדער אַפילו אַ געשלעג צוליב אַ שיקסע, וואָס ער
כאַפּט אַרויס קונציג פון אונטער דעם חתנס נאָז. חוץ דעם,
האָט ער זיך נאָך געקאָכט אין הינט. באַזונדערס האָט זיך ביי
אים אויסגעצייכנט זיין גרויסער הונט בערנאַרד, וואָס פלעגט
אים תּמיד באַגלייטן און וואָס איז געווען באַקאַנט אין דער
גאַנצער געגנט. ער, בערנאַרד, פלעגט פאַרשטיין די גרעסטע
זאַכן אויף אַ וואונק און איז תּמיד געווען גרייט מקריב צו זיין
זיך פאַרן בעל־הבית. אַנדערע פּויערים אין דאָרף פלעגן
זאָגן, אַז בערנאַרד איז קליגער און לייטישער פון זיין בעל־
הבית.

גייענדיג עפּעס מיט אַ זייט, פאָרזיכטיג, האָט ירחמיאל צו־
געטראָגן צו חיימס טישל בראָנפן מיט פאַרבייסן.

— אָט איז אייך ריינער שפּירט און דאָס איז פאַרבייסן,

וואָס איר מעגט עסן אומגעוואַשן. טאָמער וועט איר וועלן נאָך שפּירט, וועל איך אייך שפּעטער געבן. איר זאָלט נאָר היטן אייערע ביינער...

— ניטאָ, ירחמיאלקע, קיין טאָמערס. זאָלסט מיר טאַקע באַלד געבן נאָך אַביסל שפּירט. זאָלסט וויסן, אַז...

ירחמיאל האָט אים ניט אויסגעהערט און איז פאַרשוואונדן. חיים האָט מיט אַמאָל אויסגעטרונקען עטליכע גלעזלעך שפּירט. אויפן ניכטערן מאָגן נאָך אַ פאַסטן כמעט פון צוויי טעג האָט דער שפּירט גלייך אַ קלאַפּ געטאָן אין מוח. אַ ווײַלע איז אים פינסטער געוואָרן אין די אויגן, ער איז שיער פון בענקל ניט אַראָפּגעפאַלן. ער האָט זיך אָנגענומען מיט ביידע הענט פאַרן קאָפּ, האָט זיך מיט אַלע כחות געשטאַרקט, אָנגעהויבן עפּעס צובייסן און איז פאַמעליך געקומען צו זיך. נאָר אינעווייניג אין אים האָט זיך שוין אַלץ לחלוטין אויפגעבונדן און אָנגעהויבן צו פלאַקערן און צו רודערן. פון יעדן נייעם טרונק שפּירט האָבן זיך אויפגעריסן נייע כוואַליעס פון צעווילדעווען פייער. חיים האָט זיך אינגאַנצן מפקיר געווען און האָט זיך אַליין געוואָרפן אין דעם אינעווייניגסטן גערודער. נאָר אין אָט דעם פייערדיגן גערודער האָט חיים פאַרשיכּורט דערזעהן און דערפילט דאָס לעצטע אינעווייניגסטע פינטעלע, וואָס איז אייזן־פעסט און לאָזט זיך ניט אונטערגעבן. חיים האָט הפקרדיג גע־שמייכלט: ניין, מ'מוז אויך דאָס לעצטע פינטעלע פאַרשיכּורן. ער האָט שוין אויסגעטרונקען דעם גאַנצן שפּירט און אָנגעהויבן ווינקען מיט דער האַנט צו ירחמיאלן וועגן אַ ניי ביסל שפּירט. ס'האָט אים נאָך קיינמאָל ביי אַביסל בראָנפן ניט געשווינדלט אַזוי דער קאָפּ...

די קרעטשמע האָט זיך געשאָקלט, גלייך ווי זי וואָלט שטיין אויף אַ ברויזנדיגן טייך. און פון מאַרוסיעס רויט טיכל האָט זיך די רויטע פאַרב צעגאָסן אויף אַלע צעשוואומענע

קולות פון דער האַרמאָנקע און דעם געזאַנג, וואָס האָט זיך מאָדר־
נע אַריינגעגליטשט אין דעם אינעווייניגסטן גערודער. חיים
האָט פּלוצים דערזעהן אין אַלע ווינקלען פון קרעטשמע, אויבן
האַרט אַרום סטעלע האָבן זיך באַוויזן מאָדנע שוואַרצע פויגלען,
וואָס האָבן אויף אים געעפנט זייערע שנאָבלס. אָט האָט ער
דייטליך דערפילט, ווי פון הינטן רייסן עטליכע פויגלען מיט
די שנאָבלס ביי אים דאָס היטל מיט דער יאַרמולקע פון קאָפּ.
האָט חיים מיט אַלע כחות זיך אַרויסגעריסן פון דעם אינעווייי־
ניגסטן גערודער און זיך פאַרקליבן אין דעם איינציג פעסטן
נשמה־פינטל, און דאָרט האָט אים אַ רגע ווי אין אַ חלום
אַ בלישטשע געטאָן די אַלטע באַקאַנטע מעשה, וואָס ער האָט
נאָך יינגלווייז געהערט:

ר' בנימין קלעצקער, דעם אַלטן רבינס אַ תלמיד האָט,
אַמאָל פאָרנדיג צום רבין, זיך אָפּגעשטעלט אין וועג אין אַ
גויאישער קרעטשמע. דער קרעטשמער אַן אַלטער גוי מיט אַ
גרויסער ווייסער באָרד האָט אים דערלאַנגט צום טיש אַ
גלאָז בראָנפן. אין איין רגע האָט דער בראָנפן אָנגעהויבן
משונהדיג צו זידן. אויבן, אין די ווינקלען פון דער קרעטשמע,
האָבן זיך באַוויזן שוואַרצע פויגלען, וואָס האָבן אויף אים גע־
עפנט זייערע שנאָבלס. האָט ר' בנימין זיך פאַרגאַרטלט און
אַ געשריי געטאָן דעם פסוק: „כי לא נחש ביעקב...“ זיינען טאַקע
די פויגלען גלייך פאַרשוואונדן, דער בראָנפן איז שטיל גע־
וואָרן. נאָר דער אַלטער קרעטשמער האָט זיך דערשראָקן איינגע־
הויקערט. ר' בנימין האָט גלייך געהייסן שפּאַנען די פערד און
זיך געלאָזט פאָרן. זיינען אים אַ גאַנצע נאַכט אויפן וועג
נאָכגעפלויגן די שוואַרצע פויגלען און געריסן ביי אים פון
הינטן דאָס היטל מיט דער יאַרמולקע פון קאָפּ. ר' בנימין האָט
מיט אַלע כחות קוים איינגעהאַלטן דאָס היטל. אינדערפריה איז
ער געקומען צום רבין, וואָס האָט אים אויף דער טיר באַ־

געגנט און געזאָגט: „כ'האָב אַ גאַנצע נאַכט אַן אויג ניט צוגע־מאַכט איבער דיר.... שיער שיער האָט מען בײַ דיר די מוחין ניט צוגענומען"...

אָט די מעשה האָט טאַקע נאָר אַ רגע ווי אַ חלום־גע־שטאַלט אַ בלישטשע געטאָן חײמען פון דער ווײַטן. איז ער שוין ווידער הפקרדיג אַרויס פון דעם פינטל אין דעם אי־נעווייניגסטן גערודער און האָט שוין געוואָלט אַליין דאָס היטל מיט דער יאַרמולקע אויף די פויגלען אַרויפוואַרפן. ער האָט זיך אָבער נאָר אַ קער געטאָן נאָך הינטן — זיינען די פויגלען פאַרשוואונדן. חיים האָט זיך צעלאַכט און אין אַ זייט אויסגע־שפּיגן: „נאַ דיר גאָר אַזוינע דמיונות!" איצט איז אים מיט אַמאָל דער קאָפּ עטוואָס לויטערער און פרייער געוואָרן. דער קאָפּ־שווינדל איז כמעט דורכגעגאַנגען. איז שוין ווידער די קרעטש־מע געשטאַנען פעסט אויף איר אָרט. נאָר די צעשוואומענע קולות פון די האַרמאָנקעס האָבן אַזוי מאָדנע פאַרשיכורט גע־טאַנצט אין דער לופט. חיים האָט זיך ווייטער מפקיר געווען און זיך אַ לאָז געטאָן אין דעם אינעווייניגסטן גערודער. ס'איז אים געוואָרן שטאַרק לוסטיג. ס'האָט אים פון בענקל געהויבן צו טאַנצן. טאַקע דאָס לעצטע ביסל חיות אויסטאַנצן פאַרן טייוול — און אַן עק זאָל עס נעמען מיט דעם חיים גראַווי־צער. ער האָט זיך אָנגענומען מיט בײדע הענט פאַרן קאָפּ און מיט אַלע כחות זיך באַמיהט אַרויסצוברענגען דעם אומקלאָרן געדאַנק, וואָס האָט זיך בײַ אים אין די טיפענישן געפּלאָנטערט. אָט דער איינציג פעסטער פינטל אין דער נשמה וויל זיך קיינמאָל נישט אונטערגעבן און לאָזט אים נישט — ניט זיך אויפ־הויבן ווי געהעריג, ניט פאַלן ווי ס'דאַרף צו זיין. ניין, מ'מוז אָט דעם פינטל אַליין פאַרשיכורן — אַניט וועט ער זיך אייביג צאַפּלען, ניט געלעבט און ניט געשטאָרבן. אַהין אָדער אַהער— אָבער אַן עק זאָל עס נעמען. ער האָט זיך ווידער צעלאַכט

און אָנגעהויבן ווינקען צו ירחמיאלן.

— מאַך שוין, ירחמיאל, אַ סוף און גיב אַביסל שפּירט, וויפיל איז דען אַ שיער צו וואַרטן...

ירחמיאל האָט אים טאַקע באַלד צוגעטראָגן אַביסל שפּירט.

האָט זיך אָבער אין קרעטשמע אָנגעהויבן עפּעס אַזוינס, אַז חיים האָט זיך פאַרקוקט און נישט געקענט פון חידוש די אויגן אָפּרייסן. וואַסילענקאָ, דער משוגענער פּריץ, האָט אָנגעהויבן באַווייזן זיינע שטיקלעך.

פּונקט אין דעם מאָמענט, ווען ירחמיאל איז עטוואָס אָפּגעגאַנגען פון חיימס טישל ביי דער הינטערשטער וואַנט פון קרעטשמע, האָט וואַסילענקאָ אַ וואונק געטאָן צו זיין גרויסן הונט בערנאַרד און אים אָנגעוויזן מיט די אויגן אויף ירחמיאלן. בערנאַרד האָט זיך ערנסט אויפגעהויבן פון זיין אָרט, איז אָפּגעגאַנגען עטליכע טריט, זיך געשטעלט מיט דעם הינטן צו די הילצערנע שטאַכעטן און מיט דעם געזיכט צו ירחמיאלן און האָט אָנגעהויבן מיט אַ מאָדנע בייזן אימפּעט אויף אים צו בילן. ירחמיאל, וואָס האָט פון קינדווייז אָן שטאַרק מורא געהאַט פאַר הינט, איז איצט בלאַס געוואָרן פון שרעק און אומבאַהאָלפן זיך געטוליעט צו דער וואַנט. ער האָט אויף אַלע זייטן אַ דערשראָקענער געפינטלט מיט די אויגן און געסמאָקעט מיט די ליפּן. אַלע האָבן זיך צעלאַכט. וואַסילענקאָ האָט תמימותדיג געשמייכלט.

— וואָס האָסטו, ראַכמעלקע, אַזוי מורא...

בערנאַרד מאַכט דאָס אָבער קונציג. ער הויבט אָן בהדרגה־דיג אַליץ שטאַרקער צו בילן און לאַנגזאַם פאַמעליך מאַכט ער אַלע ווילע אַ טריט נעהענטער צו ירחמיאלן. ביי דעם ערשטן פּרוב פון ירחמיאלן צו אַנטלויפן, טוט בערנאַרד אַ שפּרונג מיט אַזאַ מאוימדיג בילן, אַז ירחמיאל בלייבט פאַרגליווערט שטיין אויף זיין אָרט. די גוים האַלטן זיך פאַר די זייטן לאַכנדיג...

— אַיי, אַיי, ראַכמעלקע...

נאָר בערנאַרד בילט און רוקט זיך אַלץ נעהענטער און נעהענטער. אָט, אָט מאַכט ער דעם לעצטן טריט. אין דער לעצטער רגע האָט ירחמיאל אַ טויט בלאַסער ניט אויסגעהאַלטן און אָנגעהויבן שרייען ניט מיט זיין קול. אַלע האָבן זיך ווידער נאָך אַמאָל שטאַרק צעלאַכט און בערנאַרד האָט זיך עפּעס אַ אומעטיגער אומגעקערט צוריק אויף זיין אָרט, דרייענדיג מיט דעם וויידל אין דער לופט.

ירחמיאל איז אַ צעבראָכענער אַרויס דורך דער הינטערטיר אין זיין שטוב. פון דאָרט איז באַלד אַרויסגעקומען זיין ווייב דוואָסיע, אַ מאָגערע, איינגעהויקערטע יידענע. גייענדיג צו דער קאָנטאָרקע, האָט זי געשאָטן אויף יידיש מיט טויטע קללות:

— פאַרברענט זאָלט איר ווערן, שיכורע חזירים, אַ מיתה משונה זאָל אויף אייך קומען און אַלע קישקעס אייך אויסדרייען, ס'זאָל...

— גענוג, גענוג צו בילן ראַכמיליעוונע — האָט וואַנקע אויסגעשריען. גוים פלעגן עפּעס תמיד דערפילן דעם ביטערן טעם פון אירע אומפאַרשטענדליכע יידישע קללות, וואָס זי שיט שטענדיג ווי דראָבנע אַרבעס אויפן קאָפּ.

אין קרעטשמע האָט מען אָנגעהויבן ווידער צו הוליען.

חיים האָט זיך אָנגענומען מיט די הענט פאַרן קאָפּ און זיך אַ ווייַלע פאַרטראַכט. פאַרוואָס איז אים אַזוי שווער זיך אויפצוהויבן פון בענקל. דער איינציג פעסטער פינטל אין דער נשמה לאָזט ניט. וואָס הייסט, ער לאָזט ניט? ווער הערט אים? מ'וועט אים, דעם פינטל אַליין, געבן אַביסל שפּירט. חיים האָט זיך צעלאַכט און אָנגעהויבן טרינקען איין גלעזל נאָך דעם אַנדערן. עס איז אים ווידער שטאַרק פרייליך געוואָרן. דער אינעווייניגסטער גערודער האָט זיך צעגאָסן איבער אים ווי אַ ים. פּלוצים איז בערנאַרד ווידער אויפגעשטאַנען פון

זיין אָרט, געמאַכט עטליכע טריט און אָנגעהויבן בילן אויף חיימען. אַלע האָבן געקוקט אין חיימס ווינקל. דוואָסיע האָט גע־שאָטן מיט טויטע קללות. האָט חיים, ווי אין אַמאָליגע יאָרן ביי אַביסל בראָנפן, זיך אַ נעם געטאָן אין די הענט. ער איז אין איין רגע אויפגעשטאַנען, און קוקנדיג בערנאַרדן גלייך אין די אויגן אַריין, איז ער מיט אייזערנע טריט צו אים צוגעגאַנגען. בערנאַרד איז זעהר אַ דערשראָקענער אַוועקגעלאָפן צוריק אויף זיין אָרט. אַלע האָבן זיך פאַרוואונדערט איבערגעקוקט. ערשט איצט האָבן זיי באַמערקט זיינע געוואַלדיגע פלייצעס און זיין אומגעווייגליך פנים. נאָר חיים איז שוין געשטאַנען צווישן די טישן און הילצערנע שטאַכעטן. ער האָט, אויפהויבנדיג די רעכטע האַנט און צומאַכנדיג די אויגן, זיך געלאָזט טאַנצן. ניט נאָר פאַר וואַסילענקאָן, נאָר אויך פאַר אַלע גוים איז דאָס געווען אַ טשיקאַווע זאַך צו זעהן טאַנצן אָט דעם אויסטערלישן יידן. מ'האָט צו חיימס טאַנץ צוגעזונגען און צוגעשפילט מיט די האַרמאָנקעס אַ פויעריש טאַנץ־ליד.

נאָר שוין פון די ערשטע רגעים האָט חיימס טאַנץ געשאָטן מיט פייער אויף אַלע זייטן. אַלע זיינען געוואָרן אומבאַ־מערקט פאַרכאַפט. קיינער האָט נישט געקענט איינזיצן. מ'איז אויפגעשטאַנען פון די ערטער, אָפגערוקט די טישן צו דער וואַנט, און אַזוי אַרום געמאַכט אַ ברייטן פלאַץ פאַר חיימען. אלע האָבן פאַרגאַפט צוגעקלאַפט מיט די הענט.

דאָס איז געווען אַ שרעקליכער הפקר־טאַנץ. גרויסע בערג רייסן זיך פון זייערע ערטער און מיט אַ שטורמישן אימפעט צעשיטן זיי זיך און פאַלן אין דעם אייביגן אָפגרונט. אָט לאָזט זיך חיים מיט אַ ברענענדיגן ווילער, און תוך כדי דיבור שטעלט ער זיך אָפּ און צעברעכט דעם ווילער אויף טויזנטער שטיקער. דער אָפגרונט אַליין הויבט זיך אָן צו וואַקלען אין אַ עולם־התהודיגן געדודער. נאָר אין אָט דעם שטורמישן חורבן ליגט

אין דער טיפעניש באַהאַלטן אַן אייביג ברענענדיגע שטילקייט, אין דעם עולם־התהודיגן נעפל זעהט מען דייטליך דאָס ליכטיגע איינציג־פעסטע פינטעלע אין דער נשמה. חיים וואַרפט פון זיך אַראָפּ גאַרטל און קאַפּאָטע — ער רייסט זיך מיט אַלע כחות אָט דעם איינציגן פינטל מיטצושלעפן אין אָפּגרונט אַריין. נאָר וואָס מער ער רייסט זיך נאָך דעם פינטל, אַלץ ווייניגער קען ער אים דערגרייכן. וואָס שטורמישער ער לויפט אים נאָך, אַלץ ווייטער און ליכטיגער ווערט דער פינטל. חיים ראַנגלט זיך אויף טויט און אויף לעבן. דער טאַנץ הויבט אָן ממש צו ברענען. מען קען גאָרניט איינשטיין אין קרעטשמע. וואַסילענקאָ, וואַנקע און אַנדערע שקצים קענען זיך טאַקע ניט איינהאַלטן און לויפן אַרויס מיט אַ טאַנץ אַנטקעגן חיימען. נאָר זיי קענען בשום אופן ניט אַריין אין דעם שטורמישן אימפעט פון חיימס טאַנץ, זיי בלייבן שטיין פאַרגאַפט און באַגייסטערט קלאַפּן זיי צו מיט די הענט. איז אַרויס אַנטקעגן חיימען מאַרוסקע מיט דעם רויטן טיכל. דאָס איז די אויסגעלאָזענע מאַרוסיע, דער טייוול פון דעם דאָרף. נישט נאָר בחורים, נאָר אויך באַווייבטע מענער פירט זי לייכט אַראָפּ פון וועג. אַרום אירע אויגן און שמייכלענדיגע ליפּן ליגן גאַנצע הויפנס פון זינד און תאוה. אַז מען קוקט אויף איר, דוכט זיך, אָט־אָט בלייבט זי נאַקעט. זי נעמט זיך מיט ביידע הענט פאַרן קלייד און הויבט אָן חוצפּהדיג צו טאַנצן. חיים לאָזט זיך אַנטקעגן איר און איז שוין גרייט זי אַריינצוציהען אין טאַנץ. נאָר דער פעסטער פינטל האָט אים מיט גוואַלד געצויגן צו זיך און ניט געלאָזט אים צו מאַרוסיען. זי איז טאַקע באַלד פאַרשעמט געבליבן אויסן און איז אַוועק אָן אַ זייט. דאָ האָט אָבער געטראָפן אומגעריכטס. וואַסילענקאָס געליבטע, די שטילע, הנעוודיגע האַלב־פאַרשלאָפענע דאָרפישיקסע אַניוטע, איז עפּעס ווי פּלוצים אויפגעוואַכט געוואָרן און איז אומגעריכט

אַרויס מיט אַ טאַנץ אַנטקעגן חיימען. אירע שוואַרצע אויגן זיינען פול מיט פויערשער תמימות און איר גרויסע שווערע פיגור איז ווי אָנגעזאַפּט מיט דער צניעותדיגער שטילקייט און דרימלענדיגע כּחות פון די ברייטע פעלדער אַרום דאָרף. זי האַלט תמיד די אויגן אראָפּ, און אַז זי רעדט מיט עמיצן, קוקט זי אויף יענעם האַלב־שעמעוודיג פון דער זייט, פון אונטן אַרויף. פאַר אַזאַ קוק איז וואַסילענקאָ תמיד גרייט זיך מקריב צו זיין און די כּפּרה צו ווערן. זי גייט אָנגעטאָן אין אַ דיק אויסגענייט העמד און אויף דעם העמד שווערע דאָרפישע קליידער מיט פאַרביגע קרעלן אויף דער ברוסט. אָט נעמט זי זיך איצט אָן מיט ביידע הענט פאַרן פאַרטוך, קוקט אויף חיימען פון אונטן אַרויף און הויבט אָן דאָרפיש־שעמעוודיג צו טאַנצן. נאָר טאַקע אָט די שעמעוודיגקייט און אומזיכערקייט ברענגען זי אַלץ נעהענטער צו חיימען און פאַמעליך האָט זי זיך פאַרגנבעט אינעווייניג אין טאַנץ אַריין. האָט זיך חיים שוין אָפּגעריסן פון פינטל, און שוין גאָר הפקרדיג זיך אַ לאָז געטאָן טאַנצן מיט אַניוטען. ערשט איצט האָט ער דערהערט עפּעס אַן עולם־התהודיגע פאַרפאַלנקייט. פּלוצים איז אים טונקל געוואָרן אין די אויגן. אַניוטע איז אויף אים אָנגעלאָפן, האָט אים אַרומגענומען און אַ קוש געטאָן אין די ליפּן. עטוואָס ווייניגער פון אַן אויגנבליק האָט חיים זיך געלאָזט פילן איר בריהענדיגע שליטה. נאָר אין איין רגע האָט ער זיך אַרויסגעריסן פון אירע הענט, געכאַפּט גאַרטל און קאַפּאָטע, איז אַרויס פון קרעטשמע און זיך געלאָזט לויפן ווי אַ וויכער אין פינסטערן וואַלד אַריין. אים האָט זיך געדוכט, אַז מלויפט אים נאָך פון קרעטשמע. ניט אומקוקנדיג זיך, איז ער געלאָפן אַלץ ווייטער.

אין דער שטילער זומערנאַכט איז דער וואַלד געשטאַנען אומר באַוועגליך און פאַרזונקען. ווען חיים איז אַרויס פון וואַלד אויף דער לאָנקע, איז אים זעהר ניט גוט געוואָרן. ס'האָט אים שטאַרק

געשווינדלט אין די אויגן און ער איז שיער ניט געפאַלן אָהן כחות אויף דער ערד. ס'האָט אים אומערטערגליך אָנגעהויבן צו שפּאַרן אונטערן האַרצן. דער שפּירט מיט דעם פאַרבייסן אויבן ניכטערן האַרצן זיינען אים אַפּנים שלעכט באַקומען — זיי האָבן זיך איצט עפּעס עקלדיג געפילט אין אַלע זיינע גלידער. ס'איז אים אַזוי ניט גוט געוואָרן, אַז ער האָט זיך געמוזט אָפּשטעלן און אָנשפּאַרן זיך אָן אַ בוים. אָט האָט ער אָנגעהויבן ברעכן, אָנבויגנדיג דעם קאָפּ און האַלטנדיג זיך מיט דער רעכטער האַנט פאַרן בוים. ס'האָט אים ממש געקערט די גאַל. נאָר נאָך דעם ברעכן איז אים עטוואָס לייכטער געוואָרן. ער איז אָהן כחות געפאַלן אויף דער ערד, איינגעקאָרטשעט זיך און איז אין גרויסע יסורים איינגעדרעמלט. ער האָט פּלוצים דערזעהן אַ גרויסע גאַס, וואָס איז ממש שוואַרץ פון מענשן. אַלע יאָגן זיך עפּעס נאָך עמיצן, שרייען און וואַרפן מיט שטיינער. נאָך וועמען יאָגט מען זיך דאָס? חיים רייסט זיך דורך דעם עולם פאָראויס און דערזעהט, אַז דער געיאָגטער איז אַן אַלטער ייד אין אַ סאַמעטן היטל מיט אַ גרויער באָרד און יינגלשע גלאַנצנדיגע אויגן. חיים האָט אים גלייך דערקענט. דאָס איז לייזער דער מטורף, אויף וועמען עס שיטן זיך איצט פון אַלע זייטן אַ מבול פון שטיינער. פּלוצים איז דער גאַנצער עולם פאַרשוואונדן. לייזער אַליין איז געבליבן שטיין. זיינע אויגן האָבן מאָדנע געלויכטן און פון דעם צעבלוטיגטן מויל האָט גערונען בלוט אויף דער ווייסער באָרד. לייזער האָט כעסדיג געשאָקלט מיטן קאָפּ צו חיימען און אַ זאָג געטאָן:

— דו טאַנצסט מיט שיקסעס און מיך פאַרוואַרפט מען מיט שטיינער... איז דאָס רעכט אַזוי?..

איז חיים שטאַרק פאַרשעמט געוואָרן און איז געפאַלן אויף דער ערד. פון גרויס בושה און שמערץ האָט ער זיך ביטער צעוויינט אויף אַ קול. האָט לייזער אויף אים מיט גרויס

רחמנות אַ קוק געטאָן, אַנידערגעלעגט די האַנט אויפֿן שטערן און...

חיים האָט זיך אויפגעכאַפּט. פּילנדיג אָבער כּאַשיימפּערליך, אַז נעבן אים זיצט עמיצער צוקאָפּנס, האָט ער זיך אויפגעזעצט און דערשראָקן אַ געשריי געטאָן:

— ווער איז דאָס?

— שרעקט זיך ניט, ר' חיים, דאָס בין איך, נחום גראַבאָווער.

IV. א שמועס נאָך האלבער נאַכט

ס'איז שוין געווען גאָרניט ווייט צו באַגינען. אויף דער לאָנקע איז אַלץ העלער געוואָרן. זיצנדיג האָט חיים אַ ווײַלע צוגעדעקט דאָס פּנים מיט די הענט. ער איז נאָך געווען אויפגערודערט פון דעם חלום און שווערן שלאָף, דאָס האַרץ האָט אים שטאַרק גענאָגט. האָט ער זיך אַ וואָרף געטאָן אויף ר' נחומען:

— וואָס לויפט איר אַרום שטענדיג נאָך האַלבער נאַכט צו חלום? וואָס זענט איר, אַ בעל־שם? וואָס ווילט איר פון מיר? איר מאַכט אייך מופתים ביי אַלטע גויעס—איך דאַרף נישט קיין מופתים...

ר' נחום האָט אויף אים געקוקט מיט גרויסע קינדישע אויגן און אויף זיין ציכטיג־ווייס פּנים איז עפּעס ווי אַ שאָטן דורכגעלאָפן.

— גאָט ווייס, ר' חיים, אַז איך בין דאָ גאָרנישט ניט אויסן. כ'קלער נאָר, אפשר קען איך אייך מיט וואָס עס איז העלפן. די הייליגע תורה האָט דאָך געהייסן, מ'זאָל נישט לאָזן אַ יידן פאַלן אונטער אַ שווערער משא...

— וואָס? איר ווילט מיך נישט לאָזן פאַלן? איר האָט שוין פאַרשפּעטיגט. איך בין שוין ניט נאָר געפאַלן, נאָר אויך איינגעזונקען...

— וואָס איז מיט אייך, ר׳ חיים?

אַ גאַנצע ווײַלע האָט חיים ניט געענטפערט. ער האָט זיצנדיק פאַרלעגט די הענט און געקוקט פאָראויס פאַרער־גערט און פאַרביטערט. דאָס האַרץ האָט אים שטאַרק גענאָגט. ערשט אין אַ ווײַלע אַרום האָט ער זיך געווענדט צו ר׳ נחומען און אַ זאָג געטאָן:

— ס׳איז מיר, ר׳ נחום, זעהר ניט גוט. איך האָב אַלץ פאַרלאָרן — איך האָב פאַרלאָרן אַ בן־יחיד, איך האָב דעם קאָפּ פאַרלאָרן. דער עיקר אָבער, וואָס כ׳האָב פאַרלאָרן דאָס לעצטע ביסל חיות פון דער נשמה... אַלע וועלטן דרייען זיך ווי אין אַ ראָד. ווי מ׳זאָל ניט לויפן, קומט מען אויף דעם זעלבן אָרט. אין די גרעסטע התלהבות ציהט דער גוף צו דער ערד. און אין די גרעסטע הפקרות ציהט דער נשמה־פינטל צוריק אין דער הויך. ווי אין אַ כף־הקלע שלײַדערט מען מיך... אָט אין דעם ראָד האָב איך דאָס חיות פאַרלאָרן...

ר׳ נחום האָט אים געוואָלט עפּעס דערויף זאָגן. נאָר חיים האָט אים נישט געלאָזט אויסרעדן, זיך פלוצים אויפגעשטעלט פון אָרט, זיך ממש אַ וואָרף געטאָן אויף ר׳ נחומען:

— רעדט ניט, ר׳ נחום, און האָט למען השם אויף מיר ניט קיין רחמנות. איך האָב אַלץ פאַרלאָרן, נאָר מײַן חוצפּה קען איך נישט פאַרלירן. כ׳קוק מיט אָפענע אויגן אויף מײַן שאַנד, אויף מײַן אומגליק און טו אַפילו ניט קיין ציטער. לאָזט מיך, ר׳ נחום, רעדן פאַר אייך אָפן. דער אויבערשטער וועט מיך ניט שטראָפן פאַר מײַנע רייד. איך שנייד דאָך אַליין פון מיר שטיקער. יעדעס וואָרט גייט פון מיר אָפּ מיט בלוט, יעדער דיבור איז מײַן כף־הקלע, וואָס שלײַדערט מיך לעבעדיגערהייט. מײַן שטראָף איז דאָך, וואָס איך האָב צו אָפענע אויגן. אָט נאָר וואָס האָב איך זיך געוואָרפן מיטן קאָפּ אַראָפּ אין סאַמע הפקרות, נאָר מײַנע אָפענע אויגן לאָזן מיך דאָך ניט פאַרזינקען.

און כ׳זעה, פון וואַנען איז דאָס געקומען דער אומגליק. איר פאַרשטייט, דער בעל־שם־טוב האָט געגעבן יעדן יידן אין דער האַנט אַ ביקס. מיט איר קען מען איינגעמען וועלטן, נאָר פראָסטע יידן, וואָס קענען ניט שיסן, צעמזיקן זיך אויף טויט. אָט אַזוי בין איך געפאַלן פון מיין אייגענער ביקס. אָט אַזוי האָבן טויזנטער יידן אויפגעהערט צו לערנען און צו דאַווענען, ווי אין אַמאָליגע יאָרן, און שיסן מיט התלהבות...

ר׳ נחום איז געווען שטאַרק ערשטוינט און פאַרחידושט אַ זאָג געטאָן:

— אויף דערויף איז דאָך דאָ אַ רבי, אַ מנהיג הדור, וואָס פירט אויפן אמתן וועג...

חיים האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן:

— אָט דאָס האָט דען געמיינט אַ בעל־שם־טוב, אַז רבישקייט זאָל ווי געלט איבערגיין בירושה? נאָכן בעל־שם, ווי נאָך משה רבנו, איז אויפגעשטאַנען ניט אַ זון, נאָר אַן עלטערער תלמיד. און איצט איז דאָס געוואָרן אַ ירושה־זאַך. דער סטאַראשעליער, דעם רבס אַ תלמיד, האָט אויפגעהויבן אַ קול, האָט מען אים פאַרטיקעט. און ווען איז נאָך געווען ביי יידן אַזוי פיל מחלוקת ווי צווישן די רביים? די מחלוקת פון דעם רב מיט ר׳ ברוך מעדזשיביזשער, די בראַסלאַווער מחלוקת, און איצט אַ פרישע מחלוקת צווישן רוזשין און טשערנאָביל. אין יעדער געגנט איז אַן אַנדער רבי, און ביי יעדן רבין איז אַ הויף מיט קינדער און קרובים, וואָס קריגן זיך אָפן אָדער באַהאַלטן פאַר דער קומענדיגער ירושה, אין אַנדערע הויפן ציהט מען זיך שוין צו גאָלד און זילבער. ניט נאָר אַ רבי, נאָר אַפילו שלמה המלך האָט קוים געקענט ביישטיין אַנטקעגן דעם גלאַנץ פון דער וועלט...

ר׳ נחום האָט שטאַרק פאַרזאָרגט ניט אַראָפּגענומען די גאַנצע צייט אַן אויג פון חיימען און שטיל אַ זאָג געטאָן:

— בײַ קדושים, בײַ הײליגע ײדן איז דאָך דאָס אַלץ פֿון גאָטס װעגן — לשם שמים...

בײַ די װערטער האָט חיים ממש אױפֿגעקאָכט. ס'איז אים אָבער פּלוצים ניט גוט געװאָרן. ס'האָט אים װײטער שטאַרק געשפּאַרט אונטערן האַרצן. ער האָט זיך אָהן כּחות געזעצט אויף דער ערד און זיך אָנגענומען מיט בײדע הענט פֿאַרן האַרצן.

ר' נחום האָט זיך אַ דערשראָקענער צו אים אָנגעבויגן. נאָר חיים האָט באַלד אויסגעשטרעקט בײדע הענט און פֿאַר־צװײפֿלט אַ זאָג געטאָן:

— מיר זײנען דאָך, ר' נחום, װײטער אין דעם זעלבן ראָד. איך פֿאַרשטײט, מחלוקת, כּבוד און געלט װערן אױפֿגעהויבן פֿון גאָטס װעגן, און אַזוי אַרום קריכן זײ אַרײַן אין קדושה. און פֿון גרױס קדושה פֿאַלט מען אַרײַן אין מחלוקת און מ'באַ־קומט כּבוד פֿון מלכים. אַ ראָד! בײַ יעדער מחלוקת טאַנצט דער טײװל. און צוליב װאָס די מחלוקת זאָל ניט זײַן, האָט שױן דער טײװל זײַן טאַנץ געכאַפּט. גבירים טראָגן זײער געלט צום רבין און װערן נתעלה, און דער רבי אַלײן װערט אַ גביר און הױבט זיך אָן צו גליטשן. פּושעים, זינדיגע זײנען פֿול מיט מצוות װי אַ מילגרוים, און צדיקים, װאָס גרעסער זײ זײנען, אַלץ גרעסער איז זײער יצר־הרע. אַ מוראדיגער ראָד, װאָס דרײט זיך װי אַ װיכער. דער טײװל טאַנצט און פֿלאַקערט. ס'שװינדלט געפֿערליך אין די אויגן, ניטאָ מיט װאָס צו אָטעמען...

— הערט נאָר, ר' חיים, איך װיל אײך דערצײלן אַ טשי־קאַװע זאַך, װאָס איז פֿאָרגעקומען בײַ אונזער רבין אין טשער־נאָביל. אַלע חסידים װײסן, פֿאַרװאָס דער רבי גיט שטרענג אַכטונג דערױף, אַז די טירן פֿון זײַן שטוב זאָל מען בײַנאַכט באַצײַטנס פֿאַרשפּאַרן. אײנמאָל האָט דער רבי בײַנאַכט פֿאַרן שלאָף אַ זאָג געטאָן צו זײַן שמש: „כלאַװנע (אַזוי רופֿט מען

דעם רבינס שמש), פאַרקייטל שוין די טירן". כלאַוונע איז גלייך אַוועק צו דער טיר און אין אַ מינוט אַרום איז ער געקומען צוריק און געזאָגט, אַז ער האָט אומעטום פאַרקייטלט. דער רבי איז אָבער געווען ניט זיכער. האָט ער גענומען אַ ליכט און איז אַליין געגאַנגען אַ קוק טון צו דער טיר. און טאַקע אַ טשיקאַווע זאַך. אויף דער הויזטיר זיינען דאָ צוויי קייטלען: אַן אויבערשטער און אַן אונטערשטער. כלאַוונע האָט אָבער נאָר פאַרטשעפּעט דעם אויבערשטן קייטל, און דעם אונטערשטן האָט ער געלאָזט אָפן. האָט אים דער רבי געזאָגט: „דו טוסט, כלאַוונע, ווי אַ חבדניק—אַ חבדניק האָט אויך ליב צו פאַרטשעפּען אויבן, נאָך איידער ער פאַרטשעפּעט אונטן". איך וויל אייך, ר' חיים, חלילה, ניט פוגע בכבוד זיין. איך בין אייך אַ גוטער פריינט מיטן גאַנצן האַרצן. למאי, זאָלט איר גלייך פאַרטשעפּען אויבן און פרעגן קשיות אויף רביים און קדושים. פאַרטשעפּעט בעסער אונטן, דאָס הייסט ביי זיך אַליין. דער אויבערשטער איז דאָך אַ גרויסער רחמן. אויב מ'פאַלט, קען ער מיט רחמים אויפהויבן, און אויב מען זינדיגט, לאָזט ער טון תשובה. דער אויבערשטער איז דאָך אַ פאָטער פון געפאַלענע און צעבראָכענע. איך בעט אייך, הערט אויף צו רעדן וועגן רביים און דערציילט מיר בעסער, וואָס טוט זיך דאָס מיט אייך אַליין...

חיים האָט זיך מיט אַמאָל אויפגעהויבן, צוגעגאַנגען צו ר' נחומען נאָך נעהענטער און אַ זאָג געטאָן:

— איך וועל אייך זאָגן דעם גאַנצן אמת. ערשט צוריק מיט אַ פּאָר טעג בין איך געקראָכן אויפן הימל, ס'האָט, דוכט זיך, מיט אַלע מיינע רמ"ח אברים דערהערט, אַז ס'איז אין עוד מלבדו. ניטאָ גאָרנישט חוץ אים. ממילא איז דאָך אַזאַ זאַך ווי טויט אַ פּשוטער דמיון. זיינען מיר געגאַנגען אַלע מיט געזאַנג נאָך דער לויה פון מיין בן־יחיד, כדי צו באַ־

גראָבן דעם טויט. נאָר אין מיטן התלהבות האָט אָהן מיין ידיעה, דאָס האַרץ אָנגעהויבן פּשוט ווי טון אויפן געשטאָרבענעם זון. מיר ווערט טונקל אין די אויגן און איך קען ניט איינשטיין. אַז טויט איז אַ דמיון, איז דאָך האַרצווייטאָג אודאי אַ דמיון. פאַרוואָס־זשע קען איך אַנטקעגן דעם ניט בייַשטיין? איר פאַרשטייט, איך באַגראָב דעם טויט, און דאָס האַרץ, דער גוף באַגראָבט מיך. האָב איך שוין גלייך דערזעהן, אַז מיינע גאַנצע התלהבות איז אויך נאָר אַ פאַרשפּיצטע תאוה פון גוף, אַ געשריי פון הייס בלוט, וואָס זוכט ריינעם שפּירט און זודיגע התלהבות. בסך־הכל הייסט עס, אַז איך האָב פּשוט געשיכורט מיט דעם אין עוד מלבדו. בין איך אַנטלאָפן ווי אַ פּושע ישראל אָהן קדיש פון דעם אָפענעם קבר. וויל איך שוין טאַקע גאָר פאַלן, כדי אָפּצונעמען ביים שיכורן גוף דעם לעצטן הייליגן פונק. איז וואָס מער אָבער איך פאַל, אַלץ מער ציהט מיך אין דער הויך. עפּעס אַ פינטל שטייט דאָרט אין מיטן דער נשמה און לאָזט ניט—ניט פאַלן און ניט אויפהויבן זיך. רייסט מען זיך אין דער הויך, ציהט דער גוף צו דער ערד, לאָזט מען זיך צום גוף אַראָפּ, רייסט עס אין דער הויך. אַ ראָד, וואָס האַלט זיך אין איין דרייען. יעדער פינטל אין ראָד, ווי נאָר ער דרייט זיך אַרויף, קייקלט ער זיך שוין באַלד אַראָפּ, הויבט זיך באַלד אויף און ווייטער אַראָפּ. אַרויף און אַראָפּ, אַרויף און אַראָפּ... ס'הערט גאָרניט אויף. טאַקע דאָס לעצטע ביסל חיות גייט אויס...

חיים האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן, ווי ער וואָלט זיך אָן עפּעס דערמאָנט, און מיט אַ פאַרטראַכטן שמייכל אַ זאָג געטאָן:

— איך האָב זיך דערמאָנט אָן אַ מאָדנער מעשה, וואָס איך האָב אַמאָל געהערט פון אַ פּוילישן חסיד. דעם אמת גערעדט, האָבן מיר, חבדניקעס, ניט גאָר ליב אַזוינע מעשות, נאָר אָט די מעשה קען איך פאָרט ניט פאַרגעסן. כ'וועל אייך דערציילן וואָרט אין וואָרט, ווי איך האָב זי געהערט.

V. די גנבה אויפן הימל

דאָס איז פאָרגעקומען ביים בית־דין של מעלה. אויפן הימל האָט מען געבראַכט צום משפט צוויי מאָדנע גנבים. איינער איז נחומל דער גנב—אַ יונגערמאַן, וואָס פאַרשווינדט אויף אַ גאַנץ יאָר הינטערן שטאָט, וואו ער טוט אָפּ כלערליי גנבות. גנבעט ביי טויטע און ביי לעבעדיגע. נאָר ערב יום־כפור קומט ער אין שטאָט אַריין, צעטיילט זיין גאַנץ געלט פאַר אָרימעלייט, און יום־כפור שטייט ער אין בית־המדרש אַ גאַנצן מעת־לעת אויף די פיס און דאַוונט אַזוי הארציג און אַזוי געשמאַק, אַז שטיינער צעגייען פון מתיקות. און אויף מאָרגן נאָך יום־כפור גיט ער אָפּ זיין לעצטע מטבע פאַר אָרימעלייט אויף יום־טוב און פאַר־שווינדט ווייטער אויף אַ גאַנץ יאָר הינטערן שטאָט, וואו ער הויבט ווייטער אָן זיינע מיאוסע גנבות. דער צווייטער איז געשטאַנען פאַרן משפט יעקב־יואל—אַן אַלטער, בכבודיגער ייד מיט אַ גרויסער ווייסער באָרד. אַ געוועזענער הענדלער, האָט ער אויף די עלטערע יאָרן פאַרלאָזט זיינע געשעפטן אויף די קינדער און אַליין אָנגעהויבן אין בית־המדרש יומם ולילה צו דאַוונען און צו לערנען. טאָגט ער און נעכטיגט אין בית־המדרש און גייט פון דאָרט כמעט קיינמאָל ניט אַהיים. נאָר איינמאָל אין יאָר, ווען אין שטעטל איז דער יריד און ביי

זיינע קינדער אין געשעפט ברענט די אַרבעט און עס פעלן הענט, בעט מען דעם אַלטן טאַטן יעקב־יואלן, ער זאָל זיך שטעלן פאַר דער קאָנטאָרקע. פאַרשטייט זיך, אַז קיינעם פאַלט ניט איין אַפילו דער קלענסטער חשד אויף אַזאַ שיינעם יידן. נאָר יעקב־יואל מאַכט שטילערהייט דווקא די רעכטע גנבה און רוקט טאַקע בגנבה אין קעשענע איין מטבע נאָך דער אַנדערער. פאַר דעם אָנגעגנבעטן געלט קויפט ער זיך אַלע טאָג בראָנפן מיט פאַרבייסן. ער האָט דאָס חיות ליב געהאַט צו נעמען נאָכן דאַוונען אַביסל בראָנפן מיט חסידים אָדער אַזוי אין אַ מסיבה פון יידן.

דער בית־דין של מעלה האָט זיך פריהער אַ נעם געטאָן פאַר יעקב־יואלן, האָט ער אָנגעהויבן טענהן:

—איך האָב דאָך דאָס ביי מיינע אייגענע קינדער גענומען, אין מיין געוועזענער קראָם, און דערצו בין...

שלאָגט אים איבער דער טייוול מיט אַ גיפטיגן געלעכטער:

— נו, און די רויטע פאַטשיילע?

יעקב־יואל האָט זיך פאַרשעמט — דאָס האָט מען אים טאַקע דערמאָנט גאָר מיאוסע זאַכן. כמעט אַלע ר"ח, אַ יומא דפגרא אָדער גאָר אין אַ געוויינליכן מאָנטאָג און דאָנערשטאָג פלעגט יעקב־יואל אינדערפריה נאָכן דאַוונען אַרומגיין אין בית־המדרש מיט אַ רויטער פאַטשיילע אין דער האַנט און בעטן ביי יעדן אַ נדבה פאַר אַ „נויטיגן ענין". פאַרשטייט זיך, אַז קיינעם פאַלט אַפילו ניט איין דער קלענסטער חשד אויף אַזאַ שיינעם יידן, ווי יעקב־יואל מיט דער ווייסער באָרד. און ער קלייבט טאַקע אָן אַ פולע פאַטשיילע מיט קופערנע מטבעות, אָפט מאָל כאַפּן זיך אַריין אַ פּאָר זילבערנע. דערביי שמייכלט ער זיך אין דער ווייסער באָרד אַריין און קלערט: „נעמען אַביסל בראָנפן מיט חסידים איז טאַקע זעהר אַ „נויטיגער ענין".

און איצט שטייט ער פאַרן בית־דין של מעלה און קען פון בושה קיין וואָרט ניט אויסרעדן.

האָט מען זיך אַ נעם געטאָן פאַר נחומלען דעם גנב. הויבט ער אָן גאָר פשוטע דבורים:

— איך האָב, רבונו של עולם, ניט וואָס צו זאָגן. דו ווייסט דאָך אַלע מיינע מעשים. איך גנבע אַ גאַנץ יאָר און נעם ניט קיין הייליג וואָרט אין מויל. און ערב יום־כפור צעטייל איך מיין געלט פאַר אָרימעלייט און דערנאָך אַ גאַנץ יום־כפור פאַרמאַכט זיך ניט מיין מויל און מיין האַרץ פאַר דיין הייליגן נאָמען וועגן. מער האָב איך ניט וואָס צו זאָגן — טו מיט מיר, רבונו של עולם, וואָס דו ווילסט...

איצט האָט דער טייוול אָנגעהויבן רעדן פאַרן בית־דין של מעלה מיט אַ בייזן קטרוג:

— דאָס זיינען ניט קיין פשוטע גנבים. יעקב־יואל טראָגט נאָך דערצו אַ באָרד מיט פאות און מיט דעם לערנען און דאַווענען מאַכט ער זיך אַ גוטן וועג צו פרעמדע קעשענעס. און נחומל מאַכט זיך איין מאָל אין יאָר אַ כשרן יום־כפור, כדי מיט אַ גרינגער האַרץ און מיט אַ נייעם חשק ווייטער אָנהויבן צו גנבענען. פאַר זיי ביידן איז ווייניג נאָר פשוט גנבענען. די גנבה פאָרט ביי זיי רייטנדיג אויף דער ערליך־יידישקייט און פון דעם הייליגסטן מאַכן זיי נאָר אַ שליסל צו עפענען פרעמדע טירן. אַזאַ חילול השם, וואָס אַפילו רשעים קענען זיך קיים פאַרגינען...

דער גוטער מלאך, דער סניגור, איז פונדעסטוועגן ביי זיך ניט אַראָפּגעפאַלן. ער האָט דוקא מיט גרויס אימפעט אָנגעהויבן באַשיצן דיביידע שולדיגע יידן.

— כ׳וואָלט וועלן וויסן, האָט ער ברייט אָנגעהויבן, וואָס האָבן די ביידע יידן געטאָן מיט זייער אָנגעגנבעט געלט? צי האָט ווער געזעהן יעקב־יואלן ווען עס איז עסן אַ גוטן

וואַרימעס? צי איז יעקב־יואל כאָטש איין מאָל אויף דער עלטער געשלאָפן אויף אַ ווייך בעט און ניט אויף דער האַרטער בית־המדרש־באַנק. און פאַר די עטליכע קאָפּיקעס, וואָס ער קלייבט צונויף, מ׳שטיינס געזאָגט, קויפט ער אַביסל בראָנפן, וואָס ער טרינקט ניט אַליין, נאָר מיט חסידים אינאיינעם. דערביי קומט אַרויס אַ גוט וואָרט און ס׳דערוואַרעמען זיך יידישע הערצער פאַר זיין ליבן נאָמען. זיינע קינדער און די שול־בעלי־הבתים וואָלטן דאָך הנאה געהאַט, ווען זיי וואָלטן זיך נאָר דערוויסן, וואָס פאַר אַ הייליגער תכלית ס׳איז אַרויס פון זייערע פאָר גראָשן. און וואָס האָט נחום געטאָן מיט זיין געלט? ער האָט געבויט הייזער? ער האָט געלאָזט נאָך זיך ירושה? נחום איז דאָך נאָך גאָר אַ יונגערמאַן, האָט ער אַ סך געלט אויס־געגעבן אויף תאוות? ער צעטיילט ערב יום־כפור זיין גאַנץ געלט פאַר אָרימעלייט און דאָס גאַנצע האַרץ איז ער מקריב איז דאַוונען. נישקשה, אַז די באַגנבעטע יידן וואָלטן וויסן, וואָס נחום טוט מיט זייער געלט, וואָלטן זיי אויך ניט געקערט די וועלט. נחום און יעקב־יואל האָבן דאָס געקענט פון דער גנבה אַליין אויסזויגן הייליגע חיונה, אַרויסציהען קדושה פון דער טומאה אַליין. דאָס האָבן ניט אַלע צדיקים געקענט....

אויסגעהערט ביידע צדדים, האָט דער בית־דין של מעלה נאָך בין פסק געהייסן, אַז נחום און יעקב־יואל, יעדער פון זיי באַזונדער, זאָל פריהער אויף אַ וואָגשאָל אַליין וועגן זיינע גוטע און שלעכטע מעשים. און דאָ האָט זיך טאַקע געטראָפן אַ געוואַלדיגע זאַך. נחום האָט אָנגעהויבן לעגן אויף דער שוואַרצער וואָגשאָל איין יאָר נאָכן אַנדערן — איז אים פינסטער געוואָרן אין די אויגן. יעדעס יאָר איז געפּאַקט מיט גנבה און יעדע גנבה איז שווער ווי אייזן. און אַנטקעגן האָט ער, מ׳שטיינס געזאָגט, איינציגע קנאַפּע יום־כפורס. ער האָט אָבער אָנגעהויבן לעגן אויף דער ווייסער שאָל די יום־כפורס, איז

אים לייכטער געוואָרן אויף דער נשמה. דער יום־כּפּור איז טאַקע קליין, אָבער שטאַרק וואָגידיג — יעדער יום־כּפּור איז אָנ־געזאַפּט מיט האַרציגע טרערן, און יעדער טרער איז שווערער פון אייזן. נחום לעגט אַרויף דעם לעצטן יום־כּפּור און דער־זעהט, אַז ס׳פעלט נאָר איין האָר, אַז די ווייסע שאָל זאָל איבער־וועגן. טאַקע נאָר איין האָר — ממש דאָס חיות גייט אים אויס. אויך יעקב־יואל האָט מיט גרויס ציטערניש געלעגט אויף דער שוואַרצער וואָגשאָל אַלע ירידים און די רויטע פּאַטשיילקעס. יעדער יריד, יעדע פּאַטשיילקע איז אָנגעפּאַקט מיט קופּערנע און זילבער־נע מטבעות, און יעדע מטבע איז שווער ווי אייזן. ער האָט אָבער פריי אָפּגעאָטעמט, אַז ער האָט אָנגעהויבן לעגן אויף דער ווייסער וואָגשאָל זיין לערנען און דאַוונען און אַלע זיינע מעשים טובים. דערהויפּט האָבן שטאַרק געוואויגן זיינע פלאַמעדיגע טענץ און ניגונים פון ימים־טובים און יידישע שמחות. איז אָבער אויך ביי יעקב־יואלן דאָס זעלבע — ס׳פעלט נאָר איין האָר, אַז די ווייסע שאָל זאָל איבערוועגן. יעקב־יואל צאַפּלט זיך: אָט וויל די ווייסע שאָל איבערוועגן — ס׳פעלט נאָך עטוואָס ווייניגער פון אַ האָר, טאַקע ממש אַ האַרצווייטאָג. יעקב־יואל און נחום גייען אויס פאַר פאַרדרוס און אומגעדולד. אַלע ווילע דוכט זיך, אַז אָט—אָט וועט די ווייסע שאָל איבערוועגן, ס׳פעלט אָבער פאָרט אַ האָר. זיי קוקן זיך ביידע איבער און פלוצים טוט נחום אַ מיאוסן וואונק מיט די אויגן צו יעקב־יואלן. פון גרויס אומגעדולד קענען זיי זיך ניט איינהאַלטן, און פאַרקוקנדיג זיך כּלומרשט אָן אַ זייט, הויבן זיי אָן אויף גיך, מיט דער רעכטער האַנט אַראָפּגנבענען עפּעס פון דער שוואַרצער שאָל. זיי האָבן אַפנים ניט געוואוסט, אַז וואָס מער מען גנבעט פון אַ הימלישער שאָל, אַלץ שווערער ווערט זי. טאַקע ווי נאָר זיי האָבן זיך צוגערירט מיט דער גנבעשער האַנט, האָט די שאָל געגעבן אַ פאַל אויף אונטן מיט אַזאַ קלאַפּ, אַז אלע

הימלען האָבן אויפגעציטערט. ס'איז געוואָרן אַ גרויסער גע־רודער. דאָס האָט צום ערשטן מאָל פּאַסירט אַ גנבה אויפן הימל. דער טייוול האָט זיך אויפגעכאַפּט מיט אַ שוואַרצן קטרוג:

— איצט ועהסטו דאָך, רבונו של עולם, אַז מחמת דיין רחמנות צו מענשן האָבן זיי אָנגעהויבן צו גנבענען אויף די הימלען, אַרום דיין כּסא הכּבוד. די שוואַרצע זינד קריכט שוין מיט דער גאַנצער טומאה אין די הימלען...

פון גן־עדן, פון אַלע היכלות ויינען אַרויס נשמות און מלאכים מיט אַ רעש און געפּילדער. ס'איז געוואָרן שטאַרק אומ־רוהיג אויף די באַגנבעטע הימלען.

אַפילו דער גוטער מלאך, דער סניגור, איז בּיי זיך אינ־גאַנצן אַראָפּגעפאַלן און האָט זיך אָנגעהויבן בעטן בּיים בּית־דין של מעלה:

— אַלע הימלען וויינען און ציטערן, און ס'איז שוין ניטאָ איין מלאך, וואָס זאָל קענען זיין אַ מליץ־יושר פאַר די צוויי יידן. זאָל מען סיידן רופן דעם בּערדיטשעווער רב, נאָר ער וועט נאָך קענען געפינען אַ זכות אויף די יידן....

דערזעהן אָט דעם גאַנצן געררודער, האָבן נחום און יעקב־יואל זיך אָנגענומען אין גרויס שרעק און יאוש פאַר די הענט און אָנגעהויבן וויינען אויף אַ קול.

די גאַנצע מעשה האָט פּאַסירט אום יום־כּפּור. דער בּערדיטשעווער רב האָט דעמאָלסט געדאַוונט מוסף פאַרן עמוד אין בּערדיטשעווער בּית־המדרש. שוין צו תקיעות האָט ער גע־פילט, אַז אויף די הימלען איז אַ שטאַרקער גערודער און אַז שווערע דינים האָבן זיך ווי שוואַרצע וואָלקנס געלאָזט אויף דער וועלט. ער האָט געהאַלטן אין מוסף בּיי די ווערטער: „אדם יסודו מעפר“... — ווען מ'האָט אים אַרויפגערופן פאַר אַ מליץ־יושר צום בּית־דין של מעלה.

דערזעהן די צוויי דערשראָקענע און פאַרלאָרענע יידן,

האָט ער אויסגעשטרעקט ביידע הענט און מיט גרויס צעבראָכנ־
קייט אַ געשריי געטאָן:

— הייליגער רחמן!

איז שוין באַלד אַ לויטערע שטילקייט פון ליבשאַפט און רחמנות געקומען אויף אַלע הימלען. ס'האָט זיך נאָר געהערט דאָס יאושדיגע וויינען פון די צוויי געפאַלענע גנבים. ס'האָט שטאַרק פאַרנומען דעם בערדיטשעווער רב פאַרן האַרצן. ער האָט פאַרוואָרפן דעם קאָפּ און אָנגעהויבן מתפלל זיין. ער האָט אויף זיין הייליגן שטייגער געזונגען מיט גרויס מתיקות און צעבראָכנקייט.

— אדם יסודו מעפר—דער מענש, מ'שטיינס געזאָגט, קומט פון שטויב, וסופו לעפר—און זיין סוף איז שטויב. בנפשו יביא לחמו — טאָמער האָט ער אַ נשמה, מוז ער זי זעצן אויפן שפּיל פאַר אַ שטיקל ברויט. איז דאָס נאָך ווייניג. איז משול כחרס הנשבר, וואַרפט מען זיך מיט דעם זינדיגן מענשן, ווי מיט אַ צעבראָכן שערבל. הייליגער רחמן! דו האָסט דעם גן־עדן, דיין לויטערן שיין, באַהאַלטן פון דעם מענשנס אויג אויף יענער וועלט, און דעם יצר־הרע האָסטו געלאָזט פלאַקערן אין דעם מענשנס האַרצן אויף דער וועלט. וואָס זשע איז דער חידוש, אַז דער מענש בריהט זיך אָפּ אָן דעם פייער, וואָס דו אַליין האָסט אין אים געוואָרפן. זאָלן ציטערן די הימלען, וואָס פאַר אַ ווערט האָבן די הימלען אַנטקעגן די טרערן פון צע־בראָכענע הערצער.

דער בערדיטשעווער רב האָט ווייטער אויסגעשטרעקט די הענט און אָנגעהויבן זיך צו בעטן מיט גרויס ליבשאַפט און האַרציגער צעבראָכנקייט:

— הייליגער רחמן!

— הייליגער רחמן!

האָבן זיך אין איין רגע אַלע טויערן פון רחמים געעפנט.

יעקב־יואל און נחום זיינען גלייך דערהויבן געוואָרן דורך די חסדים פון זיין ליבן נאָמען. דער בערדיטשעווער רב האָט דערזעהן, אַז ס'איז אַ גרויסער עת רצון, האָט ער ניט געוואָלט דורכלאָזן די גוטע רגע און האָט אָנגעהויבן בעטן רחמים אויף דער גאַנצער וועלט. וויפיל איז אַ שיעור, אַז די וועלט זאָל זיך אַזוי ראַנגלען און צאַפּלען? מ'גייט דאָך ממש אויס! זאָל דער הייליגער רחמן זיך שוין דערבאַרימען און אַראָפּ־שיקן דעם משיח־צדק, וואָס זאָל אויסלייזן די וועלט פון זינד און צרות. ווי דער הייליגער נביא האָט...

איז דער טייוול אַריינגעפאַלן דעם בערדיטשעווער רב אין מיטן די רייד און ממש אַ געשריי געטאָן:

— דעם בערדיטשעווער רב איז ווייניג אַריינצופירן גנבים אין גן־עדן, ער וויל נאָך דורך זייער גנבה אויפן הימל אַראָפּברענגען משיחן אויף דער וועלט...

נאָך איידער דער בערדיטשעווער רב האָט צייט געהאַט צו ענטפערן, האָט אים פלוצים אַראָפּגערופן פון בית־דין של מעלה אַ שרעקליכער גוואַלד, וואָס האָט זיך אויפגעהויבן אין בית־המדרש. איינער אַן אַלטער ייד האָט פון שוואַכקייט ניט געקאָנט אויסהאַלטן דאָס יום־כפורדיגע פאַסטן און האָט אָנ־געהייבן חלשן. מען האָט אים גאָרניט געקענט אָפּמונטערן. דער בערדיטשעווער רב האָט מפסיק געווען אין מיטן דער שמונה־עשרה, איז צוגעגאַנגען צום יידן, האָט אים אַרומגע־נומען און עפּעס אַ זאָג געטאָן אויפן אויער, איז דער אַלטער ייד גלייך געקומען צו זיך און געעפנט די אויגן.

דערווייל איז דער עת רצון אויפן הימל דורכגעגאַנגען...

ווער ווייס, ווען ס'וואָלט זיך דעמאָלט ניט געטראָפן דער גוואַלד אין בית־המדרש, וואָלט דער בערדיטשעווער רב אַראָפּ־געבראַכט משיחן אויף דער וועלט...

VI. א גרויסע בשורה

חיים האָט געענדיגט די מעשה, איז אַ ווײלע אַנטשוויגן געװאָרן און זיך פאַרטראַכט. ער האָט באַלד אויפגעהויבן די אויגן צו ר׳ נחומען און אַ זאָג געטאָן:

— איר פאַרשטייט, אין דער מעשה זעהט מען דעם מאוימדיגן ראָד פון נשמות און וועלטן. גנבה און ערליך־יידישקייט קײקלען זיך אַרײן איינע אין די אַנדערע... חיים האָט זיך אַ קער געטאָן צו ר׳ נחומען:

— גוואַלד, ר׳ נחום, וואָס טוט מען? כ׳האָב אין דעם ראָד פאַרלאָרן דאָס לעצטע ביסל חיות...

ער האָט זיך אָנגענומען מיט ביידע הענט פאַרן קאָפּ און ווי אַ פאַרוואונדעטער געשריען:

— פאַרלאָרן.... פאַרלאָרן..

האָט זיך ר׳ נחום פלוצים אויפגעהויבן מיט אַ ליכטיג פנים און זיך אַ קער געטאָן צו חיימען מיט אַ מינע פון אַ מענשן, וואָס טראָגט מיט זיך אַ פלוצימדיגע אומגעריכטע בשורה:

— איר וועט, ר׳ חיים, באַלד געפינען, וואָס איר האָט פאַרלאָרן. דער אויבערשטער אַליין האָט מיך צו אייך געשיקט. איך זעה, ס׳איז געקומען די צייט, אַז איך זאָל אייך אויפדעקן דעם סוד, וואָס איך טראָג שוין צענדליגער יאָרן באַהאַלטן אונטערן האַרצן...

ר׳ נחום האָט זיך שטיל אַנידערגעזעצט און מיט אַ ליכטיגן שמייכל זיך אַ רגע אַרומגעקוקט אויף דער לאָנקע. ס׳האָט שוין אָנגעהויבן טאָגן. די גאַנצע לאָנקע איז געלעגן פאַרגאַפט און פאַרחלשט אין באַגינען־ליכט. דער וואַלד האָט שטיל אַ ציטער געטאָן און געשאָקלט מיט די שפּיצן בוימער. חיים האָט געקוקט פאַרחידושט און נייגעריג אויף ר׳ נחומען, וואָס האָט אָנגעהויבן אַזוי דערציילן:

— כ׳געדענק עס נאָך ווי היינט. בשעת כ׳בין נאָך געווען גאָר אַ יונגערמאַן, בין איך, ניט היינט געדאַכט, שטאַרק גע־שטרויכלט געוואָרן און בין אַריינגעפאַלן גאָר אין עצבות. האָב איך זיך געלאָזט גלייך צום אַלטן זכרונו לברכה. דער רבי האָט מיר געגעבן שלום, נאָר פון גרויס יסורים האָב איך אַ וואָרט ניט געקענט אויסרעדן. האָט מיר דער רבי אַ זאָג געטאָן אַ הייליגע „תורה", וואָס האָט מיך גלייך געראַטעוועט און אָנגעפילט מיט שמחה. דערנאָכדעם האָט מיר דער רבי געזאָגט, איך זאָל קיינעם ניט מגלה זיין די „תורה", ביז איך וועל באַגעגענען איינעם, וואָס האָט פאַרלאָרן זיין נשמה און קען זי ניט געפינען. אָט דער מענטש וועט זיך וועלן פון יסורים אָפּגעבן פאַרן טייוול און וועט דאָס ניט קענען. אָט דעם מענטשן זאָל איך מגלה זיין די „תורה". איצט וועל איך אויס־פירן דעם רבינס שליחות און אייך זאָגן די הייליגע תורה...

ר׳ נחום האָט אַליין ליכטיגער געשמייכלט, און עטוואָס צומאַכנדיג די אויגן, האָט ער געזאָגט:

— כ׳געדענק ווי היינט, דער רבי האָט בזה הלשון אָנגע־הויבן: „ווי גרויס ס׳זאָלן ניט זיין, נחום, די יסורים פון אַ מענטשן, וואָס האָט עפּעס פאַרלאָרן, ווערן אָט די יסורים בטל אין דער שמחה, וואָס מ׳האָט בשעת דעם צוריקגעפינען. דאָס איז דאָך די הייליגע גרויסע מצוה פון השבת אבדה — מ׳זאָל אומקערן אַ מענטשן דאָס, וואָס ער האָט פאַרלאָרן. זאָג איך

דיר, נחום, אַז ס'איז טאַקע כּדאַי איינצושטעלן דאָס לעבּן פאַר אַזאַ מצוה און מחיה זיין אַ פאַרשמאַכטע נשמה, וואָס קאָן ניט געפינען דאָס פאַרלאָרענע. זיינען אָבער דאָ פאַראַן פאַר־שיידענע מדרגות. איינער האָט פאַרלאָרן און ווייס כאָטש, וו א ו ער האָט פאַרלאָרן. ממילא ווייס ער, וואו צו זוכן און קען גיכער געפינען. שלעכט איז אָבער, אַז מען ווייס ניט, וואו מען האָט פאַרלאָרן. ממילא ווייס מען דאָך גאָרניט, וואו צו זוכן. איז אָבער דערבּיי גוט, אַז מען ווייס כאָטש, ווען מ'האָט פאַרלאָרן, ווייל מחמת דעם קאָן מען דאָך אויסרעכענען, וואו מען איז געווען בּשעתן פאַרלירן און ממילא ווייס מען שוין, וואו מען האָט צו זוכן. פיל שווערער איז אָבער, אַז מען ווייס ניט אַפילו, ווען מ'האָט פאַרלאָרן, ווייס מען דאָך שוין גאָרניט, וואו צו זוכן. איז אָבער דערבּיי נאָך ניט אַזוי שלעכט, אַז מען ווייס כאָטש, ווי אַזוי מ'האָט פאַרלאָרן. וואָרום אַז מ'איז זיך מתבּונן און מ'פאַרשטייט, ווי אַזוי מ'האָט פאַרלאָרן, ווייס מען שוין בּעסער, ווי און וואו צו זוכן. נאָר אַז מען ווייס אַפילו נישט, ווי אַזוי מ'האָט פאַרלאָרן, איז נאָך פונדעסטוועגן גוט, אַז מען ווייס כאָטש, וואָס מען האָט פאַרלאָרן. ווייס מען לכל הפּחות, וואָס צו זוכן. ערגער איז אָבער, אַז מען ווייס אַפילו ניט, וואָס מען האָט פאַרלאָרן — ניט מען ווייס, וואו צו זוכן, און ניט מען ווייס, וואָס צו זוכן. איז אָבער דערבּיי נאָך ניט אינגאַנצן שלעכט, ווען מען ווייס כאָטש, אַז מען האָט בּכלל עפּעס פאַרלאָרן. ווייס מען נאָר, אַז מ'האָט פאַרלאָרן, זוכט מען. און אַז מען זוכט, געפינט מען. יגעת מצאת תאמין — אַ מענש גלויבּט און איז מחויב צו גלויבּן, אַז מ'האָרעוועט און מ'זוכט, געפינט מען. און טאָמער וועט ער אַליין ניט געפינען, וועט עס עמיצער אויף דער וועלט געפינען און וועט עס מיט דעם גאַנצן בּרען פון אַ מצוה אים אָפּגעבּן. אויף אַלץ און אויף אַלעמען שטייט דאָך די עינא פקיחא, דאָס אָפענע

אויג פון דעם גרויסן בעל־רחמים, וואָס קערט אום יעדן דאָס פאַרלאָרענע. פאַרשטייסטו, נחום, אַראָפּגייענדיג אויף דער וועלט, פאַרלירט די נשמה איר געטליכע גאַנצקייט, נאָר מחמת אמתע התבוננות קען יעדער דערזעהן, וואו און וואָס ער האָט פאַרלאָרן. דאָס איז דער ענין פון חשבון הנפש. אַזוי קען יעדער געפינען זיין שרש און אָנפילן אַלע וועלטן מיט דער הייליגער שמחה פון אַ צוריקגעפונענער נשמה. דער מענש אָבער קען אויך, חלילה, פאַלן און פאַרלירן זיין נשמה. און ווען אַפילו ער ווייס ניט, וואו און וואָס ער האָט פאַרלאָרן, אַבי נאָר ער זוכט, האָט ער שוין געפונען. אַז מען פאַרגעסט עפּעס אין אַ בעל־הבתישער שטוב, האָט מען ניט וואָס צו זאָרגן, ס'וועט שוין גאַנץ זיין. די וועלט איז ניט הפקר. און דער גרויסער בעל־הבית נעמט פון אונז קיין אויג ניט אַראָפּ— עינא פקיחא! און ווער עס זוכט — עפענען זיך די טויערן פון רחמים, און ער געפינט אַלע פאַרלאָרענע אוצרות“...

„...דער ענין אָבער, האָט דער רבי ווייטער געזאָגט, ליגט אַ סך טיפער. געפינען און פאַרלירן שטעקן באמת איינע אין די אַנדערע. מ'קען אויף דער וועלט גאָרנישט ניט געפינען, אַז מ'זאָל דערביי עפּעס ניט פאַרלירן, גלייך ווי מ'קען גאָרנישט ניט פאַרלירן, אַז מ'זאָל דערביי עפּעס נישט געפינען. טוט אַ ייד, חלילה, אַן עבירה, פאַר־לירט ער די ריינקייט פון דער נשמה. ער געפינט אָבער מחמת דעם די צעבראָכנקייט פון אַ בעל־עבירה און קען ווערן אַ בעל־תשובה, וואָס איז נאָך העכער ווי אַ צדיק. איז מען זיך מוסר נפש אויף אַ מצוה, געפינט מען דעם גאַנצן אוצר פון אַ מצוה, מען פאַרלירט אָבער דעם דורשט צו דער אָפּגעטאָנענער מצוה און מען קען, חלילה, ווערן זאַט פון דעם מסירת־נפש. וואָס קען שוין זיין גרעסער, ווען אַ מענש געפינט אין זיך דעם כוח צו ווערן אַ צדיק הדור און אַ מנהיג פון

יידן. ער פֿאַרלירט אָבער מחמת דעם די תּמימותדיגע פּראָסטקייט פֿון אַ פּשוטן מענשן און שטייט יעדע רגע אין סכנה אַריינצו־ פֿאַלן אין גאוה. אַזוי מוזן צדיקים זיך אייביג ראַנגלען מיט דעם שטן און ניט אַלע קענען אים בּיישטיין. און אָט דער פּראָסטער וואַסערפֿירער, וואָס האָט קיין צייט ניט אויף אַ יידיש וואָרט, קען אָבער, אָנטרייבנדיג דאָס פֿערד, טון אַ טיפֿן קרעכץ צום אויבערשטן. וואָס ווייסטו, נחום, וואָס פֿאַר אַ כּוח ס'שטעקט אין אָט דעם קרעכץ. קיין צדיק פֿאַרמאָגט עס ניט. און דערפֿאַר מוז יעדער מענש האָבּן זיין חשבּון הנפש, זיך מתבּונן זיין, וואו, ווען, ווי אַזוי און וואָס ער פֿאַרלירט. און אַז מען זוכט נאָר, האָט דער אויבערשטער רחמנות. די עינא פּקיחא פֿאַרלאָזט אונז ניט"...

ר' נחום האָט אינגאַנצן צוגעמאַכט די אויגן און געזאָגט ווייּ־ טער דעם רבּינס ווערטער מיט גרויס דבקות:

„...און אַפֿילו דער, וואָס זוכט גאָר ניט, וועט אויך נישט פֿאַרפֿאַלן ווערן. דער הייליגער נביא זאָגט: והיה בּיום ההוא וּבאו האובדים — אין יענעם גרויסן טאָג פֿון משיחס צייטן וועלן אַלע פֿאַרלאָרענע און פֿאַרשטויסענע זיך געפֿינען. נאָר דורך דעם בּרעז פֿון אַ מצוה און אמתער שמחה קען יעדער אַלע ווײלע פֿאַרזוכן דעם טעם פֿון משיחן. כּ'שווער דיר, נחום, אַז אויף דער וועלט וועט קיינער ניט פֿאַרפֿאַלן ווערן, דער לעצטער פֿאַרלאָרענער פֿונק וועט אויסגעלייזט ווערן. און דער, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבּן פֿאַרלאָרן, זאָל מיט שמחה אַרויסגיין זוכן — וואָס און ווען ער זאָל ניט פֿאַרלירן, פֿיל מער וועט ער געפֿינען"...

ר' נחום איז אַ ווײלע אַנטשוויגן געוואָרן. האָט זיך בּאַלד אויפֿגעהויבּן און געזאָגט:

— איך האָבּ מיין שליחות אָפּגעטאָן. כ'בּעט אייך נאָר קומען צו מיר היינט אויפֿן סיום־התּורה. זאָל אייך דער אויבּער־

שטער העלפֿן, וואוהין איר וועט זיך נאָר ווענדן.... אַ גוטן מאָרגן, אַ גוטן טאָג...

ר' נחום האָט זיך געלאָזט גיין. ווי אַלע מאָל איז ער געגאַנגען מיט לייכטע טריט, קוים וואָס ער באַרירט די ערד. ער האָט זיך אַ קער געטאָן אין וואַלד אַריין, וואו ער איז באַלד פֿאַרשוואונדן געוואָרן.

חיים איז געבליבן זיצן אומבאַוועגליך אויף דער לאָנקע און פֿאַרטראַכט געקוקט פֿאָראויס. פונקט אַנטקעגן אויפֿן מזרח־האָריזאָנט האָט זיך דער מאָרגן שטיל אָנגעצונדן. טאַקע אָט־אָט וועט אַ נייע זון אויפֿגיין. ניט נאָר די לאָנקע און דער וואַלד, נאָר אויך חיים איז פֿול געוואָרן מיט אַ ליכטיק־גליהענדיגער שטילקייט. ער האָט זיך אויפֿגעהויבן און מיט אַ ליכטיגן שמייכל זיך געלאָזט אין וואַלד אַריין, אין דעם זעלבן וואַלד, פֿון וואַנען ער איז ערשט נעכטן נאָך מעריב אַרויס צו דער קרעטשמע צו...

ווי אַלע מאָל איז לייוויק בונין אויפֿגעשטאַנען אַ קורצע ווײַלע נאָך זון־אויפֿגאַנג און זיך געלאָזט גיין אין פֿעלד אַריין. דורכגעגאַנגען פֿאַרבײַ דעם גאַניק פֿון זײַן הויז, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט און פֿאַרגאַפֿט דערזעהן: אויף די טרעפּלעך פֿון דעם גאַניק איז געזעסן חיים אָנגעשפּאַרט מיט דער רעכטער זײַט אָן דער פֿאַרענטשע פֿון ווענטל, און אונטערשפּאַרנדיג מיט ביידע הענט דעם קאָפּ, האָט ער טיף געדרעמלט. זײַן קאַפּאָטע איז נאָך געווען באַדעקט מיט שטויב און טוי פֿון לאָנקע און וואַלד. די גרויסע פֿלייצעס שטאַרק אײַנגעהויקערט און אײַנגעבויגן. אויף דעם ליידנדיג־אויסגעמאַטערט פּנים האָט אין דער טיפֿעניש פֿון דער שוואַרצער באָרד געפֿלאַטערט אַ האַלב גליהענדיגער שמייכל. ער האָט שטיל געאָטעמט און עפּעס קינדיש הכנעהדיג זיך פֿאַרזונקען אין שלאָף. לייוויק האָט

אַ ווײַלע פֿאַרגאַפּט אויף אים געקוקט, באַלד האָט ער זיך שטיל אויף די שפּיץ פֿיס אומגעקערט אין שטוב און אַ זאָג געטאָן צום ווײַב, פֿאָרזיכטיג איינהאַלטנדיג די שטימע:

— הער נאָר, כאַסיע, דער אורח מיט דער שוואַרצער באָרד איז ווייטער געקומען און דרעמלט דאָ אויפֿן גאַניק. פֿאַרשטייסט דאָך, אַז דאָס איז פֿון די ייִדן, וואָס קריכן אויף די גלייכע ווענט און מ'קען מיט זיי גאָרנישט מאַכן. דו זאָלסט נאָר אַכטונג געבן, מ'זאָל אים ניט אויפֿוועקן. און אַז ער וועט אויפֿשטיין, זאָלסטו אים פּרובן געבן עפּעס טרינקען. דו הערסט, כאַסיע?...

לייוויק איז אויף די שפּיץ פֿיס דורכגעגאַנגען צוריק פֿאַר־בײַ חיימען און זיך געלאָזט אין פֿעלד אַרײַן. אָפּגעגאַנגען אַ פּאָר שפּאַן, האָט ער זיך אַ רגע אָפּגעשטעלט, אַ צוק געטאָן מיט די אַקסלען און זיך געלאָזט גיין ווייטער, אַ זאָג טוענדיג אין דער לופֿט:

— נאַ דיר אַזוינס, צו אַלדי גוטע יאָר!..

VII. א טשערנאבילער שטעטל אויף א סיום התורה

ניט אומזיסט האָט פיניע גראַבאָווער געמאַכט אַזאַ גרויסן שאַלאַש, ניט אומזיסט האָט איציע דער שמש זיך פון גאַנץ פריה געפּאָרעט מעשה סאַרוועד אָהן דער קאַפּאָטע מיט ווייסע פאַרקאַטשעטע אַרבל און נאָך פאַר באַגינען האָבן אין קיך שוין געאַרבעט די אַראָפּגעבראַכטע סאַרווערינס. קורץ פאַר האַלבן טאָג האָט זיך ווי מיט אַמאָל פון אַרומיגע פעלדער דערהערט אַ שפילן פון ערגעץ-וואו ווייט אָנפאָרנדיגע כלי-זמר. מיט יעדער רגע האָט זיך דאָס שפּילן געטראָגן אַלץ נעהענטער צום דאָרף מיט אַ פרייליכן גערויש. אַהאַ! דאָס פאָרט מען שוין אַפּנים פון שטעטל אויפן סיום-התורה. די ערשטע זיינען פון שטוב אַרויס-געלאָפן דאָס קליינוואַרג. די קינדער זיינען געלאָפן אָהן אַ אָטעם פאַר פריהער, האָבן פון גרויס שמחה געשריען און געפּאַטשט מיט די הענטלעך:

— כלי-זמר... כלי-זמר... מ'קומט... מ'פאָרט... כלי-זמר!

פרייליכע קולות האָבן דורך די פעלדער אַ גרויסע בשורה אין דאָרף געטראָגן. דאָס שפילן איז געוואָרן אַלץ שטאַרקער און נעהענטער. ס'זיינען שוין אַלע גרויסע אַרויס פון שטוב צו באַגעגעניש. ר' נחום, פיניע גראַבאָווער, וועלוועלע דער גבאי פון חברה קדישא און אַנדערע — אַלע, אַלע זיינען אַרויס. דאָס פרייליכע אומערוואַרטע שפילן, וואָס האָט זיך געגאָסן

דורך די רחבֿותדיקע פעלדער, האָט אַלעמען געעפֿנט די הערצער. מ'איז ממש טאַנצנדיק אַנטקעגן געגאַנגען. אָט האָט זיך באַוויזן דער ערשטער וואָגן מיט די שפּילנדיקע כּלי־זמר, נאָך אים האָט זיך געצויגן אַ גאַנצע שורה פֿון פֿול געפּאַקטע דראָגעס און וואָגנס. דערזעהענדיק ר' נחומען, זיינען אַלע אַראָפּ־געשפּרונגען פֿון די וואָגנס און זיך געלאָזט לוסטיק צו אים אַנטקעגן. די כּלי־זמר גייען פֿאַר פֿריהער און שפּילן. ר' נחום איילט זיך אַנטקעגן. נאָר איידער ער האָט נאָך צייט געהאַט וועמען ס'איז אָפּצוגעבן „שלום", האָט זיך דער גאַנצער עולם צעשאָטן אויף דער לאָנקע און געמאַכט אַרום אים אַ קאַ־ראַהאָד. אַלע, וואָס זיינען געשטאַנען אַרום ר' נחומען, זיינען אַוועק מיט דעם טאַנץ. ר' נחום איז געבליבן שטיין מיט ווענלוועלען אין מיטן קאַראַהאָד. נאָך אינדערפֿריה איז ר' נחום געגאַנגען אין וואַסער און איז שוין געווען שבתדיק אָנגעטאָן. ער האָט פֿרייליך צוגעקלאַפּט מיט די הענט. איציע דער שמש איז אַרויס פֿון ערגעץ מיט די ווייסע פּאַרקאַטשעטע אַרבל און האָט זיך פֿרייליך, ווי ער שטייט און גייט, אַריינ־געפּלאָכטן אין קאַראַהאָד. האָט זיך דער קלאַרנעט צעקאָכט און געגאָסן אויף רעכטס און אויף לינקס מיט זודיק־פֿרייליכע קולות, טאַקע ממש גרייט צו פֿאַרפֿלייצן מיט שמחה אַלע פֿעלדער אַרום.

פֿון קאַראַהאָד איז אַרויסגעשפּרונגען מענדל דער הויכער. דאָס איז אַ תּבֿואה־הענדלער, אַ ייִד אַ גבֿר, גרויס ווי אַ סאָסנע, מיט אַ קליין שוואַרץ בערדעלע. אַ פּראָסטער ערליכער ייִד, נאָר אַ לעבעדיגער און אַ פֿרייליכער — טאַקע גאָר קיין גלייכן ניטאָ צו אים אין שטעטל. אָט איז ער אַריין אין מיטן קאַראַהאָד, אויפֿגעהויבן די האַנט און אַ וואונק געטאָן צו די כּלי־זמר, מ'זאָל אויפֿהערן שפּילן. דער עולם האָט זיך אָפּגעשטעלט, און ער האָט כּלומרשט מיט גרויס כּעס און רציחה אַ געשריי געטאָן:

— שאַ—אַ—אַט, יידן! וואו איז דאָס געהערט געוואָרן אַזאַ רציחה, מ׳זאָל צונויפרופן אָהן עין הרע אַזאַ עולם און לאָזן טאַנצן, ניט געבנדיג אין מויל קיין טראָפּן בראָנפן? איר מיינט אין דער אמתן, ר׳ נחום, אַז מ׳וועט אייך שווייגן?..

ער האָט געשריען מיט אַזאַ ערנסטן קאַטאָוועס, און דאָס קליינע בערדל האָט דערביי אַזוי אונטערגעשפּרונגען, אַז אַלע האָבן זיך צעלאַכט. ערשט איצט האָבן אַלע פריילין מקבל שלום געווען ביי ר׳ נחומען און זיין זון פיניע גראַבאָווער. מ׳האָט אָפּגעגעבן מזל־טוב. דער גאַנצער עולם איז מיט ר׳ נחומען געגאַנגען אין שאַלאַש, וואו איציע האָט אויסגעסאַרווערט אויף די שיין־אויסגעשטעלטע טישן אַן אמתן „לעקיך און בראָנפן", און דערביי האָט ער שוין ווי אַלע מאָל געטראָגן צוויי שורות פאַלומיסקעס מיט לעקיך אויף ביידע אויסגעשטרעקטע הענט. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן לעבעדיגע שמועסן, מ׳האָט געמאַכט „לחיים" און זיך געווינשעוועט האַרציג, טאַקע נאָר ווי „פּוילישע" חסידים קענען עס.

— לחיים, ר׳ נחום, הלואי זאָל מען מאַכן דעם סיום־התורה בקדושה וטהרה.

— דער אויבערשטער זאָל העלפן, מיר זאָלן זוכה זיין הערן דעם שופר של משיח...

— דער רבי זאָל מאריך ימים ושנים זיין, דער רבי...

— דער זכות פון דער תורה זאָל אויף אונז מגין זיין און דער אויבערשטער זאָל צושיקן אַלדאָס גוטס אויף אַלע יידן...

— לחיים, ר׳ נחום! לחיים, ר׳ פיניע! לחיים כל המסובים כאן...

— לחיים, לחיים!...

מענדל דער הויכער האָט אומגעבעטן געהאָלפן איציען דעם שמש סאַרווערן. אָט האָט ער ערגעץ שטייענדיג גענו־מען אַביסל בראָנפן און פון וויטן געשריען:

— לחיים, ר׳ נחום, איר זאָלט דערלעבן משיחן און מיר אַלע מיט אייך אינאיינעם.

די כּלי־זמר האָבן איצט ניט געשפּילט. דאָס האָט מען גענומען אַביסל בּראָנפן אויף איין פוס, ערב־יום־טובדיג. אַלע זיינען געווען פאַרנומען מיט גערדאַנקען און פריילּיכע זאָרגן פון דעם קומענדיגן יום־טוב. וואו איז ערגעץ מאָטיע דער סופר? דעם לעצטן טאָג האָט ער אודאי וואָס צו טון. ער זיצט דאָרט שווייגנדיג־ערנסט אין שטוב און טוט זיין אַרבעט.

נאָך מיטאָג האָבן ווייטער אָנגעהויבן אָנקומען נייע אורחים פון שטעטל. צווישן זיי יעקב־יאָסיע דער רב און אייזיק דער שוחט. יעקב־יאָסיע איז געווען אַ ייד אַ למדן, אַ גרויסער תּמים, נאָר אַ מאָדנע צעטראָגענער בּטלן — דאָס העמד שטאַרק צעקראַסטעט, דאָס רבּנישע היטל מיט דער יאַרמולקע זיינען תּמיד עפּעס פאַרדרייט אָן אַ זייט. פּוילישע חסידים האָבן אויף אים געקוקט מיט דרך־ארץ, נאָר דערבּיי מיט יענער מי־נע, וואָס האָט געהייסן: „אודאי איז ער אַ וואוילער ייד, אַ בּעל־תּורה, נאָר נתפּעל ווערן איז ניטאָ פון וואָס, אַבי ער ווערט נאָר פאָרן צום רבּין, וועט ער שוין ניט פאַרפאַלן ווערן“. אָט אַזוי האָבן זיך על פּי רוב פּוילישע חסידים בּאַצויגן צו זייערע רבּנים. אייזיק דער שוחט איז אַ קורץ־וואוקסיגער יונגערמאַן מיט אַ שיין קיילעכדיג בּלאָנד בּערדל, אַ ציכטיגער, כּמעט אַ „שאָגעל“ — מיט אַ זיידענעם געפלאָכטענעם גאַרטל און געפּוצטע שטי־וועלעך. אינגאַנצן אַ קליינינקער איז ער אין אַלע זיינע תּנועות פול מיט קינדיש־חנעוודיגער ווייכקייט. ער איז אַ גרויסער מושלם, שטעלט אַ חלף אויף אַ טשיקאַוועס, שרייבט אויסגע־צייכנט, לייענט אין דער תּורה, דערהויפּט אָבער קען קיינער ניט זינגען מיט אַזאַ מתיקות ווי אייזיק. און כאָטש ער פאָרט בּגנבה קיין רוזשין, האָבן זיך טשערנאָבּילער חסידים געלאָזט משמח זיין פון זיינע ניגונים.

פון שטעטל זיינען ווייטער אָנגעקומען נייע אורחים — ווער צופוס און ווער מיט אַ פור. אַרום צוויי אַזייגער איז שוין געווען כמעט דאָס גאַנצע שטעטל. פון חסידים האָבן נאָר גע־פעלט די צוויי גבאים פון טשערנאָבילער שול, וואָס זיינען מיט אַ טאָג פריהער געפאָרן משתדל זיין זיך, אַז דער רבי זאָל דורכפאָרנדיק זיך אָפּשטעלן אין שטעטל.

די לעצטע זיינען געקומען חיים גראַוויצער און לייוויק בונין. חיים גראַוויצער איז געווען בלאַס, שטאַרק פאַרטראַכט, גאָר ניט אויף דעם עולם. ער האָט אַ גאַנצן אינדערפריה ווייטער געלערנט משניות, ביז לייוויק בונין איז געקומען פון זיין אַרבעט אויפן פעלד און איז אויף אים אָנגעפאַלן:

— גענוג אייך שוין, ר' חיים, צו פּיקן די שוואַרצע פּינטלעך. פון שטעטל זיינען שוין אודאי געקומען אַלע שיכורים. קומט, קומט — מאַכט ניט קיין שהיות...

שוין פונדערווייטן האָבן זיי טאַקע דערהערט דאָס יום־טובדיגע געמורמל פון שאַלאַש. די זון איז נאָר עטוואָס אַראָפּ פון מיטן הימל און האָט אויף איר ליכטיגן שטייגער געשאָטן מיט גאָלדענע שטראַלן אויף דער לאָנקע, אויף פיניע גראַבאָ־ווערס שטוב און אויף זיין פריש אויסגעבויטן שאַלאַש. עפּעס ווי פלוצים האָט חיים דערהערט אַ פריילעך שפּילן פון כלי־זמר, וואָס האָט אים פאַרנומען פאַרן האַרצן. דאָס האָבן כלי־זמר אין שאַלאַש געשפּילט אַלע ווײלע אַ נייעם פרישן ווי־וואַט. ס'האָט זיך שוין, הייסט דאָס, טאַקע אָנגעהויבן.

דער שאַלאַש איז פול געפּאַקט. אַ סך מענשן שטייען פון דרויסן, אַ סך שטופּן זיך אין די טירן. מאָטיע דער סופר איז שוין אַריבערגעקומען אין שאַלאַש. ער זיצט פון אויבן אָן אין זיין שוואַרץ־סאַמעטן פאַלטאָכל און נאָך מער ווי אַלע מאָל איז ער שווייגנדיג ערנסט און שרייבט דעם לעצטן עמוד פון דער תורה. דעם לעצטן! אַ טיף פּייערל האָט אין

זיינע שוואַרצע אויגן שטיל געבּרענט: אַ קליינינקייט! אין אַ רגע אַרום ווערט געבּאָרן דורך זיינע הענט אַ נייע ספר־תּורה. ער האָט שוין אַזוי פיל ספר־תּורהס געשריבּן, און איצט, ווי בּיי יעדן נייעם סיום, האָט בּיי אים דאָס האַרץ געפּלאַטערט פון פרייד, גלייך ווי צום ערשטן מאָל וואָלט געבּאָרן ווערן אַ ספר־תּורה פון זיינע הענט. איציע דער שמש שטייט אַרום דעם סופר בּיים טיש און רופט אַלע ווײַלע אויס מיט דעם ניגון פון שמחת־תּורה צו הקפות:

— איז מען מכבּד דעם און דעם מיט אַן אות אין דער תּורה...

כּלי־זמר כאַפּן דאָס אויף מיט אַ לעבּעדיגן וויוואַט און דער אַרויסגערופענער גייט צו צום טיש, נעמט אָן מיט אַ פּאָר פינגער דעם סופרס פּען און גיט זי צוריק אָפּ דעם סופר, וואָס בּרענגט אַזוי אַרום אַ אות פון דעם יידן אין דער תורה. אויפן טיש שטייען אַ פּאָר גרויסע ווייסע טעלער, וואוהין יעדער וואַרפט עפּעס אַריין, ווער מער און ווער ווייניגער. אָט אַזוי גייט איינער נאָך דעם אַנדערן צו צו מאָטיעס טיש און די טאַנצנדיגע קולות פון יעדן וויוואַט רייסן זיך דורך די טירן אַרוים אין די בּרייטע פעלדער, פאַרדרייען זיך דאָרט און גייען אויס פון שמחה:

— נאָך אַ ייד, נאָך אַ ייד איז אַריין מיט אַ אות אין דער תּורה.

בּיי דער זייט שטייען אויף פאַרשיידענע טישן בּראָנפן מיט כלערליי פאַרבּייסנס. ווער ס'וויל נאָר, קען זיך ערליך האַלטן מיט אַביסל בּראָנפן. מענדל דער הויכער איז אַ מינוט ניט איינגעשטאַנען אויף איין אָרט, ער האָט אונטערגעהאָלפן איציע דעם שמש, האָט גערופן, געשריען, געטאַראַמט, גערעדט אין פאַרשיידענע רעדלעך, אָנגעגאָסן יעדן בּראָנפן אין גלעזל, און דערבּיי כאַפּט ער כּמעט בּיי יעדן וויוואַט אַ טענצל. פיניע גראַ־

באַוועך גייט אַרום מעשה בעל־הבית שטאַרק פאַרטומלט, דער דאַשיק עטוואָס אָן אַ זייט, און טרייסלענדיג מיט דער ברייטער ווייסער באָרד אין דער לופט, שרייט ער פריילין:

— יידן, נעמט אַביסל בראָנפן, מען דאַרף אייך דען לערנען? איר ווייסט דען ניט, וואָס מען דאַרף טון מיט אַביסל בראָנפן אויף אַ סיום־התורה?

ווי נאָר חיים גראַוויצער איז אַריין אין שאַלאַש, האָט אים ר׳ נחום באַמערקט. ר׳ נחום איז צו אים צוגעגאַנגען און אים אָנגענומען פאַר דער האַנט.

— איר זענט ביי מיר, ר׳ חיים, אַ גרויסער אורח, איך בעט אייך מיטן גאַנצן האַרצן, איר זאָלט...

חיים האָט אים איבערגעשלאָגן:

— אויב איך בין ביי אייך אַ גרויסער אורח, בעט איך אייך אָט וואָס: ראשית, זאָלט איר אויף מיר ניט אַכטונג געבן און לאָזן מיך שטיין, וואו איך שטיי; והשנית, זאָל מען מיך ניט אויפרופן און ניט שפּילן מיר קיין וויוואַט, ערשט נעכטן האָב איך אַליין געטאַנצט אַ וויוואַט פאַרן טייוול; דריטנס, בעט איך אייך, איר זאָלט אויפרופן אַריינצוטראָגן אַ אות אין דער תורה מיין זון, וואָס האָט געהייסן — יוסף בן חיים עליו השלום...

ר׳ נחום האָט פאַרוואונדערט אַ קוק געטאָן אויף חיימען און געזאָגט:

— כ׳האָב נאָך קיינמאָל ניט געהערט, מ׳זאָל אַ גע־שטאָרבענעם אויפרופן צו דער תורה?...

— מיין זון אָבער האָט מיך אַ לעבעדיגן מיטגעשלעפּט מיט זיך אין קבר אַריין. אין אים צאַפּלט זיך מיין נשמה און נאָר מיט אים קען איך צו דער תורה קומען...

ר׳ נחום איז געשטאַנען אַ ווילע ווי צעמישט, האָט אַ צוק געטאָן מיט די אַקסלען און איז אַוועקגעגאַנגען צום טיש.

אין שאַלאַש איז געווען ענג, יום־טובדיג היימיש און פריי־ליך, טאַקע ווי שמחת־תורה בײַ הקפות. פריילעכע שמועסן, חסידישע גלייכווערטלעך, הויכע לחיימס האָבן זיך געלאָזט אויסמישן מיט די וויוואַטס. אויף אַלעמעס פּנימער האָט געפלאַטערט די קומענדיגע שמחה — מיט יעדן וויוואַט איז מען מיט אַ אות נעהענטער צום ליכטיגן סיום.

— לאָזט דורכגיין, לאָזט...

דאָס האָט מענדל דער הויכער געלאַרעמט, אַז מען זאָל לאָזן דורכגיין איינעם אַ יידן, וואָס איציע דער שמש האָט אויפגע־רופן, און דער ייד האָט זיך געשטופּט פון די הינטערשטע שורות צום טיש צו. קיינער האָט ניט באַמערקט, ווי ר' נחום האָט עפּעס געזאָגט אויפן אויער איציען דעם שמש, וואָס האָט טאַקע באַלד אויסגערופן:

— איז מען מכבד ר' יוסף ב"ר חיים מיט אַ אות אין דער תורה...

אונטער די טאַנצנדיגע קולות פון דעם וויוואַט איז חיים צוגעגאַנגען צום טיש אַריינצוטראָגן אין דער תורה אַ אות פון זיין זון. קיינער אין שאַלאַש האָט ניט געקענט גענוי דעם פרעמדן חבדניק און זיין נאָמען, און דערפאַר האָט טאַקע כמעט קיינער ניט באַמערקט די גאַנצע אויסטערלישע זאַך. מ'האָט אַפילו ניט רעכט באַמערקט, ווי ר' נחום איז אַ גאַנצע ווײַלע געווען בלאַס און עפּעס צעמישט.

בײַ מאָטיע דעם סופר האָט דאָס האַרץ אָנגעהויבן שטאַר־קער צו קלאַפּן. ער האָט שוין די לעצטע שורה געשריבן. און טאַקע אין עטליכע מינוט אַרום האָט דער גאַנצער שאַלאַש פון גרויס פרייד אַ ציטער געטאָן. מיט אַמאָל האָט זיך עפּעס פון הונדערטער ברוסטן אַרויסגעריסן און ווי אַ דונער געהילכט:

— חזק, חזק...

— חזק!

דאָס איז אין שטעטל געווען אַ אייגענער זעלטענער מנהג צו שרייען „חזק" אויף אַ סיום־התורה.

זיינען שוין אַלע געשטאַנען און מיט לויכטנדיגע אויגן געקוקט צו דעם ווינקל, וואו מאָטיע דער סופר האָט צוגענייט דעם לעצטן עמוד. פון ווייטן האָט מען געפילט, אַז מאָטיעס פינגער האָבן איצט צו טון ניט מיט פּאַפּיר, נאָר מיט פּאַרמעט, וואָס לאָזט זיך ניט בויגן און ניט רייסן. און אויף דעם פּאַרמעט האָבן פון ווייטן געבלישטשעט שוואַרצע גלאַנצנדיגע אותיות, וואָס האָבן, דוכט זיך, אַריינגעזאַפּט דעם שטילגליהענדיגן גלאַנץ פון מאָטיעס שוואַרצע אויגן. אויף מאָטיעס ערנסט שוויי־גנדיג פּנים האָט זיך אַ שמייכל באַוויזן. אָט וויקלט ער שוין די תורה, ער פאַרבינדט זי מיט אַ גאַרטעלע און טוט אויף איר אָן אַ סאַמעטן העל־בלוי העמדל, וואו ס'איז פון פאָרנט אויס־גענייט מיט דינינקע גאָלדענע פאָדים אַ מגן־דוד און גרויסע גאָל־דענע אותיות. דאָס האָט ר' נחומס איניקל, פיניע גראַבאָ־ווערס יינגסטע טאָכטער, דבורהלע, אַ כלה־מיידל, מיט אירע אייגענע הענט אויסגענייט. האָט זי זיך איצט געשטופּט אַרום טיר און פון ווייטן געקוקט מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם אויף די גאָלדענע אותיות, וואָס האָבן געבלישטשעט פון דעם העל־בלויען סאַמעט, ווי אַ ליכטיגע פרייד ביי איר אין האַרצן. מאָטיע דער סופר האָט מיט גרויס ליבשאַפט אויפגעהויבן די ספר־תורה, אַרומגענומען זי מיט דער רעכטער האַנט און צודריקנדיג זי לייכט צו דער ברוסט, האָט ער זיך שטראַלנדיג אַרומגעקוקט און זיך אָפּגעשטעלט מיט דעם בליק אויף ר' נחומען, וועמען ער האָט געוואָלט מכבד זיין מיט דער ספר־תורה.

— ניין, מאָטיע, דו האָסט געשריבן די תורה, דאַרפסטו זי פירן צו דער חופה...

פון יענער זייט טיר איז שוין טאַקע די חופה געשטאַנען און געוואַרט. בחורים און יונגעלייט האָבן געהאַלטן די שטאַנ־

גען. איציע דער שמש און מענדל דער הויכער האָבן אַכטונג געגעבן און געמאַכט פּאַראָנדעק. און פון יענער זייט חופּה זיינען שוין פּאַראוים געשטאַנען די כלי־זמר ברייט אויסגע־שטעלט.

— יונגאַטשעס, ווייסע־חברהניקעס, אַוועק פון דאַנען....

דאָס האָט מענדל דער הויכער לוסטיג געשריען אויף די קינדער, וואָס האָבן זיך מלא שמחה געדרייט צווישן דער חופּה און די כלי־זמר, האָבן זיך געקלאַמערט אַרום די שטאַנגען פון דער חופּה, זיך געלאַשטשעט צו די כלי־זמר און בגנבה אַלע ווײַלע אַ קלאַפּ געטאָן אין דעם דיקן בויך פון דער פּויק.

אויפן טיר פון שאַלאַש האָט זיך באַוויזן מאָטיע מיט דער ספר־תורה. דער העל־בלויער סאַמעט האָט אַ בלישטשע גע־טאָן מיט די גאָלדענע אותיות אַנטקעגן דער זון. מאָטיע דער סופר איז אַריין אונטער דער חופּה. די כלי־זמר האָבן אַ קלאַפּ געטאָן אַ חתונה־מאַרש. די חופּה און נאָך איר דער גאַנצער עולם האָבן זיך לאַנגזאַם יום־טובדיג אַ לאָז געטאָן פון דעם הויף אויף דער לאָנקע אין דער ריכטונג צו דעם מנין פון לייוויק בור־נינס הויז. די קינדער זיינען געלאָפן פאַר פריהער אַרום די שפּילנדיגע כלי־זמר.

האָבן זיך די פעלדער אַרום און אַרום אויפגעכאַפּט, מיט אַ שמייכל אויפגענומען די פריילעכע קלאַנגען פון די כלי־זמר און אַוועקגעטראָגן זיי אין עק וועלט אַריין. איציע דער שמש און מענדל דער הויכער האָבן זיך אָנגענומען פאַר די הענט, און גייענדיג מיטן פּנים צו דער חופּה, האָבן זיי הינטערווייַלעכץ געטאַנצט אַנטקעגן דער חופּה.

איצט איז טאַקע געקומען די צייט, ווען מאָטיע דער סופר האָט מכבד געווען מיט דער ספר־תורה ר׳ נחומען, וואָס איז איצט געגאַנגען מיט דער תורה אונטער דער חופּה. האָט זיך מענדל דער הויכער אָפּגעריסן פון איציען, זיך אַ לאָז געטאָן

צו מאַטיע דעם סופר, האָט אים ווי אַ קינד אויפגעהויבן אויף די הענט און זיך געלאָזט מיט אים אויף די הענט טאַנצן הינטערוויילעכץ אַנטקעגן דער חופה. מאַטיע האָט זיך גאָרניט געווערט, זיך רוהיג געלאָזט אַ גאַנצע ווײַלע טראָגן, מיט דער רעכטער האַנט אַרומגענומען מענדלען פאַרן האַלז און ערנסט שווייגנדיג האָט ער מיט אַ שטראַלנדיגן שמייכל געקוקט אויפן יום־טובדיגן פריילילכן עולם. פון די דערפער זיינען גוים און גויעס אַרויסגעלאָפן און געגאַפט, קוקנדיג אויף דעם אומגעוויינליכן בילד.

הונדערטער מענשן גייען נאָך דער חופה אונטער די ברוי־זנדיגע קלאַנגען פון די כלי־זמר, מ׳האַלט זיך נעהענטער צו דער חופה. אַלע אויגן ציהען זיך צו דעם העל־בלויען סאַמעט, וואָס באַקליידט אַזוי צניעותדיג די נייע ספר־תורה. די זון האָט זיך נאָך ניט געזעצט, נאָר איר ליכט איז געווען אַזוי וויך און מילד, ווי די שטילע פרייד, וואָס האָט געפלאַטערט אין די הערצער. איינזיגע נאָר האַלטן ניט אויס, רייסן זיך פאָראויס, טאַנצן הינטערוויילעכץ אַנטקעגן דער חופה, ציהענדיג זיך צו איר מיט די הענט.

— לעבעדיגער, כלי־זמר...

— לעבעדיגער!

דוכט זיך, וואָס קען שוין זיין לעבעדיגער? דער קלאַר־נעט האָט אויף זיין שטייגער אָנגעצונדן דעם ניגון און ממש געשאָטן מיט לעבעדיגן פייער אויף אַלע פעלדער אַרום. נאָר די פלייט און דער פידל פירן מיט גרויס מתיקות מער אין די טיפענישן, האָבן זיך אָבער אַלע ווײַלע אַריינגעמישט די טאַצן און רחבותדיג צעפלעסקעט די שמחה אויף גאָר דער וועלט. טאַקע אַ רעגן פון גאָלדענע קלאַנגען האָט זיך געגאָסן אויף די פעלדער אַרום און אַרום. מענדל דער הויכער האָט שוין ווייטער אָנגענומען איציען פאַרן האַנט. און לייוויק בוניז

לאָזט ניט דורך די געלעגנהייט, כאַפּט אַריין אַ גלייכווערטל, ברייט אַריינלאַכנדיק אין דער שוואַרצער באָרד אַריין:

— פאַרוואָס רופט מען אים מענדל דער הויכער, אַז ער איז גאָר מענדל דער טענצער?..

איינער נאָך דעם אַנדערן בייט מען זיך מיט דער תורה אונטער דער חופּה. נאָך ר׳ נחומען איז געגאַנגען דער רב, דער־נאָכדעם וועלוועלע, נאָך אים פּיניע גראַבאָווער מיטן היטל אָן אַ זייט און אַזוי ווייטער — מ׳האָט קיינעם ניט פאַרפעלט. נאָר חיים האָט זיך אומבאַמערקט אָפּגעהאַלטן פון אַ כּיבוד מיט דער תורה און איז געגאַנגען עפּעס אָפּגעזונדערט, ער איז געווען בלאַס און שטיל, די אויגן האָבן ביי אים מאָדנע געגליזט.

פּלוצים האָט זיך די חופּה אַ ווײַלע אָפּגעשטעלט. דער גאַנ־צער עולם האָט אַ לויף געטאָן פאָראויס, אין איין רגע האָט מען זיך אויסגעשטעלט אין אַ רעדל, קאָפּ אויף קאָפּ, און פאַר־גאַפט געקוקט: ר׳ נחום האָט פאַרקאַטשעט די פּאָלעס און גע־טאַנצט אַנטקעגן דער חופּה. לייכט ווי אַ פעדער, האָט ער שמייכלענדיק געטאַנצט, קוים וואָס ער רירט אָן מיט די פּאַנ־טאָפל די ערד. די כּלי־זמר האָבן נאָך פריילעכער געשפּילט און דער גאַנצער עולם האָט צוגעקלאַפּט מיט די הענט. ר׳ נחום האָט טאַנצנדיק פאַרוואָרפן דעם קאָפּ און צוגעמאַכט די אויגן. אַ ליכטיקער שמייכל האָט זיך צעגאָסן אויף דער קליינער ווייסער באָרד. מיט קינדישער תּמימות האָט זיך דער טאַנץ געגליטשט איבער די גאָלדענע קלאַנגען פון די כּלי־זמר. פונדערווייטנס האָבן זיך פּויערים געהויבן אויף די שפּיץ פיס, האָבן פון התפּעלות אַראָפּגענומען די היטלען און זיך אַליין געשריען:

— וואָט סטאַרעץ, וואָט...

פּלוצים האָט זיך ר׳ נחום אָפּגעשטעלט, שמייכלענדיק גע־

עפנט די אויגן און עטוואָס שעמעוודיג אַריין צווישן עולם. די חופּה האָט זיך געלאָזט גיין ווייטער.

טאַקע באַלד האָט זיך באַוויזן דאָס הויז פון לייוויק בונין, וואָס איז געשווינד אַוועקגעלאָפן פאַר פריהער און האָט ברייט געעפנט טיר און פענסטער. מיט גרויס שמחה האָט מען אַריינגעפירט די תורה. די שטוב איז פול געפּאַקט. פילע בלייבן אין דרויסן, באַלאַגערן טיר און פענסטער. מ׳האָט שוין געעפנט דעם ארון־קדש, נאָר מ׳קען זיך ניט צעשיידן מיט דער תורה. דוכט זיך, אַזוי פיל יידן האָבן זי אויפן וועג אונטער דער חופּה מיט דער רעכטער האַנט צוגעקוועטשט צום האַרצן, און דער העל־בלויער סאַמעט איז, גלייך ווי אומבאַרירט, אייביג יונג און פריש און שמייכלט מיט הייליגער צניעות אַנטקעגן דעם אָפענעם ארון־קדש. די כלי־זמר שפּילן דאָרט אין דרויסן און אין שמחהדיגער ענגשאַפט רייסן זיך אַלע טאַנצנדיג צו דער יונגער שיינער ספר־תורה. נאָר אָט האָט מען זי אַריינגע־שטעלט אין אָרון־קדש. און נאָך איידער מ׳האָט רעכט צוגע־מאַכט דאָס טירל, האָט זיך אָנגעצונדן אַ רעדל, וואָס האָט ווי מיט פלאַמען אַרומגענומען די גאַנצע שטוב און אַרויסגעשפּאַרט אין דרויסן. צו קליין די שטוב פאַר אַזאַ עולם. צו ענג פאַר אַזאַ רחבותדיגן טאַנץ. מ׳האָט זיך אַרויסגעשאָטן אויף דער לאָנקע און אין איין רגע האָבן זיך אַלע אָנגענומען פאַר די הענט און געמאַכט אַ קאַראַהאָד אַרום שטוב. וואָס מיר כלי־זמר, ווער מיר כלי־זמר! ווער הערט זיי איצט? פון הונדערטער ברוסטן האָט זיך געטראָגן אַ ניגון, וואָס האָט זיך מיט ברייטע כוואַליעס צעגאָסן אויף דער גאַנצער לאָנקע. דאָס איז אייזיק דעם שוחטס באַקאַנטער ניגון, וואָס אַז מ׳הויבט אים נאָר אָן זינגען, קען מען שוין גאָרניט אויפהערן. שיך, פּאַנ־טאָפּעלעך, שטיוול — הויבן זיך פרייליך אין דער לופטן. ווי פון זיך האָט דער טאַנץ געפלאַקערט און געוואַקסן. נאָך איידער

ס׳ברעכט זיך איין כוואַליע, יאָגט זי נאָך אַן אַנדערע, אַ שטאַר־
קערע, און אויף איר פּאָרט שוין רייטנדיג נאָך אַ ייִנגערע, אַ
פרישערע...

פּלוצים איז ר׳ נחום אַרויס פון רעדל, האָט מיט אַ
וואונק אַ רוף געטאָן איציע דעם שמש און עפּעס אַ זאָג געטאָן.
און טאַקע באַלד האָט ווי אַ דונער געלאַרעמט איציעס קול:

—יי—דן, יי—דן! ר׳ נחום רופט דאַוונען מנחה...

ס׳איז שוין טאַקע גאָר ניט ווייט געווען צו דער שקיעה.
מיט פרישע פרייליכע הערצער האָט מען זיך געשטעלט דאַוונען
מנחה. איין מנין האָט געדאַוונט אין שטוב און נאָך אַ גרע־
סערער האָט געדאַוונט אויף דער לאָנקע. און דאָ האָט לייוויק
אַרויסגעוויזן גאָר אַ אומגעוויינליכע בריה־שאַפט. ווי פון אונ־
טער דער ערד זיינען ביי אים אויסגעוואַקסן בענק און טישן
(דאָס האָבן אויך פּויערים שכנים צונויפגעטראָגן פון די הייזלעך),
וואָס ער האָט אויסגעשטעלט אַרום הויז אויף דער לאָנקע
און מכבד געווען דעם עולם מיט אַ לעקיך און בראָנפן. פאַר־
שטייט זיך, אַז פיל יונגעלייט, דערהויפּט אָבער איציע דער
שמש און מענדל דער הויכער, האָבן זיך לחלוטין ניט געפּוילט
אונטערצוהעלפן. און נאָך דעם לעצטן קדיש פון דער מנחה
זיינען אַלע צוגעגאַנגען צו די טישן און זיך געלאָזט פרייליך
מכבד זיין. לייוויק בונין איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ יאַרמולקע,
האָט זיך מעשה בעל־הבית געטומלט, ניט אויפגעהערט זיך צו
ווערטלען און שמייכלען אין דער שוואַרצער באָרד אַריין. האָבן
ווייטער די כלי־זמר אָנגעהויבן שפּילן. אויפן הימל האָט זיך דער
מערב שוין אָנגעצונדן און באַגאָסן אַ גרויסן טייל פון דער
לאָנקע, פון דעם הויז, פון בענק און טישן און מענשליכע
פּנימער מיט שטילן, שטילן גאָלד.

— לחיים, ר׳ נחום, לחיים...

— לחיים!...

— לחיים!...

ר' נחום האָט עפּעס עמיצן געזוכט מיט די אויגן, און אַפּנים ניט געפינענדיג, איז ער אַריין אין שטוב. דאָרט האָט ער אין מנין דערזעהן — חיים איז געשטאַנען איינער אַליין אַרום עמוד און האָט זיך פאַרטיפט אין משניות. ר' נחום האָט אים שטיל אַנגענומען פאַר די הענט.

— גוואַלד, ר' חיים, וואָס האַלט איר אייך אַזוי אָפּגעזונדערט?

חיים האָט אַ ווײַלע געשוויגן און געזאָגט:

— איר ווייסט דאָך, ר' נחום, אַז דער כהן־גדול פלעגט אַריינגיין נאָר איין מאָל אין יאָר, יום־כפור, אין קדשי־קדשים. אַ קלייניגקייט, ווי ער האָט זיך צו דעם געגרייט! נאָר די גרויסקייט פון כהן־גדול איז באַשטאַנען ניט נאָר אין דעם, וואָס ער פלעגט יום־כפור אַריינגיין אין קדשי־קדשים, נאָר אויך אין דעם, וואָס ער האָט פאַרשטאַנען אַ גאַנץ יאָר ניט אַריינצוגיין. איר פאַרשטייט, אַ הייליגע שמחה איז דאָך דאָס קדשי קדשים פון יידישקייט. ווי קום איך אָבער איצט אין דעם קדשי קדשים, אַז איך בין גאָר דערווייל, רחמנא לצלן, אַ קרעציגער, וואָס טאָר זיך גאָר ניט געפינען אין אַ יידישער מחנה?...

האָט זיך ר' נחום אויפגערעגט:

— איר זאָלט אויף מיר קיין פאַראיבל ניט האָבן, ר' חיים, וואָס איך וועל עס אייך זאָגן. אייער גאַנצער אומגליק איז טאַקע דאָס, וואָס איר ווילט דוקא זיין אַ כהן־גדול און ווילט די גאַנצע וועלט שלעפּן מיט זיך אין קדשי קדשים. און אַז דער הימל וויל דאָס ניט ליידן און איר מוזט אָנהויבן ווערן אַ פּשוטער ייִד, פאַרלירט איר אייער גאַנצן מהות און איר פילט אייך שוין חס ושלום ווי אַ קרעציגער. אייער ישועה וועט קומען, ווען איר וועט געפינען די גרויסקייט און די שיינקייט פון אַ פּראָסטן יידן. כ'האָב אייך שוין געבראַכט די הייליגע בשורה

פון דעם אַלטן זכרונו לברכה. איר וועט טאַקע נאָר אָנהויבן צו זוכן, וועט איר שוין געפינען נאָך מער, וויפיל איר האָט פאַר־לאָרן. כ'זאָג אייך, ר' חיים, איר מעגט שוין זיין פריילעך...

— איר זענט, ר' נחום, אפשר שטאַרק גערעכט. כ'וועל טאַקע מער ניט רוהען און האַלטן אין איין זוכן. נאָר ביז כ'וועל געפינען, וויל איך אָפּהאַלטן מיין נשמה פון שמחה און התפעלות, וואָרום דאָס פאַרשיכּורט מיך און מאַכט מיך פאַר אַ כהן־גדול, און אַז איך ווער אַ כהן־גדול, קען איך ניט באַנעמען און אַריבערטראָגן דעם ראָד, וואָס דרייט מיך אַרויף און אַראָפּ; כ'פאַל אַראָפּ און קען ניט פאַלן. בקיצור, כ'בעט אייך, ר' נחום, לאָזט מיך דערווייל צורוה...

ווי נאָר ס'האָבן זיך אָנגעצונדן די ערשטע שטערן אויפן הימל, האָט מען זיך מיט אַ פריילעכן געפילדער געשטעלט דאַוונען מעריב. ווידער אַמאָל צוויי מנינים — אין שטוב און אויף דער לאָנקע. איציע דער שמש און מענדל דער הויכער האָבן נאָר אויסגעהערט ברכו און זיינען באַלד אַוועק אין שאַ־לאַש, כּדי צוגרייטן צו דער סעודה. אַ קלייניגקייט! די רעכטע שמחה וועט דאָך ערשט דאָרט פאָרקומען. און טאַקע באַלד נאָך מעריב האָבן זיך אַלע געלאָזט גיין. לייוויק בונין און חיים גראַוויצער זיינען געגאַנגען די לעצטע.

ס'איז געווען אַ ווייכע וואַרעמע זומערנאַכט. אויפן מערב־האָריזאָנט האָבן נאָך געלויכטן שטיקלעך שקיעה־פייער. און אין דער טונקעלער שטילקייט האָבן אויף דער לאָנקע ווייט גע־הילכט די פריילעכע טריט פון הונדערטער מענשן. דאָס איז מען ערשט צו דער גרויסער סעודה געגאַנגען.

VIII. די גרויסע סעודה—קריוודע פון א געפאלענעם

פאַרשטייט זיך, אַז ווען אַ גאַנץ חסידיש שטעטל קלייבט זיך צונויף זומער־צייט אין אַ דאָרף אויף אַ סיום־התורה און דער בעל־שמחה איז נאָך אַזאַ ייד ווי ר' נחום, ווען בראָנפן און וויין גיסן זיך כמעט ווי וואַסער און כלי־זמר ווערן ניט מיד צו שפילן — אודאי וועט דאָ אַרויסקומען אַ גוואַלדיגע חסידישע שמחה. די מעשה איז אָבער, וואָס אויף דעם סיום זיינען פאָרגעקומען עפּעס אַזוינע אומגעוויינליכע זאַכן, וואָס האָט גלייכצייטיג געשטערט און געשטאַרקט די שמחה און וואָס דאָס שטעטל האָט אַ לאַנגע צייט נאָך דעם ניט געקענט פאַרגעסן. אַ צייט לאַנג האָט מען עס טאַקע אין שטעטל גערופן די „גרויסע סעודה“.

אין שאַלאַש אויף זיין גאַנצער לענג זיינען געווען אויסגע־שטעלט טישן ווי אַ „ח“ מיט דער אָפענער זייט צו דער טיר. דער עולם איז אָבער געווען צו גרויס און מען האָט געמוזט ווי עס איז אַריינקוועטשן אין דער זייט נאָך אַ טיש. רעכטס פון אַריינגאַנג אין דער מיט וואַנט איז געמאַכט געוואָרן עפּעס אַ מין הילצערן בימהלע פאַר די כלי־זמר. אויף די ווייס־באַדעק־טע טישן האָבן געברענט יום־טובדיגע ליכט. ס'איז שוין געווען שטאַרקער אָוונט, ווען דער עולם האָט זיך פרייליך געוואַשן און געזעצט צו דער סעודה. ר' נחום איז געזעסן אויבן אָן.

ער האָט אַפילו געפּרובט פּאָרלעגן דעם אויבן אָן דעם רב און אַנדערע שיינע יידן, נאָר אַלע האָבן זיך מיט גרויס דרך־ארץ עקשנותדיג אָפּגעזאָגט.

— וואָס הייסט? חוץ אַלעמען זענט איר דאָך, ר׳ נחום, פּשוט עלטער...

ווי אַלע מאָל האָט איציע דער שמש באַוויזן זיינע קונצן. ער האָט געטראָגן די פיש אויף אויסגעשטרעקטע הענט, צו פינף־זעקס טעלער אויף אַ האַנט. די, וואָס האָבן זיך שפּעט געוואַשן, האָבן זיך לוסטיג, ווי ס׳איז געמאַכט אַ פּלאַץ: „טוט זיך נאָר אַ רוק, גוטע ברידער!“ מ׳האָט זיך לוסטיג אַריינגעקוועטשט, אי־בערן טיש געשפּרונגען. דאָ און דאָרט מאַכט מען „לחיים“. ס׳איז יום־טובדיג היימיש און פריילעך. אין דער לופט האָט געשוועבט אַ לויטערע שמחה. האָט זיך אָבער אָנגעהויבן אַן עסק מיט קלמן דעם פידלער, וואָס איז געזעסן צווישן די כלי־זמר און צו וועמען ר׳ נחום האָט זיך איצט געווענדט.

קלמן דער פידלער איז ניט לאַנג אָנגעקומען אין שטעטל און וועגן אים האָבן זיך שוין געטראָגן אומגעווייגליכע מעשׂות. ער איז טאַקע אַ מאָדנער מענש געווען. ער איז אַ מיטלוואוקסיגער, מיט ברייטע פּלייצעס און מיט אַ גרויס ברייט פּנים, אָנשטאָט אַ באָרד שטאַרטשען ביי אים עפּעס איינציגע משונהדיגע הער־רעלעך. תמיד שווייגט ער, רעדט מיט קיינעם ניט קיין וואָרט. און אַז מ׳פרעגט אים אַמאָל עפּעס, פאַרקערט ער דעם קאָפּ אָן אַ זייט און בורטשעט עפּעס אונטער די ליפּן. אַפילו מיט די כלי־זמר, מיט וועמען ער שפּילט דאָך אינאיינעם, האָט ער זעלטן ווען אַ וואָרט אויסגערעדט. אין שטעטל האָט ער ניט קיין קרובים, ניט קיין פריינט, האַלט זיך אָפּגעזונדערט. גייענדיג אין גאַס, פלעגט ער זיך אַליין בורטשען עפּעס אונטער די ליפּן, גלייך ווי קיינער איז אַרום אים ניטאָ. יעדן טאָג שטייט ער אויף מיט באַגינען און גייט אין וואַסער. דער נאָכדעם קומט

ער אַהיים, שטעלט זיך נעבן פענסטער און הויבט אָן שפּילן פאַרן דאַוונען מיטן פידל, דערביי שטייט ער עטוואָס אָנגע־בויגן מיט צוגעמאַכטע אויגן. פלעגן אָפּט מאָל די אַרומיגע שכנות לאָזן זייערע נאָר וואָס איינגעהייצטע אויוונס און שטעלן זיך אונטער די פענסטער הערן. זיין שפּילן פאַרן דאַוונען האָט טאַקע געהאַט אַ גרויסן שם. ער איז געווען פון די ווייניגע אין שטעטל, וואָס זיינען געפאָרן צום רוזשינער רבין (דאָס גאַנצע שטעטל איז דאָך דורכאויס באַשטאַנען פון טשער־נאָבילער חסידים). און טאַקע פון רוזשינער חסידים האָט גע־שטאַמט די מעשה, וואָס האָט זיך אַרומגעטראָגן אין שטעטל. דער רוזשינער, אַזוי דערציילט מען, איז אַמאָל פאַרן דאַוונען אַרויסגעגאַנגען פון זיין חדר און געפרעגט ביים עולם: „ווער שפּילט דאָס איצט אין רוזשין אויפן פידל — אַלע הימלען גייען אויס פון מתיקות". האָט מען דעמאָלט באַלד אָנגע־הויבן זוכן און טאַקע געפונען ערגעץ אין אַ פאַרוואָרפענער אכסניא, ווי קלמן שטייט נעבן אַ פענסטער הכנעהדיג איינ־געבויגן און שפּילט פאַרן דאַוונען אויפן פידל. פאַרשטייט זיך, אַז טשערנאָבילער חסידים האָבן מבטל געמאַכט אָט די „רוזשי־נער גוזמאות", נאָר פונדעסטוועגן האָבן אַלע דרך־ארצדיג גע־צוקט מיט די אַקסלען, קוקנדיג אָט אויף דעם אומהיימליך שווייגנדיגן כלי־זמר.

ער איז זיך געזעסן ווי אַלע מאָל שווייגנדיג אויף דעם הילצערן בימהלע, צווישן די כלי־זמר, ווען מ'האָט אָנגעהויבן דערלאַנגען די פיש, און ר' נחום האָט זיך צו אים געווענדט און אַ זאָג געטאָן אויף אַ קול:

— אפשר וואָלט איר, ר' קלמן, לכבוד דעם סיום עפּעס אויסגעשפּילט פאַרן עולם?

קלמן האָט אַ קער געטאָן דעם קאָפּ אָן אַ זייט און עפּעס אַ בורטשע געטאָן אונטער די ליפּן. האָט מען ניט געוואוסט,

וואָס מיינט ער—„יאָ" צי „ניין"? נאָר אָט האָט ער זיך אויפֿגעהויבן מיט דעם פֿידל אין דער האַנט, איז אַראָפּגעגאַנגען פֿון בימהלע און זיך געשטעלט ניט ווייט פֿון דעם טיש מיטן פּנים צום עולם. אין שאַלאַש איז שטיל געוואָרן. אַלע האָבן נייגעריק אָנגעשטעלט נאָז און אויערן. איציע דער שמש האָט זיך באַוויזן מיט נייע טעלער פֿיש אויף די אויסגעשטרעקטע הענט, האָט מען אים פֿון אַלע זייטן געוואונקען, ער זאָל ניט שטערן. ער האָט גאַנץ פֿאָרזיכטיק אַראָפּגעשטעלט די טעלער און איז פֿאַרגאַפֿט אויף זיין אָרט שטיין געבליבן.

קלמן האָט מיט דער לינקער האַנט אָנגעשפּאַרט דעם פֿידל אָן האַרצן, און האַלטנדיק מיט דער רעכטער האַנט דעם שמיק אין דער לופֿט, האָט ער אָנגעבויגן דעם קאָפּ אויפֿן פֿידל. ער האָט צוגעמאַכט די אויגן און אויף זייןברייט נאַקעט פּנים האָט זיך פֿלוצים אַ פֿאַרחלשטער שמייכל צעגאָסן. און האַלטנדיק דעם שמיק אין דער לופֿט, האָט ער צוערשט מיט אַ משונהדיק קול האַלב געזונגען:

די וועלט איז ניט קיין יריד,
וואו מ'טומלט זיך;
ניט קיין שענק,
וואו מ'כאַפּט אַ כּוסה,
נאָר...

און נאָך איידער ער האָט דערזאָגט, האָט דער שמיק עפּעס ווי אַליין פֿון זיך אָנגערירט די אויבערשטע דינע סטרונעס און אָנגעהויבן צאַרט שפּילן. אַ ציטער איז איבער דעם עולם דורכגעלאָפֿן. מ'האָט טאַקע גלייך דערפֿילט, אַז די וועלט איז עפּעס גאָר ניט קיין קלייניקייט. אַ זיסער אומעט האָט זיך ווי אַ שטילער קוואַל פֿון פֿידל געגאָסן. און דער פֿידל האָט זיך הכנעהדיק פֿאַרטיפֿט און איז אַלע ווילע פֿון מתיקות אויסגע־

גאַנגען. טאַקע אַליץ אין דער וועלט שפּירט דעם אייביגן אָטעם פון זיין ליבן נאָמען און שטרעקט אויס פאַרשמאַכט די הענט צום כסא הכבוד. פון ניט געזעהענע טיפּענישן הויבן זיך אויף פאַרשמאַכטע קולות, נעמען זיך אַרום און גיסן זיך אַריין אויף די סטרונעס אין אַ בענקענדיגער נגינה. אין שאַלאַש זיצן אַלע פאַרגאַפּט מיט איינגעהאַלטענע אָטעמס. ס'איז אַזוי שטיל, אַז מ'הערט דאָס קנאַקן פון די יום־טובדיג ברענענדיגע ליכט.

דער פידל וויינט אָהן טרערן, וויינט שטיל מיט גרויס הכנעה:

— מרא דעלמא כולא!

— האַר פון דער וועלט....

ר' נחום האָט פאַרלעגט די הענט אין די אַרבל און דבקותדיג פאַרטראַכט געקוקט פאָראויס. נאָר פּלוצים האָט עפּעס ערגעץ אין דער בענקענדיגער פאַרשמאַכטקייט אַ ציטעריגע שמחה אָנגעהויבן פאַרבאָרגן צו פלאַטערן צווישן די סטרונעס און זיך מיט גרויס בטחון אַ לאָז געטאָן פאָראויס. האָט זיך דער שמיק אַ כאַפּ געטאָן און איז מיט אַן איינגעהאַלטענעם רעש דורכגע־לאָפן איבער די סטרונעס. ערשט איצט האָט זיך אַרויסגעוויזן דער האַרציג פרייליכער תוך פון דעם אומעט. האָבן זיך שוין אויף די סטרונעס אומצאָליגע קלאַנגען אַרומגענומען און טאַנ־צנדיג זיך גלייך אַ לאָז געטאָן עפּעס אין אַ פריילינכן תהום אַריין. און תוך כדי דבור שפּרינגען אַרויס פון אָט דעם תהום, דוכט זיך, גאָר די זעלבע און דאָך פאָרט נייע, נאָך לעבעדיגערע קלאַנגען, טראָגן זיך מיט נאָך גרעסערן אימפּעט אין ליכטיגן תהום און שפּרינגען ווייטער פון דאָרט אַרויס. דער גאַנצער עולם האָט זיך אַ קער געטאָן, מ'האָט אויפגעכאַפּט די קלאַנגען פון פידל און זינגענדיג צוגעקלאַפּט מיט די הענט. מיט אַליץ אַ גרעסערן אימפּעט האָבן זיך אויף די סטרונעס די ברויזנדיגע כוואַליעס געטראָגן פון דעם תהום. אָט־אָט וועט זיך דער ליכטיגער תהום אַליין אויפהויבן. דאָ און דאָרט האָט מען שוין ניט

געקענט איינזיצן בײַם טיש און זיך אויפגעריסן פון די ערטער. אָט האָבן זיך אויך אויפגעהויבן ר׳ נחום, מאָטיע דער סופר, דער רב, ר׳ וועלוועלע און אַנדערע. אין איין רגע האָט מען זיך זינגענדיג אָנגענומען פאַר די הענט און אָנגעהויבן טאַנצן. איציע דער שמש האָט נאָך קוים צײַט געהאַט אָפּצורוקן אויפן טיש די גלעזלעך און טעלער מיט פיש, כדי מ׳זאָל זיי ניט אַראָפּוואַרפן. פון גרויס ענגשאַפט האָט מען צוערשט גע־טאַנצט אַרום טיש אויף איין אָרט. נאָר באַלד האָט דער טאַנץ אַרויסגעשפּאַרט דורכן טיר, מ׳איז מיט גרויס שמחה און גע־זאַנג אַרויס אין דרויסן, האַלטנדיג זיך איינע די אַנדערע פאַר די הענט. האָט עס אָקאָרשט אין דער שטילער נאַכט אָנגעהויבן צו הילכן אויף דער לאָנקע ווייט אַרום און אַרום. און אָט אין אַ ווײַלע אַרום איז מען טאַנצנדיג אַריין צוריק אין שאַלאַש. ווי אָפּגעפרישט פונם טאַנץ, האָט מען זיך געזעצט ווייטער צו דער סעודה.

— לאַנג לעבן זאָל ער קלמנקע!

— אַזאַ טאַנץ האָט מען שוין לאַנג ניט פאַרזוכט...

— וואו איז ער ערגעץ?

מ׳האָט זיך אומגעקוקט און דערזעהן: קלמן זיצט ווי אַלע מאָל שווייגנדיג אויף זײַן בענקל צווישן די כלי־זמר, האַלט נאָך דעם פידל אויף דער קני, קוקט אין אַ ווייט און פון צײַט צו צײַט בורטשעט ער עפּעס אונטער די ליפּן.

אויף אַלעמענס פּנימער האָט נאָך געלויכטן די מאָדנע לויטערע שמחה פון דעם טאַנץ, די קוויקנדיגע קלאַנגען פון פידל האָבן זיך נאָך געטראָגן אין דער נשמה. שטאַרק אויפ־געלעגט האָט מען אָנגעהויבן עסן די פיש און ערשט איצט האָט מען גענומען דאָס רעכטע ביסל בראָנפן. אין שאַלאַש האָבן נאָך מער געהילכט די קלאַנגען פון קלמנס פידל און דער בראָנפן האָט נאָך שטאַרקער אָנגעצונדן דאָס הייסע חסידישע

בלוט. און דוקא פון גרויס שמחה האָט דאָס האַרץ געחלשט נאָך אַ יידיש וואָרט, נאָך אַ תפילהדיגן ניגון. טאַקע די גאַנצע שמחה מקריב צו זיין אין האַרציגע טרערן, וואָס ברענגען דאָך ערשט רעכט אַרויס די אינעווייניגסטע מתיקות...

פון אַלע זייטן האָט מען זיך פריילעך געווענדט צו אברהם בער דעם חזן.

— ר' אברהם בער, ר' אברהם בער!...

— ר' אברהם בער, זאָגט שוין אַ „יעלה"...

אברהם בער איז שוין מער ווי צוואַנציג יאָר חזן אין שטעטל און מיט יעדן יאָר ווערט מען צו אים אַלץ מער צוגעבונדן. ניט וואָס ער האָט אַזאַ שיין קול אָדער ער זאָל קענען אַפילו אַ העלפט אַזוי זינגען, ווי למשל אייזיק דער שוחט. נאָר אברהם בער איז אַ גרויסער האַרציגער ערליכער ייד, און אַז ער דאַוונט פאַרן עמוד, לעגט ער אַריין יעדן ממש די ווערטער אין מויל אַריין. ער פלעגט בשעת מעשה אַריינשטעקן די לינקע האַנט אין גאַרטל אָדער פאַרנעמען מיט איר דעם טלית אונטער דער באָרד און מיט דער רעכטער האַנט „דאַוונט" ער. האָט מען שוין טאַקע תמיד אין אָט דער רעכטער האַנט אַליין געקענט דערזעהן, וואו אברהם בער האַלט אין דער וועלט. אָט שטרעקט ער אויס פשוט די האַנט פאַר זיך מיט אַ געבעט אָדער ער לעגט צונויף קיילעכדיג צוויי פינגער און פירט שטיל און לאַנגזאַם מיט דער האַנט אין דער לופט — לעגט אויס זיינע האַרציגע רעיונות, פאַרטיפט זיך, טענהט און מאָנט. פלוצים טוט ער אַ שליידער מיט דער האַנט אין דער הויך און רייסט איין הימלען, און אָט בלייבט די האַנט הכנעהדיג שטיין אין דער לופט און שטאַרק פאַרחלשט בעט זי רחמים, טאַקע נאָר רחמים. אין טשערנאָביל פלעגט ער אַלע מאָל זאָגן פאַרן עמוד די ערשטע סליחות. און דער רבי אַליין האָט אַמאָל געזאָגט, אַז ווען ער וואָלט ניט זשאַלעווען דאָס שטעטל, וואָלט

ער אברהם בערן איבערגענומען פון דאָרט פאַר אַ חזן אין טשערנאָביל. טאַקע גאָר אַ קלייניגקייט!

ווי אַלע מאָל האָט זיך אברהם בער אויך איצט נישט געלאָזט בעטן. ער האָט אָפּגערוקט דעם טעלער, האָט אַ וויש געטאָן מיט אַ פאַטשיילע די ליפּן, אַריינגעשטעקט די לינקע האַנט אין גאַרטל, און האַלטנדיג די רעכטע האַנט ניט ווייט פון פּנים, האָט ער זי רחבותדיג אויסגעשטרעקט פאַר זיך און אָנגעהויבן זינגען זיין שיינעם האַרציגן „יעלה", וואָס מ'פלעגט מיט גרויס חשק הערן אַפילו אין רעכטן מיטן שמחת־תורה. ער האָט צוגעמאַכט די אויגן און זיך אַ לאָז געטאָן אויף זיין חזנישן שטייגער. דער „יעלה" האָט אַפּנים געטראָפן אין פּינטל. דער עולם האָט אים אונטערגעכאַפּט און אַלע האָבן אָנגעהויבן צו זינגען. הונדערטער קולות האָבן זיך תפילהדיג צונויפגעגאָסן. ר' נחום האָט אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויף דער האַנט און זיך שטיל געדבקעט. וואָס ווייטער האָט דער יעלה אַלץ מער אָנגענומען פאַרן האַרצן, און דער עולם האָט זיך אַלץ מער צעקאָכט. דער גאַנצער שאַלאַש האָט זיך אָנגעהויבן וויגן אויף די ווייכע כוואַליעס פון דעם „יעלה", וואָס האָבן זיך געטראָגן אַלץ העכער און ברייטער.

נאָר חיים גראַוויצער אַליין האָט ניט געזונגען און איז די גאַנצע צייט געזעסן ביים טיש ווי אַ פרעמדער. דער עולם איז געווען צו גרויס און דערצו יום־טובדיג פאַרנומען, און דערפאַר האָט אים כמעט קיינער ניט באַמערקט. נאָר אייזיק דער שוחט, וואָס איז געזעסן נעבן אים, האָט זיך אָפּט אויף אים אומגעקוקט. חיים האָט זיך פאָרגענומען, אַז ער זאָל ניט לאָזן מער זיין נשמה פאַרזוכן אַפילו אַ טראָפּן שמחה. ניט נאָר דער גוף, נאָר אויך די נשמה, זאָל פאַסטן, ביז דער אויבערשטער וועט זי אויפריכטן. נאָר פון דעם „יעלה" איז אויך ביי אים אַ ציטער איבערן רוקן דורכגעלאָפן. ער האָט געקוקט

איפן זינגענדיגן עולם און ווי צום ערשטן מאָל דערזעהן דעם כח פון „פוילישע" חסידים, פון זייער קינדישער האַרציגקייט און תמימות. פלוצים האָט חיים דערפילט, אַז עמיצער האָט אים אַ ריר געטאָן פאַרן אַרבל. ער האָט זיך אומגעקוקט און דערזעהן, אַז אייזיק דער שוחט זאָגט צו אים עפּעס שמייכלענדיג. אין דעם גרויסן געזאַנג פון דעם עולם האָט חיים גאָרנישט ניט געהערט. האָט זיך אייזיק דער שוחט צו אים נאָהענט צוגע־בויגן און אַ זאָג געטאָן מיט דעם זעלבן שמייכל:

— מען דערקענט אויף אייך גלייך, אַז איר זענט אַ חבדניק, איר טראָגט גאַנצע בערג אויפן קאָפּ...

— פון מיר טאָר מען ניט מאַכן קיין כלל אויף חבדניקעס. נאָר אויף אייך—האָט חיים אויך אַ זאָג געטאָן מיט אַ שמייכל — קען מען אויך גלייך דערקענען, אַז איר זענט אַ רוזשינער חסיד. איר גייט אויסגעפּוצט ווי אַ שררה...

— ס'איז גאָר ניט אַזוי די מעשה. ביי אונז זיינען נאָך כמעט אַלע די אייגענע בטלנים, נאָר דער רבי איז טאַקע בכח צו מאַכן פון יעדן יידן אַ שררה...

האָט חיים געמאַכט אַן ערנסט פנים און אָ פרעג געטאָן:

— וואָס זאָל דאָס טאַקע הייסן? מ'זאָגט, אַז דער רוזשינער האָט זיך געמאַכט עפּעס אַ קייזערליכן הויף מיט אַ קאַפּעלע און מיט גאָלד און זילבער און נאָך אַזוינע זאַכן. וואָס הייסט דאָס?

— איר ווייסט דאָך די וועלט־מעשה. אַ בעל־הבית האָט חושד געווען איינעם פון זיינע משרתים אין גנבה, האָט ער דוקא אָט דעם משרת געמאַכט פאַר אַ משגיח אויף אַנדערע, וואָרום ווערט מען נאָר אַליין אַ משגיח, פאַרלירט מען דעם חשק צו גנבה. איר פאַרשטייט, מ'האָט תמיד מורא פאַר דעם יצר־הרע און זיינע כלומרשט שיינע תאוות, האָט דער רבי דעם יצר־הרע אַליין געמאַכט פאַר אַ משגיח אויף ערליך־יידישקייט. די גאַנצע שיינקייט פון דער וועלט זאָל ניט אַוועקגנבענען

יידישע הערצער, נאָר זאָל פאַרקערט אַליין באַשיינען די ער־
ליך־יידישקייט און צוציהען צו איר יידישע הערצער.—אייזיק
דער שוחט האָט זיך נאָך נעהענטער צוגעבויגן צו חיימען און
אים אַ זאָג געטאָן אויפן אויער:—טשערנאָביל הויבט אָן אונז
נאָכצומאַכן, נאָר דאָס איז אָבער נאָר נאכגעמאַכט...

חיים האָט אַ קלער געטאָן, אַז אָט דער פיינטליכער וואונק
אויף טשערנאָביל איז שוין אַ גנביש שטיקל פון דעם „משגיח",
וואָס רייצט אָן חסידים אויף גרויסע מחלוקת. אים איז שוין
ווייטער אַרויפגעקומען אויפן מוח דער רעיון פון דעם ראָד:
פון דעם גנב ווערט אַ כשרער משגיח, מיט וועמען מ׳קייקלט
זיך צוריק אַריין אין גנבה. ער האָט דאָס געוואָלט ענטפערן, נאָר
פלוצים האָבן אים אַ קלאַפּ געטאָן אין די אויערן קרעפטיגע
זילבער־קלאַנגען. דאָס האָט אייזיק דער שוחט אָנגעהויבן זינגען
מיט דעם עולם. זיין אומגעוויינליכע שיינע שטימע האָט זיך
אַריינגעגאָסן אין געזאַנג פון דעם עולם און געשפּריצט פון
דאָרטן מיט העלע זילבער־קלאַנגען. דער עולם איז זיך ערשט
רעכט פאַנאַנדערגעגאַנגען. אברהם בער האָט איצט מיט דער
רעכטער האַנט אַרויסגעוויקלט די סאַמע האַרציגסטע רעיונות.
וואָס ווייטער מ׳זינגט, אַלץ טיפער און געשמאַקער ווערט דער
בטחון פון דעם ניגון. ס׳האָט זיך געקענט דוכטן, אַז מ׳וועט
גאָרניט אויפהערן צו זינגען. איז שוין אָבער ווי באַשערט געווען,
מ׳זאָל היינט אין אָוונט ניט איינזיצן לאַנג אויף איין אָרט.

ביים טיש פון אויבן אָן נעבן ר׳ נחומען איז פלוצים עפּעס
אַ שטאַרקער טומל געוואָרן. דער עולם איז אַנטשוויגן געוואָרן
און זיך פאַרחידושט אומגעקוקט. דאָרט איז געשטאַנען מענדל
דער הויכער, רויט אָנגעצונדן פון כעס, האָט געקלאַפּט מיט די
הענט אויפן טיש, געשריען און געטנדהט. אַלע מאָל נעמט
ער אויף אַ שמחה אַ שטאַרק ביסל בראָנפן, ווערט אָבער
ניט שיכור, פאַרקערט, ער גיט נאָך אַכטונג אויף אַלץ, העלפט

דעם סאַרווער און באַדינט יעדן איינצעלנעם. נאָר אַלע מאָל וואַרפט ער עפּעס אַרויס אַ מאָדנע שטיקל. וואָס וויל ער אָקאָרשט היינט, אָט דער „משוגענער"?

— וואו איז דאָס געהערט געוואָרן?—האָט ער געשריען, קלאַפּנדיג מיט די הענט אויפן טיש — דער אויבערשטער שענקט אונז אַזאַ גרויסע שמחה, וואָס די גאַנצע וועלט פאַר־מאָגט ניט, און דערפאַר זאל ער נאָך אונז באַצאָלן מיט גן־עדן? וואָס טוט זיך עס דאָ? מ'גייט אַריין אין דעם שענסטן געשעפט, מ'נעמט דאָרט די שענסטע גאָלדענע סחורה און מ'וואַרט נאָך, אַז דער בעל־הבית זאָל דערפאַר באַצאָלן...

— וואָס־זשע ווילסטו? — האָט מען פון אַלע זייטן הנאהדיג געלאַכט.

— איך וויל ניט קיין גן־עדן — האָט ער מיט כעס גע־שריען — איך וויל דעם אויבערשטן אַליין באַצאָלן, איך, מענדל דער קבצן, דער גאָרנישט. אָט שיט איך אויס אויפן טיש מיין גאַנצן בייטל געלט אויף אָרימעלייט, דאָס זיינען דאָך דעם אויבערשטנס קעסטקינדער, וואָס ער דאַרף זיי האָדעווען. און אָט די לעצטע מטבע פון מיין קעשענע אין דער קאַפּאָטע (ער האָט זי אַרויסגענומען און באַוויזן פון ווייטן פאַר די כלי־זמר) גיב איך אָפּ די כלי־זמר, מ'זאָל שפּילן און טאַנצן אַ וויוואַט פאַר זיין ליבן נאָמען. כלי־זמר, כלי־זמר! שטייט אויף און שפּילט אַ וויוואַט פאַר דעם אויבערשטן. יידן! הויבט זיך...

זיינען טאַקע די כלי־זמר אין איין רגע אויפגעשטאַנען אויף זייער הילצערנער בימה און אַ קלאַפּ געטאָן אַ גרויסן פריילעכן וויוואַט. און דער עולם, וואָס האָט זיך פון אָנהויב בלויז לוסטיג געמאַכט פון מענדלס מאָדנע רייד און העויות, האָט אָבער ביי די לעצטע מענדלס רייד פאַרגאַפט אַ ציטער גע־טאָן און זיך געלאָזט מיט אַ ברען טאַנצן. דער גאַנצער

איינגעהאַלטענער פייער פון דעם „יעלה" האָט זיך אין דעם טאַנץ נאָך תפילהדיגער אויפגעפלאַקערט. אויך איצט האָט דער טאַנץ באַלד אַרויסגעשפּאַרט פון דעם ענגען שאַלאַש דורך דער טיר אין דער פרייער נאַכט אַריין. און אַז מ׳האָט זיך אומגעקערט טאַנצנדיג אין שאַלאַש, האָט מען שוין ניט געקענט און ניט געוואָלט קומען צו זיך. נאָך האַרציגער האָט מען זיך אָנגענומען פאַר די הענט און נאָך געשמאַקער האָט מען געטאַנצט. איז ר׳ נחומס זון פיניע גראַבאָווער, דער בעל־שמחה, אַרויפגעשפּרונגען אויפן טיש און אַ געשריי געטאָן:

— יידן! פאַרשעמט ניט די סעודה. זעצט אייך צום טיש און לאָזט דערלאַנגען ווייטער די מאכלים. נאָכן בענטשן וועט מען אַרויסנעמען די טישן, וועט מען קענען טאַנצן...

פיניע גראַבאָווער האָט אַראָפּגערופן די כלי־זמר, וואָס זיינען איצט אַראָפּגעגאַנגען פון זייערע בימהלע, זיך אַוועקגעזעצט עסן בײַ אַ באַזונדערן טיש, וואָס מ׳האָט ווי עס איז בײַ דער זייט אַריינגעקוועטשט. ערשט נאָך דער סעודה וועלן זיי ווייטער שפּילן.

מ׳האָט ניט געענדיגט, נאָר אָפּגעשטעלט דעם טאַנץ און זיך געזעצט צום טיש. אייגנטליך איז דאָך די גאַנצע סעודה אַן איינגעהאַלטענער טאַנץ, און דער טאַנץ איז נאָר אַן אויפ־פלאַקערונג פון דער סעודה. מ׳האָט דערלאַנגט די יויך און ערשט ווייטער גענומען אַביסל בראָנפן. און בײַ דער יויך האָט מען זיך ערשט דערמאָנט און אָנגעהויבן זיך פריילעך צו אַמפּערן וועגן דעם, צי האָט מען געמעגט אויסרופן אַ וויוואַט פאַרן אויבערשטנס וועגן, אַז אַליך איז דאָך פאַרן אויבערשטנס וועגן. איז וואָס דעריבער? האָבן געענטפערט אַנדערע: אָט דאַרפן אַלע טעג זיין פון זיינעטוועגן און פונדעסטוועגן שטייט: „שבת לה׳, שבת זאָל זיין פון דעם אויבערשטנס וועגן, דאָס הייסט,

אַז שבּת זאָל נאָך מער זיין פון גאָטס וועגן. דער הר הבּית איז הייליג, דער בּית־המקדש איז נאָך הייליגער, און דער קדשי קדשים איז גאָר דאָס הייליגסטע. דאָס איז דאָך דער ענין פון מעלין בּקדש, דאָס הייסט אין הייליגקייט קען מען גיין אַלץ העכער און העכער, טאַקע גאָר אָהן אַ סוף...

מ׳האָט אָפּגעגעסן די יויך. דערווייל האָט ר׳ נחום אָנגעהויבּן אין זיין ווינקל עפּעס צו דערציילן. האָט מען פון אַלע זייטן אַ קלאַפּ געטאָן אויף די טישן:

— שאַט, שטילער...

ס׳האָט זיך דאָס חיות געוואָלט הערן אַ גוט וואָרט. מ׳האָט זיך אַריבּערגעבּויגן מיט די קעפּ איבּערן טיש צו ר׳ נחומען און מיט גרויס חשק זיך צוגעהערט. אייזיק דער שוחט איז אַפילו אַרויסגעשפּרונגען פון טיש און זיך געשטעלט נעבּן ר׳ נחומען מיט די הענט אין זיין זיידענעם גאַרטל. ר׳ נחום האָט אַזוי אָנגעהויבּן:

— דער אַלטער זכרונו לברכה האָט אַמאָל בּיים טיש געזאָגט: „וואָס איז דער ענין, וואָס יידן מאַכן ניט קיין בּרכה אויף שמחה, ווי מ׳מאַכט אַ בּרכה אויף יעדער זאַך, וואָס מ׳האָט הנאה. ווייל די שמחה פון יידן איז שוין אַליין די גרעסטע בּרכה פאַר דעם אויבּערשטן". איך געדענק עס נאָך ווי היינט: ראש־השנה איז דעמאָלט אויסגעפאַלן אום שבּת, פאַרן דאַווענען זיינען מיר אַריינגעגאַנגען צום רבּין. האָט ער זכרונו לברכה אַזוי געזאָגט: „דאָס גאַנצע יאָר ווערט אויסגעלייזט דורך ראש־השנה און ראש־השנה ווערט אויסגעלייזט דורך שופר. נאָר אַז ראש־השנה פאַלט אויס אום שבּת, פאַרשפּאָרט מען שוין שופר, ווייל די שמחה פון שבּת קען אויסלייזן אַלע וועלטן"...

האָט זיך אַן אַלטער ייד בּיים טיש אָפּגערופן:

— דאָס איז דאָך די מעשה נורא מיט ר׳ שלמה קאָר־

לינער זכרונו לברכה. דעמאָלט איז געווען אַן אומרוהיגע צייט. ר' שלמה קארלינער האָט פרייטאָג צונאַכטס אין בית־המדרש מקבל שבת געווען פאַרן עמוד מיט גרויס שמחה, בשעת אַ קאָזאַק איז אַריינגעלאָפן אין בית־המדרש און האָט אויף אים אויסגעשאָסן. ר' שלמה איז אַ פאַרבלוטיגטער אומגעפאַלן און איז געבליבן ליגן דעם גאַנצן שבת אַ שווער קראַנקער אין בית־המדרש. דעם גאַנצן שבת האָט ער אַפילו קיין קרעכץ ניט געטאָן. ס'איז דאָך שבת! נאָר די טאָכטער ויינע האָט שטאַרק געוויינט. האָט ער צו איר געזאָגט: „ווי קען דאָס אַ יידישע טאָכטער שבת וויינען?" „טאַטעשי — זאָגט זי — ווי אַזוי זאָל איך ניט וויינען, אַז דו ביסט אַזוי פאַרבלוטיגט און האָסט נאָך אַפילו קיין קרעכץ ניט געטאָן?". „גלויב מיר— האָט ער איר געענטפערט—די גאַנצע וועלט איז נישט ווערט, אַז מ'זאָל אויף איר שבת אַ קרעכץ טון". טאַקע דעם גאַנצן שבת איז אַ ליכטיגער שמייכל ניט אַראָפּ פון זיין הייליג פּנים. און ערשט נאָך הבדלה איז ער נפטר געוואָרן...

ביי די לעצטע ווערטער פון דער מעשה האָט זיך דער אַלטער ייד פאַרכליפּעט. אין שאַלאַש איז אַ ווײַלע שטיל געוואָרן. עפּעס אַ טיפע בענקעניש האָט פאַרן האַרצן פאַרנומען. נאָר באַלד האָט זיך גדליה דער מלמד עפּעס ווי אַ כאַפּ געטאָן און געזאָגט:

— מיר האָבן דאָך דאָס מיט אונזערע אויגן געזעהן ביי אונזער רבין זאָל לאַנג לעבן. אונזער הייליגער מגיד איז נאָך דעמאָלט געווען גאָר אַ יונגערמאַן. אין אַ שטעטל, ניט ווייט פון טשערנאָביל, האָט, רחמנא לצלן, אויסגעבראָכן אַ מגפה. איז מען אַוועקגעלאָפן צום רבין. מ'איז אָנגעקומען אין טשערנאָביל דאָנערשטאָג גאַנץ פריה און נאָך פאַרן דאַווענען איז מען אַריין אויף יחידות. דער רבי האָט געהייסן, מ'זאָל שוין פאָרן צוריק און מ'זאָל זעהן, אַז שבת זאָל ביי קיין יידן אין

שטעטל ניט פעלן קיין פיש און ווײַן צום טיש, און שבת צו־נאַכטס זאָל מען מאַכן אַ פרייליכע מלוה־מלכה און נאָך האַלבער נאַכט זאָל מען אַרויס מיט כּלי־זמר אויף די גאַסן. אַנט־קעגן אמתער שמחה, זאָגט אונזער הייליגער מגיד, האָט דער שטן קיינמאָל ניט געקענט בײַשטיין. פאַרשטייט זיך, אַז ייִדן האָבן מיט גרויס שמחה געטאָן, וואָס דער רבי האָט געהייסן. און אַז מ׳איז אַרויס בײַנאַכט מיט כּלי־זמר אויף די גאַסן, זײַנען טויט־קראַנקע אויפגעשפּרונגען ממש ווי געזונטע פון די בעטן. זונטאָג אינדערפריה איז שוין אין שטעטל קיין זכר פון דער מגפה ניט געבליבן. מיר האָט נאָך דערציילט אַן אַלטער קברות־מאַן פון יענעם שטעטל, אַז אַ גאַנצע נאַכט האָט זיך גע־הערט אויפן בית־עולם אַ מאָדנע יללה. דאָס האָבן „ניט גוטע“, ימח שמם וזכרם, געיאָמערט, וואָס מ׳האָט בײַ זיי אָפּגע־נומען די פינסטערע שליטה...

פון פאַרשיידענע זײַטן האָט מען אָנגעהויבן צו דערציילן אומגעווייגליכע מעשׂות פון דעם רבין. חיים גראַוויצער האָט צום ערשטן מאָל עפּעס מיט אַ פאַרבאָרגענעם חשק געהערט טאַקע אָט די „ווײַבערשע“ מעשׂות, ווי ער פלעגט זיי אַלע מאָל אויף זײַן חבדיש־שאַרפן שטייגער רופן. ווי פריהער בײַ „יעלה“, האָט ער אויך איצט אין די דאָזיגע מעשׂות דערשפּירט דעם גרויסן כּח פון קינדישער תּמימות און אמתער האַרציגקייט. נאָר אָט האָט איינער בײַם טיש דערציילט עפּעס אַ מאָדנע מעשׂה מיט אַזוינע אומגעלומפּערטע מופתים, אַז חיים האָט אומגעדולדיג אַ צוק געטאָן פון אינעווייניגסטן צער. ס׳איז אים טאַקע אויפן מוח ווייטער אַרויפגעקומען זײַן רעיון וועגן דעם ראָד: די גאַנצע וועלט הויבט מען אויף מיט אמונה, און מיט איר קען מען זיך ווייטער אַראָפּקײַקלען אין „באָבע־מעשׂות“. און פונדעסט־וועגן האָט זיך זײַן געפאַלענע נשמה בגנבה געוואַרעמט אַרום דעם שטילן פײַער, וואָס האָט דאָ אַרום טיש אַזוי תּמימותדיג

געגליהט. דאָס האָט אָבער אין אים אַרויסגערופן עפּעס אַ פּאַר־קאָכטע אומרוה, וואָס האָט זיך טאַקע באַלד אומגעריכט און משונהדיג דורכגעריסן.

פלוצים איז פון מיטן טיש אויפגעשטאַנען יוחנן דער שטאָט־שמש, און ניט מאַכנדיג קיין הקדמות, האָט ער אָנגעהויבן אויף זיין מאָדנעם שטייגער צו דערציילן. ער איז געווען אַן עלטערער ייד, מיט אַ פּאָר יאָר יינגער פאַר ר' נחומען. אַ מיטלוואוקסיגער, אַ דאַרער, מיט שמאָלע רירעוודיגע פּליי־צעס, מיט אַ גרויער באָרד און קליינע שוואַרצע אויגעלעך, וואָס פלעגן צוזאַמען מיט דער קליינער עטוואָס איינגעבויגענער נאָז שיער ניט מאַכן דעם איינדרוק פון אַ פויגל־פּנים. אַביסל תמעוואַטע, איז ער אַלע מאָל שטיל, רוהיג, קאַלטבלוטיג און געלאַסן. ווערט קיינמאָל ניט אין כעס אָדער אויפגערעגט און קאָן קיינמאָל ניט קיין קול אויפהויבן. אינע־וויניג איז ער אָבער שטאָל און אייזן און שטילערהייט פירט ער אויס זיינס. אין דער יוגנט איז ער געווען אַ גבאי נאָך ביי דעם אַלטן זכרונו לברכה. אַז אין שטעטל האָט זיך אויסגעבויט די ערשטע טשערנאָבילער קלויז, האָט אים דער רבי געשיקט אַהינצו פאַר אַ שמש. אין אַ סך יאָרן אַרום איז ביי אים גע־שטאָרבן דאָס ווייב. ער האָט ניט געוואָלט בלייבן ביי זיינע אויס־געגעבענע קינדער און איז אַוועקגעפאָרן קיין טשערנאָביל. ער האָט דאָרט משמש געווען דעם רבינס שטוב און איז אַ צייט לאַנג אַרומגעפאָרן מיט דעם רבין איבער דער וועלט. ערשט מיט אַ פּאָר יאָר צוריק איז ער געקומען צוריק אין שטעטל. און אַזוי ווי אין טשערנאָבילער קלויז האָט מען שוין גענומען אַן אַנדער שמש, האָט מען אים געמאַכט פאַר אַ שטאָט־שמש און איז אויך געווען ביים רב אַ בית־דין־שמש. אויף אַלע שמחות שטעלט ער אַ „טעלער“ באַזונדער פאַר דעם שטאָט־שמש. פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ ייד, וואָס איז אַזוי פיל אַרומ־

געפאָרן מיט דעם אַלטן און מיט דעם היינטיגן רבין, האָט געגוג געזעהן און האָט געהאַט וואָס צו דערציילן. און דווקא דערפאַר, וואָס ער רעדט אַזוי קאַלטבלוטיג און געלאַסן — לעגן זיך זיינע רייד זעהר לייכט אויפן מוח און מ'הערט אים מיט גרויס חשק. פון אָט דעם אַלטן טשערנאָבילער גבאי האָט נאָך געוויעט די סודותדיגע לופט פון דעם רבינס סביבה, און יעדע מעשה, וויפיל מאָל ער זאָל זי ניט דערציילן, קלינגט זי תמיד ווי א אַ פרישער לעבעדיגער גרוס פון טשערנאָביל. ער האָט גלייך אָנגעהויבן:

— איינמאָל בין איך אַריינגעפאָרן מיט אונזער רבין אין אַ שטאָט. שבת איז געווען ביים טיש אַ עם רב. אויך איז גע־ ווען דער גביר פון שטאָט, אַביסל אַ געכאַפּטער און אַ גרוי־ סער מחוצף. טוט ער אַ זאָג ביים טיש צום רבין מיט גרויס חוצפה: ס'טייטש, רבי, אייער פאָטער איז דאָך געווים געווען אַ קדוש, האָט ער אַלע יאָרן געלעבט זעהר אָרים און איז אַרומגעפאָרן אין אַ פראָסטן וואָגן, און איר פאָרט אַרום אין קאַרעטעס? דער רבי האָט אים געענטפערט: „וואָס פאַרשטייסטו ניט? אַ לעבעדיגער האָן גייט אַרום ערגעץ איפן הויף און קאָסט נאָר עטליכע קאָפּעקעס, און אַ אויסגעמאָלטן האָן קויפט מען פאַר רענדלעך און מען הענגט אים אויבן אָן אין זאַל איפן וואַנט פאַר אַ שיינקייט. מיין טאַטע איז געווען אַן אמתער קדוש און איך בין אַנטקעגן אים נאָר אַ געמאַכטער, אַ גע־ מאָלטער". אין דעם זעלבן יאָר איז דער גביר געוואָרן אַ יורד און איז געפאָרן צום רבין בעטן אַ תשובה...

אָט די פּשוטע מעשה האָט אַלעמען אויפגעבראַכט און איז באַזונדערס געווען אָנגעלעגט ביי ר' נחומען. אָט אין דער מעשה, זאָגט ער, שטעקט די עניוות און די גרויסקייט פון רבין. אַנטקעגן זיין פאָטער האַלט ער זיך מיט גרויס עניות בלויז פאַר אַ געמאַכטן. אָבער אַ לעבעדיגע בריאה איז אַ באַשע־

פּעניש פון גאָט און אַ געמאָלטע בּריאה איז אַ אויפטועכץ פון אַ מענשן, וואָס מאַכט פון טויטע פאַרבּן אַ לעבּעדיגע שיינקייט. בּיי דעם אויבּערשטן אָבּער איז דאָך טייערער פון אַלץ די אויפטועכץ פון אַ מענשן, זיין אייגענע עבודה. און דאָס איז דאָך דער ענין פון...

נאָר יוחנן דער שטאָט־שמש האָט ניט ליבּ קיין לאַנגע חקירות. ער האָט געלאַסן און רוהיג אָנגעהויבּן ווייטער דערציילן:

— אַמאָל איז דער רבּי מיט די קינדער נאָך אַ לאַנגער נסיעה געפאָרן אַהיים קיין טשערנאָבּיל. איך האָבּ נאָך דעמאָלט משמש געווען דעם רבּין און בּין זוכה געווען צו פאָרן מיט דעם רבּין אין קאַרעטע. עטליכע מייל פאַר טשערנאָבּיל איז אַ גאַנץ שטעטל אַרויס אַנטקעגן רבּין און אים איינגעבּעטן, ער זאָל אַראָפּפאָרן אַהין אויף אַ טאָג. מ׳איז זיך דאָרט צונויפגע־פאָרן פון דער גאַנצער סבּיבה. די שטובּ, וואו דער רבּי איז איינגעשטאַנען, איז געפּאַקט קאָפּ אויף קאָפּ. נאָך איידער די זון האָט זיך געזעצט, איז פּלוצים צום שטובּ צוגעפאָרן אַ פאַרמאַכטע בּויד, און פון דאָרטן איז אַרויס אַ הויכער ייד מיט אַ גרויסער ווייסער בּאָרד. דאָס פּנים איז פון אַ מלכות. אַלע האָבּן אים פאַרגאַפט געמאַכט אַ וואַרע. ניט אומקוקנדיג זיך, איז ער גלייך צוגענאַנגען צו דער טיר פון רבּינס חדר און איז אַריין צום רבּין. מ׳האָט ניט פאַרשטאַנען, וואָס דאָס הייסט. אין אַ ווײַלע אַרום איז ער אַרויס פון דאָרט. ניט אומ־קוקנדיג זיך, איז ער דורכגעגאַנגען פאַרבּיי דעם עולם. און אַרויסגייענדיג פון שטובּ, האָט ער זיך גלייך געזעצט אין דער פאַרמאַכטער בּויד און איז אין איין רגע פאַרשוואונדן. דער עולם האָט געגאַפט. פאַרשטייט זיך, אַז קיינער וועט ניט וואַגן צו פרעגן בּיים רבּין. נאָר ר׳ אהרן, דעם רבּינס עלטערער זון, האָט זיך דערוואוסט בּיים רבּין די גאַנצע מעשה. אָט דער ייד, האָט אים דער רבּי געזאָגט, איז אַ פאַרבּאָרגענער קדוש,

וואָס וויל זיך איצט אַנטפּלעקן פאַר דער וועלט און אַראָפּ־ברענגען משיחן. ער האָט שוין. דערויף געהאַט אַ הסכם פון אַ סך גדולים און האָט נאָר נאָך געדאַרפט אונזער רבינס הסכם. דער רבי האָט אים אָבער קיין הסכם ניט געגעבן, ווייל ס'איז נאָך פאַר דער צייט. און דער קדוש האָט נעביך גע־מוזט גיין ווייטער זיך באַהאַלטן פאַר דער וועלט...

אַלע הערן מיט אָפענע מיילער, נאָר יוחנן אַליין שטייט רוהיג און געלאַסן, טוט אַפילו ניט אַ ציטער מיט אַ ברעם. ווי אַ קברות־מאַן ווערט ניט מתפעל פון טויטע, אַזוי ווערט ער, יוחנן, ניט מתפעל פון מופתים, וואָס ער האָט זיך ברוך השם אָנגעזעהן ביים רבין אויף יעדן שריט און טריט. נאָר די קליינע אויגן זיינען עטוואָס פייכטער געוואָרן און לאָזן אַ פּיערל דורכשימערן. יוחנן האָט קאַלטבלוטיג אַ הוסט געטאָן און אַ ווישׁ געטאָן מיט דער פאַטשיילע די נאָז.

— איך געדענק עס נאָך ווי היינט. אַמאָל אונטערוועגס האָט דער רבי פּלוצים געהייסן אָפּשטעלן די קאַרעטע אין מיטן וועג. ער האָט געוואָלט איבערטון אַ נייעם כאַלאַט. מ'האָט אַרויסגענומען עטליכע כאַלאַטן, דער רבי האָט אויסגעקליבן איינעם פון זיי, האָט אים אָנגעטאָן, זיך געזעצט אין דער קאַרע־טע און געהייסן פאָרן ווייטער. אַריינפאָרנדיג אין שטאָט, האָבן מיר דערהערט, אַז דער אַפּטער רב זכרונו לברכה איז אין שטאָט. דער רבי האָט געהייסן, מ'זאָל אים גלייך פירן צום אַפּטער רב. אַ טשיקאַווע זאַך! אַז מיר זיינען אַריינגעקומען, האָבן מיר דערזעהן, דער אַפּטער זיצט פּונקט אין אַזאַ כאַלאַט, וואָס דער רבי האָט איצט געטראָגן. האָבן מיר שוין גלייך פאַרשטאַנען, אַז ניט אומזיסט האָט דער רבי פּלוצים אויפן וועג אָנגעהויבן אַרויסצוזוכן פאַר זיך אַ כאַלאַט. אַ קורצע ווײַלע איז דער רבי געזעסן ביים אַפּטער — וואָס זיי האָבן צווישן זיך גערעדט, ווייס מען ניט. נאָר דער אַפּטער האָט דער נאָכדעם גע־

זאָגט: „קיינער האָט נאָך נישט געקענט, ווי דער טשערנאָבילער, זיך אַזוי אויסבאַהאַלטן פאַר דער וועלט. איר זאָלט וויסן — האָט ער געזאָגט — אַז דער טשערנאָבילער איז שוין מער ווי צען יאָר גאָר ניט אויף דעם עולם, און ער איז בלויז אַ פאַרבאָרגענע נשמה פון עולם העליון".

ביי די לעצטע ווערטער האָט יוחנן אַליין אָנגעהויבן פּלאַטערן. ער האָט אַ צוק געטאָן מיט דעם געזיכט און זיך קינדיש צעשמייכלט. פלאַטערנדיג איז ער אַנטשוויגן געוואָרן און זיך אַנידערגעזעצט אויף זיין אָרט.

דערווייל האָט מען דערלאַנגט פלייש צום טיש. דער עולם האָט געגעסן האַלבפאַרחלומט. די נשמה האָט זיך נאָך דורשטיגער געצויגן צו דער הייליגער וואונדער־וועלט. ס'האָט זיך געחלשט הערן נאָך און נאָך. אייזיק דער שוחט האָט זיך שוין ניט אומגעקערט צוריק אויף זיין אָרט. ער האָט זיך ווי עס איז איינגעמאָסטיעט אויף אַן עק באַנק נעבן ר' נחומען און געוואַרט אויף אַ פרישער מעשה. מ'האָט נאָר וואָס אָפּגעגעסן דאָס פלייש, האָט וועלוועלע, דער גבאי פון חברה־קדישא, אַרויסגענומען זיין פושקעלע מיט שמעקטאַבאַק און רחבותדיג אַ מאַך געטאָן מיט דער פאַטשיילע. מ'האָט גענקענט מיינען, אַז ער וויל שוין אָנהויבן אויף זיין טשיקאַווען שטייגער צו דערציילן. ער האָט אָבער מיט אַ שמייכל אַ זאָג געטאָן:

— עס זיצט דאָך עפּעס ביי אונז ביים טיש אַן אורח הגון, עזריאל דער שליש, ער איז געפאָרן אַזוי פיל יאָר צום אַפּטער רב זכרונו לברכה. נישקשה, ר' עזריאל, איר מעגט אונז טאַקע עפּעס דערציילן פון אייער הייליגן רבין...

האָבן זיך אַלע אַ קער געטאָן צו עזריאלן דעם שליש. דאָס איז געווען אַ הויכער דאַרער ייד מיט אַ ברייטער גרויער באָרד. איינגאַנצן איז ער עפּעס דאַר און שטייף, שטאַרק

מיושבדיג און באַטראַכט. קיינמאָל איילט ער זיך ניט און לאָזט תּמיד יעדן רעדן ביזן סוף. דערנאָכדעם שווייגט ער ערשט אַ ווײַלע, פאַרמאַכט דאָס לינקע אויג, פאַרקנייטשט דעם שטערן און ניט געכאַפּט ציילט ער אויס איינציגע ווער־טער. אַ וואָרט—אַ רענדל. יעדעס וואָרט איז פעסט, וואָגידיג און באַטראַכט. אָפּט מאָל ענטפערט ער בלויז מיט אַ שאַרפן קוק, מיט אַ קלוגן קנייטש פון שטערן. ער האָט געקענט שאַרף לערנען, האָט פאַרשטאַנען די וועלט און האָט געוואוסט אַפילו אַ „זאַקאָן". ער האָט געשמט פאַר אַ „קאָפּ־מענשן", פאַר אַ פּקח אין דער גאַנצער געגנט אַרום און אַרום. אין שטעט און שטעטלעך פלעגט מען אים אויסקלייבן אויף ברירות פאַר אַ שליש. דערפאַר האָט מען אים טאַקע גערופן עזריאל דער שליש. ברעכט ערגעץ אויס אין אַ שטעטל אַ מחלוקת, ברענגט מען אַראָפּ עזריאלן אויף אַן אַסיפה. עס קאָכט און עס ברענט אויף דער אַסיפה, און ר' עזריאל זיצט קאַלטבלוטיג, פאַר־קנייטשט טיף דעם שטערן און געדולדיג שווייגנדיג הערט ער אויס אַלעמען „מיט קאָפּ". ביז ביידע צדדים הויבן אָקאָרשט אָן צו בעטן: „וואָס־זשע זאָגט איר, ר' עזריאל?" ער האָט גע־וואוינט ניט ווייט פון שטעטל אין אַ גרעסערער שטאָט. מ'האָט אים איצט אַראָפּגעבראַכט אַהער אין שטעטל אויף אַ דין־תּורה. דערווייל איז אויסגעקומען דער סיום, איז ער אינאיינעם מיטן גאַנצן שטעטל אַראָפּגעקומען צו ר' נחומען, מיט וועמען ער איז תּמיד געווען אַן אַלטער גוטער פריינט. ביים טיש האָט מען נאָך פון אים היינט קיין וואָרט ניט געהערט. דער עולם איז געווען שטאַרק צופרידן פון ווערלווערעס אויפטועכץ. ס'איז טאַקע פשוט געווען אַ טשיקאַווע זאַך צו הערן אַ חסידישע מעשה פון ר' עזריאלן, בפרט וועגן דעם אַפּטער רב, וואָס די גאַנצע וועלט האָט פאַר אים געגאַפט. ר' נחום האָט זיך אויך געווענדט צו ר' עזריאלן מיט אַ האַרציגן שמייכל:

— מיר בעטן אייך טאַקע, ר' עזריאל, דערציילט אונז עפּעס, וואָס איר האָט זיך אָנגעהערט בײַם הייליגן אַפּטער...

עזריאל האָט גאָרניט געענטפערט. ער האָט נאָר אויפגע־הויבן די ברעמען און זיך אויף אַ רגע פאַרטראַכט. אַלע שווייגן אומגעדולדיק. נאָר אָט האָט ער פאַרמאַכט דאָס לינקע אויג, פאַרקנייטשט דעם שטערן און אָנגעהויבן ציילן איינציקע ווערטער:

— דער אַפּטער רב פלעגט רעדן פאַרשטעלט, מיט אומגע־ווײַנליכע גוזמאות. אין יעדער גוזמא שטעקן אַזוי פיל מוראדיקע סודות, אַז ס'פלעגט דערבײַ אָנפאַלן אויף אַלעמען אַ מורא. ר' ברוך מעדזשעבישער איז אַמאָל אַליין געקומען צום אַפּטער, כדי צו הערן פון זײַן הייליק מויל די גרויסע גוזמאות. איז ר' ברוך פאַרציטערט געוואָרן און געזאָגט, אַז דער אַפּטער מעסט יעדעס וואָרט, וואָס ער לאָזט אַרויס פון זײַן מויל, ווי מען מעסט גאָלד. דער אמת איז דאָך, אַז נאָר זעלטענע צדיקים האָבן געהאַט די פאַרבאָרגענע שליסלען פון גוזמאות, און ווער ס'האָט שוין אַזוינע שליסלען פאַרמאָגט, האָט זעלטן געוואַגט צו אַרבעטן מיט די שליסלען. דערפאַר זאָגט די גמרא, אַז נאָר אין דריי ערטער האָבן די חכמים גערעדט מיט דעם לשון פון אַ גוזמא. נאָר דריי! אָבער דער אַפּטער רב האָט, ווי רבה בר בר חנא, דאָס געקענט טון גאָר אָהן אַ שיעור. וואָס איז ־דען אַ גוזמא? פאַר אַ פּויערשן דאָרפסמאַן איז דאָך אַ מוראדיקע גוזמא, ווען מ'דערציילט אים פון דעם קייזערס גאָלדענעם פּאַלאַץ...

עזריאל איז אַנטשוויגן געוואָרן, האָט אַ הויב געטאָן די ברעמען און זיך אויף אַ ווײַלע פאַרקלערט. באַלד אָבער האָט ער ווײַטער פאַרמאַכט דאָס לינקע אויג און אָנגעהויבן:

— דער אַפּטער רב האָט אַמאָל בײַם טיש אַזוי דערציילט: „כ'האָב געהאַט אַ קליינטשיק שטיבעלע — די גרויס אמה על

אמה — אַ שפּאַן אויף אַ שפּאַן. ווינטער האָב איך דאָרט אַלע טאָג געהייצט די הרובע, אַזוי פיל האָלץ האָב איך אין דער הרובע אויסגעברענט, אַז מ'האָט געמוזט יעדן טאָג ברענגען פּערציג וואָגן האָלץ. ביינאַכט צום שלאָפן טו איך ערשט אָן אויף מיר אַ גרויסן ווינטערדיגן פּעלץ. און פונדעסטוועגן, אַז איך כאַפּ זיך אויף אינדערפריה איז אין דעם שטיבעלע אַזאַ קעלט, אַז מיין גאַנצע האַנט איז צו דער וואַנט צוגעפראָרן".

— עזריאל האָט עפּעס שמייכלענדיג אַ צוק געטאָן מיט די אַקסלען—דער פּשוטער פּשט דערפון איז אַן ערך: די גרעסטע התלהבות איז נאָך אַלץ אַ פּראָסט פּאַר דער נשמה, ווען זי כאַפּט זיך אויף צו נאָך אַ העכערער מדרגה. באמת אָבער איז אין דער גוזמא יעדעס וואָרט אַ ברענענדיגער סוד...

פלוצים האָט זיך עזריאל אָן עפּעס דערמאָנט און איינ־געאַנצן אַ ציטער געטאָן. ער איז אַפילו עטוואָס בלאַס געוואָרן, האָט פאַרלאָרן זיין געוויינליכע רוהיגקייט, האָט זיך עפּעס מאָד־נע אַרומגעקוקט און שטאַרק אויפגערעגט האָט ער ווייטער אָנגעהויבן:

— איינמאָל שבת ביים טיש האָט זיך דער אַפּטער רב צו אונז אָפּגערופן: „איר זעהט, יידן, דעם אַפּטער רב מיט דער ווייסער באָרד. אין איין רגע איז שיער־שיער ניט געוואָרן אויס אַפּטער רב און אויס ווייסע באָרד". איז אויף אונז אַלעמען אָנגעפאַלן אַ גרויסע אימה. ס'האָט ביי יעדן פאַרכאַפּט דער אָטעם. און דער אַפּטער רב האָט ווייטער דערציילט אַזאַ מעשה נורא: „איינמאָל בין איך פאַרנאַכט אַרויסגעגאַנגען אין פעלד. כ'האָב דאָרט דערזעהן אַ חורבה. בין איך אַהין אַריינ־געגאַנגען דאַוונען מנחה. כ'בין נאָר אַרויף אויפן שוועל פון חורבה, האָב איך דערזעהן אַ אשה אַ יפת־תואר, וואָס די וועלט האָט נאָך אַזוינס ניט געזעהן. זי האָט מיך אָנגעהויבן איינ־רעדן אויף אַן עבירה... זיינען פלוצים ביי מיר אַלע מוחין צוגע־

נומען געוואָרן — אויס אַפּטער רב. ס'איז אויסגעקומען, אַז איך קען, רחמנא לצלן, ניט באַשטיין אַנטקעגן איר. איך האָב זי קוים איינגעבעטן, זי זאָל וואַרטן, ביז כ'וועל אָפּדאַווענען מנחה. כ'האָב געהאָפּט, אַז די מנחה וועט מיך ראַטעווען און וועט מיר אומקערן די מוחין פון דעם אַפּטער רב. כ'האָב אָנגע־הויבן זאָגן קטורת. אַ קליינינגקייט, קטורת! זיינען אָבער די ווערטער, רחמנא לצלן, ווי הילצערנע פון מויל געפאַלן פאַרביי דער נשמה. האָב איך נאָך געהאָפּט אויף דער שטילער שמונה־עשרה, תפילה בלחש. נאָר ס'העלפט ניט: רחמנא לצלן, די זעלבע הילצערנע ווערטער. און אָט בין איך שוין ביי עלינו. וואָס טוט מען? כ'האָב נאָר אָפּגעזאָגט די לעצטע ווערטער פון עלינו, האָט מיר פאַרקוועטשט דאָס האַרץ און איך האָב אַ געשריי געטאָן: „דער רבי האָט געזאָגט, אַז מ'טאָר ניט". איז געוואָרן אויס חורבה, און אויס יפת־תואר, קיין זכר פון זיי ניט געבליבן". — עזריאל האָט זיך אַ רגע אָפּגעשטעלט און מיט קוים איינגעהאַלטענער התפעלות געזאָגט — וואָס איז דער חידוש? דער צדיק קען יעדע רגע די וועלט אויס־לייזן, שטעלט דער שטן איין אַלע זיינע פינסטערע כחות און ראַנגלט זיך מיט דעם צדיק. אויף יעקב אבינו שטייט, אַז ער האָט זיך אַ גאַנצע נאַכט געראַנגלט ביז דער מאָרגנ־שטערן איז אויפגעגאַנגען און פונדעסטוועגן...

אָט די מאָדנע אויפגערעגטקייט פון דעם שטענדיג רוהיגן און פעסטן עזריאלן האָט נאָך צוגעגעבן דער אומגעוויינליכער מעשה אַ באַזונדער מאוימדיגקייט. אַלע זיינען געזעסן אומבאַ־וועגליך מיט אָפענע מיילער. און נאָך איידער מ'האָט זיך אַ ריר געטאָן, איז פלוצים אויפגעשפרונגען חיים גראַוויצער פון זיין אָרט, עטוואָס בלאַס און אויפגעקאָכט האָט ער זיך גע־ווענדט צום עולם:

— יידן! כ'בין ניט דער אַפּטער רב. איר זעהט פאַר זיך

אַ פּשוטן ייִדן, וואָס הייסט חיים, מיט אַ גרויסער שוואַרצער באָרד. און מיט מיר האָט זיך געטראָפן כּמעט אַזאַ מעשׂה, ווי אין דעם אַפּטער רבּ׳ס חורבה. און אין איין רגע איז געוואָרן אויס חיים און אויס שוואַרצע באָרד. איך בּין אַ געפאַלענער, אַ צעקוועטשטער וואָרעם. און פונדעסטוועגן וועל איך פון דער וועלט ניט אָפּטרעטן, בּיז איך וועל ניט דערגיין, פון וואַנען און צוליב וואָס רוקן זיך אַרויס אויף די וועלדער פינ־סטערע חורבות, וואָס שלינגען איין נשמות. כ׳וועל ניט אויפהערן צו זוכן און צו מאָנען בּיי דעם אויבּערשטן. ייִדן, נעמט איך אָן די קריוודע פון אַ געפאַלענעם...

בּיי די לעצטע ווערטער האָט זיך חיים אַ פאַרשעמטער צוריק אַנידערגעזעצט. אויף וואָס האָט ער עס געדאַרפט אַרויס־שפּרינגען? ער האָט גלייך דערפילט דעם אומגעלומפּערטן קלאַנג פון זיינע רייד. דאָס אַלץ איז פאָרגעקומען אַזוי פּלוצים און אומגעוויינליך, אַז דער עולם איז געבּליבּן זיצן ממש אָהן לשון פאַרגאַפט און האַלבּדערשראָקן. האָט זיך אָבּער ר׳ נחום אויפגעהויבּן און מיט אַ פעסטער שטימע געזאָגט:

— און איך שווער בּיי מיין בּאָרד און פּאות, אַז אָט דער חיים מיט דער שוואַרצער בּאָרד וועט ניט פאַרפאַלן ווערן. דער בּעל־שם זכרונו לברכה האָט געזאָגט, וואָס איז דער ענין, וואָס ייִדן שלאָגן זיך יום־כּפּור אין האַרצן אַלע ווײלע על חטא און צערייִדן אויף זיך אַלדאָס בּייז. וואָרום בּשעת מעשׂה זאָגט דער אויבּערשטער צום שׂטן, אויף וואָס באַדאַרפסטו מקטרג זיין אויף ייִדן, אַז זיי אַליין זיינען אויף זיך מקטרג און מאַכן פון זיך גאָרנישט. ווערט דער שׂטן פאַרשעמט און געפינט זיך שוין גאָר קיין אָרט ניט אויפן הימל. און אַז דער שׂטן גייט אַוועק, עפענען זיך שוין ממילא אַלע טויערן פון רחמים. און דערפאַר האָט דער בּעל־שם געזאָגט, אַז אַ ייִד זאָגט אַליין אויף זיך בּפומבי, אַז ער איז אַ רשע, איז שוין דערמיט אַליין נעמט ער

פון זיך אַראָפּ אַלע דינים און ווערט אַזוי ריין, גלייך ווי ער וואָלט נאָר וואָס געבאָרן ווערן, און דערפאַר איז.... און דאָ, אין מיטן ר׳ נחומס רייד, האָט זיך געטראָפן אַ מאָדנע זאַך. דער שטענדיג שווייגנדיגער און געלאַסענער עזריאל דער שליש איז פּלוצים אַרויס פון די כּלים. ער איז אַפילו איצט געווען שטאַרק מבוסמדיג, מ׳האָט אָבער אויף דער גרעסטער שמחה נאָך אַזוינס פון אים ניט געזעהן. ער איז פּלוצים אויפגעשטאַנען אַ פאַרקאָכטער, איז אַריין ר׳ נחומען אין די רייד און, ווי ניט מיט זיין קול, כּמעט געשריען איפן גאַנצן שאַלאַש. ר׳ נחום האָט זיך פאַרחידושט צוריק אַנידערגעזעצט און פאַרגאַפט אויף אים געקוקט.

— וואָס טויגן די לאַנגע רייד! וחשב מחשבות, זאָגט דער פּסוק, לבל ידח ממנו נדח — דער אויבערשטער הערט ניט אויף צו טראַכטן ווי אַזוי אויפצוהויבן דעם געפאַלענעם. קען מען זיך שוין אויף אים פאַרלאָזן. ער וויס, וואָס ער טוט. צדיקים פירט ער אין חורבות, כּדי אויפצוהויבן די חורבות. ביים אַפּטער רב איז טאַקע געוואָרן ניט אויס אַפּטער רב, נאָר אויס חורבה. און טאָמער ווערט מען געשטרויכלט, קען דער אויבערשטער אַליין, כביכול, ניט קומען צורוה, ביז ער ראַטעוועט ניט דעם געשטרויכלטן. נאָר איין מאָל האָט ער געבראַכט אַ מבול אויף זינדיגע און געפאַלענע — האָט ער באַלד דערויף ביטער חרטה געהאַט. פון איין עק וועלט ביז דער אַנדערער שווערט גאָט אַ שבועה דאוריתא: חי אני אם לא אחפוץ במות המת. און דערפאַר קען יעדער ייד שווערן מיט אַ ספר־תורה: ווי ס׳איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט, אַז ער וועט ניט לאָזן קיינעם פאַלן — עזריאל האָט זיך געווענדט מיט די אויגן צו חיימען און פאַרקאָכט אַ זאָג געטאָן מיט יענער שניידנדיגער שאַרפקייט, מיט וועלכער ער פלעגט לייענען אַ פּסק אויף אַ שווערער דין־תורה: ווי הייסט איר דאָרט, חיים גראַוויצער, אויב איר

זענט אַ געפאַלענער, טאָ הויבט דעם קאָפּ נאָך העכער, וואָ־
רום פאַר אייך איז אַן ערב אַליין דער רבונו של עולם. הימל
און ערד האָבן ניט קיין שליטה אויף אַ יידן. ובפרט נאָך
חסידים, ובפרט אויף אַ שמחה ביי אַ סיום־התורה. פון אונ־
זער שמחה טראָגט זיך חיות אין אַלע וועלטן. דער אויבער־
שטער הייסט און בעט זיך ביי אונז, מ׳זאָל זיך פרייען. שישו
ושמחו בשמחת תורה. טאָרן מיר ניט פאַרלירן אין דער נאַכט
קיין רגע אָהן שמחה. וואַרפט אַראָפּ פון טיש די ליידיגע פלע־
שער, ברענגט נייע משקה, נייע נגונים — דאָס גרעסטע פאַלע־
ניש ווערט בטל אין אונזער שמחה. יידן! שווייגט ניט און רוהט
ניט — אונזער שמחה איז אָהן אַ סוף און אָהן אַן אויפהער...

אַ רגע נאָך זיינען אַלע געזעסן אומבאַוועגליך מיט אָפענע
מיילער, באַלד אָבער האָט זיך ביים טיש אויפגעהויבן אַ גערו־
דער. ס׳איז רעכט געווען, אַז אין איין אויגנבליק זאָל זיך דער
גאַנצער שאַלאַש אַ וואָרף טון אין דעם העלישן פייער פון
גרויסע שמחה־טענץ. ר׳ נחום האָט אָבער מיט איין וואונק איינ־
געהאַלטן דעם עולם ביים טיש. די שטילע פרייד פון אַ סעודת
מצוה, פון אַ יום־טובדיגן זיצן ביים טיש, האָט דעם עולם
געפענטעט און נאָר פון אינעווייניג געשטאַרקט און גע־
קרעמפעוועט די איינגעהאַלטענע שמחה. און דאָס גוואַלדיגע
אויפטרעטן פון דעם חבדניק, ווי די אַלע אומגעווייגליכע רייד,
האָבן אַרויסגערופן עפעס אַ מין יום־כיפורדיגע געהויבנקייט.

די נאַכט איז נאָך גרויס. דערווייל האָט מען דערלאַנגט
דאָס לעצטע געריכט. פיניע גראַבאָווער האָט ערשט איצט
געשטעלט צום טיש גרויסע פלעשער מיט גוטן רויטן וויין,
וואָס ער האָט די לעצטע חדשים ערגעץ אַרויסבאַקומען און
אָנגעגרייט צוליב דעם סיום. האָט עס באַלד פריילין געשוימט
דער רויטער וויין אין די גלעזער און אין די בעכערס. אין

גרויס געהויבנקייט האָט מען געמאַכט אויפן „פוילישן" שטייגער אַ רעכטן „לחיים" — מ׳האָט איינער דעם אַנדערן די האַנט גע־געבן און האַרציג געווינשעוועט.

— לחיים, לחיים!...

— דער זכות פון אונזער רבין זאָל מגין זיין אויף אַלע צעבראָכענע הערצער...

— אונזער הייליגער מגיד, אונזער... האָט זיך מיט גרויס שמחה אויפגעכאַפּט גדליה די באָרד, און ווי אַלע מאָל בשעת התלהבות, האָט ער פאַרקאָכט געשריען מיט אַ האַלב הייזעריי־גער שטימע — אַלע יידן זאָלן זוכה זיין שטייען אין זיין הייליגער מחיצה, און ער זאָל ווערן אַ רבי איבער אַלע רביים פון דער וועלט. אונזער הייליגער מגיד, אונזער...

אַ מאָדנע אומהיימליכע מסירות נפש האָט געשטעקט אָט אין דעם אָרימען מלמד. וואָס מער ער ווערט פריילעך, אַלץ מער פלאַטערט אים די נשמה פאַרן רבינס נאָמען, אַלץ מער דוכט זיך אים, אַז ער און די גאַנצע וועלט זיינען ניט געווּג יוצא פאַר דעם רבין. האָט אים איצט נאָך מער פאַרנומען פאַרן האַרצן, למאי זאָל אייזיק דער שוחט, אָט דער „אויס־געפּוצטער רוזשינער", זיך אַרומדרייען מיט אַזאַ ברייטקייט אַרום אַ טשערנאָבילער טיש און למאי זאָל — אויסגערעכנט — אין אַ טשערנאָבילער שטעטל זיין אַ רוזשינער שוחט. וואָס מער גדליה טרינקט, אַלץ שרעקליכער וואַקסט אויס אין זיינע פאַרנעפּלטע אויגן די געשטאַלט פון אייזיקן. ער האָט אים שוין פּשוט ניט געקענט אָנקוקן.

פון אַלע זייטן האָט מען מיט אומהיימליכן דרך־ארץ און געהויבענער ליבשאַפט געשטרעקט די הענט צום חבדניק, מ׳האָט צו אים געטרונקען „לחיים" און געווינשעוועט. און באַלד איז מען ווייטער געוואָרן אַזוי פריילעך און ברייט אין דער דעה, גלייך ווי גאָר נישט ניט געווען. אָט ווי קינדער,

וואָס האָבן דעם כח אין רעכטן מיטן געוויין צו לאַכן און אַוועק־לאָזן זיך אין דעם שטורמישן שפּיל פון קינדיש לויטער׳ער שמחה.

— לחיים, לחיים...

דער רויטער וויין האָט נאָך שטאַרקער געטריבן דאָס בלוט אין די אָדערן, און נאָך איידער ס׳איז געקומען דער סוף פון דער יום־טובדיג געפּענטעטער סעודה, האָט זיך שוין געפילט דער אָנהויב פון די קומענדיגע חסידיש פרייע טענץ ביזן ווייטן טאָג אַריין. מ׳האָט זיך אָבער ניט געאיילט זיך צעשיידן מיט דער סעודה און נאָך פאַרן בענטשן האָט זיך געוואָלט נאָך אַביסל חיונה פון אָט דער זאַפטיג רייכער סעודה. אייזיק דער שוחט האָט זיך אויף זיין אָרט מער ניט אַנידערגעזעצט, ער איז ווי פאַרן לעצטן טאַנץ געשטאַנען אויבן אָן ביים עק טיש נעבן ר׳ נחומען. ער האָט שטייענדיגערהייט גע־טרונקען רויטן וויין און זיך רירעוודיג געוואָרפן אויף אַלע זייטן. ר׳ נחום האָט זיך צו אים געווענדט:

— דו האָסט דאָך היינט, אייזיק, כמעט נאָך דאָס מויל ניט געעפנט. ס׳איז שוין די רעכטע צייט, דו זאָלסט זינגען דעם אמתן ניגון...

האָט מען פון אַלע זייטן געשריען:

— אייזיק, אייזיק!...

— מאַך נאָר ניט קיין שהיות, אייזיק...

אייזיק האָט זיך טאַקע ניט געלאָזט בעטן. ער האָט אַריינגעשטעקט ביידע הענט מיט די קליינע פינגער אין זיידענעם גאַרטעלע, האָט עטוואָס דעם קאָפּ פאַרוואָרפן און אָנ־געהויבן אויף זיין שטייגער מיט גרויס מתיקות צו זינגען. דאָס איז געווען זיין באַקאַנטער ניגון, וואָס ער האָט נאָך צוריק מיט יאָרן געבראַכט אין שטעטל און וואָס ווי מ׳הויבט אים נאָר אָן צו זינגען, קען מען אים שוין גאָר ניט אויפהערן. דאָס גאַנצע

שטעטל האָט דעם ניגון געקענט, ס'פּלעגן אים אַפילו זינגען ווייבער ביי דער אַרבעט און קינדער בשעתן שפּילן זיך. דאָס איז געווען אַ מין וואָלאַך, וואו דאָס טרויעריגע און פרייליכע האָבן זיך אָבער אויסגעמישט, איינס דאָס אַנדערע געשטאַרקט, געהויבן און געטראָגן אין עק וועלט אַריין. אייזיק האָט נאָך אַ באַזונדער כח אין דעם ניגון אַריינגעטראָגן. ער האָט אים אָבער נאָך קיינמאָל אַזוי שיין ניט געזונגען ווי איצט ביי דער סעודה.

אַלע האָבן אונטערגעכאַפּט און געזונגען, נאָר אייזיקס שטימע האָט זיך געטראָגן ווי אַ זודיגער שטראָם פון זילבערקלאַנגען. טאַקע אַ מאָדנער ניגון. פון אינעווייניג וואַקסט אין אים אויס אַלע ווילע אַ ווייכער זיסער טרניער, וואָס צעגייט זיך באַלד אין אַ רוישנדיגער שמחה. און די שמחה הויבט זיך אַליץ העכער און העכער ביז זי דערלאַנגט ווידער צו דעם ווייכן זיסן טרויער. אָט פאַרפלעכטן זיי זיך ביידע און גייען אויס פון תענוג—און אָט צעשיידן זיי זיך ווייטער—און מיט יעדן מאָל ווערט דער אימפּעט אַליץ תפלהדיגער און געשמאַקער. אין רעכטן מיטן איז דער עולם אויף אַ ווילע אַנטשוויגן געוואָרן: אייזיק האָט פאַרוואָרפן דעם קאָפּ און איז זיך דביקותדיג פאַרגאַנגען אויף אַ דין, דין קול, קוים וואָס מ'הערט, טאַקע גאָר כלות הנפש. און באַלד האָט זיך נאָך מיט אַ גרעסערער שמחה דער זודיגער שטראָם פון דעם ניגון אַ לאָז געטאָן און אַלע האָבן ווידער אָנגעהויבן נאָך געשמאַקער און טיפער צו זינגען.

פּלוצים האָט עזריאל אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט צום עולם. אויף זיין פּנים האָט מען דערקענט, אַז ער וויל עפּעס זאָגן. דער גאַנצער עולם האָט זיך אָפּגעשטעלט, געקוקט עזריאלן גלייך אין מויל אַריין. ער האָט פאַרמאַכט דאָס לינקע אויג און טיפזיניג אַ פרעג געטאָן:

— שוין עטליכע יאָר ווי איך קום אין שטעטל, הער איך אָט דעם ניגון. זעהר אַ טיפער ניגון. ווייס אפשר עמיצער, פון וואַנען אָט דער ניגון שטאַמט?..

איז אייזיק דער שוחט איצט געווען אַזוי בגילופנדיג, אַז ער האָט געוואַגט פאַר אַ טיש פון טשערנאָבילער חסידים צו זאָגן:

— דאָס איז דער ניגון פון דעם הייליגן רוזשינער רבין....

אַ שטילער שוידער איז דורכגעלאָפן איבער דעם „טשער־נאָבילער" טיש. גדליה איז אַזש בלאַס געוואָרן: „רוזשינער חוצפה!" אייזיק האָט אָבער אַפּנים אינגאַנצן פאַרגעסן, אויף וואָס פאַר אַ וועלט ער איז. ער האָט זיך נאָך בגילופנדיג אָפּגערופן:

— איך האָב דאָס נאָך פון מיין טאַטן עליו השלום גע־הערט. די גרויסע נשמה פון דעם רוזשינער האָט ניט געוואָלט אַראָפּגיין אויף דער וועלט, האָט מען למעלה געפירט די נשמה פאַרביי דעם היכל פון תורה. דערפילט אַ ריח פון תורה, האָט די נשמה שטאַרק געלעכצט נאָך תורה, האָט מען איר געזאָגט, אַז תורה קען זי נאָר אויף דער וועלט האָבן. די הייליגע נשמה האָט זיך פונדעסטוועגן ניט געוואָלט צוליב דעם שיידן מיט די הימלען. אַזוי האָט מען זי געפירט פון איין היכל צום אַנ־דערן, ביז מען איז געקומען צום היכל פון נגינה. דאָרט האָט די נשמה דערהערט אַ געטליכן ניגון און צוליב אים איז זי מוסכם געוואָרן אַראָפּצוגיין אויף דער וועלט. אָט דאָס איז דער רוזשינער ניגון און דערפאַר...

— רוזשינער גוזמאות!.. — האָט מען פון אַלע זייטן אים אומגעדולדיג איבערגעריסן.

— רוזשינער חוצפה!...

פּלוצים איז גדליה אַ טויט־בלאַסער מיט רויט־אָנגעגאָסענע אויגן אויפגעשפּרונגען פון אָרט, האָט זיך פייל פון בויגן אַ

לאָז געטאָן אויף אייזיקן און געגעבן אים אַ שטאַרקן פּליאַסק אין פּנים אַריין. בײַ אייזיקן איז דאָס היטל מיט דער יאַרמולקע פון קאָפּ אַראָפּגעשפּרונגען.

— שייגעץ!...

אייזיק איז געבליבן שטיין אָהן אַ היטל, אָפּהענטיג, צעטומלט און דערשראָקן. עפּעס האָט ער זיך גאָר פאַרלאָרן. עמיצער האָט אים פון הינטן אָנגעטאָן דאָס היטל. ער האָט דאָס גאָר ניט באַמערקט און ווי אַ גערירטער זיך אַרומגעקוקט מיט אַ פאַרלאָרענעם מאָדנע בלאָסן שמייכל.

אין שאַלאַש איז געוואָרן אַ טומל. ר׳ נחום האָט פאַרדעקט מיט די הענט דאָס פּנים און אָנגעהויבן אויף אַ קול צו וויינען. דאָס געוויין פון אַזאַ אַלטן יידן האָט טאַקע געקענט אַלעמען אויפבּרענגען. ער האָט איינגעהויקערט זיינע אַלטע פּלייצעס, וואָס האָבן אַלע ווײַלע אויפגעציטערט. וועלוועלע און אַנדערע האָבן זיך צו אים אָנגעבויגן.

— ר׳ נחום, ר׳ נחום...

ער האָט אַראָפּגענומען די הענט פון פּנים און אַ ווײַלע שלוכצנדיג האָט ער געזאָגט:

— אויף די עלטערע יאָרן זאָל איך אַזאַ חרפּה דערלעבן. מיר זיינען דאָך נאָך געפאָרן קיין טשערנאָביל צום אַלטן זכרונו לברכה, ווען אונזער רבּי איז נאָך געווען אַ יינגל. דער אַלטער האָט זיך מוסר נפש געווען פאַר דעם קלענסטן יידן. ער פלעגט דאָך אָפּט אַרומפאָרן טאָג ווי נאַכט, כדי אַרויסצוראַטעווען אַ יידן פון געפענגעניש. און איצט זאָל אַ טשערנאָבּילער חסיד אויפהויבן די הענט אויף אַ יידן. אַ קליינינקייט! אַזאַ חלול השם!... ר׳ נחום האָט זיך פאַרכליפּעט און ניט געקענט ווייטער רעדן. ס׳האָבן זיך מיט אַמאָל אים אַ שאָט געטאָן אויפן מוח שווערע טונקעלע רעיונות וועגן דעם חילוק צווישן אַמאָל און היינט, צווישן דער צניעותדיגער אָרימקייט און הייליגער

פראַסטקייט פון דעם אַלטן טשערנאָבילער און פון דער קייזער־ליכער אויפפירעכץ פון דעם איצטיגן טשערנאָבילער „הויף“, די מחלוקת צווישן די „הויפן“ און דער שטילער קריג צווישן די קינדער פון טשערנאָבילער „הויף“...

וועלוועלע האָט געוואָלט עפּעס זאָגן, נאָר פּלוצים איז גדליה אויפגעשפרונגען, צוגעלאָפן צו אייזיקן און אויסשטרע־קנדיג צו אים די הענט, האָט ער אָנגעהויבן צו רעדן אַזוי גיך, גלייך ווי ער וואָלט וועלן עפּעס אַריינכאַפּן:

— דו ווייסט דאָך, אייזיק, אַז איך האָב זיך, חלילה, ניט פאַר מיין כבוד איינגעשטעלט. איך האָב עס געמיינט גוט, און טאָמער איז דאָס אַרוים קאַפּויר, איז וואָס איז דאָ דער גוואַלד? איך אַליין בין דאָך נאָר אַ קליין מענשעלע, אַ וואָרעם. אייזיק, גוטער ברודער, זיי מיר מוחל... כ׳בעט דיך, זיי מיר...

און ניט געוואַרט אויף זיין תשובה, האָט ער אין מיטן די רייד אַרומגענומען אַייזיקן און מיט אימפּעט אים אַ קוש געטאָן. דאָס איז געווען אַזוי אומגעריכט, אַז דער עולם האָט פון התפעלות אויפגעשריען. אַ באַרג איז ביי אַלעמען אַראָפּ פון די פּלייצעס. אייזיק האָט שוין ווייטער בגלופינדיג געשמייכלט, האָט זיך אָנגענומען מיט גדליהן פאַר די הענט און זיך געלאָזט טאַנצן, זינגענדיג נאָך פרייליכער דעם פריהערדיגן ניגון.

פון טיש זיינען פיל, איינער נאָך דעם אַנדערן, זינגענדיג אויפגעשטאַנען און זיך געלאָזט טאַנצן מיט אייזיקן און גדליהן. אין שאַלאַש האָט זיך ווייטער אַ פרייליכער שטורעם אויפ־געהויבן.

ר׳ נחום האָט אינגאַנצן אויפגעלויכטן. מיט אַ שטראַלנדיג פּנים האָט ער אַ ווייל די הענט אין דער הויך אויפגע־הויבן און באַלד איז ער אַריין אין רעכטן מיטן טאַנץ.

עס איז שוין געווען נאָך האַלבער נאַכט, ווען מען האָט געענדיגט די סעודה און אָנגעהויבן בענשן. ר׳ נחום האָט

מכבד געווען מיט דעם כוס של ברכה עזריאל דעם שליש, וואָס איז דאָך געווען אַ אָנגעקומענער אורח אין שטעטל. און באַלד נאָכן בענשן האָט מען אַרויסגענומען פון שאַלאַש די טישן און די כלים, נאָר עטליכע לאַנגע בענק האָט מען געשטעלט אַרום די ווענט. די כלי־זמר, וואָס האָבן נאָך באַצייטנס אָפּגעגעסן, האָבן זיך איצט אומגעקערט אויף זייער הילצערן בימהלע, וואו זיי האָבן זיך אויסגעזעצט און אָנגעהויבן גרייטן זייערע כלים. קלמן דער פידלער האָט עפּעס צו זיך אַליין געבורטשעט, אָנציהענדיג און פּרובנדיג די סטרונעס אויפן פידל. און די אָפּגעריסענע קולות פון די סטרונעס האָבן געררייצט די פרישע רחבות פון שאַלאַש מיט אַ בשורה פון קומענדיגע טענץ און פריילּיכסן, וואָס וועלן אָט־אָט אַ שטורעם טון...

עס האָט זיך ערשט אָנגעהויבן אַ גרויסע פריילּיכע נאַכט...

XI. חסידישע נאַכט — „ניטאָ קיין פאַני ברײַנער"

ניט קיין שמועסן, ניט קיין מעשׂות, ניט קיין „יעלהס", ניט ניגונים, — נאָר אַ חסידיש־פרייע שמחה אין דער גרויסער רחבות פון שאַלאַש. נאָך דעם סיום און דער סעודה איז די שמחה געווען אַזוי ריין און לויטער, אַז מען האָט זי שוין געמעגט לאָזן פראַנק און פריי צו רודערן. דער עולם האָט זיך צעגאַרטלט און אָנגעהויבן הוליען אויף וואָס די וועלט שטייט. אייזיק דער שוחט האָט אָנגעהויבן אויפן חסידישן שטייגער צו שטיפן. ער האָט זיך געביטן מיט די היטלען מיט גדליהן, און אַזוי ווי גדליהס היטל איז אויף אים געווען צו גרויס, האָט ער עס גלייך אויסגעביטן אויף מאָטיע דעם סופרס סאַמעטן היטל. אייזיקס קליין ייִדן היטל האָט אומגעלומפּערט געשטאָרצט אויף דעם שפּיץ קאָפּ פון גדליהן. אין שאַלאַש איז געווען אַזוי פרייליך און גרינג אויף דער נשמה, אַז אַפילו מאָטיע דער סופר, דער שטענדיגער שווייגער, האָט שטיפעריש בײַ זיך פאַרדרייט אויף אַ זייט אייזיקס ייִדן היטל און האָט זיך אָקאָרשט געווערטלט.

דערווייל האָט שוין מענדל דער הויכער, באַלד ווי מען האָט אַרויסגענומען טיש און באַנק, אויסגערופן אַ פריילעכס פאַר ר' נחומען. די כּלי־זמר האָבן גלייך אָנגעהויבן שפּילן דאָס באַקאַנטע פריילעכס, וואָס חזרט זיך אָהן אַ שיעור איבער און ווערט מיט יעדן מאָל שטאַרקער און זאַפטיגער. דער

קלאַרנעט האָט שמחהדיג געוואָ׳עוועט אויף רעכטס און אויף לינקס, און די פּויק מיט די טאַצן האָבן אַלץ פרייליכער גע־רעשט. אַלע אין שאַלאַש, גרויס און קליין, האָבן זיך געלאָזט טאַנצן, איינער דעם אַנדערן האַנט אויף פּלייצע פאַרוואָרפן. ניט קיין דביקות, ניט התפּעלות, נאָר אַ גרויסע קלאָרע שמחה — אָהן אַ סוף און אָהן אַ אויפהער.

— יידן, מאַכט אַ קאַראַהאָד! — דאָס האָט אייזיק דער שוחט געלאַרמט, האַלטנדיג די הענט אין דער הויך.

— קאַראַהאָדן, קאַראַהאָדן!...

מ׳האָט זיך טאַנצנדיג אָנגענומען פאַר די הענט און געמאַכט צוויי קאַראַהאָדן, איינער איינגעשלאָסן אין אַנדערן. אין מיטן קאַראַהאָד זיינען אַריין אייזיק דער שוחט און גדליה דער מלמד, און טאַנצנדיג האָבן זיי שטיפעריש פון זיך אַראָפּגע־וואָרפן גאַרטל און קאַפּאָטע. הפקר אַ וועלט!

— כלי־זמר! וואָס שלאָפט איר דאָרט?

— לעבעדיגער, לעבעדיגער!

צו זיי ביידן אין מיטן קאַראַהאָד זיינען צוגעשטאַנען מענדל דער הויכער און דער בעל־שמחה אַליין, פּיניע גראַבאָווער, מיטן היטל אויף אַ זייט. און אָט איז שוין אַריין אין מיטן קאַ־ראַהאָד וועלוועלע דער גבאי פון חברה־קדישא, פירנדיג פאַרן אָרבל עזריאל דעם שליש. די זקנים האָבן דאָס אָקאָרשט גע־שטיפט און געטאַנצט אָהן די קאַפּאָטעס אין די ווייסע אַרבל. דערביי האָט עזריאל אין רעכטן מיטן טאַניק צוגעמאַכט דאָס לינקע אויג און פאַרקנייטשט דעם שטערן. מ׳וואָלט געקענט מיינען: דאָס פראַוועט עזריאל אַ ברירה צווישן כלי־זמר און קאַראַהאָד. פלוצים האָט מען פון פאַרשיידענע זייטן אָנגעהויבן רופן פּיניע גראַבאָווער:

— פּיניע!

— פּיניע!

אויפֿן טיר פֿון שאַלאַש האָט זיך פּלוצים באַוויזן אַ יונגער שייגעץ, אַ פּריציִשער קוטשער. ער האָט דרך־ארצדיג גע־האַלטן דאָס היטל אין האַנט, האָט האַלב־דערשראָקן און האַלב־פֿאַרוואונדערט געקוקט אויף די קאַראַהאָדן און גע־פֿרעגט אויף פּיניען.

פּיניע האָט זיך קוים אָפּגעריסן פֿון די טענץ און איז צו־געגאַנגען צום קוטשער, וואָס האָט זיך צו אים געווענדט:

— פֿאַניע ברײַנער רופֿן אײַך, זײ וואַרטן אויף אײַך בײַ דער שטוב (דער קוטשער ווי אַלע לאַקייען רעדן ווען פֿריִץ מיט „זײ").

פּיניע האָט אַ ווײַלע שטאַרק מבֿוסמדיק געקוקט אויפֿן קוטשער און זיך באַלד געלאָזט מיט אים גײן. בײַם טויער פֿון דעם הויף איז געשטאַנען אַ האַלב־אָפֿענע קאַרעטע, וואו ס'איז געזעסן דער גרויסער יידישער פּאָסעסאָר, שוין אַן עלטע־רער מענש, אברהם יהושע ברײַנער. אַ ייד אַ קצין, וואָס פֿלעגט אויפֿנעמען בײַ זיך דעם גובערנאַטאָר און די גרעסטע פּריצים פֿון דער געגנט. ער האָט אַפֿילו געהאַט אַ האַנט אין פּעטערבורג, וואוהין ער פֿלעגט לערך אָפֿט פֿאָרן און פֿון וואַנען די גרעסטע שררות פֿלעגן קומען צו אים צו גאַסט. אין שטעטל פֿלעגט מען מיט גרויס אָפּשײַ דערמאָנען „פֿאַניע ברײַ־נער". און ווען ס'מאַכט זיך עפּעס אַ „גזירה", נעמט זיך צונויף דער רבֿ און עטליכע שײנע בעלי־הבתים און פֿאָרן צו אברהם יהושע ברײַנער. ער נעמט זײ אויף אָהן אַ היטל, פּריציש געהויבן, נאָר מיט גרויס כּבֿוד און גוטסקײַט און טוט אַלץ, וואָס מ'בעט אים. ער רעדט מיט זײ, פֿאַרשטײט זיך, יידיש, האָט אַפֿילו ליב אַ שײן תּורה־ווערטל, און דערבײַ לאַכט ער אויף אַ קול, מאָדנע אָפּגעמאָסטן, ווי אַ ווײַטער אײַנגעהאַלטענער דונער. ער האָט זיך קינדווײַז אויפֿגעהאָדעוועט אין אַ יידישער שטוב. און לעבנדיק שפּעטער מעשה פּריִץ אין אַ גויִאישער

סביבה, האָט ער נאָך געהאַט אַ מאָדנעם חשק צו אַ יידיש וואָרט און אַ געוויסן דרך־ארץ פאַר אַ שיינעם יידן. ער האָט תמיד מער ליב געהאַט צו לעבן, ווי צו חקרנען, האָט ליב געהאַט בויען, ווירקן, גלאַנצן און געוועלטיגן. ער האָט זיך מיט קיינעם ניט געקריגט און האָט שיינס אומעטום ליב געהאַט. מיט אַ גלייכן חשק פאָרט ער מיט פריצים אויף דער יאַגד, אָדער נעמט אויף בכבודיגע יידן מיט ווייסע בערד און קלוגע טיפע אויגן, וואָס שיטן מיט תורה־ווערטלעך, ווי פיין געשליפענע פערל. ער פלעגט גוטמוטיג־שפּאָטיש לאַכן פון זיין איידעם בענדיט. דאָס איז געווען אַ שטאַרק אויפגעקלערטער יונגערמאַן, אַ היציגער קאָפּ, אַ ברען אַ משכיל, וואָס האָט רק געפירט מלחמה אויף להכעים מיט די חסידישע „צבועיאַקעס". „וואָס דאַרפסטו — פלעגט ער טענהן מיט אַ שפּעטישן שמייכל צום איידעם — די וועלט קליגער מאַכן, אַז דו אַליין וואָלסט געמעגט זיין קליגער. אָנשטאָט פוסטע חלומות, וואָלסטו בעסער רייטן אויף אַ פערד און פאָרן אויף דער יאַגד". ער האָט בעסער ליב געהאַט צו הערן, ווי זיין יינגערע טאָכטער אָלינקע, אַ מיידל—אַ שיינהייט, שפּילט אויף אַ האַרפע פאַר צונויפגע־פאָרענע פאָרנעמע געסט, צווישן זיי דער יונגער אַדל, וואָס בלישטשעט מיט די שווערדן און מונדירן און קוקן ווי פאַר־גאַפט אויף דער יונגער שפּילערין. דערפאַר אָבער איז זיין ווייב חוהלע ברײנער, אַ באַהאַלטענע ערליכע יידענע, וואָס האַלט איין מיט אַלע כוחות אַ כשרע קיך אין שטוב, שיקט בגנבה עטליכע מאָל אין יאָר אַ פדיון מיט געלט צום רבין און בעט רחמים פאַר איר גויאישער שטוב...

ברײנער איז געזעסן אין דער אָפענער קאַרעטע, אָנגע־שפּאַרט מיט זיין גרויסער שטאַרקער פיגור אָן דער לינקער זייט. די שטאַרק־גרויע, פיין־פאַרקעמטע באָרד האָט זיך געטיילט אין צוויי העלפטן, וואָס זיינען זיך אונטן ביי די שפּיצן פאַנאַנדער־

געגאַנגען. אין דער טונקעלער נאַכט האָט שוין פון דער ווייטן געשימערט זיין העל־גרויער זומערמאַנטל מיט דער פעלערינע און דאָס מאַסיוו־זילבערנע הענטל פון דעם שוואַרצן שטאָק, וואָס ער האָט געהאַלטן אין די הענט. דערזעהענדיג פיניע גראַבאָווער, האָט זיך ברײנער לייכט אַ קער געטאָן:

— אַ גוט אָוונט, פאַניע גראַבאָווער!

— אַ שיינער גוט אָוונט אייך, פאַניע ברײנער!—פיניע איז געשטאַנען שטאַרק מבוסמדיג ביי דער קאַרעטע. דער קוטשער האָט זיך גלייך געזעצט אויף די קאָזלעס, האָט גענומען די בייטש אין די הענט און איז געזעסן דרך־ארצדיג אומבאַוועגליך, קוקנדיג טעמפ פאָראויס אין דער נאַכט אַריין.

— איך פאָר אַזוי שפעט און איך דערזעה פון ווייטן, ווי ביי אייך איז אַזוי פריילך, לעבעדיג, האָב איך אייך אַרויסגערופן. וואָס איז דאָס ביי אייך פאַר אַזאַ שמחה? איר האָט שוין מסתמא גענומען אַ רעכט ביסל בראָנפן? — ניט געוואַרט אויף זיין ענטפער, האָט ברײנער פלוצים געמאַכט אַ שטרענג פנים און שאַרף אַ זאָג געטאָן — וואָס וועט זיין דער סוף מיט דער ערד? שוין באַלד אַ יאָר, אַז איר האָט פאַרבויט מיין פלאַץ און איר מאַכט זיך גאָר ניט וויסנדיג. נעכטן האָט מען אייך גערופן צו מיר אין קאָנטאָר, זענט איר ניט געקומען. וואָס הייסט דאָס? איר ווילט זיך מיט מיר משפטן? אין דער גאַנצער געגנט איז נאָך קיינמאָל קיינעם ניט איינגעפאַלן צו פאַרפירן אַ משפט מיט ברײנערן. ס'גייט מיר נישט אַזוי אין דעם שטיק ערד, ווי אין מענשליכקייט... וואָס איז דאָס פאַר אַ גאַנג? כ'זאָג אייך צום לעצטן מאָל — מאַכט אַ סוף מיט דער ערד.. ביי די לעצטע ווערטער האָט ברײנער אַ הויב געטאָן דעם שטאָק מיט דעם מאַסיוו־זילבערנעם הענטל אין דער לופט.

— למאי זאָל איך לייקענען, פאַניע ברײנער, אַביסל בראָנפן האָב איך גענומען, נאָר שכור בין איך ניט. גלויבט מיר, אַז

מיר וועלן זעהר גיך דורכקומען, אַזוי גיך זאָל משיח קומען. מ׳שטיינס געזאָגט, וויפיל דאַרפֿן מיר בײדע האָבן ערד? איבער הונדערט און צוואַנציג יאָר וועלן מיר בײדע שטאַרבן און עטלי־כע אַרשין ערד וועט זיין גענוג אויף קבורה פֿאַר בײדן. מ׳פֿאַרשפּאָרט מאַכן אַ סוף מיט דער ערד. די ערד מאַכט אַ סוף מיטן מענשן... מוז מען טאַקע וואָס פֿריהער נעמען אַ חסידיש ביסל בראָנפֿן. טאַקע וואָס פֿריהער... פּיניע האָט דער־בײ אַזוי לעבעדיג געמאַכט מיט דער רעכטער האַנט און גע־טרײסלט מיט דער באָרד אין דער לופֿט, אַז ברײנער האָט זיך ניט ווילנדיג צעלאַכט אויף אַ קול. אים איז געפֿעלן געוואָרן די מאָדנע זיכערע ברײטקייט פֿון פּיניען און די באַהאַלטן־עקשנותדיגע קראַפֿט פֿון זיינע חסידישע רייד און ווערטלעך, וואָס ער ברײנער האָט אויף אַ טשיקאַווער שטאַרק ליב גע־האַט. ער האָט אַ קורצע ווײלע ניט אויפֿגעהערט צו לאַכן, נאָר פּיניע האָט געשאָטן ווײטער:

— היינט איז בײ מיר אַ סיום־התורה, יידן פֿרייען זיך און מ׳זעהט בחוש, אַז די תורה איז אייביג און מיט דער תורה זיי־נען מיר אַלע אייביג. כ׳בעט אייך, פֿאַניע ברײנער, קומט אַריין צו מיר אַ ווײלע. בנאמנות, איר וועט קיין חרטה ניט האָבן. איר וועט נאָר אַ קוק טון — אָהן עין הרע אַ עולם, אַ שמחה, כלי־זמר, ניגונים, טענץ.. איר האָט נאָך אַזוינס ניט געזעהן... די ערד הויבט זיך אין דער לופֿט. כ׳בעט אייך, פֿאַניע ברײנער, כ׳בעט אייך...

— ס׳איז אָבער, פֿאַניע גראַבאָווער, פֿאַר מיר אַביסל צו שפּעט... ברײנער האָט זיך פּריציש געקווענקלט—ער האָט זיך געהיט, מ׳זאָל מיט אים ניט ווערן צו פֿיל „פֿאַניע בראַט“. נאָר דאָס חסידישע לעבן האָט אָבער אין אים תמיד אַרויס־גערופֿן נייגערינקייט און אינטערעס, ווי אַ טשיקאַווע אויס־טערלישע וועלט. חוץ דעם האָט עס אין אים עפּעס געוועקט

מאָדנע צאַפּלדיגע געפילן פון שוין לאַנג פאַרגאַנגענער קינד־הייט. ווי אַ יעגער טוט זיך אַ כאַפּ נאָך די טריט פון אַ לאַנג געזוכטער חיה, אַזוי פלעגט בריינער זיך אויפכאַפּן ביי דעם ווייטן ריח פון עפּעס אַ טשיקאַווער זאַך. ער האָט זיך טאַקע באַלד אַנטשלאָסן אַ קער געטאָן און געזאָגט:

— נו, גוט, כ׳קום צו אייך אַראָפּ — האט בריינער אַנט־שלאָסן אַ זאָג געטאָן — איר זאָלט מיך נאָר ניט אנשיכורן...

— וואָס רעדט איר, פאַניע בריינער, אויף אַ סיום־התורה קען מען זיין נאָר פריילעך, אָבער ניט שיכור... אָט וועל איך אייך אויפמאַכן...

פיניע האָט אויפגעמאַכט דאָס טירל פון דער האַלב־אָפענער קאַרעטע, בריינער איז אַראָפּגעגאַנגען. ערשט איצט האָט מען געקענט באַשיימפּערליך זעהן זיין אומגעוויינליך הויכע, עטוואָס דיקע, נאָר זעהר פאָרנעמע פיגור. אָנשפּאַרנדיג זיך אויפן שטאָק, האָט זיך בריינער געלאָזט גיין אין הויף מיט פעסטע, זיכערע טריט. פיניע איז געגאַנגען פאַר פריהער.

זיי זיינען אַריינגעקומען אין שאַלאַש בשעת די כלי־זמר האָבן געענדיגט אַ פריילעכס, אויסציהענדיג ווי אַלע מאָל דעם סוף פון דעם פריילעכס אין אַ קיילעכדיג לוסטיגן שלום־געפילדער. דערביי האָבן אויך די קאַראַהאָדן די לעצטע טאַנץ־רגעים אין אַ וויכער אויפגעהויבן און זיך באַלד מיט גרויס שמחה אָפּגעשטעלט. אויס קאַראַהאָדן—ווייטער אַ גרוי־סער שמחה־טומל, וואָס האָט זיך אין פילפאַרביגע פונקען אויס־געשאָטן צווישן איין טאַנץ און דעם אַנדערן. אייזיק און גדליה האָבן פאַמעליך אָנגעטאָן די קאַפּאָטעס, ניט אויפהערנדיג אויף זייער חסידיש־שטיפערישן שטייגער צו רודערן.

אַריינגעקומען פלוצים פון דער שטילער נאַכט אין דעם ליכטיג־גערוישיגן שאַלאַש, איז בריינער אַ רגע געשטאַנען אויפן שוועל ווי פאַרגאַפט. ער האָט מיט התפּעלות גלייך

דערזעהן, אַז דאָ אין שאַלאַש הערט מען די גאַנצע וועלט פאַר אַ גראָשן. די הייסע שמחה פון שאַלאַש האָט אים ממש אין דער נשמה אַ קלאַפּ געטאָן.

באַלד איז צוגעלאָפן איציע דער שמש און מיט גרויס דרך־ארץ אַראָפּגענומען בײַ אים דעם זומערמאַנטל.

— לאָזט דורכגיין, לאָזט... האָט איציע געשריען, מאַכנ־דיג אַ וועג פאַר פאַניע ברײַנערן, וועמען מען האָט צוגעפירט אויבן אָן צו ר׳ נחומען.

— לאָזט אַ וועג פאַר פאַניע ברײַנערן...

— ווער איז דאָס געקומען?

— אַ! פאַניע ברײַנער?

— שלום עליכם, פאַניע ברײַנער!

— אַ גוט אָוונט!

— אַ אַ, אײַך האָט זיך אויך, פאַניע ברײַנער, פאַרגלוסט אַ חסידיש ביסל בראָנפן?...

ר׳ נחום איז אים אַרויסגעגאַנגען עטליכע טריט אַנטקעגן. ברײַנער האָט מיט גרויס איידלקייט און ליבשאַפט אויסגע־שטרעקט די הענט צו ר׳ נחומען, וועמען ער האָט פון לאַנג געקענט און שטאַרק געהאַלטן פון אים.

— וואָס מאַכט איר עפּעס, ר׳ נחום, ס׳איז אַ פרייד אויף אײַך אַ קוק צו טון. יונגעלייט מעגן אײַך מקנא זיין. וואָס דאָ טוט זיך בײַ אײַך!...

איציע דער שמש האָט קונציג געטראָגן אין דער לופט אַ טישל מיט כיבוד. ר׳ נחום האָט זיך אַוועקגעזעצט מיט ברײַ־נערן בײַם טישל. אויף אַ ווײַלע האָבן זיך אויך צוגעזעצט יעקב־יאסע דער רב, וועלוועלע און אַנדערע. פאַרבײַגייענדיג האָט מען נאָך געוואָלט כאַפּן אַ שמועס וועגן דער מסירה אויפן שטעטל פון איינעם אַ פּריץ, אַ שונא ישראל. ר׳ נחום האָט אָנגעגאָסן אַ כוסה פאַר ברײַנערן.

— זייט אייך מכבד, פאַניע ברײנער!

אַ קורצע ווײלע האָט מען צווישן עולם אַ שמועס געטאָן וועגן ברײנערן.

—נישקשה, פאַניע ברײנער פאַרדינט אַ חסידיש ביסל בראָנפּן. נאָר דאָס אײדעמל זײנס, ימח שמו, האָט גע־מעגט אַוועקגײן צופּוס אויף יענער וועלט.

— וואָס איז דער יחוס פון ברײנערן? וואָס ער פאַרקעמט די באָרד, ווי אַן אַלטער איוואַן?

— פרא אדם, ער איז זיך אָבער מוסר נפש פאַר אַ יידן און ראַטעוועט די קהלה פון אַלע צרות און גזירות. אַזוי ווי גאָלד איז אויסגעמישט אין פּסולת, אַזוי קען יידישע מסירות־נפש זיך פאַרוואַלגערן אין גויאישע פּסולת...

דער עולם האָט ווײטער שמחהדיק גערודערט. די כלי־זמר האָבן אַ מינוט אָפּגערוהט. פון פאַרשײדענע זײטן האָט מען אָנגעהויבן שטיפעריש־לוסטיק צו שרײען:

— ווען וועט מען שוין, פּיניע, אָקאָרשט דערלאַנגען די אָנ־שטעלעכץ?

— די אָנשטעלעכץ!...

פּיניעס ווײב פלעגט מיט גרויס ברידהשקײט אָנשטעלן משקות אויף קאַרשן און פאַרשײדענע אַנדערע פּירות. אָט די „אָנשטעלעכץ" (אַזוי האָבן חסידים גערופן די דאָזיגע משקות) פלעגט מען ביי פּיניען אויף אַ שמחה דערלאַנגען גאָר צולעצט.

מ'האָט טאַקע באַלד אַרײנגעטראָגן אין שאַלאַש אַ קאָרב מיט פלעשער, איין פלאַש האָט מען באַלד אַוועקגעשטעלט אויפן טישל צו ר' נחומען און די איבעריקע פלעשער האָט מען צעטײלט צווישן עולם, וואָס האָט זיך מיט אַ פרײליכן רעש גלײך אויסגעשטעלט אין רעדלעך, געדיכט אײנער נעבן דעם אַנדערן. אין מיטן רעדל שטײט אײנער מיט אַ פלאַש און אַלע אַרום שטרעקן אויס צו אים די הענט מיט גלעזלעך. איין גלעזל נאָך

דעם אַנדערן ווערן אָנגעפּילט מיט אַ טונקל־רויטער, עטוואָס קלעפּיגער משקה. מ׳מאַכט אַ ברכה אויף אַ קול און מען זאָגט „לחיים“. די אָנשטעלעכץ איז טאַקע זעהר געשמאַק און שאַרף באַטעמט. און נאָך האַלבער נאַכט אויף אַ שמחה האָט עס טאַקע טעם גן־עדן. נאָך געשמאַקער איז אָבער די שמחהדיגע שטיפעריי, וואָס קומט דערביי אַרויס.

ניט מ׳זינגט איצט און ניט מ׳טאַנצט — און דער שמחה־טומל נעמט זיך גאָר ניט אויס. פון וואַנען ציהט די שמחה איר חיונה? נאָך דער סעודה האָט די שמחה, ווי אַ שטילע שרפה, אויסגעבראָכן. וואָס ווייטער ווערט זי פון זיך אַליין אַלץ שטאַרקער און ברייטער און פאַרשלינגט אַלץ אַרום זיך, — אפילו טויטע, שטומע ווענט הויבן אָן צו פלאַקערן און צו לייכטן.

פון אַלע זייטן איז מען צוגעגאַנגען צו ר׳ נחומס טישל מיט די גלעזלעך אין די הענט.

— לחיים, ר׳ נחום!...

— לחיים, פאַניע ברײנער!...

— ניטאָ קיין פאַניע ברײנער — האָט אייזיק פריילך אַ געשריי געטאָן — דאָ אין שאַלאַש זענט איר אויס פאַניע, נאָר פשוט ר׳ אברהם יהושע. זאָל אייך ניט האַרן! איר האָט טאַקע צו טון מיט גרויסע שררות. אַ חסיד איז אָבער נאָך גרעסער פון אַ גובערנאַטאָר. וואָרום אַ גובערנאַטאָר האָט נאָר צו שאַפן איבער עטליכע שטעט, אַ חסיד אָבער קען מיט איין ביסל בראָנפן איבערקערן די גאַנצע וועלט, איר פאַרשטייט??!...

ברײנער האָט הנאה׳דיג געלאַכט אויף אַ קול. ער האָט שוין גענומען אַ פּאָר גלעזלעך וויין, האָט זיך אויך געקוויקט מיט עטליכע גלעזלעך אָנשטעלעכץ, איז ער שוין גאָר פריילך געוואָרן. זיין גאַנצע לעבעדיגע נאַטור האָט זיך פריילך אָפּ־גערופן אויף דעם שמחהדיגן גערויש אין שאַלאַש. ער האָט שוין אַפילו ניט אַכטונג געגעבן, ווי עמיצער האָט אים

היימיש־חסידיש אַ קלאַפּ געטאָן אין פּלייצע. ער האָט נאָך פריהער צוגערופן איציע דעם שמש און פריילינ געגעבן אים אַ גרויסע מטבע פאַר די כלי־זמר.

פּלוצים האָט מענדל דער הויכער אויסגעשריען:

— אַ שיין פריילינס זאָל געשפּילט ווערן פאַר פּאַניע ברײַנער.

מיט אַ פרישן, מאָדנע פרישן, חשק האָט זיך דער גאַנצער עולם אין שאַלאַש געלאָזט טאַנצן, איינער דעם אַנדערן האַנט אויף פּלייצע אַרויפגעלעגט. און אַז ר׳ נחום האָט זיך אויפגעהויבן פון טישל צום טאַנץ, איז נאָך אים אויך ברײַנער אויפגעשטאַנען און זיך אַריינגעלאָזט אין רעכטן מיטן טאַנצנדיגן עולם.

ברײַנער האָט גלייך דערפילט עמיצנס האַנט אויף זיין פלייצע, און ער אַליין האָט זיין האַנט אויף ר׳ נחומס פלייצע אַרויפגעלעגט און אין איין רגע האָט אים דער וויכער פון טאַנץ געהויבן און געטראָגן. ס׳האָט אים נאָך אַ רגע אַ בליץ געטאָן אין מוח: „ניטאָ קיין פּאַניע ברײַנער"! ער האָט האַלב־פאַרשיכורט געשמייכלט, און אויפהויבנדיג די לינקע האַנט, האָט ער געהויבן און געטופּעט מיט די פיס נאָך דעם טאַקט פון דעם טאַנצנדיגן עולם, וואָס האָט ווי אַ אומגעהייערע כוואַליע געבראַוזט און געטרודערט איבערן גאַנצן שאַלאַש.

אין מיטן טאַנץ האָט זיך ר׳ נחום אַרויסגעריסן פון דעם עולם און צוגעלאָפן צו חיים גראַוויצער, וואָס איז געשטאַנען איינזאַם אָן אַ זייט.

— וואָס זענט איר, ר׳ חיים, ווייטער אַזוי פאַרטראַכט?

— וואָס?

מחמת דעם רעש פון די כלי־זמר און די טענץ האָט מען שווער געקענט הערן, וואָס מ׳רעדט.

— איך פרעג — האָט ר׳ נחום איבערגעחזרט אויפן קול — וואָס זענט איר אַזוי פאַרטראַכט?

— וואָס פרעגט איר, ר׳ נחום, איר ווייסט דאָך, אַז איך בין איצט אין די אומריינע טעג, ביז דער איבערשטער וועט מיר העלפן און איך וועל ווייטער געפינען מיין וועג. אָט, למשל, זעה איך ווייטער אין שאַלאַש דעם זעלבן ראָד. חסידים לויפן בשעת אַ צרה, ווי כ׳האָב דאָ געהערט, צו דעם אויסגעלאָזטן בריינערן, כדי צו געניסן זיין גויאישע באַקאַנטשאַפט און פריצישע געהויבנקייט, און בריינער קומט אין שאַלאַש צו שעפּן האַר־ציגן תענוג פון חסידישער שמחה. בריינער, זאָגט מען, איז זיך טאַקע מוסר נפש פאַר יידן—די פריצישע גויאישקייט קיי־קלט זיך אַריין אין מסירות נפש, פון וואָס בריינער האָט ווידער פריציש הנאה. אַ ראָד! נאָר, בקיצור, לאָמיר וועגן דעם מער ניט רעדן. כ׳האָב צו אייך אַ גרויסע בקשה. כ׳בעט אייך, ר׳ נחום, איר זאָלט עס מיר טון, כ׳בעט אייך...

— אדרבה, זאָגט... ר׳ נחום האָט עטוואָס באַזאָרגט און אַנגסטליך אויף אים אַ קוק געטאָן.

— איך בעט אייך, איר זאָלט לאָזן אויסרופן אַ וויוואַט אָדער אַ פריילינכס פאַר מיין געשטאָרבענעם בן־יחיד, ר׳ יוסף בן חיים...

אויף ר׳ נחומס פנים האָט זיך באַוויזן אַ מינע פון אינער־ליכן שמערץ און ליידן.

— וואָס האָט איר צו מיר, ר׳ חיים? איך בין אַ פראָסטער ייד און איר בעט ביי מיר אַזוינע מאָדנע זאַכן! כ׳האָב קיינ־מאָל ניט געהערט, מ׳זאָל אויסרופן אַ פריילינכס פאַר אַ נפטר. און דערצו...

חיים האָט אים פאַרקאָכט איבערגעשלאָגן:

— וואָס איז דען דערביי? עס איז דאָך, חלילה, ניט אַנט־קעגן דין און ניט קיין בזיון פאַר דעם נפטר. סוף כל סוף, דער טויט איז דאָך פאָרט נאָר אַ מענשליכער דמיון. צי מ׳האַלט דערביי צי ניין — דער אמת איז דאָך פאָרט, אַז דאָס חיות אלקות

פון אַ מענשן איז אייביג. אַזוי אדער אַנדערש—ס'איז דאָך אָבער פּאָרט אין עוד מלבדו. כ'בעט אייך, ר' נחום, איר האָט דאָך מיר שוין בייטאָג צוגעזאָגט אָנצונעמען מיינע בקשות. איר האָט דאָך שוין ביים סיום אַזאַ זאַך געטאָן, כ'בעט אייך...

— נו, וואָס זאָל איך דען מיט אייך טון?... ר' נחום האָט אַ צוק געטאָן מיט די פּלייצעס און איז אַוועק צום טאַנצנדיגן עולם. ער האָט באַלד אויפגעזוכט מענדלען דעם הויכן און אים אַ זאָג געטאָן עפּעס אויפן אויער.

ברײנער איז אַ מענש מיט אַ מאָס. נאָכן ערשטן טאַנץ האָט ער זיך שוין אָנגעהויבן אויסצוניכטערן. ער האָט גע־קלערט, אַז פאַר אים איז שוין גענוג. עס איז אים אויך געווען שטאַרק ניט אַנגענעם, וואָס בשעתן טאַנצן האט אים איינער אַ האַלב־שיכורער מלמד אַ נעם געטאָן פאַר דער באָרד. דאָס איז שוין אַביסל צופיל. ברײנער האָט געמאַכט אַ ערנסט פּנים און האָט זיך שוין געוואָלט אָנהויבן געזעגענען. נאָר באַלד ווי מען האָט געענדיגט דעם טאַנץ, האט מענדל דער הויכער אויסגערופן:

— אַ שיין פריילִיכס זאָל אויסגעשפּילט ווערן פאַר ר' יוסף ב"ר חיים!

אין דעם גרויסן שמחה־טומל האָט כמעט קיינער ניט רעכט אײַנגעהערט דעם אויסטערלישן אויפרוף, נאָר ר' נחום איז, ווי בייטאָג ביים סיום, עטוואָס בלאַס און צעמישט געוואָרן.

די כלי־זמר האָבן איצט געשפּילט אַ „קאָזאַק". ווי אַלע מאָל, האָבן די שטורמישע קולות פון דעם „קאָזאַק" געטראָגן מיט זיך אַ שטאַרקן ריח פון די ווילדע אומענדליכע סטע־פּעס, וואָס פלעגט אויף אַ באַזונדער אופן אָנצינדן דאָס הייסע חסידישע בלוט. ביי די כלי־זמר אָבער האָט דער „קאָזאַק" עפּעס אומבאַמערקט פון אינעווייניג באַקומען אַ נייעם הסידישן ברען.

נאָר ווי באַלד מ'שפּילט אַ „קאָזאַק", רופן אַלע אײַזיקן דעם שוחט. אויף קיין שמחה וואָלט מען זיך ניט אָפּגעזאָגט פון דעם תענוג צו זעהן, ווי אײַזיק טאַנצט אַ „קאָזאַק". מ'זאָגט אַפילו, אַז אַמאָל אויף אַ חתונה האָט דער רוזשינער רבי אַליין געהייסן אײַזיקן טאַנצן פאַר אים אַ „קאָזאַק". דער גאַנצער שאַלאַש האָט איצט גערודערט:

— אײַזיק!...

— אײַזיק!...

אײַזיק איז באַלד אַריין אין מיטן שאַלאַש אַנטקעגן די כלי־זמר. דער עולם האָט זיך אַרום אויסגעשטעלט. מ'האָט זיך געשטופּט מיט אַלע כחות, כדי צו מאַכן אַ גרעסערן פּלאַץ פאַר אײַזיקן.

— איר מעגט, פּאַניע בריינער, אַ קוק טון — האָט ר' נחום געזאָגט צו בריינערן, וואָס האָט זיך שוין געקליבן אַוועקצוגיין — איר האָט נאָך אַזוינס מסתמא ניט געזעהן...

בריינער איז נייגעריג געוואָרן. דאָס לויפעניש און שטופּעניש אין שאַלאַש האָבן נאָך מער זיין נייגעריגקייט גערייצט. ער האָט זיך אינאיינעם מיט ר' נחומען אַריינגעשטופּט צווישן עולם. מ'איז געשטאַנען קאָפּ אויף קאָפּ. אַנדערע האָבן זיך געשטעלט אויף די לאַנגע בענק, וואָס אַרום די ווענט, כדי בעסער צו זעהן.

שטייענדיג אין מיטן שאַלאַש, האָט אײַזיק זיך אינערליך צונויפגענומען און אַ קורצע ווײַלע האָט ער געהאַט אַ מין התבוננות. ער האָט זיך ערנסט פאַרגאַרטלט, האָט פאַרריכט דאָס היטל אויפן קאָפּ, צורעכט געמאַכט דאָס האַלזטיכל, אַ גלעט געטאָן דאָס בערדל—גלייך ווי ער וואָלט זיך קלייבן אַריינגיין צום רבין. ער האָט אַריינגעשטעקט ביידע הענט מיט די קליינע פינגער אין גאַרטל, און אָנבויגנדיג דעם קאָפּ אויף אַ זייט, האָט ער געכאַפּט אַ קוק אויף די שפּילנדיגע כלי־זמר.

דער קלאַרנעט האָט שטורמיש געשליידערט די פריילעכע קולות פון „קאָזאַק". די פויק מיט די טאַצן האָבן דאָס אָקאָרשט אונטערגעטריבן. נאָר דער פידל מיט דער פלייט האָבן מער געצויגן און פאַרטיפט אַ מרירותדיג פריילעך חסידישן ברען.

עפּעס ווי פּלוצים האָט זיך אַ פרומער שמייכל איבער אייזיקס פּנים צעגאָסן. מיט איינגעהאַלטענער שמחה האָט ער אויפגעהויבן דעם קאָפּ, און ניט גערירט זיך פון אָרט, האָט ער אָנגעהויבן אויף אַ טשיקאַוועס כלומרשט אומבאַמערקט מיט דעם גאַנצן גוף צו טאַנצן. נאָך דעם טאַקט פון די כלי־זמר האָט ער שמייכלענדיג געשאָקלט מיטן קאָפּ, געפינטלט מיט די אויגן און געצוקט מיט אַלע גלידער. אַפילו די אין גאַרטל אַריינגעשטעקטע קליינע פינגער האָבן, ווי די אַנדערע פינגער פון די הענט, מיט דעם גאַנצן גוף אינאיינעם צוקנדיג געטאַנצט. דער עולם האָט פון התפעלות אויפגעשריען — די אַנטציקטע שאָקל־תנועות און די קליינע צוקונגען פון קערפּער האָבן ווי דינע־דינע זילבערפאָדים געוויקלט און געבונדן דעם גרויסן שטורעם פון „קאָזאַק". נאָר מיט יעדער תנועה ווערט דער שטורעם אַלץ שטאַרקער און לאָזט זיך מער ניט בינדן, ס'ווערט אַלץ שווערער און שווערער אים איינצוהאַלטן. און אָט האָט זיך אייזיק טאַקע אַ ריס געטאָן פון אָרט, האָט אבער ווייטער אָנגעהויבן אויף אַ טשיקאַוועס טאַנצנדיג זיך צו רוקן טריט ביי טריט, דערביי שלעפּט ער קונציג די פיס, ניט אויפהויבנדיג זיי פון דער ערד. נאָר צוגערוקט זיך אַזוי טאַנצנדיג צום אַנדערן עק, האָט אייזיק ניט מער אויסגעהאַלטן. אַ קורצע ווײַלע האָט ער נאָך „דראָבנינקע" געטאַנצט. נאָר באַלד האָט דער גאַנצער „קאָזאַק"־שטורעם אויפגעריסן. האָט דאָס אייזיק אָקאָרשט אָנגעהויבן צו טאַנצן! און כאָטש ער איז צעקאָכט פון דביקות און טראָגט זיך אין דעם שטורעם, איז ער גרינג ווי אַ פעדער, פאַרפעלט ניט קיין איין טאַקט און מאַכט

פון דעם טאַנץ כלערליי מיני צאַצקעס. אָט הויבט ער טאַנצנדיג די פיס אין דער הויך און רייסט זיך אין הימל אַרויף, און תוך כדי דיבור לאָזן זיך די פיס ווי אַ בליץ אַראָפּ צו דער ערד, קלאַפּן אויס אַ טאַקט, ווערן דערפון נאָך מער אָנגעצונדן, הויבן זיך נאָך העכער און לאָזן זיך אַראָפּ אַלץ לייכטער און גיכער. און אַזוי גייט דאָס אַלץ ווייטער און ווייטער...

דער גאַנצער שאַלאַש האָט געפילט דאָס חיות פון דעם טאַנץ. פלוצים האָט אייזיק דעם קאָפּ פאַרוואָרפן, צוגעמאַכט די אויגן, צונויפגעלעגט תפלהדיג די הענט אויף דער ברוסט און מיט גרויס דביקות אָנגעהויבן טאַנצן הינטערווייַלעכץ. ניט ער טאַנצט, נאָר ער גליטש זיך אין דער לופט, טאַקע קוים וואָס ער באַרירט די ערד. דער עולם האָט מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם אויף אים געקוקט, אַנדערע קענען זיך ניט איינהאַלטן און שרייען מיט התפעלות:

— אייזיק!

— אייזיק!

ברײנער איז אַראָפּגעשפרונגען פון דעם שטול, וואו ער איז געשטאַנען, און זיך דורכגעשטופּט אין די פאָדערשטע שורות.

איצט האָט אייזיק מיט גרויס שמחה דעם קאָפּ אויפגעהויבן און געעפנט די אויגן, וואָס האָבן געשטראַלט פון ליכטיגער פרייד. ער האָט זיך אָנגענומען מיט ביידע הענט פאַר די זייטן, זיך געזעצט אין דער לופט, אויסגעצויגן די פיס און אָנגעהויבן כלומרשט ווי אַ „כוואַט" צו טאַנצן... ניט ער טאַנצט, נאָר ער שווימט אין דער לופט, קוים וואָס ער באַרירט די ערד מיט די שפּיץ פיס, דערביי הויבט ער אויף מיט שטיפערישער שמחה אָט די רעכטע, אָט די לינקע האַנט. האָט זיך די שמחה פון טאַנץ צעגאָסן איבערן גאַנצן שאַלאַש. פון זיך האָט דער עולם אָנגעהויבן צוצוקלאַפּן מיט די הענט.

פלוצים האָט זיך איינער ווי אַ וויכער דורכגעשטופּט צווישן עולם, איז אַריין אין מיטן שאַלאַש און זיך געשטעלט אַנטקעגן אייזיקן. דער עולם האָט זיך אומגעקוקט: אַ—האַ! דאָס איז דער חבדניק מיט דער גרויסער שוואַרצער באָרד. וואָס וויל ער ווייטער דער חבדניק? אייזיק איז אים טאַנצנדיג אַנטקעגן געגאַנגען, אויסציהענדיג צו אים מיט אַ שמייכל די הענט. אייזיק, אַ דאַרינקער מיטן קליינטשיק בערדעלע און שיינעם האַלז־טיכל אַרום מאָגערן האַלז, האָט אויסגעזעהן קינדיש אַנטקעגן אָט דעם הויכן ברייטפּלייציגן חבדניק. ביי חיימען האָט זיך דאָס פּנים אָנגעצונדן. ער האָט אויפגעהויבן די רעכטע פּלייצע, און עפּעס ווי פון אַ זייט האָט ער זיך געלאָזט טאַקע גאָר אין אַ משונהדיגן טאַנץ. וואָס טוט זיך עס דאָ? דער עולם האָט זיך פון שרעק אַ וואָרף געטאָן צוריק. אייזיק איז פאַרוואונדערט אומבאַוועגליך געבליבן שטיין, די כלי־זמר האָבן אויפגעהערט שפּילן: ביי חיימען איז דאָס פּנים געלבליך־בלאַס געוואָרן, די באַקן איינגעצויגן—מיט די לעצטע כחות טאַנצט ער קראַמפּנדיג אין אַ מאָדנע־שווערן כלות הנפש. אַ שרעק איז אויפן שאַלאַש אָנגעפאַלן. האָט זיך ר׳ נחום אויף גיך דורכגעשטופּט, צוגע־לאָפן צו חיימען, אים אַרומגענומען און אויף אַ קול געזאָגט:

— כ׳בעט אייך, ר׳ חיים, פאַרשטערט ניט די שמחה...

חיים האָט זיך אויפגעכאַפּט ווי פון אַ טיפן חלשות, האָט געעפנט די אויגן און ווי אַ צעטומלטער זיך אַ רגע אַרומגע־קוקט. ער איז פּאַמעליך געקומען צו זיך. אַ מידער און אַ בלאַסער האָט ער זיך באַלד אויסגעמישט צווישן עולם.

פון יענער זייט שאַלאַש האָט די נאַכט אָנגעהויבן אויס־גיין. ברײנער האָט זיך געזעגנט. קיינער האָט זיך איצט אויף אים ניט אומגעקוקט, נאָר פּיניע גראַבאָווער אַליין איז אים אַרויסגעגאַנגען באַלייטן צו דער קאַרעטע.

די מעשה מיט דעם חבדניק האָט ביי דעם עולם אויפגע־

וועקט די הערצער און אַרויסגערופן עפּעס אַ פאַרשמאַכטע בענקעניש. אַ קלייניגקייט, אַ כלות־הנפש פון אַ יידן! און אַז פוילישע חסידים ווערן אויף אַ שמחה פאַרשמאַכט, ווילט זיך זיי נאָך מער שמחה, נאָך מער אחדות. ר' נחום אַליין האָט געבעטן די כלי־זמר שפּילן. האָבן זיך אַלע האַרציג אָנגענומען פאַר די הענט און מיט גרויס ליבשאַפט אָנגעהויבן ווייטער טאַנצן...

ס'האָט שוין אָנגעהויבן גרויען דער טאָג, ווען צוויי רייטער זיינען געקומען פון שטעטל מיט אַ גרויסער בשורה:

— די גבאים, וואָס מ'האָט געשיקט פון שטעטל צום רבין, האָבן זייערס אויסגעפירט: מאָרגן אַרום צוויי אַזייגער בייטאָג וועט דער רבי קומען. דער עולם מוז זיך איילן אין שטעטל אַריין, כדי אַרויסצופאָרן באַצייטנס צו קבלת־פּנים.

אַזאַ גרויסע בשורה!

— דער רבי!..

— דער הייליגער מגיד!..

מ'האָט גלייך אויפגעהערט צו טאַנצן און צו שפּילן. מ'האָט געזאָלט זיך שוין שטעלן דאַוונען און זיך לאָזן אין שטעטל. איז אָבער ר' נחום פאָרט אַן עלטערער ייד. ער איז געזעסן אויף דער באַנק און האָט ווי אַ שלעפעריג קינד קוים דעם קאָפּ געהאַלטן.

—כ'בעט אייך, יידן, רחמנים בני רחמנים — האָט ר' נחום געשמייכלט — כ'וועל זיך נאָר אויף אַ פּאָר מינוט צושפּאַרן.

מ'האָט אויף גיך געבראַכט פון ערגעץ אַ קישן. ר' נחום האָט מיט איין קער אַראָפּגעוואָרפן די פאַנטאָפּעל און זיך גע־לעגט אויף דער זעלבער באַנק, וואו ער איז געזעסן. ער האָט זיך געלעגט אויף דער רעכטער זייט, אונטערגעשפּאַרט מיט

דער רעכטער האַנט דאָס פּנים און מיט דער לינקער האַנט האָט ער אָפּגעהויבן דאָס היטל פון דער יאַרמולקע, צודעקנדיג עטוואָס מיטן היטל די לינקע זייט פון פּנים. ער איז די רגע איינגעשלאָפן און האָט אָנגעהויבן שטיל און טיף צו אָטעמען. דער גאַנצער עולם איז אַרום אים שטיל געשטאַנען, מ'האָט אַפילו קיין פּיפּס ניט געהערט. נאָר אויפן הויף האָבן די הענער געקרייט. גדליה האָט זיך שטילערהייט געשושקעט מיט וועלוועלען, מאַכנדיג האַסטיג מיט די הענט. אַנדערע האָבן שטיל גערעדט וועגן קבלת־פּנים. דורך די שמאָלע פענסטער־לעך פון שאַלאַש האָט דער גרויער טאָג אַריינגעקוקט און באַ־לויכטן דאָס האַלב־צוגעדעקטע פּנים פון ר׳ נחומען. מענדל דער הויכער איז אויף די שפּיץ פיס אַרויס פון שאַלאַש אויפן הויף צום שטאַל צו און האָט דאָרט געהייסן שוין שפּאַנען די פערד.

אין אַ קאַרגע צען מינוט אַרום האָט זיך ר׳ נחום שוין אויפגעכאַפּט און זיך אַנידערגעזעצט אויף דער באַנק. די אויגן זיינען ביי אים עטוואָס פייכט, דאָס פּנים געראָיטלט. ער האָט אויסגעזעהן פריש ווי אַ קינד, וואָס איז נאָר וואָס אויפגעשטאַנען. ער האָט געוואַשן נעגל־וואַסער און שמייכלענ־דיג געזאָגט:

— לאָמיר, יידן, ניט מאַכן קיין שהיות און אָנהויבן דאַוונען...

אין שאַלאַש האָט זיך אויפגעהויבן אַ פריילעכער גערודער. ס'האָט זיך קיינעם ניט געוואָלט שלאָפן. אַלע זיינען געווען שטאַרק אויפגעלעבט. מ'האָט מיט אַלע אברים געפילט, אַז ס'איז אַ גרויסער יום־טוב אויף דער וועלט. אין שאַלאַש גופא האָט מען געדאַוונט. און כאָטש מ'האָט זיך געאיילט, האָט מען נאָך קיינמאָל מיט אַזאַ חיות ניט געדאַוונט. דערווייל איז די זון אויפגעגאַנגען און האָט שוין אומאויפהערליך דורך די שמאָלע שאַלאַש־פענסטערלעך גאַנצע סנאָפּעס פון גאָלד־

שטראַלן אַריינגעשאָטן. נאָכן דאַוונען האָט מען שטייענדיקער־הייט, אויף איין פוס, געגומען אַביסל בראָנפן מיט אַ שטיקל לעקעך צו פאַרביסן.

— לחיים, אונזער רבי זאָל מאריך ימים ושנים זיין.

— דער רבי, דער הייליגער מגיד, זאָל מגין זיין אויף אונז און אויף אַלע יידן.

— לחיים, לחיים...

ר׳ נחום האָט אויפגעזוכט חיימען, איז צו אים צוגעגאַנגען און געבעטן, אַז ער זאָל אויך פאָרן מיטן גאַנצן עולם.

— דאָס שטעטל איז דאָך, ר׳ נחום, ניט ווייט. כ׳וועל בעסער אַביסל שפּעטער אַליין קומען צופוס...

ביים טויער פון דעם הויף איז שוין געשטאַנען אַ לאַנגע שורה פון איינגעשפּאַנטע דראָגעס און וואָגנס. אין איינעם פון די ערשטע וואָגנס זיינען געזעסן די כלי־זמר, וואָס האָבן געהאַלטן גרייט זייערע „כלים" אין די הענט. מענדל דער הויכער און איציע דער שמש האָבן זיך גערעשט און געמאַכט כלומרשט אָרדענונג. מיט גרויס געפּילדער האָט מען זיך צעזעצט אויף די וואָגנס. מען האָט זיך געשטופּט און געוואָיעוועט פון גרויס שמחה ווי די קינדער, זעצנדיק זיך איינער דעם אַנדערן אויף די קני. ס׳איז נאָך געווען רעכט פריה. דער מאָרגנטוי האָט נאָך אויף די אַרומיקע פעלדער ניט אויסגעטרוקנט, מ׳האָט זיך אָבער שטאַרק געאיילט. מענדל דער הויכער האָט אַ ליאַרעם געטאָן אויף די פורמאַנעס, זיי האָבן אַ פּאָך געטאָן מיט די בייטשן אין דער לופט און אָנגעטריבן די פערד. ווי נאָר די וואָגנס האָבן זיך גערירט פון אָרט, איז אויף איינעם אַ וואָגן אויפגעשטאַנען גדליה און געשריען מיט זיין האַלב־הייזעריקער שטימע:

— לאָמיר, יידן, אין זינען האָבן, אַז מיר פאָרן אויף קבלת־פנים צום הייליגן מגיד. אונזער...

מ'האָט ניט געהערט דעם סוף פון זיינע רייד, ווייל אויף אַלע וואָגנס האָט דער עולם אָנגעהויבן זינגען, אין איינעם אַ וואָגן האָבן כלי־זמר געשפּילט. דאָס פּירקען פון די פערד און דער סקריפּ פון די רעדער האָבן שטאַרק באַפּעפּערט דאָס פרייליכע געזאַנג. ס'האָבן זיך אַרום און אַרום אַלע פעלדער אויפגעכאַפּט און דורשטיג פאַרוואונדערט אויפגענומען די פריי־ליכע קולות פון די פאָרנדיגע וואָגנס. מענדל דער הויכער און איציע דער שמש זיינען אַ קורצע ווילע געגאַנגען צופוס ביי די וואָגנס, פון דער זייט, און האָבן, הייסט דאָס, אַכטונג געגעבן. נאָר די פורמאַנעס האָבן שטאַרקער אַ טרייב געטאָן די פערד, וואָס האָבן פאַרריסן די קעפּ און זיך מיט כח אַ לאָז גע־טאָן פאָראויס. מענדל און איציע זיינען אויף גיך אַרויפגע־שפּרונגען אויף אַ וואָגן. די פערד האָבן אַלץ געשווינדער געהויבן די קאָפּיטעס און אָט זיינען זיי, פאַרקערנדיג אָן אַ זייט, אַרויף אויף אַ גרויסן ברייטן שליאַך. די גאַנצע „מחנה" איז פאַר־שוואונדן געוואָרן פון די אויגן. ס'האָט נאָר אַ ווילע פון ווייטן געהילכט די קולות פון כלי־זמר און געזאַנג.

X· דער רבי פאַרט

נאָך דעם גרויסן גערודער איז אין שאַלאַש מיט אַמאָל שטיל און פּוסט געוואָרן. חיים איז איינער אַליין געבליבן אין שאַלאַש. ער האָט זיך פאַרטראַכט אויף אַ באַנק אנידערגעזעצט און האָט אומבאַוועגליך געקוקט פאָראויס, אונטערשפּאַרנדיג דעם קאָפּ מיט דער האַנט. ער האָט אויסגעזעהן שטאַרק מיד און קרענקליך אויפגערעגט. שוין אַזוי פיל טעג, אַז ער וואַרפט זיך ווי אין אַ קדחות. דער איינגעמאַטערטער מוח פאַרלירט אַלע ווילע די שליטה אויף די געדאַנקען, וואָס צעלאָזן זיך ווי אַ וויכער אין דער נשמה. ער איז איצט אַזוי שוואַך און צעבראָכן, אַז ער קען יעדע רגע אומפאַלן און וועט אַפילו קיין כח ניט האָבן צו וועלן אויפשטיין. עס האָט זיך אים איצט געוואָלט אַריינטראַכטן אין איינּיגע זאַכן, וואָס זיינען נעכטן פאָרגעקומען אויפן סיום. ווי קומט ער, אַ געפאַלענער, צו מאַכן אַזאַ רעש. און נאָך אַ זאַך... ער קען אָבער איצט בשום אופן ניט צונויפנעמען זיינע רעיונות. ס׳הילכן נאָך אין די אויערן משונהדיג הויך קולות פון טענץ און כלי־זמר. אַרום די שלייפן קלאַפּט עס ווי מיט האַמערס און דער קאָפּ קען זיך לחלוטין ניט איינהאַלטן אויף די פּלייצעס. דערהויפּט אָבער שפּאַרט אים איצט עפּעס מאָדנע אונטערן האַרצן. ס׳איז אים שטאַרק ניט גוט געוואָרן. אפשר וואָלט ער זיך אויסגע־

צוּגן דאָ אויף דער באַנק און כאַטש אַ ווײַלינקע אָפּ־
רוהען? ניין, ער קען נאָך אַזוי פאַרשלאָפן. ער האָט זיך פּלוצים
אַ ריס געטאָן און אויפגעשטאַנען פון באַנק, האָט אַ רגע
אויסגעגלייכט די גלידער, האָט האַסטיג גענומען דעם טלית
און תפילין אין ברוינעם טלית־זעקל אונטערן אָרעם און איז
מיט עקשנותדיג־פעסטע טריט אַרויס פון שאַלאַש.

דעם וועג אין שטעטל האָט ער זיך באַלד דערוואוסט.
ער מוז גיין פאָראויס ביז צום עק דאָרף און דערנאָכדעם
פאַרקערעווען לינקס אויפן גרויסן שליאַך, וואָס פירט גלייך אין
שטעטל אַריין. חיים האָט ניט געמאַכט קיין שהיות און זיך
האַסטיג געלאָזט גיין. ס'איז נאָך געווען גאַנץ פריה. די זון האָט
שוין העל געלויכטן, האָט אָבער נאָך ניט שטאַרק געגליהט.
די פרייע לופט און דאָס האַסטיגע גיין האָבן אים אַביסל אויפ־
געמונטערט. ס'האָט אים נאָר ווי פריהער געשפאַרט אונטערן
האַרצן. חיים האָט זיך ניט צוגעהערט און האַסטיג גייענדיג
האָט ער געטראַכט, אַז אַ קראַנקע נשמה פון אַ געפאַלענעם
פאַרטראָגט ניט קיין שמחה, ווי אַ קראַנקער גוף פון אַ חולה
פאַרטראָגט ניט קיין גוטע מאכלים. די גאַנצע שמחה פון
שאַלאַש ליגט אים ווי אַ שטיין אויף דער נשמה און שטיקט
אים פון אינעווייניג. ווי קומט אָבער אַ געפאַלענער אויסצורופן
אַ פריילכס פאַר אַ געשטאָרבענעם בן־יחיד, צו מאַכן אַ רעש
אויף דער סעודה און לאָזן זיך אין אַזאַ משונהדיגן טאַנץ.
משמעות, אַז די געפאַלענע נשמה פרעגט ביי אים ניט קיין דעה
און טוט זיך אירס — זי באַגראָבט נאָך כלומרשט ווי פריהער
דעם טויט און שרייט אין עוד מלבדו. אין זיך, ערגעץ דאָרט
אין דער נשמה, בחדרי־חדרים, הערט ער נאָך דעם זעלבן
פאַרגאַפטן געשריי. הייסט דאָס, שוין ווייטער אָהן זיין רשות
און ידיעה! בקיצור, אין אים, ווי אין אַלע וועלטן אַרום,
דרייט זיך דער זעלבער ראָד. אַ ראָד! דער אומגליק איז נאָר,

וואָס דער ראָד דרייט זיך אַזוי האַסטיג און וואַרפט אים ווי אין אַ כף־הקלע—פון דעם משניות אין מנין צו די גוים אין קרעטשמע, פון דאָרט אויפן סיום אין שאַלאַש און פון שאַלאַש... וואוהין? די מעשה איז אָבער, וואָס...

חיים איז דערוואַכט אַרויס אויפן גרויסן שליאַך. פון ביידע זייטן האָבן זיך רעכטס און לינקס געצויגן ברייטע פעלדער. די היץ האָט זיך פּאַמעליך געלאָזט פילן. די זון האָט אָנגעהויבן באַקן און שטעכן דעם רוקן, ווי מיט הייסע נאָדלען. חיים האָט זיך מיט שווייס באַגאָסן. ווי פריהער אין שאַלאַש איז ער ווידער מיד און שוואַך געוואָרן. דערהויפּט אָבער האָט אים איצט אומערטרעגליך געשפּאַרט אונטערן האַרצן. ס'האָט אים ממש צו דער ערד געצויגן. איז ער מיט אַמאָל אַזוי שלאַבריג געוואָרן און אָפּגעלאָזט, אַז ער האָט ווי אַ שיכּור געשלעפּט די פיס. פּלוצים האָט אים אָנגעהויבן שווינדלען אין די אויגן און ער האָט זיך ניט ווילנדיג אַנידערגעזעצט אויף דער ערד עטוואָס אין אַ זייט ביים סאַמע שליאַך. חיים האָט זיך זיצנדיג אָנגעבויגן פאָראויס און זיך אָנגענומען מיט ביידע הענט פאַרן קאָפּ. דער ווייטאָג אונטערן האַרצן האָט טאַקע נאָכגעלאָזט. ער האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ און זיך ווי אין אַ חלום אַרומגעקוקט. אַליך אַרום אים איז עפּעס ווי באַדעקט געווען מיט אַ ווייכן, בלאַסן נעפּל. ער איז געווען אַזוי שלאַבריג, אַז ער האָט אַפילו מיט קיין איין אבר ניט געקענט אַ ריר טון. ער האָט איצט אומבאַוועגליך געקוקט פאָראויס. אַנטקעגן, ערגעץ אין אַ פעלד, זיינען געשטאַנען גויעס אָנגעבויגן און געאַרבעט. פּלוצים האָט זיך איינע אַ גויע אָפּגעריסן פון דער אַרבעט און זיך געלאָזט לויפן צום שליאַך צו. אַהאַ, אַניוטע! וואָס האָט אייערנעכטן אין קרעטשמע... חיים האָט שלאַבריג געשמייכלט. אָט די אַניוטע איז אויך עפּעס אַ מין ראָד: די דאָרפישע גויאישקייט קייקלט זיך אַריין אין שעמעוו־

דיגער תמימות, וואָס צינדט אָן אַ דאָרפיש בּייזן יצר־הרע... אַניוטע איז אַלץ האַסטיגער געלאָפן. אָט, אָט קומט זי איבּערן שליאַך... פּלוצים איז דער ווייכער בּלאַסער נעפּל געדיכט און שווער געוואָרן ווי בּליי. חיים האָט ניט ווילנדיג צוגעמאַכט די אויגן און דערפילט, אַז עמיצער נעמט אים פאַר דער בּאָרד. נאָך איידער ער האָט זיך אַ קער געטאָן, האָט אים אַ הייסער אָטעם אַ קלאַפּ געטאָן אין פּנים. איז ער נאָך מער פאַרגליווערט געוואָרן, נאָר דאָס האַרץ האָט זיך פאַרחלשט געצויגן און איז פאַרשמאַכט שטיין געבּליבּן. אַ הייסע האַנט האָט אים אָנגענומען פאַרן פּלייצע. און...

מיט אַ ווילדן געשריי האָט זיך חיים אויפגעריסן פון זיין אָרט און זיך געלאָזט לויפן אויפן שליאַך פאָראויס. ער האָט זיך אַפילו ניט אומגעקוקט און איז אַלץ ווייטער געלאָפן פאָראויס. ערשט אין אַ ווילע אַרום האָט ער זיך אָפּגעשטעלט, איבּערגעכאַפּט דעם אָטעם, אַ וויש געטאָן מיטן אַרבּל דעם שטערן, און ניט אומגעקוקט זיך, איז ער איצט רוהיגער מיט פעסטע טריט געגאַנגען ווייטער. די גאַנצע שוואַכקייט, דאָס שפּאַרן אונטערן האַרצן, דאָס נאָר וואָס פאָרגעקומענע—דאָס אַלץ איז פּלוצים פאַרשוואונדן און ווי אין אַ אָפּגרונט איינגעזונקען. אויף דער נשמה איז מאוימדיג שטיל און רוהיג געוואָרן. חיים האָט טיף איינגעגראָבן דעם קאָפּ אין די פּלייצעס, צונויפגעפּרעסט די ליפּן און איז האַסטיג געגאַנגען. הייסט עס, שוין ווייטער אָהן זיין רשות און ידיעה... און אַז דער אומגליק ווערט שוין צו גרויס, מאַכט זיך די נשמה כּלומרשט ניט וויסנדיג און ווערט פול מיט בּית־עולם־שטילקייט. ס׳גייען אויף רעיונות קלאָרע און שאַרפע, ווי די אַנטבּלויזטע שווערדן, און שניידן פון אינעווייניג די נשמה אויף שטיקער, און די נשמה מאַכט זיך ווייטער כּלומרשט ניט וויסנדיג און בּאַגראָבּט זיך מיט גרויס הכנעה אין איר אייגענעם ווייטאָג. פּלוצים

האָט זיך היים אָפּגעשטעלט, די אויגן האָבּן זיך בּיי אים אָנגעצונדן. ער האָט אויפגעהויבּן די רעכטע האַנט אין דער הויך:

— כ'שטיי פאַר דיר, רבּונו של עולם, אַ געפאַלענער, דו זעהסט דאָך מיין גרויסע שאַנד און מיין גרויסן אומגליק און פונדעסטוועגן שרעק איך זיך ניט פאַר דעם גאַנצן כף־הקלע. כ'נעם אויף מיר אַלע יסורים און זאָלן אַפילו שטיקער פאַלן פון דער נשמה, וועל איך זיך ראַנגלען בּיז צום לעצטן אָטעם. הייליגער פאָטער אין הימל! הייליגער, הייליגער!.... כ'וועל ניט רוהען, כ'וועל גיין פון שטאָט צו שטאָט, בּיז כ'וועל געפינען די שליטה אויפן ראָד, וואָס דרייט זיך אין מיר אָהן מיין רשות און ידיעה. וואָס הייסט דען אָהן רשות און ידיעה? וואָס הייסט דאָס? ניין, ניין — ניט לאַנג וועט מען מיט מיר טרייבּן קאַטאָוועס... נחפשה דרכינו ונחקרה—פאַרלאָרענע מוזן אַליין זוכן זייער אמתן וועג, מוזן... נאָר גאָר נישט! מיר וועלן נאָך זעהן! מיר וועלן נאָך...

ער האָט זיך האַסטיג געלאָזט גיין ווייטער. אָט האָבּן זיך שוין בּאַוויזן פאַראיינצלטע קליינע הייזלעך. טאַקע בּאַלד קומט ער אָן אין שטעטל אַריין. ס'האָט אים אוצט געצויגן צום משניות, וואו אַלץ איז דאָרט אַזוי פעסט און זיכער. קלאָרע הלכות שטייען דאָרט געדיכט איינע נעבּן די אַנדערע ווי די אייזערנע זיילן, אָן וואָס מען קען זיך כאָטש דערווייל אָנשפאַרן. בּאמת וואָלט ער אין שטעטל איצט אַריין אין אַ בּית־מדרש און וואָלט זיך אין אַ ווינקל געזעצט אַרום אַ משניות טאַקע בּיז אין דער נאַכט אַריין. מ'טאָר אָבער ניט דורכלאָזן דעם קבלת־פּנים. מ'מוז אַלץ זעהן און דורכזוכן, מ'מוז....

ערשט נאָך האַלבּן טאָג איז חיים אָנגעקומען אין שטעטל אַריין. אויף די גאַסן האָט מען כמעט קיין לעבּעדיגן מענשן ניט געזעהן. וואו ניט וואו קוקט אַרויס פון אַ פענסטער אַ פרוי מיט אַ קינד אויף דער האַנט, אָדער ערגעץ אַרום אַ הויף

שפּילן זיך קליינע קינדער. אויפן מאַרק זיינען כמעט אַלע קראָ־מען געשלאָסן. נאָר איינינגע געוועלבלעך זיינען אָפן, דאָרט בעל־הביתעווען ווייבער. פון יענער זייט מאַרק האָט חיים גלייך דערזעהן צוויי בתי־מדרשים—די גרעסטע בנינים אין שטאָט שטייען איינער ניט ווייט פון דעם אַנדערן. אויך אין די בתי־מדרשים האָט חיים קיין איינציגן מענשן ניט געפונען. נאָר אויף איינעם אַ שול־הויף האָט זיך ערגעץ געפּאָרעט אַ יידענע. דאָס האָט געמוזט זיין דעם שמשס ווייב. חיים איז צו איר צו־געגאַנגען. זי האָט אויף אים געקוקט פאַרוואונדערט: ווי אַזוי גייט ער דען ניט צו באַגעגעניש? אַלע זיינען דאָך שוין לאַנג אַוועקגעגאַנגען! חיים האָט זיך טאַקע ביי איר דערוואוסט דעם וועג אַהינצו.

— איר גייט אָקאָרשט לינקס אַרונטער, איר גייט גלייך, ביז איר וועט אָנקומען אין דעם נאָהענטן דאָרף אַריין. דאָרט זאָלט איר אַ פרעג טון דעם וועג אויף קאָסטינקע. און אַרום קאָסטינקע וועט איר דאָרט אַלעמען טרעפן. איר מוזט זיך, פּעטערקע, צו איילן, אַלע זיינען שוין לאַנג אַוועקגעגאַנגען. איר זאָלט נאָר ניט פאַרגעסן צו פרעגן אויף קאָסטינקע... דאָס איז אַ גרויס דאָרף, איר הערט?...

אַ פּאָר שעה איז חיים געגאַנגען. ער האָט אַ ווײַלע גע־בלאָנדזשעט און קוים געפונען דעם וועג. טאַקע ניט ווייט פון קאָסטינקע האָט חיים גלייך באַמערקט אַן אומגעוויינליך לוי־פעניש. פון פאַרשיידענע זייטן קומען אָן אומאויפהערליך פורן געפּאַקט מיט מענשן, נאָך מער מענשן גייען צופוס. אַלט און יונג, מלמדים, בעלי־בתים, קרעמערס, ישובניקעס; אָפּגעריסענע בעטלערס און נגידישע יונגעלייט. דאָ און דאָרט ווייזן זיך בחורים, וואָס האָבן קוים אַ חתימת זקן. אָט קומען אָן גאַנצע מנינים און צעשיטן זיך מיט אַ אימפּעט אין דעם שטראָם, וואָס טראָגט זיך צו יענער זייט קאָסטינקע. און אָט, פאַרקערט,

פאַראייניגן זיך איינצעלנע פּוסגייערס אין דעם זעלבן מענשן־שטראָם. מ'גייט און מ'גייט מיט אימפּעט און איילעניש. וואָס איז דאָ אַזוי דאָס לויפעניש? חיים האָט זיך אַ ווײלע אָפּגע־שטעלט און אויפגעכאַפּט שטיקלעך שמועסן פון די פאַרביי־גייענדיגע.

— ...איר האָט געהערט, אַשטייגער, מ'זאָל אַזוי שפּעט געבן אַ ידיעה, אויך מיר גבאים — אין טאַטן זיי אַריין! פאַר־אַיאָרן האָבן מיר טאַקע...

—...דאָס האָב איך דאָך געטענהט! אָט איז אברהמעלע געקומען פון דאָרט צוריק מיט דער ידיעה, אַז דער רבי וועט גאָר אַרום פאַרנאַכט קומען. וואָס לויפט איר אַזוי, יונגאַטשעס, האָט דרך־ארץ פאַר...

— ...געלויבט איז השם יתברך, אונזער הייליגער מגיד, אונזער...

חיים איז אַריין אין דעם גרויסן שטראָם און זיך געלאָזט מיט אַלעמען אינאיינעם לויפן. וואָס ווייטער, ווערט אַלץ גרעסער דאָס לויפעניש און דאָס שטופעניש.

פון דער זייט האָט זיך באַוויזן אַ שיינע האַלב־אָפענע קאַ־רעטע, דער קוטשער איז געזעסן אויסגעשטרעקט און געהאַלטן אָנגעשטרענגט די לייצעס. דער עולם האָט זיך אומגעקוקט: אַהאַ! פאַני ברײנער איז אויך דאָ.

ס'איז געווען אַ הייסער זומערטאָג, די זון האָט שטאַרק געגליהט. חיים האָט זיך לויפנדיג באַגאָסן מיט שוויס. פון קאָסטינקע איז מען אַוועק עטוואָס אָן אַ זייט, אויף אַ אומ־געהויער גרויסן פּלאַץ. חיים האָט אויפגעציטערט—עפּעס ווי פּלוצים האָט זיך אויסגעשפּרייט פאַר די אויגן אַ גרויסער ים פון מענשליכע קעפּ. אַלע ווײלע קומען אָן נייע מענשן־כוואַליעס און גיסן זיך אַריין אין דעם ברויזנדיגן ים. דער אַרומיגער אימ־פּעט פאַרכאַפּט חיימען ניט ווילנדיג, און ער פילט שוין גאָר־

ניט די אוממענשליכע ענגשאַפּט און שטופּעניש. ס׳טראָגט אים ווי אויף שטורמיגע כוואַליעס. ווי שטאַרקער וויין אויף אַ אָפּגע־שוואַכטן מוח, אַזוי האָט אָט דער ברויזנדיגער אימפּעט אַ קלאַפּ געטאָן אויף חיימס צערודערטער און אויסגעמאַטערטער נשמה. ווי אינדערפריה איז ער ווייטער שלאַבריג און שוואַך געוואָרן און אונטערן האַרצן האָט ווייטער געשפּאַרט אַ נאָ־גנדיגער ווייטאָג. חיים האָט זיך מיט אַלע כחות געשטאַרקט. ווי אַ בליץ האָט זיך צעשפּרייט איבערן עולם די ידיעה פון דעם אָנגעקומענעם רייטער, אַז דער רבי וועט קומען אַרום פּאַר־נאַכט. דער עולם איז זיך ניט צעגאַנגען און מיט גרויס שמחה האָט מען זיך טאַקע גלייך געשטעלט אויף דער פרייער לופט דאַוונען מנחה. אין פאַרשיידענע עקן האָבן געדאַוונט באַ־זונדערע מנינים. הונדערטער קולות האָבן זיך באַגעגנט אין דער לופט, זיך צונויפגעגאָסן און זיך געטראָגן העכער אין עק וועלט אַריין. מ׳האָט געדאַוונט גיך און פריילעך, ווי אַ שמחת־תורהדיגן מעריב פאַר הקפות. חיים האָט קוים אָפּגעזאָגט דעם לעצטן קדיש. ס׳האָט אים אָנגעהויבן שווינדלען אין די אויגן, ער איז קוים איינגעשטאַנען אויף די פיס. ערגעץ צווישן עולם האָט זיך פלוצים אָנגעצונדן אַ ניגון און זיך ווי זודיג פייער איבערן גאַנצן ים צעגאָסן. דער ניגון האָט זיך אומערטערגליך ווייטאָגדיג אין חיימס נשמה אָפּגערופן. דאָס האַרץ האָט ביי אים פאַרחלשט און טאַקע כלות־הנפשדיג גענאָגט. האָט זיך ווייטער ווי אינדערפריה אַליך אַרום און אַרום באַדעקט מיט אַ ווייכן בלאַסן נעפּל. דאָס געזאַנג איז ערגעץ אָפּגעשפּרונגען און ווי פון ווייטע טופעניש אָפּגעקלונגען אין דער נשמה. אַ גאַנצע ווײַלע (ער געדענקט אַליין ניט ווי לאַנג דאָס האָט געדויערט) האָט ער ווי אַ פאַרגליווערטער געשוועבט אין דער לופט. פלוצים האָט חיים דערפילט אַ שטאַרקן זעץ אין אַ זייט. ער האָט זיך גלייך אויפגעכאַפּט. ער האָט נאָר באַמערקט,

אַז די זון האָט זיך שוין געזעצט. אַ אומגעהויער גרויסער רעש. — אַ דערשראָקענער האָט ער זיך אַ וואָרף געטאָן אָן אַ זייט.

— יידן, מאַכט אַ וועג!..

— מאַכט אַ וועג!...

— דער רבי, דער רבי!..

— אונזער הייליגער מגיד!..

— אונזער...

דער עולם האָט פאַרגאַפט געשריען. מ'האָט גלייך געמאַכט אַ וועג, אויסשטעלנדיג זיך פון ביידע זייטן. אין דעם פאַרנאַכטיגן טונקל האָבן פלוצים גרויסע פייערס אויפגעפלאַקערט, דאָס האָט מען אָנגעצונדן גאַנצע פעסער בוימל, וואָס קרעמערס האָבן לכתחילה אַהער געבראַכט פון אַרומיגע שטעטלעך. אַלץ נעהענטער האָט זיך באַוויזן אַז אומגעווייגליך גרויסע פאַרמאַכטע קאַרעטע, וואָס זעקס פערד האָבן זי געפירט, געשפאַנט נאַשפּיץ. די קאַרעטע איז טאַקע משונה-גרויס. זי קען אַרייננעמען העכער אַ מנין מענשן, דאָרט אינעווייניג שטייט אַפילו אַ טיש. אויף אים ברענט שטענדיג אַ ליכט. אַלע אויגן האָבן זיך געצויגן צו דער קאַרעטע, וואָס איז פּאַמעליך געפאָרן פאַראויס. אַ הייליגע שיין האָט אויף דער גרויסער קאַרעטע גערוהט. האָט זיך אין דעם עולם אַ שטורעם פון קולות באַהאַלטן אויפגעהויבן:

— לאָמיר אויסשפּאַנען די פערד און אַליין איינשפּאַנען זיך, לאָמיר...

— אין דעם רבינס קאַרעטע...

עלטערע חסידים האָבן קוים אָפּגעהאַלטן. דער רבי וויל עס ניט האָבן. ס'האָבן נייע פייערס אויפגעפלאַקערט. מ'האָט נייע פעסער בוימל אָנגעצונדן. אויף דער גרויסער קאַרעטע האָט זיך אַלע רגע אַ פייערדיגער שימער באַוויזן. דער עולם האָט

פאַרגאַפט מיט גרויס ליבשאַפט און אָפּשיי אַ לאָז געטאָן זיך צו דער קאַרעטע...

חיים האָט אָפּגעקערט דעם קאָפּ, האָט זיך מיט אַלע כחות אַרויסגעריסן פון עולם און איז מיט אַ זייטן וועג איינער אַליין אַריין צוריק אין קאָסטינקע, פון דאָרט האָט ער זיך אַליין געלאָזט לויפן. ס'האָט אים אנגעיאָגט אַ וואָגן מיט עטליכע מענשן, וואָס זיינען אייליג אַרויסגעפאָרן פאַר פריהער אין שטעטל, כדי באַצייטנס מודיע זיין וועגן רבינס באַלדיגן אָנקומען און אַלץ אַנגרייטן. חיים איז אַרויפגעשפרונגען אויף דעם פאָ־רנדיגן וואָגן, וואָס האָט זיך אַלץ האַסטיגער געטראָגן. ס'איז פאַמעליך נאַכט געוואָרן. דער הימל האָט זיך אויסגע'שטערנט. ווי נאָר מ'איז אָנגעקומען אין שטעטל, איז חיים אַראָפּגעשפרונ־גען פון וואָגן און אַריין אין בית־המדרש. דאָרט איז ער פאַ־מעליך געקומען צו זיך אָט פון דעם גאַנצן טומל, וואָס האָט ווי זודיגער בליי געבריהט זיין נשמה. מיט גרויס מיה האָט ער אָפּגעזוכט אַ ליכטל און אַ משניות, איז אַריין אין קליינעם זייטן־שטיבל פון בית־המדרש און האָט זיך געזעצט דאָרט אין אַ ווינקל צום משניות. ממש ווי אַ רפואה האָט ער געטרונקען די קלאָרע זיכערע און זאַפטיגע משניות־ווערטער. אין דער פאַרשיכורט־וואַקלענדיגער וועלט האָט ער מיטביידע הענט, מיט לייב און לעבן, אַרומגענומען די אייזן־פעסטע זיילן פון דעם שטרענג־הייליגן משניות.

וא׳ צוריק צום „גרויסן שליאך״

אין אַ ווײַלע אַרום איז ווי פּלוצים אַרײַנגעדרונגען צו חײמען אין שטיבל אַ פרײלעכער געװיש פון דרויסן. קולות פון כּלי־זמר, געזאַנג און געשרײ, לויפעניש און גײענען. גאַנץ פון הונ־דערטער מענטשן. אין שטעטל איז הילולא וחינגא. אָט איז מען אַרײַנגעקומען מיט אַ פרײלעכן געפילדער אין בית־מדרש און זיך מיט גרויס שמחה געשטעלט דאַוונען מעריב. חײם האָט אַני־דערגעלעגט דעם משניות און איז אַרײַן אין בית־מדרש, ער האָט זיך פאַרשטעקט אין אַ ווינקל נעבן דער הרובע און, ניט אויפהויבנדיק כמעט די אויגן, האָט ער געדאַוונט מיטן עולם. באַלד נאָך מעריב, ווי נאָר ער האָט אָפּגעזאָגט דעם לעצטן קדיש, איז חײם אַרײַן צוריק אין שטיבל צום משניות. דער עולם איז זיך באַלד צעגאַנגען. אין בית־מדרש איז ווידער שטיל געוואָרן. חײם האָט זיך פאַרטיפט אין משניות.

פּלוצים האָט זיך חײם אַ קער געטאָן—אויפן שוועל פון שטיבל איז געשטאַנען ר׳ נחום.

— כ׳זוך אײַך, ר׳ חײם, די גאַנצע צײַט. וואו זענט איר דאָס אַהינגעקומען?

חײם האָט אין אײן רגע צוגעקלעפּט דאָס ליכטל צום טיש, האָט זיך אויפגעהויבן אַנטקעגן ר׳ נחומען און אויסגעשטרעקט צו אים די הענט.

— כ׳בעט אייך, ר׳ נחום, איר זאָלט אויף מיר קיין פאַר־איבל ניט האָבן. איר האָט דאָך אַליין געזאָגט און איך האָב עס נאָך פריהער געפילט, אַז איך דאַרף זוכן מיין פאַרלאָ־רענעם וועג. כ׳האָב דאָ ביי אייך ניט געפונען מיין וועג. איך בין, פאַרקערט, נאָך מער געפאַלן. כ׳מוז נאָך היינט אַנטלויפן פון דאַנען...

— אַנטלויפן? — האָט ר׳ נחום פאַרוואונדערט געפרעגט. ער האָט זיך אַנידערגעזעצט, אַ ציה געטאָן פאַרוואונדערט די פלייצעס—וואָס מיינט איר דערמיט?

אין שטיבל האָט זיך פאַמעליך געוואַקלט אַ האַלב־טונ־קעלע שיין פון דעם ליכטל, וואָס איז געווען צוגעקלעפּט צום טיש. ערשט איצט זענדיג זיך האָט ר׳ נחום האַלב־דערשראָקן דערזעהן חיימס פנים, וואָס האָט אַלע ווײַלע קרענקליך געצוקט. אַ קראַנק פייערל האָט ביי חיימען געלויכטן אין די אויגן, וואָס האָבן עפּעס געקוקט טיף אין זיך. ר׳ נחומען האָט דאָס האַרץ וויי געטאָן.

— אויב איר פרעגט, וועל איך אייך טאַקע זאָגן. איר זאָלט עס מיר נאָר ניט נעמען פאַר אומגוט. דער אויבערר־שטער וועט מיך ניט שטראָפן פאַר די רייד. איך בין דאָך אַ געפאַלענער, די נשמה ווערט אין מיר צעפלאַצט. כ׳וועל אייך דעם גאַנצן אמת זאָגן...

חיים האָט זיך אומגעקוקט אויף דער טיר, איז נעהענטער צוגעגאַנגען צו ר׳ נחומען און געזאָגט:

— איר פאַרשטייט, כ׳האָב מיט אַמאָל דערזעהן, וואוהין ס׳פירט בכלל דער וועג פון חסידות. כ׳בעט אייך, לאָזט מיך אויסרעדן ביזן סוף, האָט נאָר קיין מורא ניט. ניט, חלילה, דער וועג פון חסידות איז שלעכט. איך וועל אייך נאָר אַזאַ מעשה דערציילן. עס איז דאָ אַ גרויסער שליאַך, וואָס איז גוט אויס־געשטיינערט, איז אַזוי גלאַט און פעסט, אַז אַפילו ביי אַ שלאַקס־

רעגן קען מען אויף דעם שליאַך ניט אַריינפאַלן אין אַ בלאָטע. און אויף יעדן טייל פון דעם שליאַך שטייט אַ פעסטער סלופּ, וואָס ווייזט דעם וועג און באַצייכנט, וויפיל מייל איז מען אָפּגעגאַנגען און וויפיל האָט מען נאָך צו פאָרן. פאָרט מען אויף דעם שליאַך, וועט מען זיכער ניט פאַרבלאָנדזשען. נאָר אויף דעם אויסגעשטיינערטן שליאַך איז ניטאָ קיין גרעזל, קיין געוויקסל; און אַז מ׳פאָרט לאַנג, ציהט זיך די נשמה נאָך אַביסל גרינס, צו די רחבותדיג־גרינע פעלדער און וועלדער. איז געקומען אַ גרויסער ווענגווייזער, וואָס גייט אין געדיכטע וועלדער אַזוי זיכער, ווי אויפן שליאַך. האָט ער אַראָפּגערופן אַלעמען פון גרויסן שליאַך און געפירט זיי נאָך זיך אין שיינעם געדיכטן וואַלד, אויפן גרויסן פעלד. גייט מען נאָך דעם ווענגווייזער איז טאַקע אודאי זעהר גוט. די מעשה איז אָבער, וואָס געוויינליכע פשוטע מענשן פאַרקוקן זיך אָן אַ זייט, שטייען אָפּ פון דעם וועגווייזער און בלייבן אַליין. וואָס האָט מען דען פון די שיינע גרינע פעלדער, אַז מ׳פאַרבלאָנדזשעט אין זיי און מ׳פאַלט נאָך אַריין בלאָנדזשענדיג אין אַ בלאָטע ביז איבערן האַלז—ניט אַרויסצוקריכן? און אַז מ׳שטעקט אין בלאָטע, הויבט מען אָן ווייטער בענקען נאָך דעם גרויסן שליאַך מיט די פעסטע סלופּעס. איר פאַרשטייט, יידן זיינען תמיד געגאַנגען אויפן גרויסן שליאַך פון שלחן־ערוך, וואָס אונזערע חכמים און גאונים האָבן פעסט אויסגעשטיינערט, אויף דעם שליאַך וועט מען שוין אין קיין בלאָטע פון תאוות ניט פאַרקריכן. און טאַקע אויף יעדן טריט שטייען הלכות, דינים און מנהגים, ווי די פעסטע סלופּעס, וואָס ווייזן זיכער דעם וועג און לאָזן ניט פאַרבלאָנדזשען. און...

דאָס ליכטל, וואָס איז געווען צום טיש צוגעקלעפּט, האָט אָנגעהויבן אויסגיין. אין שטיבל איז שטאַרק פינסטערלעך געוואָרן. חיים האָט עס ניט באַמערקט, נאָר ר׳ נחום האָט אים

איבערגעריסן, האָט זיך אויפגעהויבן און פאַרלעשנדיג דאָס אויסגייענדיגע ליכטל, פאַרטראַכט געזאָגט:

— אַפילו אַ ליכט ראַנגלט זיך ביים אויסגיין. אַ מענש דאַרף זיך אודאי ראַנגלען, און דער איבערשטער וועט רחמנות האָבן. כ׳וויל שוין הערן דעם סוף פון אייערע רייד. לאָמיר אַריבערגיין אין בית־מדרש, דאָרט איז איצט קיינער ניטאָ, אַלע זיינען דאָך ביים רבין...

זיי זיינען גלייך אַהין אַריבערגעגאַנגען. אין שול זיינען אַלע ליכט אויסגעלאָשן. נאָר אויפן עמוד צאַנקט אַ פלעמל פון נר־תמיד, וואָס וואַרפט קאַרגע שטראַלן אַרום זיך. אין האַלב־טונקל שטייען די בענק און די גרויסע בימה אומבאַוועגליך פאַרהומערט אַנטקעגן דעם ארון־קודש. ר׳ נחום האָט זיך געזעצט נעבן דער הרובע ביים טיש, אונטערשפּאַרנדיג דעם קאָפּ מיט די הענט. חיים האָט זיך ווייטער אומגעקוקט אויף דער טיר, איז צוגעגאַנגען נעהענטער צו ר׳ נחומען און פאַרקאָכט געזאָגט:

— כ׳וועל אייך זאָגן בקיצור. איר פאַרשטייט, אָט אויף דעם אויסגעשטיינערטן וועג פון טרוקענע מתנגדים לעכצט די נשמה נאָך אַביסל גרינס, נאָך אַביסל האַרץ, נאָך שמחה און מסירות נפש. אוריתא בלא דחילו ורחימו לא פרחת לעילא—תורה אָהן האַרץ הויבט זיך ניט פון אָרט. איז געקומען דער גרויסער וועגווייזער, דער הייליגער בעל־שם, און געפירט יידן אויף די הייליגע שיינע פעלדער פון האַרציגער עבודה און שמחה, צווישן בערג און טאָלן, וואָס אַ אויג האָט ניט גע־זעהן. טענץ, ניגונים, משקה—זיינען געוואָרן כלים פון היילי־גער שמחה. דאָס איז דער עניין פון דרכך סוגה בשושנים—דער וועג איז באַדעקט ניט מיט שטיינער, נאָר מיט רויזן, וואָס קוויקן דאָס האַרץ. די, וואָס זיינען זוכה געווען צו גיין נאָכן בעל־שם, זיינען געווים גרויס און הייליג. נאָר שוין אין

די צייטן פון מעזשעריטשער מגיד זכרונו לברכה... מאַכט ניט, ר' נחום, מיט די הענט, למען השם לאָזט מיך אויסרעדן. מיינע רייד וועלן אייך ניט שאַטן און ביי מיר וועלן זיי אָפּרעקן אַ בלוטיגע וואונד פון דער נשמה. איך האָב אַליין געלייענט אַ בריוו, אַ כתב־יד־קודש פון דעם רב, פון דעם בעל־התניא, וואָס ער האָט געשריבן וועגן ר' אברהם קאַליסקער. זיי זיינען דאָך ביידע געווען דעם מעזשעריטשערס תלמידים. דער רב שרייבט, וואָס דער מעזשעריטשער האָט געזאָגט וועגן דעם קאַליסקער מיט זיינע חסידים. איך וועל אייך זאָגן נאָר אַ שטיקל פון דעם בריוו, וואָרט ביי וואָרט:... „ועיני ראו ואזני שמעו אשר דבר אתי קשות על רוע התנהגותו לאנ"ש במדינת רוסיא, אשר כל היום שיחתם בהוללות וליצנות וגם להתלוצץ מכל הלומדים ולבזותם בכל מיני בזיונות בפריקות עול וקלות גדולה, כידוע לכל, וגם להתהפך תמיד בראש למטה ורגל למעלה (קוליען בלע"ז) בשוקים וברחובות ונתחלל שם ה' בעיני הערלים. וגם בשאר מיני שחוק והיתול ברחובות בקאליסק ולוזני. ובחורף תקל"ב אחרי הוכוח שהי' בשקלאוו לא מצאו מענה על זה..." 1) איר פאַרשטייט, שוין אין די צייטן פון מעזשע־ריטשער, הייסט עס, האָבן זיך אַ סך יידן פאַרקוקט אָן א זייט און אָנגעהויבן בלאָנדזשען אויף די גרויסע פעלדער. אַ קליי־

1) מיינע אויגן האָבן געזעהן און מיינע אויערן האָבן געהערט, וואָס ער האָט הארט גערעדט וועגן זיין שלעכטער הנהגה מיט אַנשי שלומינו אין רוסלאַנד, וואָס אַ גאַנצן טאָג איז זייערע רייד אין הוללות און לצנות, אויך אָפּלאַכן פון אַלע לומדים און מבזה זיין זיי מיט אַלערליי בזיונות, מיט פריקת עול און גרויס קלות, פלעגן זיך תמיד קוליען מיט דעם קאָפּ אראָפּ אין מיטן מאַרק און אויף די גאַסן. דאָס איז געווען אַ גרויסער חלול השם פאַר די גוים און נאָך אַנדערע מיני שפּאָטעניש און געלעכטער אויף די גאַסן אין קאַליסק און אין לאָזניע. אין הינטער פון דעם יאָר תקל"ב אויף דעם וכוח, וואָס איז געווען אין שקלאָוו, האָט מען וועגן דעם ניט געהאַט וואָס צו ענטפערן...

ניגקייט, אַז געוויינליכע מענשן גייען ניט אויפֿן גרויסן שליאַך.

— זייט מוחל, ר׳ חיים, וואָס איך שלאָג אייך איבער די רייד. די גאַנצע צייט שטייט איר אויף די פיס און קאָכט זיך, כ׳בעט אייך, רוהט אָפּ אַ ווײַלינקע און זעצט זיך אַנידער. אַז מ׳האָט ניט קיין רחמנות אויפֿן גוף, איז זיך דער גוף נוקם אָן דער נשמה און רייצט אָן אויף איר, רחמנא ליצלן, דעם בעל־דבר. שוין עטליכע טעג, ווי איר רוהט ניט און לעבט ניט. חיים האָט באַמערקט, אַז ר׳ נחום לעגט זיך גאָר ניט אַריין אין דעם גאַנצן ענין און קוקט מיט אַזאַ רחמנות אויף אים, גלייך ווי ער וואָלט גערעדט פון היץ.

— וואָס האַרט דאָס אייך — האָט חיים פאַרביסן גע־ענטפערט, האָט נאָר פאַר מיר קיין מורא ניט. איר הערט, וואָס איך זאָג אייך? די מחלוקת פון די מתנגדים האָבן אונז טאַקע אַ היפּש ביסל געראַטעוועט. זיי זיינען זיך געגאַנגען אויפֿן גרויסן שליאַך און מיט זייער געפילדער אויף אונז האָבן זיי אונז ניט געלאָזט ווייט אַוועקבלאָנדזשען. איך רעד ניט פון די קדושים, וואָס זיינען זוכה צו גיין נאָכן בעל־שם. מיט יעדן דור ווערן זיי ווייניגער. און וואָס איז איצט פון אונז גע־וואָרן? קאַרעטעס, הויפֿן, מחלוקת. יידן לאָזן זיך, רחמנא ליצלן, ווי די פערד שפּאַנען. נאָר ווי קום איך צו רעדן פון אַנדערע? אָט בין איך אַ געפאַלענער, וואָס טרעט זיך אַליין מיט די פיס. איך האָב זיך פאַרבלאָנדזשעט און קען זיך קיין אָרט ניט גע־פינען. אומעטום און אין מיר אַליין זעה איך נאָר אַ ראָד, וואָס דרייט מיך ווי אין אַ כף הקלע. איך טרענק זיך, רחמנא ליצלן, אין מיין אייגענער בלאָטע. מ׳שטיקט מיך און איך קען ניט אַרויסקריכן. און אַז מ׳טרענקט זיך אין בלאָטע, מוז מען לויפן צוריק צום גרויסן שליאַך מיט די פעסטע סלופּעס. אפשר וועל איך זיך נאָך ראַטעווען. טאַקע שוין וועל איך אַנטלויפן פון דאַנען. אַהין, אַהין, צו די טרוקענע מתנגדים.

חסידים מוזן האָבּן חיות און שמחה, טענץ און בּראָנפן. נאָר מתנגדים קענעז דינען דעם אויבּערשטן אַפילו אויף דעם אויס־געשטיינערטן טרוקענעם שליאַך. אָט דעם כּח מוז מען בּיי זיי לערנען. דאָס וועט מיך אפשר ראַטעווען. זייט געזונט, ר׳ נחום. בּענטשט מיך אויפן וועג. נאָך אַלע דרשות בּין איך עלנט ווי אַ שטיין און גיי אַוועק מיט אַ פרעמדן טלית און תּפילין אונטערן אָרעם און דערצו...

חיים האָט איצט בּאַמערקט עפּעס אַ מיאוסן (ווי ס׳האָט זיך אים געדוכט) רחמנות־שמייכל בּיי ר׳ נחומען, וואָס האָט אומ־רוהיג־פאַרזאָרגט געקוקט אויף חיימען און שוין כמעט גאָר־ניט געהערט, וואָס מ׳רעדט צו אים. האָט זיך חיים אין מיטן די רייד האַסטיג אַ קער געטאָן, גענומען פלינק דעם טלית און תּפילין אונטער דער אָרעם און זיך ווילד אַ לאָז געטאָן צו דער טיר. נאָר ניט דערגייענדיג עטליכע טריט צו דער טיר, האָט ער זיך פלוצים אָפּגעשטעלט, אומגעקערט דאָס פּנים צו ר׳ נחומען און אַ בּלאַסער ווי קאַלך האָט ער אויף אַ קול געשריען. ר׳ נחום האָט זיך פון שרעק געהויבּן פון אָרט און זיך גע־טוליעט צו דער וואַנט.

— איך דאַרף ניט אייער בּרכה, איר שיריים־לעקערס, וואָס איר שלעפּט ווי פערד דעם רבּינס פּריצישע קאַרעטע—ער האָט קריצנדיג מיט די ציין געשריען—כ׳דאַרף ניט אייער בּרכה, גיכער וועט אייך אַלעמען נאָכלויפן די געשרייען פון מיין געפאַלענער נשמה. כ׳בּין טאַקע אַ צעטראָטענער וואָ־רעם, כ׳וועל אָבּער קיינמאָל ניט חנפענען ניט זיך, ניט דעם אויבּערשטן, כ׳דאַרף נישט אייער בּרכה, שיריים־לעקערס....

ער איז אַרויס פון טיר און איז פאַרשוואונדן. ר׳ נחום איז פון שרעק קוים געקומען צו זיך. ער איז געפאַלן מיט דעם פּנים אויף דער האַנט און אָנגעהויבּן וויינען. חיימס געשרייען האָבּן אין אים געוועקט שרעק און רחמנות, וואָס

האָבּן איִם ממש פאַרן האַרצן אָנגענומען. פּלוצים האָט ר׳ נחום דערפילט, אַז עמיצער איז אַריין אין בית־מדרש. ער האָט אויפגעהויבּן דעם קאָפּ און דערזעהן: ניט ווייט פון טיר איז גע־שטאַנען חיים, אַ פאַרשעמטער מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן. ער איז אומזיכער צוגעגאַנגען צו ר׳ נחומען און זיך אָנגעהויבּן בעטן:

— ווי קענט איר, ר׳ נחום, אויף מיר פאַראיבּל האָבּן? איר זעהט דאָך, אַז איך בּין גאָרניט און מיינע רייד זיינען דריי מאָל גאָרנישט. דאָ איז אויך דער זעלבּער ראָד—נידעריגע שפלות קייקלט זיך אַריין אין גרויסער חוצפּה. איך האָבּ זיך צערעדט אויף דער גאַנצער וועלט און האָבּ אייך פונדעסט־וועגן ניט דערציילט די מיאוסע מעשׂות, וואָס כ׳האָבּ דאָ אָפּ־געטאָן. איר ווייסט דאָך, ס׳זיינען דאָ למד־וואָווניקעס, דאָס הייסט, באַהאַלטענע קדושים, וואָס זיי זעהען אויס ווי פּשוטע מענשן. אָט אַזוי זיינען אויך דאָ לעומת זה, שוואַרצע למד־וואָווניקעס, דאָס הייסט, באַהאַלטענע בעלי־תאוות, וואָס זיי זעהען אויס ווי קדושים. ניט וואָס זיי פאַרבּן זיך, נאָר די תאוות זייערע בייסן זיך אַריין מיט די ציין אין קדושה.... איך לויף איצט צום גרויסן שליאַך מיט דעם אויבערשטנס הילף, דאָרט וועל איך איין מאָל פאַר אַלע מאָל בּינדן און שפּאַ־נען אין מיר דעם בעל־תאוה. און נאָך אויפן וועג ביז צום שליאַך וועל איך קיין שום זאַך ניט דערכלאָזן, כ׳וועל גייענדיג פון שטאָט צו שטאָט אומעטום זוכן, ביז כ׳וועל געפינען אַ תּיקון אַנטקעגן די פינסטערע כחות, וואָס דרייען נשמות ווי אין אַ ראָד אָהן רשות און ידיעה...

ר׳ נחום איז אויפגעשטאַנען און גענומען חיימען פאַר דער האַנט.

— כ׳וועל אייך, ר׳ חיים, ניט אָפּהאַלטן, גייט אייער וועג געזונטערהייט. אַפילו צדיקים האָבּן געפּראַוועט גלות און זיינען

געגאַנגען ווי פּשוטע בּעטלער איבּער שטעט און דערפער. דער אַלטער זכרונו לברכה האָט אויך געפּראַוועט גלות. ער האָט אַמאָל געזאָגט, אַז דער גלות פון כלל־ישראל וועט אויפבּויען דעם גאַנצן חורבּן און אַז אַ נשמה ווערט, חלילה, חרוב, קען דער מענש מיט גלות זי צוריק אויפבּויען. צדיקים לאָזן זיך אין גלות, כדי אויפצוריכטן אַלע פאַרלאָרענע און דערשלאָגענע נשמות. דער אַלטער האָט געפילט דעם ווייטאָג פון יעדער נשמה און האָט אַלץ פאַראויס געזעהן. כ'האָבּ זוכה געווען צו בּרענגען אייך די גוטע בּשורה, וואָס דער אַלטער האָט צוריק מיט יאָרן פאַר אייך אויסגעבּעטן. איר מעגט שוין זיין זיכער. גייט, ר' חיים, גייט און דער אויבּערשטער וועט אייך העלפן, וואוהין איר וועט זיך קערן און ווענדן. די הייליגע שכינה גייט דאָך אויך אין גלות און וועט אייך, חלילה, ניט אויסן לאָזן. גייט לשלום, ר' חיים, גייט אייך געזונטערהייט...

בּיי די לעצטע ווערטער האָט ר' נחום אַרומגענומען חיימען און אים מיט גרויס ליבּשאַפט צוגעקוועטשט צום האַרצן. חיים האָט זיך כמעט ווי אַרויסגעריסן פון זיינע הענט און זיך מיט פעסטע טריט געלאָזט צו דער טיר. בּיי אים האָט פאַרכאַפּט דער אָטעם, און גייענדיג צו דער טיר, האָט ער קוים אַרויס־געזאָגט:

— זייט געזונט, ר' נחום...

חיים איז גיך אַרגיס פון דער טיר אויפן גאַס און איז בּאַלד מיט גיכע טריט אַוועק פון יענער זייט בּית־מדרש.

XII. חיים איז פּאַרט אַריין צום רבין אויף יחידות

בלייבנדיג אַליין אין שול, האָט זיך ר׳ נחום אַ רגע געקווענקלט מיט זיך אַליין, איז אָבער באַלד אַרויס פון בית־מדרש, און עטוואָס לויפנדיג אין די פּאַנטאָפל, האָט ער נאָכ־געיאָגט חיימען, פון ווייטנס אים גערופן און אים אָפּגעשטעלט. ר׳ נחום האָט אַ רגע אָפּגעאָטעמט און געזאָגט:

— איך האָב צו אייך, ר׳ חיים, אַ גרויסע בקשה. איך וויל אייך, חלילה, ניט אויפהאַלטן אַפילו אויף אַ איבעריגער רגע, נאָר איין זאַך בעט איך אייך. מ׳זעהט דאָך בחוש די השגחה פון דעם אויבערשטן, וואָס האָט מיט זיינע גרויסע חסדים גע־בראַכט, אַז איר זאָלט זיין אין שטעטל, בשעת דער רבי קומט. ראָט איך אייך, ווי אַן אייגענעם ברודער, איר זאָלט אַריינגיין צום רבין מקבל שלום זיין און דערנאָכדעם וועט איר אייך גיין אייער וועג. לאָזט מיך נאָר אויסרעדן און שאָקלט ניט מיטן קאָפּ. איר ווייסט דאָך, אַז אַפילו דער אויבערשטער אַליין ווערט מתפעל, ווען אַ מנין יידן זאָגן פאַר אים קדושה און רופן אים קדוש. און נאָך דעם רבין לויפן דאָך נאָך טויזנטער יידן און האַלטן אים פאַר אַ קדוש. אַ קליינינקייט, טויזנטער יידי־שע נשמות! דאָס אַליין קען דאָך געבן אַ געטליכן כח. איך בעט אייך, איך בין אַ ייד אַ זקן, פאַרשעמט ניט מיינע גרויע האָר. דער הייליגער רבי אַליין לעגט כבוד אויף מיינע אַלטע

יאָרן. איך בין דאָך נאָך געפּאָרן צום אַלטן, צום רבינס פאָטער זכרונו לברכה. איך האָב היינט בשעת קבלת שלום דערציילט דעם רבין וועגן אייך און איך האָב געזעהן פון זיינע הייליגע תנועות, אַז אים וואָלט געווען ניחא, איר זאָלט צו אים אַריינ־גיין. וואָס האַרט אייך, קומט נאָר מיט מיר. איך וועל שוין זעהן, אַז כלאַוונע, דעם רבינס גבאי, זאָל אונז גלייך אַריינפירן צום רבין. טאַקע אין אַ קאַרגער שעה אַרום וועט איר אייך קענען אַוועקגיין. קומט מיט מיר, איך בעט אייך, קומט...

ר' נחום האָט אָנגענומען חיימען פאַר דער האַנט און כמעט ווי מיט גוואַלד געפירט אים מיט זיך. חיים איז צוערשט מיטגעגאַנגען. ער האָט זיך געקלערט, אַז אייגנטליך האָט ער גאָרניט מער וואָס צו זוכן ביי אָט די חסידים. אָבער ווי באַלד ער שטייט איצט אויף דעם וועג פון זוכעניש צום גרויסן שליאַך, איז טאַקע כדאי אַלץ אויסצופּרובן ביז צולעצט און טאַקע זעהן דעם רבין, וואָס איז אַ גדול הדור ביי טויזנטער חסידים. נאָר געמאַכט אַ פּאָר טריט, האָט זיך חיים אָפּגע־שטעלט און געזאָגט:

— גוט, איך גיי מיט אייך, נאָר איר מוזט מיר צוזאָגן, אַז איר וועט מיך בשום אופן ניט לאָזן אויפהאַלטן. און דערצו זאָג איך אייך פריהער, אַז מיר, חבדניקעס, ווערן ניט מתפעל פון מופתים און טויזנטער געשרייען. חוץ דעם בין איך איצט פּשוט אַ ייד אַ געפאַלענער — אַלץ וואַקלט זיך דאָך ביי מיר אונטער די פיס און...

— גוט, גוט — האָט אים ר' נחום איבערגעשלאָגן די רייד — לאָמיר טאַקע ניט מאַכן קיין שהיות... אפילו אויף אַ רגע זיך ניט אָפּשטעלן...

חיים איז אַנטשוויגן געוואָרן און זיך געלאָזט גיין, האַלטנ־דיג אונטער דעם לינקען אָרעם דעם טלית און תפילין אין ברוי־נעם טלית־זעקל. ווי פריהער אין שול, האָט ער אויך איצט

מיט צער געזעהן, אַז ר׳ נחום איז גאָרניט תופס דעם גאַנצן גערודער פון זיין געפאַלענער נשמה, וואָס זעהט אים, ר׳ נחומען, אויס ווי אַ פּוסט קאָכעניש פון אַ דורכגייענדיגער היץ־קראַנקהייט. ס׳האָבן אים אָבער אָנגענומען פאַרן האַרצן דער קינדישער אימפּעט און די ריינע ליבשאַפט פון ר׳ נחומען.

זיי האָבן גייענדיג אַ קער געטאָן רעכטס צום מאַרק צו. אַ שטילער זומער־אָוונט האָט אַרומגענומען דאָס שטעטל. ווי נאָר מ׳איז אַרויס אויפן מאַרק, האָט חיים גלייך דערפילט עפּעס אַ אומגעוויינליכן יום־טוב, וואָס האָט אין דער לופט געוועט. אומעטום, וואוהין דער רבי קומט, זאָגט מען ניט קיין תחנון און אַפילו דער קלענסטער פילט, אַז עס איז אַ גרויסער יום־טוב. נאָר דאָ אין שטעטל האָט עס אויסגעזעהן באַזונדער אויסערגעוויינליך. נאָך פאַרנאַכט האָט מען פאַרשלאָסן די קראָמען און אַלע זיינען אָנגעטאָן שבתדיג. אין אַלע הייזער און הייזלעך האָט מען געלעגט אויפן טיש אַ נייעם טישטוך און אָנגעצונדן ליכט אין די שבתדיגע לייכטער. דאָס האָבן ווייבער געטאָן אויף זייער אייגענער דעה און מאַנסבלען האָבן אַפילו קיין צייט ניט געהאַט זיך אומצוקוקן אויף דעם. פיל מאַמעס האָבן געצוואָגן זייערע קינדער און אָנגעטאָן זיי דאָס בעסטע, וואָס זיי פאַרמאָגן. און ווען פאַרנאַכט האָבן זיך דערהערט נאָך פון ווייטנס די שמחה־געפילדערס פון דעם רבינס אַריינפאָרן אין שטעטל, זיינען ווייבער און קינדער אַרויסגעלאָפן פון די הייזער. זיי האָבן פאַרגאַפט אויפגעשריען, דערזעהענדיג ווי איינגעשפּאַנטע יידן פירן דעם רבינס מאוימדיג־גרויסע קאַרעטע און אָהן אַ צאָל מענשן לויפן נאָך שרייענדיג מיט אויסגעשטרעקטע הענט. די גאַסן זיינען שוואַרץ געוועזן פון מענשן, וואָס ציהען זיך מחנותווייז נאָך דער קאַרעטע. ערשט צום סוף, נאָך אַלעמען, איז רוהיג געגאַנגען דעם רבינס בעל־עגלה און געפירט געלאַסן די אויסגעשפּאַנטע פערד.

און איצט שטייען ווייבער, אַלט און יונג, בײַ די טירן פון די הייזער, זיי קענען נאָך אַלץ ניט קומען צו זיך און דערציילן עפּעס איינע די אַנדערע שטילערהייט מיט פאַרשמאַכטער התפּעלות. און די אויסגעצוואָגענע קינדער ווילן בשום אופן ניט גיין שלאָפן, זיי קלאַמערן זיך בײַ דעם מאַמעס־פאַרטוך און הערן צו מיט אָפענע מײַלער. ווי קען מען דאָס טאַקע גיין שלאָפן, אַז די גאַנצע לופט איז יום־טובדיג פאַרהלשט.

— דער הייליגער טשערנאָבילער מגיד איז דאָ אין שטעטל!

— דער הייליגער...

נאָר בײַ חיימען האָט דאָס האַרץ אָנגעהויבן נאָגן. ווי פאַרנאַכט בשעת קבלת פּנים האָט אים אויך איצט אָנגעהויבן שפּאַרן אונטערן האַרצן, ער האָט זיך ווייטער געפילט שוואַך און שלאַבריג. ער האָט איצט ניט קיין כח און קיין חשק פאַר אַזוינע זאַכן. אויף וואָס טויג דען אָט די גאַנצע הייליגע לופט, אויב זי קומט נאָר ווי אַ בליץ מיט דעם רבין און פאַרגייט מיט זיין אַוועקפאָרן, אויב זי פירט צו גרויסע קאַרעטעס, הויפן און מחלוקת און לאָזט נאָך זיך ווייטער די וואָכעדיגקייט אויפ־קומען. ניין, ער קען ניט מער פאַרשטיין און אויסהאַלטן אָט דעם אייביג דרייענדיגן ראָד פון טאָג און נאַכט, ווען יעדע אויפגייענדיגע זון הויבט גלייך אָן פאַמעליך צו פאַרגיין און יעדע שבתדיגע התלהבות קייקלט זיך אַריין ווייטער אין קאַלטער וואָכעדיגקייט. איין מאָל פאַר אַלע מאָל — אַהין אָדער אַהער... ס'איז דאָך פאָרט ניטאָ גאָרנישט חוץ דעם אויבערשטן. ער קלערט טאַקע, אַז...

חיים האָט זיך ניט ווילנדיג אַ כאַפּ געטאָן. ווי נאָר ער איז מיט ר׳ נחומען אַריבערגעגאַנגען דעם מאַרק, האָט אים ממש אין פּנים אַ קלאַפּ געטאָן אַן אומגעהויער פריילעכער טומל. חיים האָט געקוקט און געשטוינט. (אַזוינס האָט ער געזעהן אַמאָל, ווען אויך גאָר אויף אַן אַנדער אופן, בשעת דעם אָנקומען

פון ליובאַוויטשער רבין אין איינער אַ חבדישער שטאָט). אָהן אַ צאָל מענשן, אַלע שבתדיג אָנגעטאָן, האָבן איצט באַלאַגערט די נאָהענטע גאַסן, וואָס פירן צום רבינס הויז. ס׳איז אַזוי ענג, אַז ס׳איז ממש ניט דורכצוגיין. ר׳ נחום האָט אָנגענומען חיימען פאַר דער האַנט און זיך אָנגעהויבן מיט אים דורכצושטופן דורך דעם עולם. אין דער ענגשאַפט האָט חיים געמוזט שטאַרקער האַלטן דאָס ברוינע טלית־זעקל. „לאָזט ר׳ נחומען דורכגיין", האָט מען פון אַלע זייטן געשריען, דערזעהענדיג ר׳ נחומען. חיים האָט באַמערקט פון דער רעכטער זייט אַ רעדל מענשן, וואָס האָבן אין דער דאָזיגער ענגשאַפט גענומען מיט גרוים שמחה אַביסל בראָנפן. אין מיטן רעדל שטייט אַ הויכער ייד מיט אַ גרויסער באָרד אין אַ סאַמעטענער יאַרמולקע און צעגיסט בראָנפן אין די גלעזלעך. און אָט איז נאָך אַ רעדל, און נאָך, און נאָך... אַ שמחה, אַ גערודער. אַלע שטופן זיך פריילין ווי שמחת־תורה צו הקפות. פון ערגעץ אַ רעדל טראָגט זיך אַ ניגון און אָט האָט עפּעס אַ מלמד פאַרקאַטשעט די פאָלעס און זיך געלאָזט טאַנצן. אין דער טונקעלער וואַרעמער נאַכט לויכטן און גלאַנצן הונדערטער אויגן. פּלוצים האָט חיים דערהערט אַ באַקאַנט הייזעריג קול. דאָס האָט גדליה די באָרד פון ערגעץ אַ רעדל געשריען פאַרגאַפט אויף זיין הייזעריג קול:

— אונזער הייליגער מגיד, אונזער...

חיים און ר׳ נחום האָבן זיך אַלץ ווייטער דורכגעשטופּט און אָט האָבן זיי דערזעהן אַ גרויסע געמויערטע שטוב מיט העל־באַלויכטענע פענסטער. דאָס איז געווען דער איינציגער מויער אין שטעטל. אַלע שכנים האָבן זיך פון דאָרט אַרויסגעקליבן און אָפּגעגעבן די שטוב פאַר דעם רבין. די שטוב איז באַשטאַנען פון צוויי העלפטן מיט אַ קאָרידאָר אין מיטן. די רעכטע העלפט, אַ חדרים פינף, האָט דער רבי מיט זיינע

גבאים פאַרנומען; און די אַנדערע העלפט, דער קאָרידאָר און דער גאַנצער אַרום זיינען איצט געפּאַקט מיט מענשן, וואָס וואַרטן פאַרשמאַכט אויף יחידות.

— וואַרט, ר׳ חיים, דאָ אַ רגע — האָט ר׳ נחום געזאָגט — און איך וועל אַ לויף טון און געפינען דעם רבינס גבאי כלאַוונען.

חיים האָט וואַרטנדיג דערזעהן, אַז דאָ האַרט אַרום שטוב שטייט, חוץ חסידים, אַ געמישטער המון, מאַנסבלען און ווייבער, על פי רוב ליידנדיגע, פאַרהומערטע מענשן, וואָס צאַפּלען זיך און וואַרטן אויף אַ ישועה פון דעם רבין. דאָ שטייט אַ מוטער מיט אַ קראַנק קינד אויף די הענט און דאָרט אַ בלייכער ייד, וואָס האַלט זיך קוים אויף די פיס, און מ׳מוז אים אַלע וויילע אונטערהאַלטן, עפּעס אַן אַלטע יידענע שרייט און ברעכט מיט די הענט...

באַלד איז ר׳ נחום אַרויסגעגאַנגען צו חיימען און נאָך אַ קורצער וויילע האָט כלאַוונע זיי געפירט איבערן הויף דורך אַ זייטיגער טיר אין דעם רבינס חדרים. שוין גייענדיג האָט ר׳ נחום פאַרריכט דעם גאַרטל, צורעכט געמאַכט דאָס היטל מיט דער יאַרמולקע און אַ גלעט געטאָן די באָרד. ווי אַלע מאָל האָט אויך איצט ביי ר׳ נחומען אָנגעהויבן קלאַפּן דאָס האַרץ פאַרן אַריינגיין צום רבין. אַן אומהיימליכע שטילקייט האָט דורכגענומען אַלע זיינע תנועות. ביי דער לעצטער טיר האָט זיך כלאַוונע אָפּגעשטעלט און אַ זאָג געטאָן:

— איר זאָלט למען השם ניט אויפהאַלטן דעם רבין, וואָרום דער עולם צעזעצט די טירן. דער רבי האָט אַזוי פיל רחמנות אויף יידן, אַז ער וויל ניט פריהער אָפּרוהען פון וועג, ביז ער וועט ניט אויסהערן אַלע שווערע הערצער.... למען השם, ניט אויפהאַלטן...

— האָט קיין מורא ניט, האָט חיים העזהדיג געזאָגט, מיר

וועלן אַפּילו זעהן, אַז דער רבי זאָל אונז ניט אויפהאַלטן...

כלאַוונע האָט שאַרף אַ קוק געטאָן אויפן חבדניק מיט דער גרויסער שוואַרצער באָרד. ער האָט פאַמעליך געעפנט די טיר, זיי אַריינגעלאָזט און פאָרזיכטיג שטיל די טיר נאָך זיי צוגעמאַכט.

דאָס איז געווען אַ גרויסער לאַנגער חדר. ניט ווייט פון די אַנטקעגנדיגע פענסטער מיט ווייסע פאָרהאַנגען איז געשטאַנען אַ קיילעכדיגער טיש מיט צוויי ברענענדיגע ליכט. לינקס איז געווען אַ צווייטע טיר, וואָס האָט געפירט צום קאָרידאָר צו. דער רבי—שוין אַ גרייז גרויער זקן—איז געזעסן ביים טיש מיטן פנים צו דער לינקער טיר, אין אַ ניידענעם כאַלאַט, און אָנשפּאַרנדיג דעם קאָפּ אָן דער האַנט, האָט ער געקוקט פאַר־טיפט אין אַ ספר. ער האָט ניט באַמערקט זייער אַריינקומען.

אַ רגע זיינען זיי געבליבן שטיין אויפן שוועל. ר׳ נחום האָט אַ קוק געטאָן אויף חיימען מיט אַ בעטנדיגער מינע, וואָס האָט אַן ערך געהייסן: „למען השם ניט מאַכן קיין איבעריגע תנועה“. זעהענדיג אַז דער רבי האָט זיי ניט באַמערקט, האָבן זיי שטיל געמאַכט אַ פּאָר טריט פאָראויס. עטליכע שפּאַן ווייט פון דעם רבינס שטול, האָט ר׳ נחום אַ וואונק געטאָן חיימען זיך אָפּצושטעלן. דאָ האָט ער אַריינגעשטעקט ביידע הענט מיט די קליינע פינגער אין גאַרטל און איז געבליבן אומ־באַוועגליך שטיין אין גרויס אָפּשיי. חיים איז געשטאַנען נעבן אים מיט דעם ברוינעם טלית־זעקל אונטער דער לינקער האַנט. פאַרשטייט זיך, אַז מ׳קען איצט אַליין ניט צוגיין, ביז דער רבי וועט ווי ס׳איז באַמערקן און צורופן.

דער רבי איז נאָך אַליך געווען פאַרטיפט און די שטרענגע שטילקייט אין חדר האָט אין גרויס דרך־ארץ זיך אַפילו קיין ריר ניט געטאָן. נאָר פון דרויסן האָבן זיך געטראָגן פאַרשיידענע קולות און אויסגעשרייען. פלוצים האָט זיך פון יענער זייט

פענסטער דערהערט אַ האַרצרייסנדיגער ווייבערשער געוויין. דער רבי האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ און אַ קלאַפּ געטאָן שטיל מיט דער האַנט אויפן טיש. האָט זיך כלאַוונע גלייך באַוויזן אויף דער שוועל פון דער צווייטער טיר, דער רבי האָט מיט איינגעהאַלטענעם צער געפרעגט:

— ווער וויינט עס דאָרט אַזוי?

— דאָס איז אַן עלטערע יידענע, ביי איר איז אַ טאָכטער אַ בת־יחידה, וואָס ראַנגלט זיך איצטער אין אַ שווערן קימפּעט...

— זאָל זי שוין אַריינקומען...

כלאַוונע איז אַרויס פון טיר. ערשט איצט האָט דער רבי באַמערקט ר' נחומען, אויף זיין מיד־ליידנדיג פּנים האָט זיך באַוויזן אַ שמייכל.

— אַ ר' נחומצע...

דער רבי איז אָבער אַפּנים געווען איצט פאַרטראָגן: ער האָט זיי ניט צוגערופן און זיי געלאָזט שטייען און וואַרטן. פון יענער זייט פענסטער איז דאָס ווייבערשע געוויין פאַרשוואונדן אין דעם דרויסנדיגן טומל, איז אָבער באַלד אויסגעוואַקסן פון יענער זייט קאָרידאָר און איז מיט יעדער רגע געוואָרן אַלץ גרעסער און נעהענטער. און אָט האָט זיך געעפנט די טיר און כלאַוונע האָט אַריינגעפירט די וויינענדיגע יידענע. דאָס איז געווען אַן עלטערע, עטוואָס איינגעהויקערטע יידענע מיט אַ שטאַרק געקנייטשט פּנים. ווי נאָר אָבער זי איז אַריבער די שוועל און דערזעהן דעם רבין, איז זי פאַרגאַפט שטיין געבליבן. זי האָט אַריבערגעוואָרפן דעם שאַל איבערן קאָפּ און האַלטנדיג זיך קראַמפנדיג מיט ביידע הענט פאַר די עקן פון שאַל, האָט זי איצט קיין מויל ניט געקענט עפענען. מ'האָט דעם רבין דערלאַנגט אַ קוויטל.

— האָב קיין מורא ניט, דער אויבערשטער וועט דיך ניט פאַרלאָזן...

ערשט איצט האָט זיך די יידענע שטיל צעוויינט, זי האָט אָבער קיין וואָרט ניט געקענט אַרויסברענגען.

— נאַ דיר מיין פּאַטשיילע און לעג זי דער קימפּעטאָרין צוקאָפּנס און נאָך היינט ביינאַכט וועט דיך דער אויבערשטער בענשן מיט אַ מזל־טוב...

איז די יידענע ווייטער געבליבן שטיין פּאַרגאַפט. זי האָט געקוקט מיט גרויסע אויגן אויפן רבין, און דאָס אַלטע גע־קנייטשטע פּנים האָט געשטראַלט. כלאַוונע האָט איר עפּעס אַ זאָג געטאָן אויפן אויער. די יידענע האָט זיך אַ רגע געפּאָרעט מיט די הענט אונטערן שאַל און מיטן גאַנצן האַרצן האָט זי ווי אַ קרבן אַוועקגעלעגט דעם רבין אויפן טיש עטליכע מטבעות. דער רבי האָט זי אָבער אַ פרעג געטאָן:

— אפשר האָסטו נאָך — ס׳פעלט צוויי צו ח״י...

די יידענע האָט טאַקע ביי זיך אַרויסגעפונען נאָך אַ פּאָר מטבעות און געלעגט אויפן טיש.

— לאַנג לעבן זאָלט איר, רבי, אונזער הייליגער רבי, הייליגער, הייליגער רבי...

כלאַוונע האָט זי קוים אַרויסגעפּראַוועט דורכן טיר. און בשעת מ׳האָט די טיר צוגעמאַכט, האָבן זיך נאָך געהערט אירע פּאַרגאַפטע רייד:

— הייליגער, הייליגער רבי...

דעם רבינס מנהג צו בעטן און פאָדערן געלט אויף יחידות, ווי אַלע זיינע אויסטערלישע מנהגים, זיינען געווען ביי חסידים שטאַרק פאַרהייליגט. נאָר חיימען האָט דאָס שטאַרק געוואונדערט און אויפגערעגט. הייסט דאָס, שוין ווייטער דער־זעלבער ראָד: פּשוטע מענשן זיינען מפקיר זייער געלט, כדי אויפצוהויבן זיך צו הימל־מענשן, און דער הימל־מענש לאָזט זיך אַראָפּ צו געלט. ס׳האָבן אָבער נאָך געקלונגען אין די אויערן די פּאַרגאַפטע אויסגעשרייען פון דער אַלטער יידענע

און אין יעדן קער פון דעם רבין האָט זיך געפילט אַ הימלישער שררה, די בחינה פון צדיק גוזר. אויף וואָס־זשע דאַרף ער געלט, גלאַנץ און קאַרעטעס, אַנטקעגן וואָס שלמה המלך אַפילו האָט ניט געקענט ביישטיין?... אַ ראָד, אַ מאוימדיגער ראָד! חיים האָט אַפילו געקלערט, אַז...

דער רבי האָט אַ וואונק געטאָן און זיי צוגערופן, ביים רבין איז דאָס פנים מיט אַמאָל אָפן און ליכטיג־פריש געוואָרן. חיים האָט מקבל שלום געווען. ער האָט גלייך באַמערקט דאָס אייגנאַרטיג רבישע אויסזעהן, וואָס ער האָט נאָך געקענט ביי זיין רבין אין ליובאַוויטש, דאָס מלכותדיגע שווייגן און די איידעלע פאָסטעמקעס. נאָר אָנשטאָט דער גאונישער טיפקייט און אייביג־התלהבותדיגער חבדישער זוכעניש פון דעם ליובאַ־וויטשער רבין, האָט מען אויף דעם טשערנאָבילער מער געקענט זעהן קינדישע תמימות און שטראַלנדיגן בטחון. חיים האָט שוין אויף זיין חבדיש־העזהדיגן שטייגער געקלערט, אַז אַפילו מיט רוח הקודש קען מען זיין שטאַרק תמעוואַטע... דער רבי האָט אויף אים אויפגעהויבן די אויגן און טאַקע מיט דעם גרויסן חוש פון אַ רבין, וואָס זעהט כמעט אַלע טאָג הונדערטער מענשן, האָט ער אַפּנים דערפילט חיימס רעיונות. ער האָט פלוצים אַ פרעג געטאָן:

— װעמענס טלית טראָגט איר אונטער דעם אָרעם?

חיים האָט ניט ווילנדיג אַ ציטער געטאָן. פון וואַנען וויים דער רבי, אַז ער טראָגט אַ פרעמדן טלית? צי האָט עס ניט ר' נחום דעם רבין אַליך וועגן אים דערציילט?

— דאָס האָב איך גענומען אין דאָרף ביי לייוויק בונין.

האָט ביים רבין דאָס פנים ווייטער מיד־ליידנדיג אויסגע־זעהן, און ער האָט מיט צער אַ זאָג געטאָן:

— די, וואָס קריכן אין די הימלען און פרעגן קשיות אויפן

איבערשטן, האָבן נישט קיין אייגענעם טלית... מ'פאַרלירט די אייגענע לבושים...

דער רבי האָט זיך עטוואָס אַ קער געטאָן נעהענטער צו חיימען און געזאָגט:

— דער פריהערער בעל־הבית פון דעם טלית האָט אויך ניט געהאַט קיין אמונת חכמים. זיין טלית איז דערפאַר אָנגעקומען אין אייערע הענט. און איצט מוזט איר ביידע נע־ונד זיין, ביז דער איבערשטער וועט אייך מיט זיינע גרויסע חסדים אויפהויבן...

חיים איז געווען שטאַרק איבערראַשט: פון וואַנען וייס פאָרט דער רבי, אַז ער טראָגט דאָס דעם פריהערן טלית פון דעם געשטאָרבענעם בונינס פאָטער, וואָס האָט טאַקע תמיד מיאוס אָפּגעלאַכט פון רביים? האָט דאָס דען טאַקע ר׳ נחום אַלץ דעם רבין דערציילט? די גאַנצע אומגעוויינליכע רוח־הקודשדיגע אַרט פון דעם רבינס רעדן האָט חיימען שטאַרק גערייצט. אין ליובאַוויטש האָט מען ניט ליב געהאַט אַזוי קינ־דיש אומבאַזאָרגט צו וואַרפן זיך מיט רוח־הקודש, וואָס מ'האָט זיך געסטאַרעט אויסצונוצן צוליב העכערע זאַכן פון אמתער עבודה. דאָרט האָט אַ רבי מער צו לערנען און מדריך צו זיין חסידים, ווי צו זיין אַ שטענדיגער מופת־מאַכער.... דער־הויפּט אָבער האָט חיימען איבערראַשט און אַראָפּגעוואָרפן, וואָס דער רבי האָט אים פשוט מיט איין קער אָפּגעפּאַרטיגט און אומגעריכט שאַרף אָפּגעשניטן. חיים האָט געוואָלט עפּעס זאָגן, נאָר ר׳ נחום האָט אויף אים געקוקט מיט אַזאַ אַנגסט און האָט זיך ביי אים אַזוי געבעטן מיט די אויגן, אַז ביי חיימען זיינען די ווערטער אין מויל שטיין געבליבן. דער רבי האָט עס אַפּנים באַמערקט און זיך געווענדט צו חיימען:

— זאָגט אַלץ, וואָס ביי אייך איז אויפן האַרצן...

(טאַקע נאָר אַ חבדניק, און נאָך אַזאַ חבדניק, האָט דער רבי געזאָגט „איר").

חיים האָט איצט קלאָר דערפילט, אַז דאָ זיינען חסידים ברייט אין דער דעה און לעבן אָהן אַ טיפן חשבון־הנפש, וואָס איז דאָך באמת דער גאַנצער יסוד פון חסידות און וואָס מ׳פטרט דאָ אָפּ מחמת גרויס בטחון מיט שיעה־פיעה. דאָ איז גאָרניט דאָס אָרט פאַר טיפער התבוננות. ער האָט איינגע־האַלטן פאַרקאָכט געזאָגט:

— איך בין אַ ייד אַ געפאַלענער און בעט רחמים ניט פאַראיבל צו האָבן אויף מיינע רייד. ס׳איז פאַראַן די מדרגה פון תינוק יונק משדי אמו. אַ קינד רייסט זיך נאָך תּוּנה צו דער מוטערס ברוסט, און די מוטער גיט עס אים מיט גרויס שמחה. ס׳קומט אָבער אַ צייט, ווען מ׳מוז דאָס קינד אַנטוויינען און מ׳רייסט עס אָפּ מיט גוואַלד פון דער ברוסט. און אַז דאָס קינד וויינט און שרייט, מאַכט מען אים בכיון ביטער דער מאַמעס ברוסט. באמת באַקומט יעדער חסיד תּוּנה פון זיין רבין נאָך מער, ווי אַ קינד פון דער מאַמעס ברוסט. ס׳קומט אָבער אַמאָל אַ צייט פאַר אַ חסיד, ווען ער מוז אַוועק פון דעם רבין און אַליין מיט אייגענער האָרעוואַניע געפינען חיונה פאַר זיין נשמה. דאָס איז על פי רוב אַ געפאַלענער. און וואָס גרעסער דער ווייטאָג פון זיין ציהעניש, וואָס שטאַרקער דער געשריי פון זיין נשמה, אַלץ ביטערער און ווייטער ווערט דער פריהערער קוואַל און...

וויר׳ נחום, האָט אויך דער רבי ניט תופס געווען דעם תוך פון חיימס גערודער, ער האָט נאָר מיט זיין רבישן חוש דערפילט דעם גרויסן צער פון אָט דעם אומרוהיגן יידן. און כאָטש ער האָט בכלל ניט שטאַרק געהאַלטן פון די חבדישע ווייטע דרכים, האָט אים איצט אָנגענומען פשוט אַ רחמנות אויף חיימען. ביי די לעצטע ווערטער, וואָס חיים האָט מיט גרויס האַרץ אויסגעשריען, איז דער רבי געוואָרן שטאַרק אויפ־געבראַכט. ער האָט זיך אויפגעהויבן פון אָרט, און אַנידער־

לעגנדיג חיימען די האַנט אויף דער פּלייצע, האָט ער אים איבער־
געריסן די רייד:

— איר זאָלט וויסן זיין, אַז יסורים ממרקין, יסורים
לייטערן און הויבן אַ מענשן, אייער ווייטאָג איז ממש בכח צו
שפּאַלטן אַלע הימלען. אייך איז באַשערט צו פּראַווען גלות.
נאָר די השגחה עליונה לאָזט פון אייך קיין אויג ניט אַראָפּ.
גייט לשלום און דער אויבערשטער וועט אייך אויפהויבן
עד רום כל המעלות...

ר' נחום האָט אַרויסגעפירט חיימען פון רבינס חדר, גייענ־
דיג כמעט הינטערוויילעכיק מיטן פנים צום רבין. ערשט פון
יענער זייט טיר האָט ער זיך געזעגנט מיט חיימען, האָט אים
אַרומגענומען און זיך צעקושט. חיים האָט זיך כמעט ווי אַרויסגעריסן
פון זיינע הענט און איז אַרויס אויפן גאַס. דאָס האַרץ האָט אים
געגנאָגט און די התלהבותדיג־געדיכטע לופט האָט אים גע־
שטיקט. ער האָט זיך האַסטיג דורכגעשטופּט דורכן עולם, איז
אַרויסגעקומען אויפן מאַרק. דאָרט האָט ער זיך מיט גיכע שריט
געלאָזט גיין ווייטער און איז באַלד פאַרשוואונדן פון יענער
זייט שטעטל.

XIII. די אונטערשטע שורה

עס איז געווען אַ שיינער וואַרעמער זומעראָוונט, ווען חיים איז אַרויס פון שטעטל אויף די גרויסע ברייטע פעלדער. בײַ אַ צופעליגן דורכגייער האָט זיך חיים דערוואוסט, אַז צוויי־דריי שעה גאַנג פון דאַנען געפינט זיך אַ יידיש שטעטל. חיים האָט זיך באַשלאָסן גיין גלייך אַהין, דאָרט איבערנעכטיגן און אויף מאָרגן, באַלד נאָכן דאַוונען זיך לאָזן גיין ווייטער, טאַקע אויף דעם וועג צו די גרויסע מתנגדישע שטעט אין ליטע.

אַרויסגעגאַנגען פון שטעטל, האָט חיים פריי אָפּגעאָטעמט, גלייך ווי אינאיינעם מיטן שטעטל וואָלט ער פאַרלאָרן די שווערע צרות פון זיין בלאָנדזשעניש. עפּעס ווי מיט אַמאָל האָט ער זיך אויסגעניכטערט פון אַ טיפער שכרות. און כאָטש דער גאַנצער גוף איז נאָך געווען שטאַרק מיד און צעבראָכן, האָט זיך חיים אָבער אינערליך געפילט שטאַרקער און פרישער. מער ווי אַלע מאָל האָט דער וועג אין אים אויפגעוועקט אומקלאָרע האָפענונגען, אינעווייניגסטע געדולד און עפּעס אַ קוויי־קנדיגע נשמה־בענקעניש. ער לאָזט זיך איצט אויף לאַנג אין דער פרעמד. ווער ווייס נאָך, וואָס ס'וועט זיין. חיים האָט גע־קלערט, אַז אַ וועג האָט בכלל דעם כח צו שטאַרקן אַ מענשן. דאָס איז דאָך, ווי מ'רעדט אין חסידות, דער ענין פון הלוך ונסע. ער וויל איצט אָבער מער קיין חסידות ניט קלערן. טאַקע ניט!

ער האָט זיך אָפּגעשטעלט. אַ רגע האָט ער זיך אומ־געקוקט אויף דער רחבות פון די דרימלענדיגע פעלדער און אויף דעם בלויען אויסגעשטערנטן הימל, וואָס האָט זיך אַזוי הויך און הייליג געוועלבט איבערן קאָפּ. און נעלאָזט זיך גיין ווײַ־טער, האָט ער מיט גרויס ליבשאַפט און בענקשאַפט אָנגעהויבן חזרן אויסווייניג משניות. מיט יעדן טאָג האָט ער זיך אַלץ מער צוגעקלעפּט צו אָט די פּשוטע, לויטערע קלאָרע משניות־ווערטער. איינע נאָך די אַנדערע, זיינען אָט די משניות־ווערטער איצט מיט גרויס בענקשאַפט און ציהעניש אין דער נאַכט־שטילקייט אַריינגעפאַלן.

שטילע וואַרעמע נאַכט־ווינטעלעך האָבן פון אַלע זייטן געווייעט אויף חיימס פּנים און קוים־קוים באַוועגט די שפּיצן פון זיין גרויסער שוואַרצער באָרד. און אַרום פון דער נאַכט האָבן זיך געטראָגן אַזוינע שטילע קולות, אַז נאָר אַ נשמה אין די טיפענישן האָט זיי געהערט. מיט אַלץ גרעסערער בענק־שאַפט האָט חיים גייענדיג געחזרט משניות. עס איז אים איינ־געפאַלן אַ רעיון: אויף אַ געשטאָרבענעם זאָגט מען משניות און אַ געפאַלענער, וואָס איז ניט ווייט פון אַ געשטאָרבענעם, זאָגט אויף זיך אַליין, ווי אויף אַ נפטר, משניות. מילא—זאָל זיין אַזוי. גענוג מיט די חקירות! אויפן גרויסן שליאַך טאַרף מען קיין חקירות ניט האָבן. קודם כל מוז ער זעהן, אַז ביי דער ער־שטער מעגליכקייט זאָל זיך היינט דער גוף גוט אויסשלאָפן. און אויף מאָרגן וועט ער זיך מיט פרישע כחות לאָזן גיין ווייטער. וואו ער וועט טאָגן, וועט ער ניט נעכטיגן. ער וועט אַלץ זעהן, אומעטום זוכן, ער וועט זיך כסדר האַלטן ביים גרויסן שליאַך. ווער ווייס, וואָס וועט נאָך זיין... מ׳מוז נאָר דערווייל זאָרגן, אַז...

פּלוצים האָט חיים דערהערט פון הינטן אַ געשריי פון אַן אָנגעאָרנדיגן קוטשער. חיים איז אָפּגעשפּרונגען אָן אַ זייט

און זיך אומגעקוקט. אין דעם טונקל פון דער נאַכט האָט ער באַלד דערזעהן צוויי פערד, וואָס האָבן האַסטיג געהויבן די קאָפּיטעס. אַרום דעם הויכן זיץ פון דעם קוטשער האָבן פון ביידע זייטן געלויכטן צוויי לאַמטערנס. באַלד האָט זיך באַוויזן אַ פריצישע האַלב־אָפענע קאַרעטע, חיים האָט גלייך דערקענט ברײנערס קאַרעטע, וואָס ער האָט ערשט היינט בייטאָג געזעהן אַרום קאָסטינקע. דער קוטשער האָט שטייף אָנגעצויגן די לייצעס און האָט איצט עטוואָס פאָרזיכטיג לאַנג־זאַמער געפירט די פערד. דורכפאָרנדיג פאַרביי האָבן די לאַמ־טערנס געוואָרפן אַ גרויען שיין אויף חיימען מיט זיין גרויסער באָרד. פלוצים האָט אַ געשריי אָפּגעשטעלט די פערד.

— שטיי! — דאָס האָט ברײנער אַ געשריי געטאָן, אָנרירנדיג דעם קוטשערס פלייצעס מיטן זילבערנעם הענטל פון זיין מאַסיוון שטאָק. ברײנער האָט זיך אַריבערגעוואָרפן איבערן האַלב־אָפענעם טייל פון קאַרעטע און אַ זאָג געטאָן אין דער זייט צו חיימען:

— דאָס זענט איר, דוכט זיך, דער ייד מיט דער גרויסער באָרד, וואָס האָט נעכטן געטאַנצט ביי גראַבאָווערן אין שאַלאַש?

חיים האָט זיך אַוועקגעמאַכט:

— כ'וויס, אַ סך יידן האָבן נעכטן דאָרט געטאַנצט אין שאַלאַש....

איצט האָט אַפנים ברײנער אינגאַנצן אים דערקענט. איז ער מעשה יעגער מיט איין שפרונג אַראָפּ פון דער קאַרעטע, צוגעגאַנגען צו חיימען און מיט אַ ברייטער עטוואָס לאַכנדיגער שטימע געזאָגט:

— זעהט נאָר, די גאַנצע וועלט פאָרט צום רבין אין שטעטל און מיר זיינען, דוכט זיך, די איינציגע, וואָס פאָרן פון שטעטל...

חיים האָט זיך אויפגערעגט:

— נו, איז וואָס ווילט איר?

— זייט נאָר ניט ברוגז. איך פאַרגלייך אייך ניט מיט מיר. איך בין אַוועק פון שטעטל, ווייל כ'בין ניט קיין חסיד, און איר, ווייל איר זענט מסתמא אַ חסיד פון אַן אַנדער רבין. דער סך־הכל איז אָבער איינער—זאָל דאָס אייך אָנשטיין. איר פרעגט, וואָס איך וויל? כ'וועל עס אייך זאָגן קורץ און אָפן. איר זעהט מיר אויס אַן אומגעוויינליכער מענש אָדער איר זענט אין אַ אומגעוויינליכן מצב. און איך האָב זעהר גערן אומגעוויינליכע זאַכן. כ'בעט אייך אַראָפּפאָרן צו מיר איבערנעכטיגן. דאָס גאַנצע שטעטל וויים, אַז איך בין טאַקע אַ גוי, נאָר מיין ווייב איז אַ פרומע יידענע און האַלט אַ יידישע שטוב: יידישע קצבים, יידישע קעכערינס... מיין ווייב ברענגט נאָך אַלע ווייטע מלמדים און משגיחים. ווייסט זיי דער גוטער יאָר.... אַזוי אַז ערליכע יידן עסן ביי מיר אין שטוב. אָבער שלאָפן מעג מען דאָך ביי מיר אין שטוב אודאי—דאָס מעג מען דאָך אַפילו ביי אַ גוי. פאָרט מיט מיר, כ'בעט אייך...

ברייגערס רייד האָבן זיך טאַקע געלעגט אויפן שכל. באמת האָט דאָך חיים אַליין נאָך פריהער געקלערט ערגעץ וואו צו איבערנעכטיגן, כדי לאָזן זיך אויף מאָרגן מיט פרישע כחות אין וועג.

חיים האָט אַ ווײלע זיך געקווענקלט און געזאָגט:

— כ'וועל צו אייך פאָרן, נאָר מיט איין תנאי...

— אַז וואָס?

— איר זאָלט מיך גאָר ניט פרעגן וועגן מיר, און איך וועל אייך וועגן דעם גאָרניט ענטפערן...

— אָפּגעמאַכט — האָט ברייגער פריילעך אויסגעשריען — כ'פאַרשטיי שוין, אַז מיט אייך איז מוראדיג אָנצוהויבן זיך...

ברייגער האָט געעפנט דאָס טירל פון קאַרעטע און געהאָלפן חיימען אַרויפגיין. באַלד איז ער אַליין אַרויפגעשפרונגען און

צוגעקלאַפּט דאָס טירל. די פערד האָבן זיך אומגעדולדיג אַ ריס געטאָן פון אָרט און זיך האַסטיג געלאָזט ווייטער פאָרן.

אין דער קאַרעטע זיינען ביידע געזעסן אויבן אָן. ברײנער איז געזעסן רעכטס, שטאַרק אויפגעלענט, מיט דעם מאַסיוון שטעקן אין דער האַנט, און חיים איז געזעסן לינקס, די הענט פאַרלעגט אין די אַרבל, עטוואָס איינגעהויקערט, דער טלית און תפילין אין דעם ברוינעם זעקל אונטער דעם לינקן אָרעם. אַ ווײַלע האָבן זיי ביידע געשוויגן. חיים האָט פאַרטראַכט געקוקט פאָראויס.

ברײנער האָט געהייסן דעם קוטשער גיכער אָנטרייבן די פערד. און אָט האָט זיך די קאַרעטע פאַרקערעוועט לינקס און איז אין עטליכע מינוט אַריין אין אַ געדיכטן וואַלד. ערשט איצט האָט ברײנער אַ זאָג געטאָן:

— אָבער ווי מ׳רופט אייך, מעג מען וויסן?

— חיים...

— כ׳וויל מיט אייך, ר׳ חיים, אויך אויסנעמען אַ תּנאי: וואָס איר וועט ניט זעהן ביי מיר אין שטוב, זאָלט איר זיך ניט אַריינמישן און ניט מאַכן קיין איבעריגע שאלות. איך זאָג אייך פריהער: מיינע קינדער האָבן אויף היינט אין אָוונט צונויפגערופן יונגע פריצים. מיין טאָכטער וועט מסתמא שפּילן אויף אַ האַרפע, מ׳וועט זינגען און טאַנצן. דאָס אַלץ דאַרף אייך ניט אָנגיין. כ׳וועל אייך געבן אַ באַזונדער חדר. מ׳וועט אייך ניט שטערן, איר זאָלט אָבער אויך ניט שטערן...

— גוט — האָט חיים אומגעדולדיג אָפּגעשניטן — זאָל זיך דוכטן, אַז מ׳דאַרף איבערנעכטיגן אין אַ גויאישן שענק...

ברײנער האָט זיך אויף זיין פריציש־ברייטן שטייגער צע־לאַכט אויף אַ קול:

— איר זעהט — האָט ער נאָך האַלב־לאַכנדיג געזאָגט צו חיימען — מיר שטעלן איינער דעם אַנדערן גלייכע תּנאים.

דאָס איז שוין אַ צווייט מאָל, אַז בײַ אונז בײדן איז איין סך־הכל. זאָל עס אײַך ווייטער אָנשטיין...

חיים האָט געשוויגן.

מ׳איז נאָך אַלץ געפאָרן אין געדיכטן וואַלד, וואו די זומערדיקע נאַכט האָט נאָך שטילער און פינסטערער אויסגעזעהן. דער קוטשער האָט דאָ פאָרזיכטיג געטריבן די פערד, וואָס האָבן זיך פונדעסטוועגן דאָ און דאָרט פאַרטשעפּעט און די רעדער האָבן זיך ניט זעלטן פאַרהאַקט און אונטערגעשפּרונגען.

— מיר דוכט זיך, ר׳ חיים, אַז איר האָט פּונקט ווי איך גאָר ניט פיינט קיין אומגעוויינליכע זאַכן, און איר האָט אויך בגנבה פאַר זיך הנאה, וואָס איר פאָרט צו מיר. אָט איז אייך צום דריטן מאָל אַ גלייכער סך־הכל בײַ אונז בײדן.

בײַ די לעצטע ווערטער האָט זיך ברײנער ווייטער שטאַרק צעלאַכט.

— וואָס זענט איר אַזוי פריילעך, פּאַניע ברײנער?

— נאָר איך בין פריילעך? אין שטעטל זײנען דאָך אַלע איצט פריילעך. אודאי וויל איך זיך ניט גלייכן צו די אַלע חסידים, דער סך־הכל איז אָבער בײַ אונז אַלעמען פאָרט איינער. בײַ מיר איז אומעטום די הויפּטזאַך נאָר דער סך־הכל. אַז מײַן עקאָנאָם ברענגט מיר פאַרדרייטע חשבונות, פאָדער איך צוערשט די אונטערשטע שורה. אַ חשבון קען מען וויפיל מ׳וויל פאַרפּלאָנטערן, נאָר די אונטערשטע שורה ווייזט אָבער בפירוש, וואו מ׳האַלט אין דער וועלט. וואָס טויג מיר די גאַנצע דרייעריי — איך זעה, אַז חסידים האָבן ליב ווי איך אַביסל וויין, טעניץ און ניגונים. דער חסידישער גביר האַלט פעסט זײַן פּאַרמעגן, דער חסידישער סוחר שווינדלט נאָך מער פאַר מיר. גבאים שלאָגן זיך פאַר כבוד, מ׳פּאַטשט זיך אַפילו אין בית־מדרש. די רביים אַליין פאָרן אַרום ווי איך

אין קאַרטעטס, האָבן גרויסע הויפן, גאָלד און זילבער. מיר ווילן אַלע גלייך שטאַרק הנאה האָבן פון דער וועלט. די חסידים גלאָצן נאָך דערביי מיט די אויגן און ווילן זיך נאָך פאַרדאַגהנען אויף יענער וועלט מיט אַ שטיק לויתן און אַביסל ווייַן, ניט קיין פשוטן ווייַן, נאָר דעם בעסטן ווייַן, טאַקע יין המשומר. איך בין אַ קלענערער בעל־תאוה און מיר איז גענוג אַביסל ווייַן אָט דאָ אויף דער וועלט. נאָר וואָס טויגן אַלע פאַרדרייטע חשבונות, די אונטערשטע שורה איז ביי אַלעמען אַ גלייכע, אַלע ווילן לעבן אַ גוטן טאָג. און אַז...

— כ׳וועל אייך, פאַניע ברײַנער, — האָט אים חיים איבער־געריסן — אָט וואָס פרעגן. איר ווייסט, וואָס קלערט אַ קאַץ, בשעת זי וואַרעמט זיך ליגנדיג אויפן פענסטער אַנטקעגן דער זון?

ברייַנער האָט זיך פאַרוואונדערט אויף אים אומגעקוקט.

— ...די קאַץ קלערט זיך דעמאָלט, אַז אַ מענש און אַ קאַץ האָבן ביידע גלייך ליב סמעטענע. דער עיקר איז נאָר, ווער ס׳פאַרכאַפּט פריהער: איז דאָס קריגל מיט סמעטענע אָפּ־געדעקט, באַלעקט זיך די קאַץ, אַניט באַלעקט זיך דער מענש. אויף אַ שטיקל פוטער אָדער אַ שטיקל פלייש זיינען אַ מענש און אַ קאַץ גלייכע בעלנים. אַ קאַץ כאַפּט אַ מייזל און אַ מענש כאַפּט אַ פישל אין וואַסער. די נפקא מינה, קלערט זיך די קאַץ, איז גאָר אַ קליינע. אמת אַ מענש פאַרנעמט זיך נאָך מיט אַנדערע זאַכן, וואָס זעהען אָבער אויס פאַר אַ קעצישן מות ווי אַ שטיק לויתן אויף יענער וועלט. די אונטערשטע שורה אָבער, קלערט זיך די קאַץ, איז ביי מענשן און קעץ די גלייכע — אַלע האָבן גלייך ליב אַריינצוקייען. און דערצו...

ברייַנער האָט צוערשט געלאַכט, באַלד איז ער אָבער ערנסט געוואָרן און האַלב־באַליידיגט האָט ער חיימען איבערגע־שלאָגן די רייד:

— אודאי קענט איר, ווי פיל חסידים, מיט שאַרפע משלים פאַרדעקן דעם נאַקעטן סך־הכל. מיינט ניט, די קאַץ איז גאָר ניט אַזוי אומגערעכט...

— כ'האָב, פּאַניע ברײנער, נאָך ניט געענדיגט די מעשה מיט דער קאַץ. ביי די דאָזיגע רעיונות איז די קאַץ צופרידן איינגעדרימלט. פּלוצים האָט זי דערפילט אויפן רוקן שטאַרקע קלעפּ פון אַ נאַסן בעזים. ניט טויט און ניט לעבעדיג איז די קאַץ אַרויס דורכן פענסטער, זיך געדראַפּעט אַרויף אויף דער וואַנט, אַרויפגעשפּרונגען אויפן דאַך און זיך דאָרט געלעגט. אַ קעצישער מוח פאַרגעסט זעהר גיך קלעפּ פון אַ נאַסן בעזים... און די קאַץ האָט איצט מיט גאוה געקלערט, אַז זי איז נאָך העכער פון אַ מענשן: זי קען זיך דראַפּען אויף ווענט און אַרומגיין אויף דעכער, אַ מענש אָבער קען נאָר קריכן אויף דער ערד. און טאַקע אין אַ ווײלע אַרום איז די קאַץ ווייטער אַרײַן אין שטוב און מיט גרויס חוצפּה געקראָכן צו דער פוטער אויפן טיש. מ'האָט זי געמוזט ווייטער מכבד זיין מיט אַ נאַסן בעזים. ווער ווייסט, וואָס פאַר אַ חקירות וואָלטן געווען ביי דער קאַץ, ווען זי וואָלט ניט פאַרגעסן אַזוי גיך די נאַסע בעזימער. איר פאַרשטייט, פּאַניע ברײנער, מ'טאָר ניט אויף גיך אונטערפירן די אונטערשטע שורה. איך אַליין האָב זיך ניט לאַנג געריסן צום סך־הכל פון דער וועלט, האָט מען מיך מכבד געווען מיט אַ נאַסן בעזים...

ביי די לעצטע ווערטער האָט זיך חיים פּלוצים אויפגערעגט, ער האָט זיך אַזש געהויבן פון אָרט, און אויסשטרעקנדיג די רעכטע האַנט, האָט ער כמעט אויף אַ קול געשריען:

— איר הערט, מ'קאַטעוועט אַזוי איבערן רוקן, אַז אַפילו קעצישע מוחות קענען זיך איבערקערן. קעצישע מוחות!

אין דער זומערדיג־ווייכער אָוונט־שטילקייט האָבן חיימס הויכע רייד מאָדנע אָפּגעהילכט. ברײנער האָט זיך

האַלב־דערשראָקן, האַלב־פאַרוואונדערט אומגעקוקט אויף דעם אויפגערעגטן יידן מיט דער גרויסער באָרד, וואָס האָט אויף אים אַזוי מאָדנע געבלישטשעט מיט די אויגן. ברײַנער האָט פאַר־זיכטיג געשוויגן. אין אַ מינוט אַרום האָט חיים אַ זאָג געטאָן מיט אַ ווייכער האַלב־שולדיגער שטימע:

— כ׳בין, פאַניע ברײַנער, זעהר צערודערט, שוין עטליכע נעכט, ווי איך האָב ניט פאַרזוכט ווי געהעריג קיין טעם פון שלאָף. איר וועט האָבן אַ גרויסע מצוה, אַז איר וועט מיך לאָזן ביי אייך כאָטש איין מאָל זיך אויסשלאָפן...

— כ׳וועל אייך, ר׳ חיים, גלייך אָפּגעבן אַ באַזונדער חדר, איר וועט דאָרט קענען טון, וואָס איר ווילט... איך וועל שוין מורא האָבן מיט אייך מער אָנצוהייבן זיך. כ׳האָב בכלל ניט ליב קיין חקירות. הערט איר, ביי מיר איז אַן עלטערער ברודער אַ פאַר־קאָכטער ערליכער ייד און מיין איידעם איז, פאַרקערט, אַ שאַר־פער אַפּיקורס, אַ פאַרברענטער משכּיל, רייסן זיי זיך ביידע תמיד ווי די קעץ. און מיר גייען זייערע רייד אָן ווי דער פאַראַיאָריגער שניי. כ׳לעב מיר אויף מיין שטייגער און וויל קיינעם קיין שכל ניט לערנען. נאָר אייער מעשה, מיט דער קאַץ, מוז איך זיך מודה זיין, איז מיר אַריין אין נאָז...

די קאַרעטע איז שוין אַרויס פון געדיכטן וואַלד און האָט זיך איצט האַסטיג געטראָגן צווישן גרויסע ברייטע לאָנקעס. אין אַ ווילע אַרום האָבן פון וויטן אָנגעהויבן שימערן פייערליך.

— איר זעהט — האָט ברײַנער געזאָגט, ווייזנדיג מיט דער רעכטער האַנט אויף די פייערליך—אָט באַלד זיינען מיר אין דער היים. מיר פאָרן שוין אויף מיין גוט, דער גרעסטער טייל פון וואַלד געהערט אויך מיר...

XIV. אין ברײנערס פּאַלאַץ—װידער „אַ גרױסע שׂרפֿה"

װאָס װײטער מ'איז געפֿאָרן, אַלץ דײטליכער זײנען געװאָרן די פֿײערליך און אַלץ מער האָבן זיך אױסגעטײלט די אומגעװײנליך שײנע געבײדעס פֿון ברײנערס גרױסן הױף.

אַט דעם פּריציש־גרױסן הױף מיט דעם גאַנצן גוט האָט ברײנער צוריק מיט יאָרן אָפּגעקױפֿט בײ די יורשים פֿון אַ יעקאַטערינער װעלמאָזשע, װאָס האָט אין זײן צײט אױפֿגעשטעלט דעם הױף מיט אַ מאָדנער אײגנאַרטיגער רחבֿות און אַ אומגעװײנליך אײדלען גלאַנץ. די יורשים האָבן דעם הױף אַ צײט לאַנג פֿאַרנאַכלעסיגט, נאָר ברײנער האָט קױפֿנדיק דעם גוט באַנײט דעם אַלטן גלאַנץ מיט אַ אײגענעם נײעם קנאַק.

אין מיטן פֿון דעם אומגעהױערן הױף האָט זיך אױפֿגעהױבן אַ גרױסער צװײגאָרנדיגער פּאַלאַץ מיט שײן געבױטע אױבערשטיבלעך. דאָס טשיקאַװע איז געװען, װאָס ניט געקוקט אױף זײנע פֿאַרשײדענע קונסט־װערק, האָט דער פּאַלאַץ אױסגעזעהן צניעותדיג אײנפֿאַך. די װעלטעכנע מאַלערײען אױף די װענט, די אומגעװײנליך פֿײנע שניצערײען און פֿאַרשײדענע אַנדערע קונסט־אַרבעט—אַלץ אינאײנעם האָט געשאַפֿן אַן אײגנאַרטיגן סטיל פֿון מיסטישער פּראַסטקײט און רעליגיעזער שטילקײט. אױף דער פֿראָנטזײט פֿון פּאַלאַץ איז געװען קונציג אױסגעשניצט אַ לאַטײנישע אױפֿשריפֿט — DEUS MEUS

PROTECTOR MEUS — מיין גאָט איז מיין באַשי־צער. דער פּאַלאַץ האָט פון אַלע פיר זייטן גרויסע טעראַסעס און באַלקאָנען. אַ צוואַנציג שריט פון טויער, מער אין דער לינקער זייט פון הויף, האָט זיך אויסגעשפּרייט פאַר דעם פּאַ־לאַץ אַ קיילעכדיג, גאַנץ טיף טייכל מיט אַ קונציג געבויט בריקל איבער אים. פון יענער זייט פּאַלאַץ האָט זיך געצויגן אַ שיינער גרויסער פּאַרק. יעדער באַלקאָן און טעראַסע פון יעדער זייט האָט געהאַט אַ באַזונדער שיינעם אויסקוק אויף דער רייכער, שיינער געגנט.

דער טויער פון הויף איז היינט אַ גאַנצן אָוונט אָפן, ווייל ס׳זיינען אָנגעקומען חשובע געסט אין הויף און ווייל מ׳האָט געוואַרט אין הויף אויף פּאַני בריינערן. דערפאַר זיינען אויך געשטאַנען ביים אָפענעם טויער פוןביידע זייטן צוויי דינער, וואָס האָבן געהאַלטן אין די הענט צוויי פאַרביגע לאַמטערנס. דאָס איז געווען אין הויף איינער פון די אַלטע מנהגים, וואָס בריינער האָט אונטערגעהאַלטן.

דערזעהן פון דער ווייטן די אָנקומענדיגע קאַרעטע, זיי־נען די ביידע דינער אָפּגעגאַנגען פון טויער. עטליכע טריט אַנט־קעגן דער קאַרעטע און זיך אָפּגעשטעלט. עטוואָס אָנגעבויגן דעם קאָפּ, האָבן זיי געוואַרט ביז די קאַרעטע איז דיכט אָנגע־קומען, דעמאָלט האָבן זיי זיך ווידער געשטעלט ביים טויער פון ביידע זייטן, און אויסשטרעקנדיג זיך האָבן זיי געהויבן די פאַר־ביגע לאַמטערנס און הכנעהדיג באַגריסט דעם האַר פון הויף. די קאַרעטע איז לאַנגזאַם אַריינגעפאָרן דורכן טויער. פון אַ זיי־טיגן פליגל זיינען אַ פּאָר דינער אַרויסגעלאָפן אַנטקעגן.

— דאָ בין איך אַ רבי — האָט בריינער שמייכלענדיג געזאָגט צו חיימען — אָבער איך וועל מער ניט דערמאָנען וועגן דער אונטערשטער שורה...

כמעט אַלע פענסטער האָבן פון אַלע זייטן יום־טובדיג

געלויכטן אין דער וואַרעמער נאַכט אַריין. פון דער אָפענער וועראַנדע, וואָס גייט אַרויס פון יענער זייט הויז אין פּאַרק אַריין, האָט זיך געטראָגן אַ פריילעכער גערויש פון לעבעדיגע שמועסן, געזאַנג און געלעכטער. די קאַרעטע איז פאַרביי דעם טייכל צוגעפאָרן צום הויז און זיך אָפּגעשטעלט ביי דער פאָדערשטער וועראַנדע. און דאָ האָט גלייך געטראָפן אַ קליינינקייט, וואָס האָט אָבער שפּעטער באַקומען אַ געוויסע באַדייטונג. חיים און ברייגער זיינען נאָר וואָס אַראָפּגעגאַנגען פון קאַרעטע, און ניט ווייט פון זיי, אַן ערך עטליכע טריט, איז פּלוצים אויסגעוואַקסן אַ גרויסער הונט.

ביי ברײנערן אין פּאַלאַץ און אין הויף איז ניט געווען קיין זכר פון הינט, די דינערס פלעגן זיי האַלטן אין אַ זייטיגן פליגל נאָר צוליב אַ געיעג. אַפילו די פּריצים, וואָס קומען צו אים אין געסט, פלעגן לאָזן די הינט ביי די קאַרעטעס. דער הונט, וואָס איז איצט פּלוצים אונטערגעשפּרונגען, איז אַפּנים געווען איינער פון די פרעמדע הינט, וואָס זיינען אָנגעקומען מיט די פּריצישע געסט. אומגעריכט האָט דער הונט מיט אַמאָל אָנגעהויבן צו בילן און צו וואַרפן זיך אויף חיימען—מיט אַזאַ אומגעוויינליך בייזן אימפּעט, ווי ער וואָלט אים גלייך וועלן צערייסן. דאָס איז פאָרגעקומען אַזוי פּלוצים, אַז צוערשט האָבן זיך אַלע ווי צעמישט און ניט געקענט איינשטילן דעם ווילד־צעבייזערטן הונט. חיים האָט אָבער גלייך דערקענט דעם הונט, וואָס איז מיט אַ פּאָר טעג צוריק אויף אים אין שענק אָנגעפאַלן. און ווי דעמאָלט אין שענק, איז חיים אויך איצט אַ פּאָר שריט צוגעגאַנגען לאַנגזאַם נאָר זיכער אַנטקעגן דעם הונט, קוקנדיג אים אין די אויגן אַריין.

— בערנאַרד!

און ווי דעמאָלט האָט זיך דער הונט גלייך און געשווינד אומגעקערט, און לויפנדיג צוריק האָט ער נאָר אויף אַ הינטישן

שטייגער טרויעריג געכריפּעט. דאָס אַליך איז פאָרגעקומען אין אַ פאַרלויף פון אַ קאַרגע פּאָר מינוט. די מעשה אין שענק האָט געלאָזט אין בערנאַרדן יענע אומקלאָרע האַלב־דער־שטיקטע אומרוה, וואָס אַ הינטישער מוח קען ניט אַזוי גיך פאַרגעסן. און טאַקע ווי ער האָט נאָר פון דער ווייטן דערשמעקט דעם ריח פון חיימען, איז ער ווי אַ בליץ אויפגעשפּרונגען. מיט אַלע זיינע הינטישע נערוון האָט ער געשפּירט, אַז ער מוז זיך שוין מיט „אָט דעם" אָפּרעכענען, טאַקע שוין, די רגע און וואָס פריהער. און איצט איז ער ווייטער געלאָפן אַ דערשלאָגענער צוריק און טרויעריג געכריפּעט.

— ווי קומט איר צו קענעז וואַסילענקאָס הונט, בערנאַרדן?

— האָט ברייַנער שטאַרק פאַרחידושט געפרעגט ביי חיימען. חיים האָט ניט געענטפערט.

זיי זיינען ביידע אַרויף אויף דער וועראַנדע, וואו ס'זיינען אַרויס אַנטקעגן זיי: ברייַנערס פרוי, זיין ברודער, קרובים און נאָ־הענטע באַקאַנטע. ברייַנער האָט זיי באַגריסט אויף גויאיש. זיין פּנים איז איצט ערנסט און שטרענג געוואָרן. אַן אַלטער בכבודי־גער דינער מיט באַקנבאַרדן האָט אַראָפּגענומען פון ברייַנערן דעם מאַנטל און דעם הוט, און אויסשטרעקנדיג זיך, האָט ער אויף גיך ווי אַ ראַפּאָרט געלייענט:

— אויף דער פּאַרק־וועראַנדע זיצן די אָנגעקומענע געסט: גראַף יאַשינסקי, פּאַן וואַסילענקאָ, מאַיאָר בוראָוו, גראַף...

— זאָג דאָרט, אַז איך וועל גלייך אַריינקומען — האָט ברייַנער איבערגעריסן דעם דינער, דערביי איז זיין פּנים נאָך ערנסטער און שטרענגער געוואָרן. — די מינוט מאַך צו־רעכט פאַר דעם גאַסט דאָס ביבליאָטעק־צימער און צינד דאָרט אָן ליכט...

אַלע האָבן דערווייל געקוקט פאַרוואונדערט און נייגעריג אויף דעם אָנגעקומענעם יידן מיט דער גרויסער באָרד, וואָס

האָט אַזאַ אומגעוויינליך אויסזעהן. נאָר ברײנער איז ווידער היימיש און אויפגעלעגט געוואָרן און אַ זאָג געטאָן צו זיין פרוי אויף יידיש:

— כ'האָב אַ גרויסן אורח געבראַכט אויף נאַכטלעגער. דאָס איז ר' חיים, כ'האָב זיי געטראָפן אויפן וועג. זיי זיינען געגאַנגען צופוס, האָב איך זיי איינגעבעטן אַראָפצוקומען צו אונז נעכ־טיגן. זעצט זיך, ר' חיים, כ'האָב שוין געהייסן אָנגרייטן אַ חדר פאַר אייערטוועגן...

אַלע האָבן חיימען אָפגעגעבן שלום, די מייסטן האָבן עס געטאָן ניט ווי געוויינליך—מיט איידל־אָפגעמאָסטענע תנועות. חיים האָט גלייך דערפילט, אַז ער איז אין אַ „אַריסטאָקראַטי־שער" שטוב. נאָר ברײנערס פרוי חוהלע האָט אים באַגריסנדיג אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ, מיט דעם נאַטירליך־פּשוטן אָפּשיי פון אַן עלטערער יידענע אַנטקעגן אַ שיינעם יידן.

חוהלע איז געווען אַ הויכע, דיקע פרוי מיט אַ בלאַס, שטאַרק געקנייטשט פּנים. דער פיין־פּאַרקעמטער פּאַריק מיט די בריליאַנטענע שפּילקעס, די פיינע זיידענע קליידער און די איידעלע פּאָסטעמקעס האָבן, ווי אַלץ אַרום, אַרויסגעוויזן די פּריצישע גרויסע רחבות פון פּאַלאַץ. נאָר די האַלב־אויסגעלאָשענע, טיף־טרויעריגע אויגן, דאָס פרום־דערשלאָ־גענע אויסזעהן פון פּנים—דאָס האָט אַרויסגעוויזן אַ טיף ליידנדי־גע, נאַטירליך פּשוטע ערליכע יידענע, וואָס טראָגט אין זיך אַ באַהאַלטענעם נשמה־ווייטאָג.

מ'האָט זיך געזעצט צום טיש, אויף וועלכן עס האָבן געברענט ליכט אונטער גלעזערנע קאָלפּאַקעס. אַ ווייכע קוויקנ־דיגע פרישקייט האָט זיך פון דער אַרומיגער זומערנאַכט געטראָגן אויף דער וועראַנדע. אַלע, חוץ ברײנערס עלטערן־ברודער (ברײנער האָט געזעצט חיימען נעבן זיך), זיינען געזעסן אָהן די היטלען. דאָס איז געווען פאַר חיימען אַזוי אומגעוויינליך,

אַז ער האָט זיך ניט געקענט איינהאַלטן און ערשטוינט אַ זאָג געטאָן:

— צום ערשטן מאָל זעה איך, יידן זיצן מיט נאַקעטע קעפּ ווי אין אַ באָד...

אַלע האָבן זיך צעלאַכט.

— און כ׳זעה צום ערשטן מאָל — האָט ברייגער לאַכנדיג געזאָגט — אַז אַ ייד, וואָס טראָגט אַ היטל און אַ יאַרמולקע, זאָל אַוועקגייז ביינאַכט פון שטעטל, וואו דער רבי איז ערשט אָנגעקומען...

ברייגער האָט ווי מיט אַ כיון געררייצט חיימען, כדי אַרויס־צורופן אים אויף רייד. דערווייל איז דער דינער אַריין מיט אַ ידיעה, אַז דאָס צימער פאַר חיימען איז שוין פאַרטיג צוגע־קליבן.

— דאָס איז גאָר קיין שאלה ניט — האָט אַ זאָג געטאָן ברייגערן זיין עלטערער ברודער—יעדער חסיד האָט זיין רבין און צו אַ פרעמדן רבין גייט ער טאַקע ניט. אָט בין איך אַ רו־זשינער חסיד, און בין טאַקע דערפאַר היינט ניט געפאָרן אין שטעטל צו...

חיים איז עפּעס פלוצים שטאַרק צערודערט געוואָרן. ער האָט זיך האַסטיג אויפגעהויבן פון שטול און אומגעדולדיג פאַרצאָרנט אַ זאָג געטאָן צו ברייגערן:

— איר האָט מיך גערופן צו אייך איבערנעכטיגן, טאָ לאָזט מיך גיין אָפּרוהען. איך בין ניט געקומען צו אייך צו געסט און האָב דאָ ניט וואָס צו שמועסן...

די לעצטע ווערטער האָט חיים כמעט אויסגעשריען. האַלב־פאַרוואונדערט זיינען אַלע פון טיש אויפגעשטאַנען, נאָר ברייגער האָט הנאהדיג געשמייכלט. אים איז געווען אינגאַנצן אַ טשי־קאַווע אָנצוקוקן אָט דעם אומגעוויינליך קאָכיגן יידן, וואָס האָט אים אַלץ מער געררייצט ווי אַן אייגנאַרטיגע רעטעניש.

— בייזערט זיך ניט, ר׳ חיים, אייער חדר וואַרט שוין לאַנג אויף אייך, איך פיר אייך גלייך אַהינצו...

— אפשר וועט איר עפּעס טרינקען אָדער עסן—האָט חוה מיט גרויס אָפּשיי זיך שטאַרק געבעטן — איר זענט דאָך ערשט געקומען פון אַ וועג...

— כ׳וויל גאָרנישט — האָט חיים שאַרף און בייז אָפּגע־שניטן.

עטוואָס גייענדיג פאַר פריהער, האָט ברײנער געפירט חיימען אין זיין חדר, דערביי האָבן זיי געדאַרפט דורכגיין אַ גאַנצע שורה פון העל־באַלויכטענע חדרים. אַריבערגעטראָטן איבערן שוועל, האָט זיך חיים אומאַנגענעם אַ קנייטש געטאָן, דער אומגעוויינליך רייכער גלאַנץ פון די פּאַלאַץ־חדרים האָבן ממש פאַרבלענדעט די אויגן. חיים האָט גייענדיג בייז געשוויגן און ניט געוואָלט איין וואָרט ענטפערן ברײנערן, וואָס האָט געהאַלטן עפּעס אין איין דער־ציילן. חיים איז נאָך מער צערודערט געוואָרן. ס׳האָט אים שוין שטאַרק פאַרדראָסן, למאי האָט ער זיך אינגאַנצן אַהער גע־לאָזט. שדים האָבן אים געטראָגן צו אָט דער טויט־פרעמדער פאַרבלענדעניש. און אפשר איז דאָס אַן השגחה, אַז ער זאָל דאָס אויך זעהן, איידער ער לאָזט זיך אויפן גרויסן שליאַך. ווי אינדערפריה האָט ער זיך איצט ווייטער געפילט טויט־מיד און צעבראָכן. אָט זיינען זיי דורכגעגאַנגען אַ חדר, וואו פון ביידע זייטן זיינען די ווענט אויף זייער גאַנצער לענג געווען באַדעקט מיט גרויסע שפּיגלען אין באַגאָלדעטע געשניצטע ראַמען. חיים האָט גייענדיג מיט אַ ניטווילנדיגן קוק דערזעהן אין שפּיגל זיין צערודערטע געשטאַלט. האָט ער דערשראָקן אַ ציטער געטאָן און זיך האַסטיג געלאָזט גיין.

— וואָס לויפט איר אַזוי, ר׳ חיים, אָט דאָ דאַרפן מיר אַרויפגיין...

זיי האָבן זיך אויפגעהויבן אויף מאַרמאָרנע טרעפּלעך,

וואָס זיינען געווען באַדעקט מיט טונקל־געפּאַרבטע טעפּיכן און האָבן געפירט אויפן צווייטן גאָרן אין ביבליאָטעק־צימער. גייענדיג אויף די טרעפּ, האָט זיך חיים פּלוצים פאַרגאַפט אָפּ־געשטעלט און זיך אַרומגעקוקט אויף אַלע זייטן: פון די אָפענע פענסטער האָט זיך ווי פון דער שטילער נאַכט אַרויס פּלוצים דערהערט אַ זיסע טרויעריגע נגינה, וואָס האָט ממש פאַרן האַרצן פאַרנומען.

— וואָס איז דאָס? וואו שפּילט מען דאָס פּלוצים?

ברײנער האָט זיך צעלאַכט:

— כ'האָב דאָך אייך נאָך פאָרנדיג געזאָגט, אַז היינט וועט מסתמא מיין טאָכטער שפּילן אויף דער האַרפע. וואָס האָט איר זיך אַזוי פאַרוואונדערט?

חיימען האָט מאָדנע געשווינדלט אין די אויגן. זיין אויסגע־מאַטערטער און צערודערטער מוח האָט ניט געקענט ביישטיין אַנטקעגן דער אומגעוויינליך־פּלוצימדיגער נגינה, וואָס האָט מיט אַמאָל אַליין ווייכער און ציטערדיגער געמאַכט די נשמה.

זיי זיינען אַריין אין ביבליאָטעק־צימער. דאָ זיינען גע־שטאַנען אַרום די ווענט גרויסע שאַפעס מיט גלעזערנע טירן, אָנגעפילט מיט פיין־געבונדענע ביכער. נאָר אין מערב־זייט איז געשטאַנען אַן אַלטמאָדישע אָפענע שאַפע מיט אַלטע יידי־שע ספרים. ביי אָט דער שאַפע אין אַ ווינקל איז געשטאַנען אַ בעט, וואָס איז געווען באַצויגן מיט פריש וועש. אין מיטן חדר איז געשטאַנען אַ קיילעכדיגער טיש, באַדעקט מיט אַ רויטן אַטלאַסנעם טישטוך און ניט ווייט אין אַ ווינקל — אַ גרויסער שיינער שרייבטיש. די פענסטער זיינען אינגאַנצן אָפן געווען און נאָר פון די זייטן זיינען זיי עטוואָס באַדעקט מיט האַלב־פאַרצויגענע, בלויע, זיידענע פאָרהאַנגען.

און דורך די אָפענע פענסטער האָבן זיך אויך דאָ געהערט די שטילע קולות פון דער האַרפע, וואָס זיינען איצט נאָך

ווייכער און טרויעריגער געוואָרן. בריינערן האָט באַאומרו־היגט, וואָס חיים האָט זיך אינגאַנצן אין פּנים געענדערט. די אויגן האָבן זיך ביי אים ווי מיט אַ נעפּל באַדעקט.

דאָס נייע אָרט, די נייע מענשן, דער זעלטענער גלאַנץ, דער אומגעוויינליכער איפּנאָס, די שררהתדיגע ברייטקייט און פריצישע געהויבנקייט, דער גאַנצער גויאישער שטייגער, פון וואָס ס׳שלאָגט נאָך דאָ און דאָרט אַ יידישער אדער—דאָס אַלץ האָט שטאַרק געריצט חיימען און אים ווייטער אַרויסגע־בראַכט פון זיין רוה. דערהויפּט אָבער האָבן די אומגעריכטע קולות פון דער האַרפע אַ קלאַפּ געטאָן אויף די ציטעריגע סטרו־נעס פון זיין צערודערטער נשמה. ס׳האָט אים ווייטער אָנגע־הויבן עטוואָס שווינדלען אין די אויגן.

— ביי מיר זיינען פאַראַן — האָט ברייגער געזאָגט — באַ־זונדערע חדרים פאַר געסט, נאָר אייך האָב איך געהייסן מאַכן אַ בעט דאָ, וויל אָט דאָ געפינט זיך, זעהט איר, אַ שאַפע מיט יידישע ספרים, וואָס כ׳האָב באַקומען בירושה פון מיין שווער. איצט קענט איר אייך טון, וואָס איר ווילט. אַ גוטן אייך, ר׳ חיים...

ער האָט זיך געלאָזט גיין צו דער טיר, האָט זיך אָבער באַלד אומגעקערט און אַ זאָג געטאָן מיט אַ שמייכל:

— מיר געדענקט זיך פון אַמאָל אַ גמרא־ווערטל, וואָס הייסט, דוכט זיך, אַז וואָס דער בעל־הבית זאָגט, דאַרף מען פאָלגן. כ׳האָב אָבער צו אייך אַ קליינע בקשה. די מעשה איז אַזוי: מיינע גויאישע געסט וועלן מסתמא באַלד אַוועק־גיין, איז אויב איר וועט נאָך דעמאָלס ניט שלאָפן, בעט איך אייך זעהר אַ ווילע מיט אונז אינאיינעם ביים טיש צו עסן. כ׳זאָג אייך צו, אַלע וועלן זיצן אין די היטלען און די ווייבער וועלן זיצן באַזונדער פון דער ווייטן. און איר קענט אייך טון ביים טיש, וואָס איר ווילט, כ׳בעט אייך זעהר. זאָגט איר מיר צו?

— נו — נו! — האָט חיים צעטראָגן און אומגעדולדיג אַ מורמל געטאָן, שטייענדיג מיטן פּנים צו דער שאַפע ספרים. בריינער איז גלייך אַרויסגעגאַנגען.

חיים איז אַליין געבליבן שטיין אין חדר. ער האָט ניט־ווילנדיג דעם קאָפּ אַ קער געטאָן צום פענסטער, וואו אין דער שטילער נאַכט האָט די האַרפע מיט אַלץ גרעסערער מתיקות גע־רופן און געוועקט. אַ כלות הנפשדיגע ציהעניש האָט זיך אין חיימען אויפגעכאַפּט. אין גרויס בענקעניש האָט ער אַ צוק געטאָן מיטן גאַנצן קערפּער. איז ער האַסטיג צוגעגאַנגען צו דער שאַפע ספרים, האָט דאָרט אַרויסגעפונען אַ משניות און זיך באַלד געזעצט צום קיילעכדיגן טיש ביים אָפענעם ספר. האָט ער איצט ערשט רעכט דערפילט דעם אינעווייניגסטן חיות פון די משניות־ווערטער, וואָס ער האָט מיט גרויס שמחה געשלונגען. נאָר מיט יעדער רגע ווערן די הייליגע ווערטער אַלץ ליכטיגער און ברייטער, און אָט האָבן זיי זיך אויף דער גאַנצער וועלט אַרום צעשפּרייט. עס האָט ממש אויסגעזעהן, ווי פון אָפענעם ספר פליהען די הייליגע אותיות און צעגיסן זייער אינעווייניגסט ליכט אויף גאָר דער וועלט. חיים האָט אונטערגעשפּאַרט דעם קאָפּ מיט דער האַנט און פאַרגאַפּט געשמייכלט. עס איז אים גאָר אַרויס פון זינען, אַז ער איז אייגנטליך אַ געפאַלענער. די נשמה האָט זיך אויסגעטאָן פון זיך אַליין און איז מיט דער גאַנצער וועלט אַרום אין גרויס מתיקות אויסגעגאַנגען. חיים האָט פון שמחה געוואָלט אויפשרייען, זיך אַ ריס טון ערגעץ ווי אַ ווילדער. נאָר די גרויסע שמחה האָט יעדן קול און יעדע תנועה איינגע־נומען. חיים האָט זיך פון אָרט ניט גערירט און איז אַלץ טיפער אַריין אין דעם אינעווייניגסטן שטורעם פון דער לויטערער וועלט־שטילקייט. ער האָט גאָרניט באַמערקט, ווי לאַנג ער איז אַזוי גע־זעסן. דורך די אָפענע פענסטער הערט מען ניט קיין ווינטל, קיין שאָרעך—די נאַכט האָט דעם אָטעם איינגעהאַלטן און איז פון

דער גרויסער שמחה פאַרכאַפּט. די בלויע זיידענע פּאָרהאַנגען, דאָס שפּאָגל-נייע בעטוועש, די שטיל ברענענדיגע ליכט, די גלעזערנע שאַפּעס—אַלץ, אַלץ האָט אין גרויס שמחה געשוויגן און געגאַפּט.

פּלוצים האָט זיך געעפנט די טיר און אויפן שוועל האָט זיך באַוויזן אַ גרויס-וואוקסיגע פרוי אין שוואַרצע זיידענע קליידער. דאָס איז חוהלע בריינער שטיל אַריינגעגאַנגען און איז מיט גרויס אָפּשיי ביי דער טיר שטיין געבליבן. דערזעהן חיימס פאַרגאַפּט פּנים, איז זי אין שרעק אָפּהענטיג געוואָרן און האָט זיך אינגאַנצן פאַרלאָרן. זי האָט מיט ציטערניש דערפילט, אַז זי שטייט פאַר אַן אומגעוויינליכן יידן. אויף איר איז אַ מורא אָנגעפאַלן און אָט האָט זי זיך פּלוצים טאַקע גאָר ווי אַ יידענע צעוויינט אויף אַ קול:

— רבי, ווי ראַטעוועט מען די נשמה אין דעם הויז?

חיים האָט זיך אַפילו קיין ריר ניט געטאָן. ווי פריהער איז ער געזעסן אָנגעשפּאַרט מיטן קאָפּ אויף דער האַנט און האָט פאַרגאַפּט געשמייכלט. און דוקא דערפאַר, וואָס ער איז געווען אָפּגעטראָגן פון דער וועלט, האָט ער געפילט דאָס אינעווייניגסטע חיות פון דעם עצם וועלט אַליין. ער האָט נאָר זיין גליהענדיגן בליק אויפגעהויבן צו חוהלען און זיך מיט גרויס שמחה אַריינגעלאָזט אין דעם חיות פון אַ מענשליכן שמועס, פון כלומרשט איינפאַכע רייד און ווערטער:

— ווי רופט מען אייך?

— חוה!

— זאָרגט ניט, חוה, זאָרגט ניט...

— ווייסט איר — האָט חיים ווייטער געזאָגט — דער בעל-שם האָט אַמאָל פאָרנדיג מיט זיינע תלמידים, פּלוצים דערהערט אַ ניגון פון אַ פאַסטוך, וואָס האָט ערגעץ אין פעלד געשפּילט אויף אַ דודקע. דער בעל-שם האָט זיך אָפּגעשטעלט אין פעלד

הערן דעם פּאַסטוך. און אַז דער פּאַסטוך האָט געענדיגט, האָט אים דער בעל־שם געגעבן אַ גילדן, ער זאָל אַ צווייט מאָל שפּילן דעם ניגון אויף דער דודקע. דער פּאַסטוך האָט מיט גרויס חשק געשפּילט. און אַז דער בעל־שם האָט אים ווייטער אַ גילדן געגעבן, אַז ער זאָל אַ דריט מאָל שפּילן דעם ניגון אויף דער דודקע — האָט שוין דער פּאַסטוך דעם ניגון מער ניט געקענט. אָט דעם ניגון פון דעם פּאַסטוך, האָט דער בעל־שם געזאָגט, האָבן נאָך די לוויים געזונגען אין בית־המקדש. נאָר אין גלות איז דער ניגון געפּאַלן און איצט האָט ער פאַרבלאָנדזשעט צום פּאַסטוך. און דער בעל־שם האָט אָפּגענומען ביים פּאַסטוך דעם געפּאַלענעם ניגון און אים אויפגעהויבן צוריק צו זיין הייליגן שורש... דער פּאַסטוך, הייסט עס, האָט ניט אומזיסט אויף דער וועלט געלעבט, ער האָט געהיט און געטראָגן דעם געפּאַלענעם ניגון פאַר דעם הייליגן בעל־שם...

חיים האָט עטוואָס אַ קער געטאָן דעם קאָפּ און געזאָגט:

— און אָט די קולות פון דער האַרפע טראָגן זיך פון אייער הויז אין עק וועלט אַריין און וועקן פאַרחלשטע נשמות, וואָס הויבן אויף די קולות אַלץ העכער און העכער. ניט אומזיסט לעבט אייער הויז אויף דער וועלט. און איך זאָג אייך, מען דאַרף ניט אָפּנעמען ביים פּאַסטוך דעם ניגון — דער פּאַסטוך אַליין מיט זיין דודקע ווערט דאָך אין זיך און פון זיך דערהויבן. וואָרום ס'איז דאָך אין עוד מלבדו—נישטאָ גאָרניט חוץ אים און אָהן אים. טאַקע גאָ—אָ—אָ—ר נישט!

— אין עוד מלבדו!

און קוקנדיג מיט אָפענע אויגן פאָראויס, איז חיים אַנטשוויגן געוואָרן און נאָך פאַרגאַפטער געשמייכלט. אַ שטיל גליהענדיגער ציטער האָט זיך פון אים אויפן גאַנצן הדר צעגאָסן. חוהלע איז געשטאַנען מיט אַן אָפן מויל און געגאַפט

אויף אים קוקנדיג, אין האַלבּ־דערשראָקן האָט זי זיך אַ בלאַסע צוגעטוליעט צו דער טיר. זי האָט ניט פאַרשטאַנען חיימס אומגעווייגליכע רייד. זי האָט נאָר געפילט אין דעם חדר אַן אומגעוויינליכן סוד, וואָס האָט אַלע אירע אבֿרים דורכגעדרונגען. ווי אַ פאַרחלומטע איז זי הינטערווײַלעכץ אַרויסגעגאַנגען פון חדר און מיט גרויס ציטערניש צוגעמאַכט די טיר נאָך זיך.

און אונטן אויף דער פּאַרק־וועראַנדע, וואו ס'זיינען געזעסן די פריצישע געסט, האָט אָט וואָס פּאַסירט. בריינער איז פון ביבליאָטעק־צימער אַרויסגעגאַנגען דורך די הינטערשטע חדרים אויף דער וועראַנדע צו די געסט, ווען אָלינקע האָט געשפּילט אויף דער האַרפע און אַלע האָבן ווי תמיד מיט גרויס פאַרוואונדערונג זי געהערט. ס'האָט זיך באַזונדערס אויסגעטיילט די איידעלע פיגור פון דעם יונגען גראַף יאַשינסקי, וואָס איז געשטאַנען ווי באַצויבערט אין מיטן חדר און האָט מיט גליהענדיגע אויגן געקוקט אויף דער שפּילערין. דערזעהן בריינערן, האָבן זיך אַלע ניט ווילנדיג אַ קער געטאָן, נאָר בריינער האָט זיך מיט גרויס איידלקייט אַ נויג געטאָן צו די געסט און ענערגיש אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט, אַז מ'זאָל זיך לחלוטין ניט שטערן. האָט מען טאַקע אויף דער וועראַנדע ניט איבערגעריסן די לייכט־אָנגעשטרענגטע שטילקייט, אין וועלכער ס'האָבן זיך געטראָגן די צאַרטע קולות פון דער האַרפע. בריינער איז געבליבן שטיין אויפן שוועל און האָט זיך אַ רגע אומגעקוקט אויף די געסט. ער האָט גלייך באַמערקט, אַז וואַסילענקאָ זיצט ווי תמיד אויפגערעגט און פאַרביסן צווישן די געהויבענע פריצים, וואָס באַהאַלטן ניט זייער פאַראַכטונג צו אָט דעם געפאַלענעם מאַגנאַט, וואָס טרייבט זיך אַרום מיט דאָרפישע שקצים אין די שענקען. בריינער האָט זיך דערמאָנט אָן דעם סקאַנדאַל, וואָס איז ניט לאַנג פאָרגעקומען אויף אַזאַ אָוונט צווישן וואַסילענקאָ

און גראַף יאַשינסקי. נאָך איידער אָלינקאַ האָט געענדיגט, איז בריינער שטילערהייט אויף די שפּיץ פינגער צוגעגאַנגען צו וואַסילענקאָן, און שמייכלענדיג צו אים זעהר פריינטליך, האָט זיך בריינער בכבודיג אָנגעבויגן צו וואַסילענקאָן און געזאָגט אים אויפן אויער, אַז ער האָט אים עטוואָס זעהר וויכטיגעס צו דערציילן. אפשר וואָלטן זיי אויף אַ רגע אַריינגעגאַנגען אין נאָהענטן סאַלאָן? בריינער האָט זיך באַמיהט אומבאַמערקט שטיל אַריינצוגיין מיט וואַסילענקאָן אין דעם נאָהענטן זאַל, וואו זיי האָבן זיך געזעצט אין אַ ווינקל אויף אַ ווייכער אַטלאַסנער סאָפע.

— איר ווייסט דאָך — האָט בריינער שמייכלענדיג אָנגעהויבן — אַז איך האָב ניט ליב קיין הינט, נאָר איך האָב אַלע מאָל געשעצט אייער קלוגן בערנאַרדן, וואָס האָט ניט אומזיסט אַזאַ גרויסן שם אין דער גאַנצער געגנט. אַ קלייניגקייט, ער טוט דאָך ניט קיין פּיפּס, ווען מ׳דאַרף ניט (וואַסילענקאָ האָט ווי תמיד הנאהדיג געשמייכלט, הערנדיג אַזוינע גוטע רייד וועגן „זיין" בערנאַרד). הערט נאָר אָבער, וואָס דאָ האָט געטראָפן. פאָרנדיג היינט אַהיים, האָב איך אָנגעטראָפן אויפן וועג אַ פיינעם יידישן דורכגייער. כ׳האָב אים געבעטן צו מיר אויף נאַכט־לעגער און אים מיטגענומען אין מיין קאַרעטע. ווי נאָר די קאַרעטע האָט זיך אָפּגעשטעלט אויפן הויף, איז אין דער פינסטער אַרום אונז פלוצים ווי פון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסן בערנאַרד, און ער האָט זיך אַזוי ווילד אָנגעהויבן וואַרפן און בילן אויפן דורכגייער, אַז אין דער ערשטער מינוט האָבן זיך אַלע דערשראָקן און ניט געוואוסט, וואָס צו טון. דער דורכגייער אָבער האָט זיך ניט דערשראָקן, ער האָט געמאַכט אַ פּאָר טריט צו בערנאַרדן, וואָס איז טאַקע באַלד אַנטלאָפן. וואָס זאָל דאָס הייסן? איך האָב געקלערט, אַז...

— זאָגט מיר נאָר — האָט וואַסילענקאָ האַלב־דערשראָקן

איבערגעריסן ברײנערן — איז דער דורכגײער ניט אַ היכער ייד מיט אַ גרויסער שוואַרצער באָרד?

— יאָ, נו איז וואָס?

וואַסילענקאָ האָט אויפגעשפּרונגען און אַ פּאַטש געטאָן מיט די הענט:

— וואו איז ער איצט? ביי אייך? טאַקע אין אייער הויז? וואָס רעדט איר? דאָס איז דאָך אַ געוואַלד! איך קען אים. איך וועל אייך גלייך דערציילן — ס'פּאַלט פּשוט אָן אַ מורא. הערט נאָר — צוריק מיט אַ פּאָר טעג בין איך געזעסן אין שענק ביי ראַכמעלקען, איז...

און וואַסילענקאָ, וואָס האָט תמיד געהאַט אַ נייגונג צו גוזמאות און געדיכטע פאַרבן, האָט איצט מיט אַ עטוואָס איבערגעטריבענער אַנגסט דערציילט די מאָדנע מעשים פון דעם היכן יידן מיט דער שוואַרצער באָרד, וואָס האָט אַזוי אַלעמען צערודערט אין שענק.

— וואָס פרעגט איר עפּעס אויף בערנאַרדן — האָט וואַסילענקאָ געזאָגט — מיר האָבן דאָרט אין שענק אַלע דעם קעפּ פאַרלאָרן...

ברײנער האָט שטאַרק פאַרוואונדערט אויסגעהערט די מעשה, האָט זיך אַ רגע פאַרטראַכט און געזאָגט:

— די גאַנצע מעשה איז טאַקע זעהר מאָדנע. איך וועל אייך אָבער אָט וואָס זאָגן. איר ווייסט דאָך, מיין איידעם איז אַ געלערנטער און לייקנט אָפּ אַלע סודות און וואונדער. לאָמיר אויף אַ טשיקאַוועס נאָר הערן, וואָס ער וועט זאָגן. ערלויבט מיר אויף אַ רגעלע...

ברײנער איז אויפגעשפּרונגען און אַוועק שטילערהייט אויף דער וועראַנדע, וואו נאָך אַ קורצער פּויזע האָט די האַרפע ווידער געשפּילט. אין אַ מינוט אַרום איז ברײנער געקומען צוריק מיט אַ יונגענמאַן אין גאָלדענע ברילן. דאָס איז געווען זיין איידעם

בענדעט, אַ הויכער און אַ שלאַנקער מיט גרויסע געדיכטע ציין, מיט אַ קורץ געשאָרן, בלאָנד בערדל און דיקע וואָנציעס. אינגאַנצן זעהט ער אויס בייניג־שטייף, האַרט און עקשנותדיג פאַרביסן. זיינע באַוועגונגען זיינען אויך שאַרף און שטייף. נאָר זיינע קורצזיכטיגע, בלויע אויגן האָבן שטאַרק קינדיש אויס־געזעהן און האָבן אָפט מאָל אַרויסגעוויזן די פאַרבאָרגענע תמימות פון אָט דעם כלומרשט שטייפן מענטשן. אַ חוץ דעם האָט ער געהאַט אַ מאָדנע געוויינהייט, אַלע ווילע (באַזונ־דערס ווען ער איז אויפגערעגט) ציהט ער מיט דער רעכטער האַנט אַרויף די ברילן, וואָס ווילן זיך כלומרשט אַראָפּ־גליטשן פון נאָז.

בענדעט איז געווען אַ פאַרברענטער משכיל פון יענער הייסער השכלה־שטרעמונג, וואָס האָט מיט לייב און לעבן געפירט מלחמה מיט די „פינסטערע" חסידים און פרומאַקעס. ער איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט אייניגע משכילים פון אַנדערע שטעט און האָט אויף פאַרשיידענע אופנים געשטיצט די יונגע השכלה־באַוועגונג. ער איז גאָר ניט מיד געוואָרן צו ראַנגלען זיך מיט די חסידים אין שטעטל. ביי אַזוינע משכילים ווי בענ־דעט איז די שנאה צו חסידים כמעט געווען אַזוי בלינד און פייעריג, ווי די אמונה פון חסידים צום רבין. אין אַזאַ פאַרקאָכטער איבערשפּיצונג איז די השכלה געוואָרן ביי בענ־דעטן אַ מין אמונה פון דער לינקער זייט.

ברייגער האָט זיך געזעצט צו וואַסילענקאָן אויף דער סאָפע און אַ זאָג געטאָן צו בענדעטן, וואָס איז געבליבן אַנט־קעגן זיי שטיין.

— אָט דו גלויבסט דאָך ניט אָן קיין וואונדער, וואַס־זשע וועסטו אקאָרשט זאָגן אויף דער מעשה מיט דעם יידן, וואָס איז היינט ביי אונז אויף נאַכטלעגער, מ׳רופט אים חיים. נעכטן אין שאַלאַש ביי גראַבאָווערן האָב איך געזעהן, אַז...

ברײנער האָט אים קורץ אַלץ דערצײלט — בפרט די מעשה מיט בערנאַרדן, די מעשה פֿון װאַסילענקאָן אין שענק, דעם אומגעװײנליכן טאַנץ אין שאַלאַש — און נײגעריג געװאַרט אויף זײן ענטפֿער.

— נו?

אויסגעהערט אָט די אַלע מעשיות, האָט זיך בענדעט שטאַרק אויפֿגערעגט, ער האָט עטליכע מאָל אַ ציה געטאָן אַרויף די ברילן אויפֿן נאָז און אומגעדולדיג שטײף געענטפֿערט:

— איך װײס ניט, װאָס װערט איר דאָ נתפּעל. דאָס איז דאָך אַ פּשוטער שװינדלער, װאָס שכורט און טאַנצט מיט שיקסעס, דערבײ װײזט ער נאָך אַרויס שטיקלעך פֿון אַ „בעל־שם“, פֿאַרשײדענע קונצן מיט הינט און מיט טענץ. איר װײסט ניט, פּאַניע װאַסילענקאָ, װאָס הײסט אַ „בעל־שם“? דאָס איז אַ שאַרלאַטאַן, אַ פּאָקוסניק, װאָס פֿאַרשטעלט זיך פֿאַר אַ הײליגן און פֿירט מענשן פֿאַרן נאָז...

װאַסילענקאָ האָט אויפֿגעבּרויזט:

— איר מײנט אין דער אמתן, אַז איר זענט קליגער פֿאַר דער גאַנצער װעלט? אויף אײערע ליפּן האָט דאָך נאָך דער מוטערס מילך ניט אויסגעטרוקנט...

— זעהר ריכטיג — האָט ברײנער באַרוהיגט װאַסילענקאָן — כ׳פֿאַרשטײ אויך אַ מענשן. כ׳האָב מיט דעם ײדן אויפֿן װעג פֿאַרבּראַכט, און ער זעהט מיר גאָר ניט אויס צו זײן אַ שאַרלאַטאַן. נאָר אויב דו ביסט, בענדעט, יאָ אַזאַ שיסער, װעל כ׳דיר עטװאָס פֿאָרלעגן. נאָכדעם, װי די געסט װעלן זיך צעפֿאָרן, אויב חיים װעט נאָך ניט אײנשלאָפֿן, װעל איך אים אפשר אײנבעטן, ער זאָל אַראָפּגײן מיט אונז עפּעס עסן. אדרבה, פּאַרפּיר מיט אים אַ שמועס און באַװײז דײן קענטשאַפֿט. אָט װעלן מיר טאַקע זעהן...

אויף דער װעראַנדע האָט די האַרפֿע אויפֿגעהערט צו

שפּילן. ס'האָט זיך פון דאָרט געטראָגן אַ גערויש פון פריילעכע רייד און געלעכטער. ברײנער האָט זיך אין מיטן זיינע רייד אַ כאַפּ געטאָן און געזאָגט:

— אַנטשולדיגט, ליבער וואַסילענקאָ, וואָס כ'האָב אייך אַזוי פיל אויפגעהאַלטן און אָפּגעריסן אייך פון די געסט. איר זענט ביי מיר אַלע מאָל אַ העכסט־אָנגעלעגטער גאַסט און איך פריי זיך תמיד מיט אייך אַליין צו שמועסן, נאָר מיין טאָכטער וועט מיר ניט מוחל זיין, וואָס כ'נעם ביי איר אָפּ אירע חשובע געסט. כ'בעט אייך...

און לאָזנדיג וואַסילענקאָן גיין פאַר פריהער, איז ער און נאָך אים בענדעט אַרויס אויף דער וועראַנדע צו די געסט. פאַרנעמענדיג זיך אָבער מיט די געסט, האָט ברײנער ניט פאַר־געסן צו הייסן מאַכן פאַרשיידענע פּאָרבאַרייטונגען צום עסן אויף דער הויף־וועראַנדע, וואוהין ער האָט נאָך געקלערט חיימען שפּעטער אַראָפּצוברענגען.

אַרום האַלבער נאַכט זיינען זיך די געסט צעפאָרן. ברײנער האָט געכאַפּט אַ קוק אויף דער הויף־וועראַנדע, און זעהענדיג אַז דאָרט איז אַלץ אין אָרדענונג, האָט ער זיך געלאָזט אַרויף אין ביבליאָטעק־צימער. ער האָט פאַמעליך אויפגעעפנט די טיר, זיך צוערשט עטוואָס פאַרוואונדערט אָפּגעשטעלט אויפן שוועל און ברייט אַ זאָג געטאָן:

— גוט אָוונט, ר' חיים!

חיים האָט זיך אַפילו קיין ריר ניט געטאָן און אים גאָר ניט באַמערקט. ווי פריהער איז ער געזעסן אַרום טיש ביים אָפענעם ספר, אונטערגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויף דער האַנט, און קוק־קנדיג מיט אָפענע אויגן פאָראויס, האָט ער שטיל־גליהענדיג געשמייכלט. איז ברײנער עטוואָס נעהענטער צוגעגאַנגען, האָט זיך געשטעלט אַנטקעגן חיימען און האָט נאָך העכער אין ברייטער אַ זאָג געטאָן:

— גוט אָוונט, ר׳ חיים, וואָס זיצט איר עפּעס אַזוי?

האָט זיך חיים ווי פון אַ שלאָף אויפגעכאַפּט. זיין גאַנצע כלות הנפש איז פּלוצים אַוועק. ער האָט אַ ציטער געטאָן מיט דעם גאַנצן קערפּער, און רייבנדיג די הענט, האָט ער זיך אין צימער אַרומגעקוקט, גלייך ווי ער וואָלט דאָס ניט דערקענט. די גלעזערנע שאַפעס, די טישן און די בלוי־זיידענע פאָרהאַנגען זיינען אומבאַוועגליך שטום און פרעמד. זיין פּנים איז מיט אַמאָל שטרענג און פינסטער געוואָרן. ווי אַ נעפּל איז די גאַנצע שמחה פון אים פאַרשוואונדן. ער האָט שוין פּלוצים ווייטער איינגעזעהן, אַז ניט נאָר דער פאַסטוך מיט דער דודקע, נאָר אויך דער געפאַלענער ניגון קען זיך ניט אויסלייזן פון דעם אייביגן ראָד. און אָט אין דעם גויאישן פּאַלאַץ ליגן הייליגע ניצוצות געפאַנגען, נעפּענטעט און פאַרשמאַכט. ווי אינדערפריה האָט ער זיך ווייטער געפילט מיד און צעבראָכן. דערהויפּט אָבער האָט ער ווייטער דערפילט, אַז ער איז אייגנטליך נאָר אַ געפאַלענער, וואָס האָט אויף דעם וועג פון זיין זוכעניש פאַרבלאָנדזשעט אין אָט דעם טויט־פרעמדן פּאַלאַץ. און ווייל ער איז שוין דאָ, מוז ער אַליץ אויסשטיין און אויספּרובן. ער האָט שטרענג אַ זאָג געטאָן צו בריינערן:

— וואָס ווילט איר?

— איר האָט מיר פריהער, ר׳ חיים, כמעט ווי צוגעזאָגט, אַז איר וועט אַראָפּגיין צו אונז עפּעס עסן פאַרן שלאָף. איך זאָג אייך צו, אַז אַלע וועלן זיצן אין די הישלען, ווייבער וועלן זיצן ביי אַ באַזונדער טיש. ביי מיר, ווייסן אַלע, איז אַ כשרע קיך. נאָר איר קענט אייך עסן, וואָס איר ווילט און ווי איר ווילט. כ׳בעט אייך, ר׳ חיים, זאָגט מיר ניט אָפּ...

חיים האָט פּלוצים דערפילט, אַז דאָ אין פּאַלאַץ וויל מען זיך דורכאויס מיט אים ראַנגלען און אַז ער מוז דאָ אויסשטיין אַ נייעם נסיון. האָט זיך אין אים אויפגעכאַפּט די פאַרצווייפלטע

גבורה און די גליהענדיגע חוצפּה פון אַ געפאַלענעם, וואָס האָט ניט וואָס אָנצווערן און שטעלט זיך ניט אָפּ פאַר קיין אָפּגרונט. טאַקע איידער ער גייט אַוועק אויפן גרויסן שליאַך, מוז ער זיך ראַנגלעז מיט דעם פייער פון אַפּיקורסות. און כאָטש ער איז געווען מיד און צעבראָכן, האָט ער זיך אינערליך אויפגעריכט. די אויגן האָבן זיך אים חוצפּהדיג אָנגעצונדן. ער איז אַנט־שלאָסן אויפגעשטאַנען און אויפגעבונדן געזאָגט:

— גוט, פאַניע ברײנער, איך גיי מיט אייך... ס'איז אַפּנים נאָך ניט געקומען די צייט אויסצושלאָפן זיך...

אונטן אויף דער וועראַנדע האָט שוין געוואַרט די גאַנצע משפחה פון ברײנערן, זיינע קינדער, פאַרשיידענע קרובים און אייגענע מענשן. אַלע האָבן געהאַט אַן אויסזעהן פון מענשן, וואָס וואַרטן אָנגעשטרענגט עפּעס אויף אַ טשיקאַווער זאַך. די אומגעוויינליכע ידיעות וועגן דעם מאָדנעם אורח האָבן אַרויסגע־רופן צווייפל, נייגעריגקייט און אַ האַלב־געהיימע פאַרוואונדערונג. ס'האָט אָבער אויך באַזונדער גערייצט דאָס זעלטן־פייערליכע בילד אויף דער וועראַנדע. ס'זיינען געווען געגרייט צוויי טישן. איינער איז געשטאַנען אויבן אָן און אַרום אים זיינען געזעסן מאַנספּלעזן אין די היטלען, אַפילו בענדעט האָט געמוזט אָנטון דאָס היטל (ברײנער האָט אים קוים איינגעבעטן). עטוואָס וויטער אינעווייניג צו דער וואַנט צו איז געשטאַנען אַ צווייטער טיש פאַר פרויען. און אויף יענער זייט פון דעם לעצטן טיש, סאַמע ביי דעם עק, נעבן דער אינעווייניגסטער טיר איז געזעסן אויף אַ באַזונדערן שטול וואַסילענקאָ, וואָס האָט דורכאויס געוואָלט זעהן דעם אורח ביים עסן און האָט זיך בכיון אַליין אויסגעקליבן אַן אומבאַמערקטן פּלאַץ. אַלע האָבן דערווייל לעבעדיג גע־שמועסט, אייניגע האָבן זיך עפּעס געאַמפּערט מיט בענדעטן. נאָר חוהלע איז געווען בלאַס און צעטראָגן און האָט זיך אַלע ווײַלע אַנגסטליך אַרומגעקוקט. ס'איז שוין געווען זעהר שפּעט.

אין דרויסן אַרום דער װעראַנדע האָט די װאַרעמע זומערנאַכט שטיל געפּלאַטערט און זיך פאַרחלומט געצויגן אין עק װעלט אַריין.

און אָט האָבן זיך דערהערט גיכע שטאַרקע טריט. אַלע האָבן זיך אַ קער געטאָן. ברײנער און חיים זײנען אַרײנגעקומען. האָבן זיך אַלע אויפגעהויבן אַנטקעגן זיי פון די ערטער.

— איר זעהט, ר׳ חיים, דאָ איז אַלץ אַזוי, װי איך האָב אייך געזאָגט, נאָר דער עולם האָט זיך אויף אונז ניט דערװאַרט און אַליין אָנגעהויבן צו עסן. לאָמיר טאַקע אויך ניט מאַכן קיין שהיות...

ברײנער האָט געפירט חײמען פאָראויס און אים געזעצט נעבן זיך אויבן אָן. ברײנער האָט זיך באַמיהט צו אונטערהאַלטן אַ לעבעדיגן שמועס. ער האָט אָבער באַלד געקענט באַמערקן, אַז חיים איז שטאַרק אויפגעטראָגן און איז דוקא זעהר רעדעװדיג.

— איר װעט אייך אפשר װאַשן, ר׳ חיים?

— ניין, איך װעל בעסער עסן אַ שטיקל מזונות...

— אפשר װילט איר אַביסל װישניאַק?

— שוין בעסער אַ פשוט ביסל בראָנפן. נאָר כ׳האָב ניט ליב, אַז מ׳זאָל מיר דערלאַנגען, כ׳װעל מיר אַליין נעמען...

ער האָט זיך טאַקע אַליין אָנגעגאָסן אַ גלעזל בראָנפן, האָט געמאַכט אַ ברכה אויף אַ קיכל, דערנאָכדעם אויפן בראָנפן, װאָס ער האָט גלייך אויסגעטרונקען, זאָגנדיג אַ קורצן „לחיים״.

בענדעט האָט זיך שטאַרק אויפגערעגט, און אַרויפציהענדיג די ברילן, האָט ער ביין געבלינצלט מיט די קורצזיכטיגע אויגן אויף דעם אומפאַרשעמטן גאַסט. ער האָט אין אים גלייך דערזעהן אַ געפּאַרבטן „בעל־שם״, װאָס האָט ביי אים עקל און האַס אַרויסגערופן. חיים האָט דאָס באַמערקט און איז נאָך מער אויפגעטראָגן געװאָרן.

— כ'בין זעהר צופרידן, ר' חיים — האָט אַ זאָג געטאָן בריינער, — וואָס איר פילט זיך ביי מיר היימיש. חסידים זיינען ניט קיין שעמעוודיגע בריות. כ'וואָלט טאַקע וועלן וויסן, ווי געפעלט עס אייך ביי מיר אין הויז? זאָגט מיר, ר' חיים, גאַנץ אָפן, וואָס איר מיינט, כ'בעט אייך...

חיים האָט דערקייט אַ אייערקיכל, און אָנגיסנדיג זיך אַ ניי גלעזל בראָנפן, האָט ער זיך אַ קער געטאָן צו בריינערן און געזאָגט:

— געוויס וועל איך אייך זאָגן. ווייסט איר, כ'בין אַמאָל פאַר ראש־השנה אַרויסגעגאַנגען פון מיין שטעטל צופוס אין ליובאַוויטש. ס'האָט שטאַרק גערעגנט, ס'איז געווען נאַס און קאַלט. זעהר שווער געווען צו גיין. דערווייל איז אָנגעפאָרן יאָסי דער בעל־עגלה מיט זיין ווייכער קאַרעטע. „זעצט זיך אַריין אין דער קאַרעטע", זאָגט ער צו מיר, „כ'פאָר אַלצאיינס, וועל כ'אייך אונטערפירן". אודאי איז בעסער און גיכער צו פאָרן אין אַ קאַרעטע. כ'האָב אָבער אַ פרעג געטאָן, וואוהין פאָרט די קאַרעטע, האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז די קאַרעטע פאָרט גאָר צוריק אין שטעטל. „וואָס־זשע טויג מיר דיין קאַרעטע"? זאָג איך צו יאָסין, „אַז זי פאָרט גאָר פאַרקערט, וואוהין איך דאַרף". איר פאַרשטייט, פאַניע בריינער, אַז יעדער מענש גייט זיין לעבנסוועג—ווער ס'גייט צופוס און ווער ס'פאָרט אין אַ קאַרעטע, ווער אין דחקות און ווער אין גרויסע פאַלאַצן. אָבער אויף וואָס טויגן די גרויסע פאַלאַצן, ווען זיי פירן גאָר פאַרקערט, וואו אַ מענש דאַרף. און אַז...

ביי די לעצטע ווערטער האָט זיך בענדעט ממש אָנגעצונדן. די ליפּן זיינען ביי אים אַזש בלאַס געוואָרן. ער האָט אויפגערעגט אַ ציה געטאָן די ברילן אין דער הויך און זיך מיט אַ אימפּעט אַריינגעריסן אין חיימס רייד:

— און מיר דוכט זיך — האָט בענדעט פאַרקאָכט אָנגע־

הויבן—אַז די גאַנצע חסידות אייעדע איז אַן אומריינער וואָגן, וואָס פירט דאָס פאָלק אין בלאָטע. ס׳איז דאָך נאָך קיינמאל ביי יידן אַזאַ אומגליק ניט געווען. מענשן וואַרפן ווייב און קינדער און לאָזן זיך אַוועק אין חלומות אויף גאַנצע וואָכן שיכורן און טאַנצן. גאַנצע שטעט און שטעטלעך זיינען געוואָרן שלעפערס און ליידיגגייערס, וואָס גייען אַרום פאַרחלומט, דערציילן מופתים און טרינקען בראָנפן. ניט קיין חכמה, ניט קיין מלאכה. מ׳לאָזט אַפילו קיינעם ניט לערנען די שפּראַך פון דעם לאַנד. ווי שטומע און טויבע באַוואוינט מען אַ פרעמד לאַנד. מ׳שטעלט דאָס גאַנצע פאָלק אין סכנה פאַר דער מלוכה. אַרום און אַרום אַרבעטן אין שוויס האָראָפּאַשניקעס און בעלי־מלאכות, און די חסידישע שלעפּערס ציהען אויס ווי פּיאַווקעס דאָס בלוט פון פרעמדער אַרבעט. און טאָמער געפינט זיך אין שטעטל איינער, וואָס וויל לערנען אַ שפּראַך, אַ מלאכה, פאַלט מען אויף אים אָן ווי בייזע הינט, מ׳שטעלט זיך אַפילו ניט אָפּ פאַר מסירה און שפיכות דמים. און אָט די גאַנצע פינסטערניש האַלטן אונטער די רביים, וואָס מאַכן זיך דערפון אַ קרעמל, ציהען אַרויס ביי יידן דעם לעצטן גראָשן און בויען זיך פּאַלאַצן. אָט די פּאַלאַצן זיינען אייך אַפּנים בעסער געפעלן? פון דעם בעל־שם האָט זיך אָט דער גאַנצער אומגליק אָנגעהויבן. אָט דער בעל־שם, דער מעזשעריטשער מגיד און אַלע אַנדערע ווי זיי הייסן דאָרט — דאָס איז אַ באַנדע שווינדלערס, וואָס האָבן זיך געמאַכט אַ קרעמל פון דעם פינסטערן פאָלקסגלויבן און...

בענדעט האָט זיך פּלוצים אָפּגעשטעלט, דערפילנדיג אַליין, אַז ער איז אַביסל צו ווייט און צו שאַרף פאַרקראָכן. ער האָט אַראָפּגענומען אויף אַ רגע די ברילן, וואָס האָבן זיך ביי די לעצטע רייד טיף אַראָפּגעגליטשט פון דער נאָז, נאָר זיינע קורצזיכטיגע אויגן זיינען נאָך געווען פול פון צאָרן און שנאה.

ער האָט געערדט מיט אַזאַ בייסנדיגן אימפּעט, אַז די ווערטער האָבן זיך ווי שאַרפע נאָדלען אויפן טיש געשאָטן (וואַסילענקאָ האָט אין זיין ווינקל אויף אים געקריצט מיט די ציין). אַלע האָבן אָנגעשטרענגט געשוויגן און מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם געוואַרט, וואָס חיים וועט אקארשט דערויף זאָגן. חוהלע איז געזעסן טויט דערשראָקן און האָט מורא געהאַט אַ קוק טון אין חיימס זייט, נאָר ברײנער האָט מיט אַן איינגעהאַלטענעם שמייכל נייגעריג געקוקט אויף חיימען, וואָס האָט מיט אַ מאָדנער קאַלטבלוטיגקייט אויסגעהערט בענדעטן. איצט האָט חיים עטוואָס צוגערוקט דאָס גלעזל בראָנפן און זיך רוהיג אַ קער געטאָן צו בענדעטן.

— כ'וועל אייך, יונגערמאַן, אָט וואָס זאָגן. מסתמא האָט איר געזעהן, ווי אין שטעטל קומט פאַרנאַכט אַ בהמה פון טשערעדע, שטעלט זיך בײַ דער טיר פון קיך און וואַרט, אַז די בעל־הביתטע זאָל איר אַרויסטראָגן די „פוילע“ — אַ ציבער מיט ברודיג־פעטליך וואַסער, וואו ס'שווימען אַלערליי קאַר־טאָפל־שאָלעכץ און נאָך אַזוינע געשמאַקע זאַכן, די בעל־הביתטע שיט נאָך צו אַביסל קלייען. בײַ דער בהמה גייט אויס דאָס חיות נאָך דער פוילע, וואָס זי טרינקט מיט גרויס תאוה, און דערפאַר לאָזט זי זיך דערבײַ מעלקן, וויפיל מ'וויל נאָר. איינמאָל איז די בהמה געקומען ערב יום־טוב פאַרנאַכט פון טשערעדע. די בעל־הביתטע איז געווען פאַרנומען מיט דעם יום־טוב, און די בהמה נעבעך האָט אומזיסט געוואַרט און גערעוועט בײַ דער טיר, ממש דאָס חיות איז איר אויסגעגאַנגען. וואו איז די פוילע? אַ בהמה פאַרשטייט ניט קיין ענין פון יום־טוב און אין גרויס צער האָט זי זיך געקלערט, אַז די בעל־הביתטע באַהאַלט זיך און טרינקט אויס אַליין בגנבה די פוילע. אַ קליינגקייט, וואָס קען דען זיין געשמאַקער פון אַ פוילע? אָט דאָס הייסט אַ בהמה...

ברײנער האָט זיך אויף זײן ברײט־פּריצישן שטײגער צע־
לאַכט, נאָר בענדעט, װאָס האָט שױן װײטער אָנגעטאָן די ברילן,
האָט מיט אַ שטרענג פּנים ערשטױנט געפרעגט:

— װאָס װילט איר אײגנטליך דערמיט זאָגן?

— כ'װיל דערמיט זאָגן, אַז איר זענט פּשוט אַ יונגערמאַן
אַ בהמה, װאָרום נאָר אויף אַ בהמהשן מוח קען זיך דאָס לעגן,
אַז דער בעל־שם מיט זײנע תלמידים האָבן געזוכט די פּאָר
גראָשן, די ברודיגע פּוילע, — חיים האָט זיך פּלוצים אַ װאָרף
געטאָן אויפן שטול און האָט פײערדיג זײן קול אויף בענדעטן
אויפגעהויבן. — איר פאַרשטײט, איר זענט אַ בהמה. טאַקע
אַן אויסגעמאָלטע בהמה! אָט ניט לאַנג זײנען דאָרט בײ אײך
געזעסן גוים און האָבן שעהן לאַנג געקליבן חיות פון דער האַר־
פּע. דער בעל־שם אָבער איז געװען אַ הײליגע האַרפּע, װאָס
האָט געקלונגען פון אײן עק װעלט ביז דעם אַנדערן. דער בעל־
שם האָט פאַר אַלעמען געבראַכט אַ הײליגן יום־טוב אויף דער
װעלט. דער אָרימסטער מענטש האָט זיך אין גינגאָלד געבאָדן,
פאַרהאָרעװעטע און דערשלאָגענע האָבן געטרונקען דעם חיות
פון אײביגער שמחה. נאָר װי קען מען דאָס אײך געבן צו פאַר־
שטײן, אַז איר זענט אַ בהמה...

בענדעט איז עטװאָס צעטומלט געװאָרן. ער האָט נאָר
פאַרביסן אַ פרעג געטאָן:

— און װער זענט איר? אפשר אײך אַ בעל־שם? װער זענט
איר?

חיים האָט אַ רגע געשװיגן, ער האָט פאַרטראַכט צונויפ־
געלעגט די הענט אויפן טיש און געזאָגט:

— איך? כ'בין נאָך ערגער פאַר אײך, כ'בין אַ... גע־
פאַלענער.

— אַ געפאַלענער?!

ניט נאָר בענדעט, נאָר אַלע בײם טיש האָבן זיך בײ דעם

וואָרט פאַרוואונדערט אַ כאַפּ געטאָן, אַזוי אומהיימליך האָט דאָס וואָרט אין חיימס מויל געקלונגען. חיים האָט אָבער נאָך געזאָגט ווייטער:

— ... אַ געפאַלענער איז פיל ערגער און נידעריגער, ווי אַן אַפּיקורס אָדער אַ בהמה, און דווקא דערפאַר קאָן אַ געפאַלענער נאָך האָפן אויפגעריכט צו ווערן. אַן אַפּיקורס איז ווי אַ פרוי, וואָס האָט ניט קיין קינדער — האָט זי ניט אויף וועמען צו וויינען און נאָך וועמען צו בענקען. אַ געפאַלענער אָבער איז ווי אַ מוטער, וואָס שטייט מיט טרערן אָנגעבויגן אויף איר קראַנק־קינד, און ווי באַלד דאָס קינד לעבט, וועט זי אפשר ניט אומזיסט אויסוויינען אירע אויגן. אָדער מ׳קען נאָך בעסער זאָגן: אַן אַפּיקורס איז אַ טויט־קראַנקער, וואָס פילט שוין ניט קיין ווייטאָג און שטאַרבט ניט ווייסנדיג, אַ געפאַלענער אָבער וואַרפט זיך אין קראַמף און זוכט מיט אַלע כוחות אַ רפואה, און ווי באַלד מ׳ליידט און מ׳זוכט, וועט מען נאָך אפשר געפינען. און דאָס איז דער ענין, וואָס די חכמים האָבן געזאָגט: אַפּיקורסין מורידין ולא מעלין — אַן אַפּיקורס קען מען נאָר אויפהויבן דערמיט, וואָס מ׳וואַרפט אים אַראָפּ צו דער מדרגה פון אַ געפאַלענעם, און ווי באַלד ער איז געפאַלן און האָט יסורים, וועט ער שוין ממילא זוכן און געפינען זיין תיקון...

חיים האָט זיך אַ רגע אָפּגעשטעלט און אונטערשפּאַרנדיג דעם קאָפּ מיט דער האַנט, האָט ער טאַקע אויסגעזעהן שטאַרק ליידנדיג און צעבראָכן. אויף דער וועראַנדע איז געוואָרן אומהיימליך שטיל. נאָר פּלוצים האָט זיך חיים אַ קער געטאָן און אַ נעם געטאָן מיט דער רעכטער האַנט דאָס גלעזל בראָנפן:

— לחיים, יידן, לחיים! הלואי זאָלן אַלע אפּיקורסים פאַלן און אַלע געפאַלענע זאָלן אויפגעריכט ווערן, לחיים!

חיים האָט מיט אַמאָל אויסגעטרונקען דאָס גאַנצע גלעזל. ברײנער האָט פון אים קײן אויג ניט אַראָפּגענומען. אָט דער הױכער ייד מיט דער שוואַרצער באָרד האָט אים טיף בײַ דער נשמה געריִרט. ברײנער האָט צו אים האַרציק געשמייכלט:

— איר האָט דערװײַל, ר׳ חיים, כמעט נאָך גאָרניט געגעסן. כ׳בעט אײַך מיטן גאַנצן האַרצן נעמט עפּעס. כ׳בין ניט קײן גרויסער חקרן, נאָר בײַ מיר איז איצט פּשוט אַ גרויסע שמחה, וואָס איר זיצט בײַ מײַן טיש...

נאָר בענדעט האָט זיך ניט געקענט באַרויִקן, כאָטש אים איז אויך אַפילו עפּעס אומהיימליך געוואָרן. אויך בײַ אים האָט דאָס האַרץ אָנגעהויבן ניט ווילנדיק צו נאָגן פון חיימס רייד, וואָס האָבן פּלוצים אויפגעפּענט אַ מורא־אָפּגרונט פון נשמה־רײַסעניש און האָבן אויך בײַ אים אַרויסגערופן אַ באַהאַלטן־ציטעריקע בענקשאַפט. בענדעט האָט זיך אָבער נאָך געקענט באַהערשן, און ער האָט טאַקע ניט געוואָלט נאָכגעבן. ער האָט געהאַט אַן אויסזעהן פון אַ פאַרערגערטן מענטשן, בײַ וועמען מען האָט מיט פאַרשיידענע שפּיצלעך פאַרדרייט זײַנע גערעכטע טענות. ער האָט זיך ווייטער מיט אַ שטרענג פּנים געווענדט צו חיימען:

— וואָס טויגן מיר די אַלע אײַערע חקירות, ענטפערט מיר נאָר פּשוט אויף איין שאלה. איר וועט דאָך ניט אָפּלייקענען, אַז חסידים זײַנען על פּי רוב שלעפּערס און ליידיגגייערס, וואָס ווילן ניט וויסן פון קײן חכמה און מלאכה. און אָהן די ביידע זאַכן קען מען אויף דער וועלט ניט לעבן, אָדער מ׳מוז דעמאָלט לעבן אויף דעם אַנדערנס פּלייצעס. פרעג איך בײַ אײַך, וואָס טויגן די אַלע זיסע חלומות, אַז מיט יעדן טאָג ווערט גרעסער די אָרימקייט און די נויט, וואָס גראָבן אונטער די לעצטע כּחות פון פאָלק. ענטפערט מיר נאָר אויף דער שאלה.

חיים האָט פאַרטראַכט אָפּגעבראָכן אַ שטיקל קיכל, זיך אָנגעגאָסן ערשט אַ נײַ גלעזל בראָנפן. ברײַנער האָט באַמערקט, אַז בײַ חיימען האָט זיך איצט, ווי פריהער בײַם אַרײַנגאַנג אין ביבליאָטעק־צימער, דאָס פּנים אינגאַנצן געענדערט. די אויגן האָבן זיך בײַ אים באַדעקט ווי מיט אַ נעפּל. אַ צוקנדיקער שמייכל האָט זיך אויף זײַנע ליפּן באַוויזן. ערשט איצט האָט ברײַנער מיט אַ מאָדנע־געהיימען שרעק באַמערקט, אַז פון חיימס גבורהשע פּלייצעס, פון אַלע זײַנע אומרוהיגע תנועות און גליהענדיגע רייד שלאָגט אַ העליש פייער. און אָט איז בײַ חיימען פאַרשוואונדן דער שמייכל. ער האָט זיך פאַרטראַכט אַ קער געטאָן צו בענדעטן און געזאָגט:

— גלויבט מיר, אַז איך וואָלט ניט געווען קיין געפאַלענער, וואָלט איך ניט געקענט הערן אײַערע רייד און וואָלט נאָך ווייניגער געקענט אײַך ענטפערן. נאָר טאַקע ווייל איך בין אַ געפאַלענער, מוז איך זיך ראַנגלען אפילו מיטן מלאך־המות, און דוקא ווען איך ראַנגל זיך, פאַרגעס איך, אַז איך בין אַ געפאַלענער און קען זיך כאָטש אויך אַ ווײַלע ווײַטער אויפהויבן. פאַראַן דאָך אַזוינע קראַנקע, וואָס לעבן אָפּ דוקא, ווען מ׳שלאָגט זיי צו דער אָדער און מען צאַפּט פון זיי אָפּ אַביסל בלוט... איך וויל אײַך זאָגן פּשוטע דיבורים. אודאי איז רײַכקייט און רחבות בעסער ווי אָרימקייט און נויט און אַ געראָטענער פאַרדינער איז בעסער פון אַ לא יצלח אַ שלעפּער. די מעשה דערפון איז אָבער אַזוי... אַ מענש, אַז ער לעבט, וויל ער נאַטירליך פאַרדינען און רײַך ווערן. און וואָס רײַכער ער ווערט, אַלץ גרעסער ווערט דער חשק נאָך רײַכער צו ווערן, רוהט ער ניט בײַטאָג ווי בײַנאַכט און אָט זיצט ער שוין אין גאָלדענע פּאַלאַצן. און ערשט איצט דערזעהט ער, אַז ער האָט דערווייל דאָס געזונט פאַרלאָרן און איז קראַנק אויף די לונגען, ער שפּײַט מיט בלוט און האָט ניט מיט וואָס צו אָטע־

מען, רייסט ער זיך אין גרויסע קראַמפּן אויף די גאָלדענע ווענט און איז מקנא דעם לעצטן שלעפּער, וואָס קאָן מיט אַ פולער ברוסט פריי אָפּאָטעמען. וואָס טויגן אים די גאָלדענע פּאַלאַצן, אַז ער ווערט דערשטיקט אָהן אַ אָטעם און האָט ניט מיט וואָס צו אָטעמען? קען מען דען באַשולדיגן אָט דעם מענשן, וואָס וויל זיך ראַטעווען און איז איצט גרייט די גאַנצע האָרעוואַניע זיינע, אַלע גאָלדענע פּאַלאַצן אָפּצוגעבן פאַר אַביסל חיות, פאַר אַ פרייען אָטעם, פאַר אַ פּיצעלע נשמה? האָט קיין מורא ניט, יידן האָרעווען געַנוג, יעדער אויף זיין אופן שלאָגט זיך אויס פון די כחות, מ'שטייט אויס אַלערליי גזירות און רדיפות. און ניט געקוקט אויף אַלץ, איז מען פונדעסטוועגן ניט פאַרפאַלן געוואָרן און ווי ניט ווי איז מען געקומען צו אַ שטיקעלע מצב. נאָר אין דעם פינסטערן גלות, אין גלות השכינה, איז דער אָטעם שווער געוואָרן—ממש דערשטיקט צו ווערן. יידן לעכצן נאָך אַביסל חיות, נאָך אַ פרייען אָטעם, נאָך אַ פּיצל נשמה. כי היא חייך — דער אויבערשטער איז דאָך דער חיות פון אַלץ און אַלעמען, אונזער לעבן ממש. ממילא קומט מען צו דער מדרגה פון נפשי יצאה בדברו — די נשמה גייט אויס אין יעדן דיבור פון לעכצעניש און בענקעניש צום אויבערשטן. טאַקע גאָרניט אַריבערצוטראָגן...

אַ רגע האָט זיך חיים גליהענדיג אָפּגעשטעלט. האָבן איצט אַלע פאַרחידושט אויף אים געקוקט. און זיינע רייד, דוכט זיך, ניט זעהר אומגעוויינליכע און ווי בכיוון פראָסטע און קלאָרע האָבן, ווי ער אינגאַנצן, פון אינעווייניג געגליהט און געלויכטן. ער האָט כלומרשט נאָך איינפאַכער געזאָגט ווייטער:

— ...און אָט איז ער געקומען, דער הייליגער בעל־שם, און האָט אַ נייע נשמה אין דעם פאָלק אַריינגע־זעצט. וואָס־זשע איז דער חדוש, אַז מ'איז גרייט דאָס לעצטע

אָפּצוגעבן, אַ שלעפּער צו ווערן, אַבי נאָר אַ פּריש ביסל חיות צו באַקומען? יידן האָבן פון שמחה אויפגעשריען, שטעט און שטעטלעך האָבן זיך אין שמחה און געזאַנג אויפגעריכט. דער לעצטער פּראָסטאַק האָט פאַרזוכט דעם טעם פון תחית המתים און געטרונקען פון דעם אייביגן קוואַל. דער בעל־שם, זכרונו לברכה, האָט געזאָגט, אַז ווער ס׳האָט נאָר אָנגערירט די קלאַמקע פון זיין טיר, וועט שוין קיינמאָל אין עצבות ניט אַריינפאַלן. פאַרשטייט איר, אין פּאַלאַצן, ווי אין הייזלעך ושטאַרבן מענשן ווי די פליגן און ס׳בלייבט פון זיי קיין זכר ניט. און אָט די פרייליכע שלעפּערס רייסן איין אויף אייביג די וועלט, ווייל זיי טראָגן אין זיך און פון זיך דעם חיות פון אַלע וועלטן. וואָרום באמת איז דאָך טאַקע אין עוד מלבדו— ניטאָ גאָר ניט חוץ אים און אָהן אים. ניט נאָר אַ שלעפּער, ס׳כדאי צו ווערן אַפילו אַ געפאַלענער און רייסן פון זיך שטי־קער, אַבי נאָר צו הערן כאָטש אַ רגע דעם אייביגן געזאַנג פון אין עוד מלבדו. און אַז מ׳דערהערט עס נאָר, קען מען שוין מיט זיך און אין זיך אַלע וועלטן אין דעם אייביגן געזאַנג אויפהויבן. טאַקע ממש דער ענין פון התגזרות אבן די לא בידיין ומחת לצלמא—אָהן הענט צעבערעכט מען אַלע שאָטנס און פינסטערע דמיונות. די שאָטנס אַליין, ווי אַלץ אין דער וועלט, לייכטן און גליהען אין דעם איינציג־אייביגן ליכט פון אין עוד מלבדו.

— אין עוד מלבדו!

ביי די לעצטע ווערטער האָט חיים אָנגעהויבן פאַרגאַפּט צו שמייכלען. אין דער טיפער שוואַרצער באָרד האָבן זיך מאוימדיג באַוויזן זיינע פאַרחלשטע ציין. ער האָט אַ צוק געטאָן מיט זיין גאַנצן קערפּער און האָט געגליהט פון אַ אומגעוויינ־ליכער שמחה. פּלוצים האָט ער זיך אַ רוק געטאָן מיט דעם בענקל פון דעם טיש, האָט אויף זיין אַלטן שטייגער אַראָפּגע־

ריסן דעם גאַרטל פון זיך און אָנגעהויבן גליהענדיג צו זינגען. האָט דער ניגון ווי אַ פייערדיגער דונער די גאַנצע וועראַנדע אָנגעצונדן. די ווייבער האָבן פאַרגאַפּט אויפגעשריען, פון דעם גאַנצן הויף זיינען זיך צונויפגעלאָפן די דינער אַרום דער וועראַנדע און האָבן זיך פאַרוואונדערט און דערשראָקן געטוליעט איינער צום אַנדערן. בריינער און אַלע האָבן זיך פאַרכאַפּט געהויבן פון די ערטער און וואַסילענקאָ איז אויפגעשפרונגען פון זיין באַהאַלטן ווינקל און איז אַ בלאַסער אין מיטן דער וועראַנדע שטיין געבליבן. חיים האָט געזונגען מיט אָפענע אויגן און זיינע גבורהשע פלייצעס האָבן זיך גליהענדיג געהויבן און געצוקט. און וואָס מער דער ניגון האָט זיך צעפלאַקערט, אַלץ שטילער און אומערטרעגליכער זיינען די פלאַמען געוואָרן. ס'האָט זיך אין אים איצט ווייטער אויפגעכאַפּט, ווי פאַר יוסעלעס לויה, יענע שטילע גליהעניש, וואָס האָט מיט מאומדיגער לייכטיגקייט אַלץ און אַלעמען פאַרפלייצט און פאַרכאַפּט. און אָט האָט חיים זינגענדיג זיך מיט גרויס שמחה אויפגעהויבן, דורכגעריסן די פלאַמען פון דעם ניגון, האָט זיך אַנטציקנדיג שטיל פאַרגאַרטלט און פאַרגאַפּט געשריען. האָט מען שוין ניט נאָר געהערט, נאָר ממש דערזעהן די גליהענדיגע רייד, וואָס האָבן זיך ווי אַ העליש פייער אין דער נשמה געוואָרפן. אויף דער וועראַנדע האָט זיך מיט גרויס שמחה אַ גערודער אויפגעהויבן. ער האָט פאַרגאַפּט געשריען:

— מאַנסבלען און ווייבער, גרויס און קליין, — איר זעהט דאָך אַלע, אַז ס'איז ניטאָ גאָרניט חוץ אים. אין יעדן אָטעם, אין יעדן שפרינקעלע — ס'ברענט דאָך אומעטום דאָס אייביגע ליכט פון אין עוד מלבדו. פון דעם פריץ ביז צום בעטלער, פון דעם פּאַלאַץ ביז צום שטיבל, פון דעם ארון־קודש ביז צום שענק, פון דעם ערשטן ביז צום לעצטן, פון דעם דעמב ביז צום גרעזל. וואָס־זשע שטייט איר, וואָס־

זשע שווייגט איר? עפּנט אויף די שיינע גרויסע זאַלן, בּרענגט אַהער די האַרפּעס און די פּידלען. וואַסילענקאָ! וואָס זשע שטייסטו אַזוי פאַרגאַפט, נעם אויף גיך די גויאישע האַרמאָנ־קע. וואַסילענקאָ, וואַסילענקאָ! הויבּט אָן אַלע אַ פריילעך גויאיש לידל, אַ פריילעכן קאָזאַק. פון דעם ניגון פון כל־נדרי, פון דער הייליגער עבודה — בּיז צום אויסגעלאָזטן גויאיש לידל, פון דעם געיאָמער אויף אַ טויטן בּיז צום ליכטיג פריילעכס אויף אַ חופּה, פון דעם ערשטן בּיז צום לעצטן, פון דעם גרעסטן בּיז צום קלענסטן — אין יעדן אָטעם, אין יעדן שפּרינגקעלע. איר זעהט דאָך, איר זעהט — אַז ס'איז טאַקע גאָר ניטאָ חוץ אים און אָהן אים. אָט האָט מען געבּראַכט די האַרמאָנקע און די האַרפע. וואַסילענקאָ — די האַרמאָנקע! אַלע, אַלע — ווער ס'זינגט, ווער ס'שפּילט, אַ פריילעכן קאָזאַק! בּענדעט, וואָס־זשע שווייגסטו, אַז אַלע זינגען? אָט אַזוי, אָט אַזוי! ס'בּרענט אין אַלע אייערע הערצער דער פריילעכער קאָזאַק. וואָס־זשע שטייט איר, דינער, אָן אַ זייט? אַהער, אַהער — מיט אונז, צווישן אונז. (חיים האָט גליהענדיג די הענט צו דער נאַכט אויסגעשטרעקט). איר זעהט, איר זעהט—די נאַכט האָט זיך צעבּרעקלט און גייט אויס אין גרויס געזאַנג. אָט אַזוי! אָט אַזוי!...

מ'האָט געזונגען און געשפּילט און פון דעם טיפן געזאַנג איז חיימס קול אַלע ווײַלע פאַרגאַפט אַרויסגעפלאַקערט. ער האָט זיך געלאָזט פאָראויס און נאָך אים זיינען אַלע מיט געזאַנג אין בּרייטן זאַל אַריין. פייל פון בויגן האָבּן די דינערס אַלע לוסטערס אָנגעצונדן. בּריינער האָט אַליין אויף זיך פון ערגעץ אַרויסגעטראָגן גרויסע זילבּערנע לייכטערס מיט אָנגעצונדענע ליכט. און אָט האָט חיים זיך געשטעלט אין מיטן זאַל, האָט פאַרוואָרפן דעם קאָפּ און האָט אָנגעהויבּן זינגענדיג צו טאַנצן. ווי אין דעם טאָג פאַר יוסעלעס לויה, האָט זיך מיט אים יענע

„גרויסע שרפה" אָנגעהויבן. ער האָט טאַנצנדיג ווייטער געעפנט די אויגן און אינגאַנצן האָט ער געלויכטן און שטיל געגלידט. אויף די ליפּן האָט זיך ווייטער באַוויזן יענער פאַרחלשטער שמייכל, וואָס מ'האָט ביי אים פאַר יוסעלעס לויה געזעהן און וואָס האָט ווי אַ מאַגנעט געצויגן הערצער און נשמות. איז די האַרפע און די האַרמאָנקע ביי די שפּילערס פון די הענט אַרויסגעפאַלן. אַלע, אַלע האָבן זיך פאַרשמאַכט געצויגן צו חיימען און זיין שטיל גליהענדיגן טאַנץ אַריין. און דאָ האָט ווייטער עטוואָס אומגעריכט געטראָפן. דער פאַרמאַטערטער גוף, וואָס האָט שוין אַזוי פיל טעג ניט געוואוסט פון קיין שלאָף און קיין רוה, האָט אָנגעהויבן פּשוט אויסגיין פון די כחות. חיים האָט טאַנצנדיג זיך פּלוצים אָנגעהויבן וואַקלען און אָט־אָט פאַלט ער פון די פיס. ער האָט ניט געהערט און ניט געפילט קיין מידקייט, נאָר דער קערפּער האָט זיך עפּעס ווי אַ שווער אייזן געצויגן צו דער ערד, האָט זיך חיים אַ כאַפּ געטאָן און נאָך גליהענדיגער זיך אָנגעהויבן צו ראַנגלען מיט דעם שווערן קערפּער. און אָט האָט ער טאַקע מיט אַ שמייכל איינגענומען דעם קערפּער, וואָס האָט זיך ווייטער ווי אַ פעדער געטראָגן אין דעם טאַנץ. נאָר פּלוצים האָט אים ווי אַ הייסע כוואַליע אין די שלייפן אַ זעץ געטאָן. ער האָט קוים דעם אָטעם געכאַפּט. דער שמייכל איז ביי אים פון פּנים פאַרשוואונדן, די ליפּן זיינען ביי אים געוואָרן ווייס ווי קאַלך. ער האָט זיך אַ צעמישטער אָפּגעשטעלט, אַ רגע אָפּגעאָטעמט, און אויפהויבנדיג די רעכטע האַנט, האָט ער מיט די לעצטע כחות אַ געשריי געטאָן:

— כ'בין אַ געפאַלענער, חיימקע דער בעל־גוף, און מוז פון אייך אַנטלויפן. קיינער האָט נאָך מיר ניט נאָכצוגיין...

און נאָך איידער מ'האָט זיך אומגעקוקט, איז ער ווי אַ וויכער אַרויס פון זאַל, אַרויף אין ביבליאָטעק־צימער, צוגע־קלאַפּט נאָך זיך די טיר און זיך אַ צעטומלטער אויפן בעט

געזעצט. אין איין רגע איז ער אַזוי זיצנדיג געפאַלן מיט דעם קאָפּ אויפן קישן. ער איז האַלבּ־ליגנדיג ווי אַ סנאָפּ איינגעשלאָפן.

ערשט אין אַ צייט אַרום האָט מען די לייכטערס אין זאַל אויסגעלאָשן.

XV. חברה לצים און דעם בעל־שמם ליולקע

אַ גאַנצע ווײַלע איז חיים האַלב־ליגנדיק געשלאָפֿן אויפֿן בעט, דעם קאָפּ עטוואָס פֿאַרוואָרפֿן, די הענט שלאַבּריק אויפֿן בעט אויסגעצויגן. ער איז געשלאָפֿן אַזוי טיף און אומבאַ־וועגליך פֿאַרכאַפּט, ווי מענשן, וואָס האָבן זיך אַרויסגעשלאָגן פֿון די לעצטע כחות, פֿאַלן פֿון די פֿיס און ווערן ניט ווייסנדיק און ניט ווילנדיק אײַנגעשלאָפֿן. אין חדר זײַנען די פֿענסטער געווען אָפֿן און אויפֿן קיילעכיקן טיש האָט געבּרענט די ניט אויסגע־לאָשענע ליכט. פּלוצים האָט זיך חיים אויפֿגעכאַפּט, זיך אַ פֿאַרשלאָפֿענער געזעצט אויפֿן בעט, און אַ רגע האָט ער זיך שטאַרק פֿאַרוואונדערט אַרומגעקוקט און אָנשטעלנדיק די אויערן זיך צוגעהערט. ס'האָט זיך אים געדוכט, אַז ס'הערט זיך דאָ ניט ווײַט אַ געזאַנג פֿון טויזנטער קולות.

— וואָס? וואו? אַ?..

נאָך איידער ער האָט צײַט געהאַט אַ קלער צו טון, איז ער ווידער מיטן קאָפּ אויפֿן קישן געפֿאַלן און מאָדנע שמייכלענדיק האָט ער ווידער אָנגעהויבן האַלב־ליגנדיק אײַנצודרעמלען. דער שמייכל איז בײַ אים פֿון פּנים ניט אַראָפּ. נאָר באַלד האָט ער דערפֿילט, ווי עמיצער איז אַרײַן אין חדר. חיים האָט זיך ניט געוואונדערט און ניט געשראָקן, גלײַך ווי ער וואָלט דערויף געוואַרט. ער האָט נאָר אויפֿגעהערט צו שמייכלען, האָט

שטרענג אָנגערוקט די ברעמען און האָט אַ ערנסט פּנים גע־מאַכט. דאָס האַרץ האָט אים געגאָגט. צווישן טיר און דער שאַפּע האָט זיך באַוויזן אַ יונגערמאַן מיט אַ קליינטשיק בערדע־לע, אין אַ שוואַרץ־זיידן היטל. חיים האָט אים גלייך דער־קענט און איז נאָך ערנסטער געוואָרן.

— יוסעלע!...

ער האָט אויסגעזעהן, ווי מ'וואָלט אים אויפגעריסן פון מיטן שלאָף. דאָס פּנים איז אינגאַנצן פאַרשלאָפן, די האָר זיי:ען ביי אים צעשויבערט, די ברוסט צעכראַסטעט, דאָס היטל אָן אַ זייט אויפן שפּיץ קאָפּ. מיט פאַרשלאָפענע האַלב־צוגע־מאַכטע אויגן האָט ער זיך געזעצט ביים טיש, און ווי אַ פּלוצים אויפגעוועקט קינד, וואָס קען זיך גאָרניט פון שלאָף אויסטשוכען, האָט ער מיט דער רעכטער האַנט געקראַצט די ברוסט און האַלב־וויינענדיג האָט ער קינדיש געקלאָגט מיט אָפּגעריסענע רייד:

— דו לאָזט מיך אַפילו אין קבר ניט איינליגן. וואָס ווילסטו פון מיר האָבן, וואָס ווילסטו? דו פאַרשטערסט מיר די אייביגע רוה, וואָס דער אויבערשטער האָט יעדן מענשן געשענקט. דו וואַרפסט מיך און שלעפּסט מיך אַלע ווײַלע, ערגער ווי אין כף הקלע. וואָס ווילסטו פון מיר האָבן, וואָס ווילסטו?...

יוסעלע האָט צוגעדעקט מיט ביידע הענט דאָס פּנים און האָט זיך ביטער צעוויינט אויף אַ קול:

— וואָס ווילסטו פון מיר האָבן, וואָס ווילסטו?...

אַ גרויסער צער האָט דורכגענומען חיימס אַלע גלידער, ער האָט געשוויגן און האָט זיך אַפילו קיין ריר ניט געטאָן. נאָר יוסעלע האָט אַ וויש געטאָן מיט די אַרבל די אויגן און איז מיט איין מאָל וואַך געוואָרן. ער האָט נאָך אַ ווײַלע געכליפּעט, נאָר דאָס פּנים איז ביי אים בייז און פינסטער געוואָרן. ער האָט שווייגנדיג פאַרריכט דאָס היטל אויפן קאָפּ און אַ גלעט געטאָן

די צעשויבערטע פאות. און אָט האָט ער אויפגעהויבן דעם קאָפּ צו חיימען און אַ זאָג געטאָן מיט אַ האַרטער שטימע:

— דו וואָלסט כאָטשע וויסן, וואָס פאַר אַפּנים דו האָסט ביי אונז אויפן עולם־האמת. נעכטן האָט מען אויף אַ טשי־קאַוועס געזוכט אַ גאַנצן טאָג אין גיהנום און ניט געקענט גע־פינען אַזאַ געפאַלענעם. „אַזאַ אויסוואורף“, האָט דער טייוול גע־קריצט מיט די ציין, „האָט נאָך דער גיהנום ניט געזעהן“. אויפן עולם־האמת לאָזט מען ניט וויינען, האָב איך דאָס געמוזט הערן און שווייגן. נאָר וואָס וואָלט איך געקענט העלפן, אַז דו שליי־דערסט מיך און וואַרפסט מיך, דו לאָזט מיך אַפילו אין קבר ניט קומען צו זיך און...

חיים האָט בכיון געוואָלט אָפּציהען דעם שמועס אָן אַ זייט, האָט ער איבערגעריסן יוסעלען און כלומרשט גלייכגילטיג אַ פרעג געטאָן:

— ווי קומט אָבער אַ טייוול אויפן עולם־האמת?

— אויפן עולם־האמת — האָט יוסעלע בייז געענטפערט — איז דער טייוול ניט קיין געמאַכטער, נאָר אַן עכטער, אַן אמתער, וואָס איז פון אינעווייניג פאַרבונדן מיט דעם שורש פון אַלץ און פון אַלעמען. דער טייוול איז דאָרט קלאָר ווי קריסטאל — און אויך אין אים ווי אין אַלעמען שיינט דורך דער עולם־האמת, נאָר ביי אייך איז דער טייוול אַ געפוצטער, אַ געמאַכטער. ביי יעדן מענשן איז דער טייוול, דער יצר־הרע אַן אַנדערער— וואָס פאַר אַ מענש, אַזאַ יצר־הרע האָט ער. דערפאַר זאָגט מען דאָך יום־כפור צום על חטא: שחטאנו לפניך ביצר־הרע — אַז מענשן מאַכן זינדיג דעם יצר־הרע; אַ שרעק איז אָבער, ווען דער יצר־הרע כאַפּט זיך אַריין אין אַ יידן מיט אַ שיינער שוואַר־צער באָרד, וואָס אָט שרייט ער פאַרגאַפּט „אין עוד מלבדו“ און אָט איז ער אַ געפאַלענער, אַ נידעריגער בעל־הגוף. ס'איז פראָסט אַ חלשות...

יוסעלע איז בלאַס געוואָרן פאַר אויפרעגונג און אַ זאָג געטאָן מיט דער שניידנדיגער קאַלטבלוטיגקייט פון קוים איינגעהאַלטענעם כעס:

— כ'הויב דיך בכלל ניט אָן צו פאַרשטיין, טאַקע גאָרניט. אָט זאָגסטו נאָך מיר קדיש ווי נאָך אַ געשטאָרבענעם, און אט רופסטו מיך אויף צו דער תורה, רייסט מיך צום טאַנץ אויפן סיום, אָט קלאָגסטו און קענסט דיר קיין אָרט ניט געפינען פאַר צער, און אָט טרינקסטו בראָנפן און טאַנצט אויף וואָס די וועלט שטייט. ממה נפשך, האָסטו דעם טויט באַגראָבן און איך בין ניט געשטאָרבן, האָסטו דאָך ניט געהאַט וואָס צו אַנטלויפן פון בית־עולם, אלא בין איך טאַקע געשטאָרבן און מיין טויט האָט דיך אַראָפּגעוואָרפן, ביסטו דאָך טאַקע אַ געפאַלענער און האָסט ניט וואָס צו קריכן אויף די ווייסע ווענט. צווישן חסידים אויפן סיום זיצסטו ווי אַ דערשלאָגענער און צווישן גוים אין קרעטשמע און ביי בריינערן אין פּאַלאַץ שיכורסטו און גייסט אַרויס פון די כלים. ר' נחומען ווילסטו איינרעדן, אַז חסידים זיינען אַראָפּ פון שליאַך, און דו מוזט פון זיי אַנטלויפן. און טאַקע אַנטלויפנדיג, ווילסטו בענדעטן מיט זיך אינאיינעם ווייטער אַריינשלעפּן אין אומגעהערטע חסידישע התלהבות. מ'קען עס דען אויסרעכענען, יעדער קער, יעדעס וואָרט דיינס איז אַ האַרצרייסנדיגע סתירה. אודאי, אין דיין צערודערטן מוח קען אפשר אַלץ פאַרענטפערט ווערן, נאָר אויפן עולם־האמת וויל מען ניט וויסן פון די אַלע פאַלשע שפּיצלעך, דאָרט ווערט ממש אַ חושך פון דיינע רייד און דיינע מעשים...

חיים האָט זיך פלוצים אָנגעצונדן, אין איין רגע האָט ער אויפגעהויבן דעם קאָפּ פון קישן, און זיצנדיג אויפן בעט, האָט ער פאַרקאָכט געזאָגט:

— גלויב מיר, יוסעלע, אַז איך וואָלט געווען אויפן עולם־האמת, וואָלט איך אויך געווען אַזאַ חכם ווי דו. אדרבה,

אויב איר זענט דאָרט טאַקע אַזוי געהויבן, טאָ ברענגט אַראָפּ דעם עולם־האמת אויף אונזער אָרימער וועלט. איין מאָל נאָר האָבן אַ פּאָר מלאכים געוואַגט און זיינען אַראָפּגעקומען פון עולם־האמת אויף אונזער וועלט, זיינען זיי טאַקע גלייך געפאַלן. דאָס דערציילט דאָך דער פּסוק: והנפלים היו בארץ. פון דענסט־מאָל אָן האָט קיינער פון אייך מער ניט געוואַגט אויף אונזער וועלטל אַראָפּצוקומען. און איך אַ פּראָסטער בשר ודם האָב זיך איינגעשטעלט אַלע וועלטן גלייך אויסצולייזן. אַרום און אַרום האָט אָנגעהויבן לייכטן דאָס אייביגע ליכט פון אין עוד מלבדו. האָב איך באַקומען אַ קלאַפּ דוקא פון דעם עולם־האמת, וואָס האָט ווי מיט אַ כיוון פאַר מיר פּלוצים אויפגעעפנט דעם פרישן קבר פון אַ טויטן בן־יחיד און האָט אין מיר אַרויסגע־רופן דעם בעל־הגוף. בין איך טאַקע געפאַלן און ראַנגל זיך מיטן טויט—האָט איר נאָך טענות! ווער זענט איר דאָרט? וואָס איז דאָס פאַר אַן עולם־האמת? ס׳איז דאָך אין עוד מלבדו! אַלע וועלטן זיינען דאָך אין אים און פון אים! ווער זענט איר דאָרט? ווער זענט איר?

יוסעלע איז פּלוצים אויפגעשטאַנען, צוגעגאַנגען צום פענס־טער, און אויפהויבנדיג דעם בלוי־זיידענעם פאָרהאַנג, האָט ער אַ וואונק געטאָן עמיצן אין דער נאַכט אַריין. דאָס ליכט אויפן טיש האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו פלאַטערן, חיים איז פון גרויס שרעק געפאַלן ווידער מיט דעם קאָפּ אויפן קישן און האָט פון אַנגסט ניט געקענט אַ ריר טון מיט קיין אבר. נאָר באַלד האָט זיך יוסעלע ווידער אַנידערגעזעצט, געכאַפּט אַ קוק אויף חיימען און גיפטיג געשמייכלט:

— וואָס האָסטו זיך דערשראָקן? דוכט זיך, אַזאַ שיסער, וואָס הויבט די הענט אויפן הימל! אָט אַזאַ מענש ביסטו! אָט גייסטו באַגראָבן דעם טויט, און אַז מ׳עפנט דעם שוואַרצן קבר, קומט אויף דיר אַ טויטשרעק און דו פאַלסט נאָך

לעבעדיגערהייט אַריין אין רשות פון טויט. אַ לייב, וואָס מאַכט זיך פאַר אַ מלך פון חיות, באַקומט טויטשרעק פאַר אַ פליג....

יוסעלע האָט זיך צעלאַכט און געזאָגט:

— נעכטן האָט מען בײַ אונז געקלערט, אַז מ'וועט דיך ברענגען צום בית־דין של מעלה, וועסטו מסתמא מיט דיין גרויסער חוצפה אָנפאַלן אויפן בית־דין מיט טענות און תביעות און וועסט נאָך וועלן משפּטן דעם בית־דין של מעלה אַליין. האָט אָבער דער טייוול געזאָגט: „זאָרגט ניט, ניט אומזיסט איז מיין טייוולאָנישער קאָפּ באַזעצט פון אַלע זייטן מיט אויגן, און דער גרעסטער שיסער, וואָס לאָזט זיך מיט אַן אימפּעט צום בית־דין של מעלה, ווי נאָר ער דערזעהט מיינע טייוולאָנישע אויגן אויף דער פּאָטיליצע, בלייבט ער פון שרעק אָהן לשון"...

יוסעלע האָט זיך אַ ווײַלע פאַרטראַכט.

— בײַ אונז זאָגט מען אויף אייער וועלט, אַז זי איז אינגאַנצן וואַקלנדיג. נאָך איידער איר זאָגט עפּעס, לייקנט איר עס שוין אָפּ. מיט איין האַנט גיט איר, און מיט דער אַנדערער האַנט נעמט איר עס גלייך בגנבה אָפּ. טויזנט מאָל זאָגסטו, למשל, אַז גאָט איז אָהן אַ שיעור העכער פון דעם גרעסטן מענשליכן פאַרשטאַנד, למעלה עד אין סוף ולמטה עד אין תכלית. און פונדעסטוועגן ווילסטו דורכאויס דוקא פאַרשטיין גאָטס כונות, און אַז דו פאַרשטייסט ניט, שרייסטו און לאַרעמסט. איר דינט כלומרשט גאָט און טוט אַליך, וואָס ער הייסט, און ווי נאָר ער מאַכט עפּעס ניט ווי איר ווילט, הויבט איר אָן צו גוואַלדעווען. אַלע, דוכט זיך, ווייסט איר, אַז יעדער מענש מוז שטאַרבן, אָבער ווי נאָר עמיצער שטאַרבט, הויבט מען אָן אַרום אים צו וויינען און צו שרייען, גלייך ווי דער הימל וואָלט אייך באַרויבט. פאַרווילט זיך אייך עפּעס, רייסט איר זיך מיט אַלע כחות, ביז איר באַקומט עס, און ווי נאָר איר האָט עס באַקומען, ווילט איר שוין

עפּעס אַנדערש. בשעת איר זייט יונג, ווילט איר אויסזעהן ווי עלטערע, און וואָס מער איר ווערט עלטער, בענקט איר אַליץ מעד נאָך די יונגע יאָרן. — כד הוינא טליא לגברי, השתא דקשישנא לדרדקי. בשעת איר פירט מחלוקות און קריכט אַריין איינער דעם אַנדערן אין די געדערעם, בענקט איר אין האַרצן נאָך שלום, און אַז עס קומט דער שלום, גרייט איר בגנבה אַ נייע מחלוקת. פון אייער קליין וועלטל טראָגן זיך שטענדיג געשרייען, אייביגע רייסערייען, לויפעניש און לעכצעניש. מיר האָבן ניט פון אייך קיין רוהיגע מינוט אויפן עולם־האמת. ווער קען דען מיט אייך אויסקומען? משה רבינו האָט איבער אייך צעבראָכן די לוחות און איז פאַר דער צייט אַוועק פון אייער וועלטל; די נביאים האָבן אייך אָפּט פאַרשאָלטן דאָס געביין און האָבן געהאַט פון אייך אויסגעריסענע יאָר. און איצט שלעפּט איר אַרום די שכינה אַליין אין גלות. ווער ווייס, וואָס מיט אייך וועט נאָך זיין?

יוסעלע האָט זיך אָנגענומען מיט זיין רעכטער האַנט פאַרן בערדל, און פרום שאָקלענדיג זיך, אָנגעהויבן זאָגן מיט דעם ניגון פון חסידות:

— נאָר די תורה אַליין, גאָטס וואָרט, קען וויפיל ס׳איז איינגעמען אייער אומרוהה און אַרויסרייסן ביי יעדן דור, ביי יעדן מענשן אַזוינע הייליגע פונקען, וואָס מיר האָבן נאָך אויפן עולם־האמת ניט געזעהן. איך זאָג דיר, טאַטע, דו ווייסט ניט, וואָס הייסט, ווען אָט דער שטענדיג וואַקלענדיגער אומרוהיגער מענש ווערט אַ צדיק אָדער טוט זיך כאָטש אויף אַ רגע אַ ריס מיט אַן אמת צום הימל. איך זאָג דיר, אַז צדיקים דומין לבוראן—דער צדיק, וואָס שטעקט ביי אייך אין יעדן דור און אין יעדן מענשן, איז טאַקע ממש געטליך. דער גאַנצער עולם־האמת פאַלט אים פאַרגאַפּט צו די קני. ניט אומזיסט טאַקע ראַנגלט זיך די תורה מיט אייער אומרוהה. און אַז ס׳וועט קומען דער עת רצון און

גאָטס וואָרט וועט אײנגאַנצן אײננעמען אײער אומרוה, וועלן מיר און אַלע וועלטן אַרום אונז אויסגעלײזט ווערן. טאַקע לעלם ולעלמי עלמיא—אויף אײביק און אויף אײביגע אײביגקײטן. פֿאַראַן אײביגקײט ווי אונזער עולם האמת, פֿאַראַן אָבער נאָך אײביגע אײביגקײטן, וואו מיר וועלן אַלע גלײך דערהויבן ווערן און:...

חיים האָט זיך פּלוצים אַ כאַפּ געטאָן, און אויפהויבנדיג ווײטער דעם קאָפּ פֿון קישן, האָט ער מיט כעס אַ געשרײ געטאָן:

— איך דאַרף ניט אײערע טובות און וויל ניט אײערע הבטחות. איר האָט תּמיד ליב צוזאָגן אַלע גליקן אויף משיחס צײטן, און דערווײל ביז משיח וועט קומען, פֿראַוועט איר מיט אונז קאַטאָוועס. איר זענט, הײסט עס, דער עולם האמת און מיר זײנען וואַקלענדיגע, וואָס מוזן זיך שטיקן אין זינד און צרות. די נביאים זײנען אויך געווען גרויסע פּזרנים אויף משיחס צײטן. דעמאָלט וועלן אַלע דערהויבן ווערן, פֿאַרלאָרענע, פֿאַרשטויסענע, אפילו חיות רעות. און דערווײל האָבן זײ געשאָטן פּעך און שוועבל, אײן תּוכחה נאָך דער אַנדערער אויפן קאָפּ פֿון פֿאָלק. זאָל עס אײך אָנשטײן — רשעים זײנען אויך גרײט צו־טון תּשובה מאָרגן, שפּעטער, ווען ס'איז, אַבי ניט תּיכף ומיד. ס'איז ממש אַ שרעק! וואו מ'שוט זיך ניט אַ קער, לעגט איר רק אָפּ אויף „שפּעטער"—אויף עולם הבא, אויף יענער וועלט, אויף לעתיד לבא, אויף משיחס צײטן. און באמת, ווערן דאָך אַלע וועלטן און אַלע צײטן גלײך בטל אין אלקות, וואָרום ס'איז דאָך אין עוד מלבדו... אפשר געדענקסטו, יוסעלע, יענקל דעם שענקער, ער איז געשטאָרבן, אַז דו ביסט נאָך געווען אַ ײנגל. ער איז געווען, זאָל ער מיר מוחל זײן, אַ שענקער אַ גנב און פֿלעגט אומברחמנותדיג גיסן וואַסער אין בראָנפֿן. אײנמאָל האָט ער מיך מכבד געווען מיט אַ גלעזל בראָנפֿן, האָט עס געהאַט פּשוט אַ טעם פֿון וואַסער. פֿרעג איך בײ אים: זאָג מיר

נאָר, יעקעלע, אויב דאָס איז בראָנפן, וואָס־זשע איז אַזוינס שפּירט? רופט ער זיך אָפּ: „ביי מיר איז פּשוט בראָנפן און שפּירט איז בראָנפנדיגער בראָנפן“. אויב אַזוי, האָב איך אים מיט כּעס געענטפערט, ביסטו טאַקע ניט קיין פּראָסטער גנב, נאָר אַ גנב שבגנבים. פאַרשטייסטו, יוסעלע, פון זינט אָן מען האָט אָנגעהויבן צו פאַרוואַסערן די אמתע אייביגקייט, האָט מען זיך אויסגעקלערט אַ אייביגע אייביגקייט...

חיים האָט זיך פּלוצים אַ ריס געטאָן פון בעט, איז צוגע־לאָפן צום קיילעכיגן טיש אַנטקעגן יוסעלען, און אויפהויבנדיג אויף אים די הענט, האָט ער אַ געשריי געטאָן:

— אַ סוף זאָל דאָס נעמען צו דער גאַנצער בלענדעניש, טאַקע תּיכף ומיד, מ'קען אַפילו קיין מינוט ניט וואַרטן! אַלע וועלטן מוזן גלייך דערזעהן, אַז ס'איז אין עוד מלבדו — ניטאָ גאָר ניט חוץ אים און אָהן אים. טאַקע גאָרניט! און וויפיל מ'זאָל ניט זאָגן, אַז....

יוסעלע האָט אויפגעהויבן די אויגן און אַ קוק געטאָן אויף חיימען, אַזוי ווי מען קוקט אויף אַ מענשן, וואָס וויל זיך אַרויס־דרייען מיט שיינע רייד, און מ'דערמאָנט אים מיט די אויגן, אַז מ'האָט אים ניט לאַנג געכאַפּט ביי אַ מיאוסער מעשה. חיים איז אין מיטן די רייד פאַרשטומט געוואָרן, ס'האָט ביי אים אָפּגענו־מען דער לשון. יוסעלעס קוק האָט אים דורכגעלעכערט און אַנטבלויזט זיין באַהאַלטענע שאַנד. ווי אַ פאַרלאָרענער האָט זיך חיים צוריק אַ וואָרף געטאָן אויפן בעט און פון גרויס בושה איז ער געפאַלן מיטן פּנים אויפן קישן.

חיים האָט אַלץ טיפער איינגעגראָבן דעם קאָפּ אין קישן און האָט פון בושה און פון ווייטאָג זיך קיין אָרט ניט געקענט געפינען. ס'האָט אים פאַרכאַפּט דער אָטעם, שטיל אָהן טרערן האָט ער אָנגעהויבן וויינען. ער ווער דאָס גאָרניט אַריבערטראָגן. און יוסעלע איז אויפגעשטאַנען און האָט זיך ערשט פאַר אים

אַ נעם געטאָן. שטייענדיג האָט זיך יוסעלע אָנגעהאַלטן מיט בײדע הענט פאַרן טיש און ווענדנדיג זיך צו חיימען, האָט ער אויף אים געשאָטן בייזע רייד:

— אַ ייד, וואָס וויל ראַטעווען אַלע וועלטן, זאָל אַליין ניט קענען ביישטיין ווי אַ פּושע ישראל אַנטקעגן דער מינדסטער תאוה אָדער קלענסטן נסיון? יעדעס וואָרט דיינס איז פּשוט אַ סתירה מיניה וביה, נאָר בקצור—וואָס געווען, איז געווען, אָבער איצטער גייסטו דאָך כלומרשט צו די מתנגדים אויפן גרויסן שליאַך פון גמרא און שולחן־ערוך. וואָס דאַרף מען, דוכט זיך, בעסער? אַ ייד אַ פּרומאַק, וואָס לאָזט ניט דורך אַ פּינ־טעלע אין שולחן־ערוך! פאַרוואָס־זשע זיצסטו ניט נאָך מיר קיין שבעה? דאָס איז דאָך אי אַ דין פון שולחן־ערוך, אי אַ מנהג ביי אַלע יידן פון דער גאַנצער וועלט? פאַרוואָס־זשע האָסטו ווייטער געקערט די וועלט ביי בריינערן? נאָר איך פרעג ביי דיר אָבער איין זאַך. צי מעג מען על פּי דין אָדער על פּי יושר לאָזן אַ ווייב אויף הפקר, בשעת אויף איר קומט אַזאַ אומגליק? די מאַמע האָט אויף די עלטערע יאָרן פאַרלאָרן איר בן־יחיד. דאָס אויג אין קאָפּ, און נאָך איידער מען האָט פאַרשאָטן דעם קבר פון איר בן־יחיד, האָט זי דער מאַן אַוועקגעוואָרפן. שטייט זי איצט עלנט ווי אַ שטיין אין מיטן דער וועלט און רירט זיך פון זינען. ווי קאָן מען דאָס בלויז זיין אַזאַ אכזר צו אַן אַלטער קראַנקער יידענע?..

ביי יוסעלען האָט אַ צוק געטאָן דאָס געזיכט, די אונטער־שטע ליפּ האָט זיך קראַמפּנדיג פאַרצויגן, און אַראָפּלאָזנדיג זיך אָהן כחות אויפן שטול, האָט ער זיך קינדיש צעוויינט אויף אַ קול:

— די מאַמע...

— די מאַמע...

חיים האָט באַלד מיט שרעק דערפילט, ווי יוסעלע האָט

וויינענדיג זיך אויף עפּעס געוואַלדינס אַנטשלאָסן און וועט אָט־אָט עפּעס שרעקליכס אָפּטון. אויף חיימען איז אַ גרויס ציטער־ניש אָנגעקומען, און טאַקע באַלד האָט יוסעלע אַ קוק געטאָן צו חיימען און געזאָגט מיט אַ פּרעמדער שטעכעדיגער שטימע: (חיים האָט גלייך דערפילט, אַז דאָס ווינען שוין יוסעלעס גאָר די לעצטע ווערטער, נאָך וואָס ס'וועט זיך ערשט אָנהויבן דאָס שרעקליכע):

— דער סוף איז, אַז דו האָסט ניט קיין פּיצל אמונה פּשוטה. זינט דו ביסט אַנטלאָפן פון בית־עולם, האָסטו נאָך אַפילו איין מאָל ניט דערמאָנט אַ וואָרט פון רבינס הייליגע מאמרים. קיין פּרק תניא אין מויל ניט גענומען, גלייך ווי די גאַנצע חסידות וואָלט ביי דיר אָהן אַ פּיצעלע אמונה געלעגן אויפן שפּיץ נאָז און מיט איין בלאָז איז זי פון דיר אַוועקגעפלויגן. דו האָסט זיך אָנגעכאַפּט כלומרשט פאַרן משניות, כדי צו באַהאַלטן דאָרט דיין פּוסטקייט. דו רייסט איין אָקאָרשט די וועלט, למאי דרייט זיך אַלץ ווי אין אַ ראָד? דו ווייסט דען ניט דעם פּשט אין תניא וועגן קליפּות נוגה, וואָס איז מעורב טוב ורע אָדער דו געדענקסט דען ניט דעם רבינס מאמר אויף דעם פּסוק ויכלו השמים והארץ.. נאָר אויף וואָס טויגן איצט די הויכע ענינים? זאָג מיר נאָר, דו גלויבסט אין יענער וועלט, אין גיהנום און גן־עדן? דו גלויבסט באמונה פּשוטה אָהן חכמות און חקירות, ווי למשל, די מאַמע, אין השגחה פּרטית? יוסעלע האָט זיך אַ ווײַלע איינגעקוקט אין חיימען, ווי ער וואָלט געזוכט מיט די אויגן ביי אים אין דער נשמה און האָט פּלוצים מאוימדיג אַ געשריי געטאָן:

— וואו איז דיין אמונה פּשוטה, וואו איז זי פּלוצים נעלם געוואָרן? די מאַמע איז פון יסורים אַראָפּ פון זינען, האָט אָבער אַפילו אויף אַ רגע ניט אויפגעהערט צו גלויבן אָן גאָט און פרעגט ניט אויף אים קיין קשיות. און דו לויפסט אַרום, ווי אַ פאַרסמטער מיט קשיות און טענות און הערסט ניט אויף

צו רודערן? וואו איז דיין אמונה פשוטה, פרעג איך בײ דיר? האָב קיין מורא ניט, כ׳געדענק נאָך, אַז כ׳בין געווען אַ קליין קינד, האָט מיר די מאַמע דערציילט פון די כת ליצנים, וואָס לויפן אַרום בײנאַכט אין פינסטערע הײזער און פראַווען קאַ־טאָוועס. דו האָסט עס דאַמאָלס פון ווייטן דערהערט און האָסט געמאַכט חוזק פון דער מאַמען, דערפאַר וועל איך דיר טאַקע באַלד באַשײמפערליך באַווייזן, אַז די מאַמע ווייס מער פון דיר...

דאָס ליכט אויפן טיש האָט זיך פלוצים פאַרלאָשן, יוסעלע איז האַרט צוגעגאַנגען צו חיימען, האָט אים אַ נעם געטאָן פאַר דער האַנט:

— קום מיט מיר פון דאַנען, קום...

נאָך איידער חיים האָט צייט געהאַט אַ געשריי צו טון פון שרעק, אַז די ווענט פון צימער האָבן זיך צענומען, און יוסעלע איז מיט אים גלייך אַוועק אין דער טיפער נאַכט אַריין. זיי האָבן זיך געטראָגן ווי אַ ווינטער. אויפן וועג האָט זיך יוסעלע צו אים אָנגעבויגן און אַ זאָג געטאָן עפעס אויפן אויער אַזוי שטיל, אַז חיים האָט זיינע רייד מער געפילט, ווי געהערט.

— דאָ טאָר מען קיין קול ניט אויפהויבן, ווי נאָר אָבער דו וועסט דאָס מויל עפענען, וועל איך דיך מוזן פאַרלאָזן...

זיי זיינען באַלד אָנגעקומען פון יענער זייט נאַכט. חיים האָט גלייך דערפילט דעם אָטעם פון יענער וועלט. פלוצים האָט זיך חיים פאַר שרעק אַ וואָרף געטאָן אָן אַ זייט—יוסעלע האָט אים קוים מיט דער האַנט אונטערגעהאַלטן. פאַר די אויגן האָט זיך געעפנט אַ גרויסער פינסטערער פלאַץ, וואָס איז אָנגעפאַקט מיט מענשן, קאָפּ אויף קאָפּ. אַרום און אַרום איז געשטאַנען אַזאַ געדיכטע פינסטערע, פײנליכע פאַרשמאַכטקייט, אַז ס׳האָט פאַרכאַפּט דער אָטעם. ס׳איז געווען אַ גרויל צו קוקן, ווי מענשן האָבן זיך אין דער פינסטער געפלאָגט, זיך געוואָרפן אין גרויס

יסורים. ניט אויפהויבנדיג קיין קול, האָבן אַלע אין זיך געוויינט, אין זיך געשריען. יוסעלע האָט זיך אָנגעבויגן צו חיימען און אים אַ זאָג געטאָן אויפן אויער אַזוי שטיל, אַז חיים האָט נאָר דער־פילט ווינע רייד:

— דאָס זיינען די געפאַלענע...

אין פינסטערער ענגשאַפט האָבן זיך אַלע געשטופט, קאָפּ אויף קאָפּ, און האָבן לעכצנדיג אויסגעשטרעקט די הענט פאָראויס צו אַ ווייטן־ווייטן ווינקל, וואו אין דער געדיכטער פינסטערניש האָבן קוים דורכגעשימערט אַ פּאָר קאַרגע בלאַסע שטראַלן. די אויסגעשטרעקטע הענט האָבן געבעטן, געוואַרט, געלעכצט. און אָט האָט זיך טאַקע אין יענעם ווייטן ווינקל אויפ־געהויבן אַ שפּע פון אַ פריש קוויקנדיג ליכט, וואָס האָט ווי אַ בלענדנדיגער העלער בליץ דעם גאַנצן פינסטערן פּלאַץ אויפ־געלויכטן. אַלע האָבן אין גרויס שמחה אויפגעלעבט און האָבן פאַרחלשט אויפגעהויבן די הענט אין דער הויך. נאָר אין איין רגע איז דער בליץ פאַרשוואונדן און די פאַרשמאַכטע פינסטערניש איז נאָך גרעסער געוואָרן. האָבן אַלע נאָך פאַר־חלשטער ווידער די הענט אויסגעשטרעקט פאָראויס, צו יענעם ווייטן ווינקל, וואו ס׳איז אַלע ווילע אויפגעקומען און גלייך פאַרשוואונדן דער בליץ פון אמת־ליכטיגן חיות. דאָס איז דאָך דער ענין, האָט חיים אַ קלער געטאָן, פון ברק המבריק. די פאַרשמאַכטקייט און לעכצעניש ווערן נאָך יעדן בליץ נאָך גרע־סער און אומערטרעגליכער. חיים האָט ווייטער דערפילט די אוממענשליך־שטילע רייד פון יוסעלען, וואָס האָט אים אויפן אויער שטיל געזאָגט:

— דאָס איז דער כף הקלע פון די געפאַלענע...

יעדער בליץ האָט אויפסניי געוועקט און געשטייגערט אַ אוממענשליך ביטערן אימפּעט, וואָס האָט אַלעמען אַליך טיפער געוואָרפן אין אַ וויכער פון אומערטרעגליכן קראַמף. ס׳איז

געוועזן אוממעגליך צו זעהן די יסורים. חיים האָט זיך ניט גע־קענט איינהאַלטן און האָט פון שרעק, כעס און רחמנות פּלוצים אַ געשריי געטאָן:

— ווער דאַרף דאָס אָט די גאַנצע פינסטערע בּלענדעניש...

ווי נאָר ער האָט דאָס מויל געעפנט, איז מיט איין מאָל אַליץ אַרום פאַרשוואונדן. יוסעלע האָט גלייך אָפּגעלאָזט זיין האַנט און איז אין איין רגע ניט געוואָרן. בּלייבּנדיג איינער אַליין, האָט זיך חיים דערשראָקן אַרומגעקוקט און דערזעהן, אַז ער גע־פינט זיך איינזאַם אויף אַ פּלאַץ, וואָס איז אָהן אַן אָנהויבּ און אָהן אַ סוף. אָנשטאָט אַ הימל, הענגט אויפן קאָפּ אַ גע־דיכטע טונקלקייט. חיים איז לחלוטין איינער אַליין געשטאַנען אָט אויף דער פרעמד־טונקעלער וועלט. אויף אים איז אַזאַ שרעק אָנגעפאַלן, אַז ער האָט מורא געהאַט אַ קול אויפצוהויבּן. פּלוצים האָט ער בּאַמערקט, אַז ערגעץ ווייט־ווייט פאָראויס האָט אָנגע־הויבּן שימערן אַ פּייערל, וואָס איז מיט יעדער רגע אַליץ נעהענ־טער און בּולטער געוואָרן. חיים האָט זיך איינגעקוקט און בּאַלד דערזעהן: ס׳קומען דריי פאַרשוין מיט לייכטנדיגע לאַמטערנס אין די הענט. חיים האָט אָפּגעקערט דעם קאָפּ אָן אַ זייט און זיך געמאַכט כלומרשט ניט זעהענדיג. נאָר אָט זיינען די דריי פאַרשוין האַרט צו אים צוגעגאַנגען. דער מיטלערער האָט אַ פרעג געטאָן:

— פון אים שמעקט ווי פון אַ לעבּעדיגן, ווי קומט ער אַהער?

דער מיטלערער האָט גענומען בּאַטראַכטן חיימען, פירנ־דיג לאַנגזאַם דעם לאַמטערן פון די פיס אונטן בּיז צום קאָפּ אַרויף. דערזעהן די שוואַרצע בּאָרד חיימס, האָט דער מיטלערער אַ זאָג געטאָן:

— דאָס איז, דוכט זיך, אונזערער אַ פאַרשוין, אַ געפאַלענער, וואָרום על פי רוב האָבּן די געפאַל׳ענע בּרענענדיגע שוואַרצע בּערד...

און אָט האָט זיך לאַנגזאַם דער לאַמטערן נאָך העכער

געהויבן און געוואָרפן אַ גרעל ליכט אויף חיימס פּנים, איז בײַ דעם מיטלערן דער לאַמטערן אַרויסגעפאַלן פון די הענט. ער האָט אויפגעציטערט און אַ געשריי געטאָן, גלייך ווי ער וואָלט אומגעריכט עטוואָס מוראדיגס דערזעהן.

— חיים גראַוויצער! אָט דאָס איז ער!

— חיים גראַוויצער!

אין איין רגע זיינען אַלע דריי פון חיימען אָפּגעשפּרונגען, האָבן די לאַמטערנס אין דער הויך געוואָרפן, און צעלויפנדיג זיך אין פאַרשיידענע זייטן, האָבן זיי מיט אַן אומגעוויינליכן אימפּעט געשריען:

— חיים גראַוויצער איז דאָ! חיים גראַוויצער...

זייערע קולות האָבן טאַקע גלייך אַלע וועלטן אויפגערו־דערט. ס'האָט זיך ממש אַ שטורעם אויפגעהויבן. פון אַלע זייטן און עקן, פון טויזנטער וועלטן האָט מען זיך מיט אַ רעש און בהלה אָפּגערופן, זודיגע קולות האָבן אָהן אַ צאָל און אָהן אַן אויפהער זיך געשליידערט איינער נאָך דעם אַנדערן, אויס־רופנדיג און שרייענדיג:

— אָט איז ער, חיים גראַוויצער!

— חיים גראַוויצער!

אַ גיהנום פון קולות האָט זיך אַרום און אַרום אָנגעצונדן און האָט פון אַלע זייטן געשאָטן מיט פייערדיגע קלאַנגען:

— חיים גראַוויצער...

— חיים גראַוויצער...

חיים האָט זיך פון שרעק געלאָזט לויפן, ווי אַ פאַרסמטער. נאָר וואוהין ער זאָל זיך ניט קערן, שליידערט און וואַרפט אים דער רעש פון די זודיגע קולות. חיים האָט זיך ניט לאַנג געקענט ראַנגלען און איז געפאַלן אָהן כחות מיטן פּנים אַראָפּ. פּלוצים זיינען אַלע קולות אַנטשוויגן געוואָרן און אַרום איז שטיל געוואָרן. נאָר אין דער שטילקייט האָט זיך באַלד דער־

הערט פון ווייטן אַ אומגעווײנליך שטיל שפּילן פון ערגעץ וואו ווייט ווײנענדיגע כּלי־זמר. חיים איז געלעגן אומבּאַוועגליך מיטן פּנים צו דער ערד, ווי פאַרכאַפּט פון אָט די דאָזיגע ווייטע, ווייטע קלאַנגען. דוכט זיך, געוויינליכע כּלי־זמר, וואָס שפּילן אַזוי ווייט און אַזוי שטיל, און די קלאַנגען רייסן אויף די גאַנצע נשמה. די קלאַנגען רופן און וואָרענען, בּעטן זיך און וויינען יאושדיג. אַ שרעק, אַ אומגליק שטייט פאַר דער טיר, קומט אַלץ נעהענטער און נעהענטער, טאַקע גאָר ניט צו ראַטעווען זיך. די קלאַנגען האָבּן זיך געשטיקט, געבּראָכן און אין גרויס יאוש אויסגעגאַנגען. ס'האָט זיך ווידער איינגעשטעלט אַרום און אַרום אַ מאָדנע שאַרפע שטילקייט, וואָס האָט פון אינעווייניג מאוימדיג געדרוישט. חיים האָט דערפילט, אַז דער פּלאַץ איז ווייטער געפּאַקט, קאָפּ אויף קאָפּ. ער איז אויפגעשטאַנען, זיך אַרומגעקוקט און דערזעהן אַ משונהדיגן עולם. מאָדנע פאַרשוינען: זיי זיינען אַלע גרויס און שטאַרק און דאָך פאַרנעמען זיי ניט קיין אָרט. דער גאַנצער פּלאַץ איז פון זיי געפּאַקט און דאָך שטייען זיי איינער אין דעם אַנדערן. ניט אויפהויבּנדיג קיין קול, שרייען זיי אַזוי, אַז ס'הילכט אומערטרעגליך אין די אויערן. אַלע ווילע בּייטן זיי דאָס פּנים און אַלע ווילע האָבּן זיי אַן אַנדער אויס־זעהן. היינט מאַכן זיי אַזוינע משונהדיגע העויות, אַז חיים האָט זיך ניט געקענט איינהאַלטן און אַ שמייכל געטאָן. ער האָט אַפילו בּאַלד דערפילט זיין פאַרלאָרנקייט, פונדעסטוועגן האָט ער שמייכלענדיג אַ פרעג געטאָן:

— ווער זענט איר?

אַלע האָבּן, ניט אויפהויבּנדיג קיין קול, אַ געשריי געטאָן:

— מיר זיינען כּת ליצנים, חברה לצים. דו גלויבּסט ניט אין אונז, און מיר גלויבּן ניט אין דיר; דו מאַכסט חוזק פון אונז, און מיר מאַכן חוזק פון דיר...

— פון דיר, פון דיר, האָבּן אַלע מיט משונהדיגע

העויות איבערגעחזרט, דערבײ האָבן זײ חײמען אויף אַ מיאוסן אופן געקיצלט אונטערן אָרעם. חײם האָט זיך פאַרשעמט, ער האָט זיך אָבער געשטאַרקט און אַ פרעג געטאָן:

— פון וואַנען באַקומט איר אָבער אײער חיות?

האָבן אַלע אויף זײער שטײגער אָהן אַ קול געשריען:

— פון דײנע שטותים, פון דײן שפּירט, פון דײן פאַלשער התפעלות, פון דײן רײסעניש און קראַצעניש...

— רײסעניש און קראַצעניש...

אָהן אַ צאָל הענט האָבן זיך אויסגעשטרעקט און אַ נעם געטאָן חײמען פאַר דער באָרד. און האַלטנדיג די באָרד, האָבן אַלע אָהן אַ קול געשריען:

— אַזאַ באָרד, אַזאַ באָרד! קלענער פון אַ בעזים און גרעסער פון אַ װישפעדער. ניט אַהין און ניט אַהער—װי דער גראַזװיצער אַלײן...

און אָט האָבן זיך אַלע אָנגעהויבן שטופּן אײנער אין דעם אַנדערן, זיך אויסגעשטעלט אין אַ קרײז און געמאַכט אין מיטן אַ לײדיג אָרט, װאו ס'איז פּלוצים אויסגעװאַקסן אַ משונה־גרויסער און מאָדנע פאַרשטעלטער ליץ. חײם האָט אויף אים אַ קוק געטאָן און מיט שרעק דערזעהן: דער פאַרשטעלטער ליץ האָט אויסגעזעהן פּונקט װי חײם, מיט אַ הויכן פאַרקאַטשעטן שטערן און אַ גרויסער שװאַרצער באָרד. ער האָט נאָר מעשה ליץ געפינטלט מיט דעם לינקען אויג. באַלד אָבער האָט ער שטרענג אָנגערוקט די ברעמען און אויף חײמס שטײגער האָט ער מיט אַ ברענענדיגן אימפּעט געהויבן די הענט און געשריען:

— איר זעהט, איר זעהט דאָך אַלע, אַז ס'איז אין עוה מלבדו—ס'איז ניטאָ גאָרניט חוץ אים און אָהן אים. טאַקע גאָר־ניט! נאָר איך בין פונדעסטװעגן פאָרט חײם גראַװיצער, און אַז מ'רירט מיד אָן בײם פּופּיק, שרײ איך געװאַלד. איך גײ

פון שטאָט צו שטאָט און דורך פאַרשיידענע מאמרים און חכמות (ער האָט ווייטער אָנגעהויבן מעשה ליך צו פּינטלען מיט דעם לינקען אויג), שריי איך נאָר איין זאַך: גוואַלד מיין פּופּיק!

אָהן אַ צאָל הענט האָבן זיך אויסגעשטרעקט און אויף אַ נמאסן אופן געקיצלט חיימען אין מיטן בויך, דערביי האָבן זיך אַלע נאָכגעקרימט און אָהן אַ קול געשריען:

— גוואַלד מיין פּופּיק...

דער פאַרשטעלטער ליך האָט פּונקט ווי חיים מיט התלהבות אַ געשריי געטאָן:

— לאָמיר נעמען דאָס אמתע ביסל שפּירט...

פון אַלע זייטן האָט מען געטראָגן פלעשער און גלעזער. חיים האָט דערפילט דעם שאַרף שטינקענדיגן ריח פון שטאַרקן בראָנפן און האָט פון עקל אַ ציטער געטאָן מיט אַלע זיינע גלידער. אַלע האָבן אָנגעהויבן אָהן אַ קול צו זינגען. דער פאַרשטעלטער ליך האָט געטרונקען גאַנצע גלעזער שפּירט, ער איז שטאַרק בגילופנדיג געוואָרן און האָט אויף חיימס שטייגער אָנגעהויבן טאַנצן. דער ניגון און דער טאַנץ האָבן אָנגעהויבן צו פלאַקערן און צו ברענען. חיים האָט ערשט איצט דערקענט די שרייענדיגע תאוה, וואָס באַהאַלט זיך אין אַ טאַנצנדיגן גוף. פון גרויס התפעלות האָבן אַלע געפּאַטשט אין די הענט און דער פאַרשטעלטער ליך האָט טאַנצנדיג געלעכצט און געשריען:

— לעבעדיגער, יונגאַטשעס, לעבעדיגער...

ער האָט אויף אַ טשיקאַוועס געטאַנצט מיט אומגעוויינליכע וואַקסנדיגע התלהבות—חיים מיט אַלע פליטערלעך. וואָס מער ער פאַרלירט דעם באָדן אונטער זיך, אַלץ פעסטער שטייט ער אויף די פיס. אין רעכטן מיטן טאַנץ־פייער פּינטלט ער מעשה ליך מיטן לינקען אויג. פּלוצים האָט זיך באַוויזן אַ דאָרפישע שיקסע, וואָס האָט שעמעוודיג געקוקט אַראָפּ און זיך

געהאַלטן מיט בײדע הענט פאַרן פאַרטוך. חיים האָט זי גלײך דערקענט—דאָס איז די זעלבע אַניוטע, וואָס ער האָט געטראָפן בײ לײזערן אין שענק. ווי קומט זי פלוצים אַהער? דער פאַר־שטעלטער ליך האָט זי אַרײנגעשלעפּט אין זײן טאַנץ, וואָס איז מיט יעדער רגע אַלץ פײערדיגער געוואָרן. אַלע אַרום האָבן אָנגעהויבן אָהן אַ קול צו פײפן און צו קוויטשן, און מאַ־כנדיג משונהדיגע העויות, האָבן זײ זיך געקוליעט און געוואָרפן, ס'האָט זיך אויפגעהויבן אַ ווילדער גערודער...

פלוצים זײנען אַלע דערשראָקן אַנטשוויגן געוואָרן. עפּעס עמיצער אַ פרעמדער איז אָנגעקומען. אין גרויס ציטערניש האָבן זיך אַלע געשטופּט אײנער אין דעם אַנדערן און האָבן אָהן אַ קול געשריען און אויסגערופן:

— מאַכט אַ וועג, מאַכט אַ וועג — דער מלאך המות גײט!

חיים האָט אויף אים אַ קוק געטאָן און איז פאַרגליווערט געוואָרן פאַר שרעק. ער איז, רחמנא לצלן, פון אַלע זײטן באַדעקט מיט אויגן און פון יעדן אויג רײסן זיך אַזוינע שאַרפע בליקן, וואָס בלישטשען ווי פריש אויסגעשליפענע חלפים. ער איז האַרט צוגעגאַנגען צו חײמען מיט דעם אײנגעהאַלטענעם אימ־פעט פון אַ תליון:

— אויף אײער וועלט דאָרט האָסטו געוואָלט דעם טויט באַגראָבן און פון מיר, פון דעם מלאך־המות, אַ סוף מאַכן. איצט ביסטו בײ אונז אין די הענט, מיר וועלן באַלד דײן לעבן באַגראָבן און פון דיר אַ סוף מאַכן...

זײנע הינטערשטע אויגן אויף דער פּאָטיליצע האָבן מעשה תליון אַ שרעקליכן וואונק געטאָן צו די אַרומיגע. ער האָט קאַלט־בלוטיג אַ געשרײ געטאָן:

— נעמט אים!

פון אַלע זײטן האָט מען אָנגעהויבן אויף חײמען גיסן טהרה־וואַסער, וואָס האָט גלײך בײ אים יעדע קערפּערליכקײט

אָפּגענומען. אַלע זיינע גלידער און די אינעווייניגסטע געדערעם זיינען ווי פון לופט געוואָרן. ער פאַרנעמט שוין ניט קיין אָרט און פאַרמאָגט ניט קיין פּיצל חומר. דער מלאך־המות האָט אים מיט אַ מאָדנע־זיסער אומבּרחמנותדיגקייט אַרומגענומען. חיים האָט נאָך אַ שמייכל געטאָן און איז אויסגעגאַנגען. מען האָט אים אַנידערגעלעגט אויף דער מטה. אָהין אַ צאָל הענט האָבּן געהויבּן די מטה און זיך געלאָזט גיין מיט איר פאָראויס. אַ מוראדיגע לויה איז נאָכגעגאַנגען, קאָפּ אויף קאָפּ. אייניגע זיינען געלאָפן פאָראויס פון דער מטה, און הויבּנדיג די הענט אין דער הויך (גייענדיג הינטערווייליכק) האָבּן זיי האַלבּ־קלאָגנדיג און האַלבּ־לאַכנדיג אָהן אַ קול געשריען:

— אַ שוואַרצער סוף פון דעם גראַוויצער...

— אַ שוואַרצער סוף...

נאָר ערגעץ־וואו אין דער טיף בּיי חיימען איז געבּליבּן אַ בּאַהאַלטענער אָטעם, וואָס האָט זיך שטיל געצאַפּלט און וואָס דער מלאך־המות האָט אַפּנים פאַרזעהן. וואָס ווייטער מ׳האָט געטראָגן די מטה, אַלץ מער און שטאַרקער איז געוואַקסן אָט דער בּאַהאַלטענער אָטעם, און טאַקע בּאַלד האָט ער זיך צע־גאָסן מיט אַ נייעם חיות אין אַלע חיימס גלידער. אַפּנים, האָט חיים געקלערט, אַז דער מלאך־המות האָט גאָר ניט קיין שליטה אויף מענשן פאַר דער צייט. חיים האָט דערהערט זיינע אייגענע גבורה, ער האָט שוין געוואָלט זיך אויפהויבּן און אַ וואָרף טון זיך אויף דער גאַנצער חברה. די גאַנצע גבורה זיינע איז אָבּער געוועזן ווי געפּענטעט, — ער האָט זיך ניט געקענט אַ ריר טון. וואָס־זשע וועט דאָס זיין מיט אים? וואוהין פירט מען אים? נאָר אָט האָט מען אַנידערגעלעגט די מטה אויף דער ערד נעבּן אַן אָפּענעם קבר.

— בּאַגראָבּט אים, לעגט אים אויף זיין יוסעלען, אַ פּנים אויף אַ פּנים...

חיים איז געלעגן ווי פאַרגליווערט. מען האָט אים אין דער לענג אויפגעהויבן פון דער מטה, אים אין דער לופט איבער־געקערט מיטן פנים אַראָפּ, אָנגעהויבן אַריינלעגן אין קבר. דערזעהענדיג אָבער יוסעלעס געלבליך פנים מיט דעם קליינ־טשיק בערדעלע, האָט חיים מיט אַן אומגעהויערן געשריי זיך אַרויסגעוואָרפן פון קבר און זיך מיט איין קער אַרויסגע־ריסן פון פרעמדע הענט. פייל פון בויגן האט ער זיך געלאָזט לויפן פאָראויס, ניט אומקוקנדיג זיך אַפילו אויף אַ רגע. ער איז אַזוי האַסטיג געלאָפן, אַז ער האָט ניט געזעהן, וואָס אַרום אים טוט זיך. ניט קלערנדיג און ניט וויסנדיג פאַרוואָס, האָט ער לויפנדיג ווי אַ וויכער אין גרויס פאַרצווייפלונג געשריען און גערופן:

— ר' ישראל בעל־שם!

— הייליגער בעל־שם!

ערשט אין אַ צייט אַרום האָט ער זיך פלוצים אָפּגעשטעלט און זיך אַרומגעקוקט. ער איז געשטאַנען אויף אַ גרויס פעלד, ניט ווייט פאָראויס האָבן זיך געהויבן גרויסע משונהדיגע בערג, באַדעקט מיט בוימער, רעכטס און לינקס האָבן זיך געצויגן געדיכטע וועלדער. ס'האָט נאָר וואָס אָנגעהויבן צו טאָגן אַ זומערדיגער פריהמאָרגן, גרעזער און בוימער זיינען נאָך מיט פרישן טוי באַדעקט. חיים איז געגאַנגען פאָראויס צו די בערג. ניט דערגייענדיג אַ צען טריט צו דעם ערשטן באַרג, האָט ער זיך ערשטוינט אָפּגעשטעלט. אונטן האַרט אַרום באַרג איז גע־שטאַנען אַ הויכער ייד מיט אַ גרויסער געלער באָרד, אָנגעטאָן אין פּויערשע קליידער מיט אַ רויטן גאַרטל. דער ייד איז גע־שטאַנען מיטן פנים אין אַ זייט און האָט געדרייט אַ ליולקע. חיים האָט געגאַפט — דער רויך פון דער ליולקע איז ריין און לויטער ווי דער מאָרגנטוי און צעגייט זיך מיט גרויס מתיקות אין דעם שטילן פאַרטאָג. אַ שטילע פרייד האָט היימען פאַרן

האַרצן אָנגענומען. ער האָט אין גרויס ליבשאַפט און ביטול אַ געשריי געטאָן:

— ר׳ ישראל בעל־שם!

חיים האָט זיך אין גרויס אָפּשיי ניט גערירט פון זיין אָרט. און דער בעל־שם האָט צו אים אַ זאָג געטאָן, קוקנדיג אַלץ ווי פריהער אין אַ זייט.

— אַפילו דער רויך פון אַ ליולקע קאָן מאַכן בעל־תשובות. יעדער שפּרינקעלע איז אָנגעזאַפּט מיט מתיקות פון זיין ליבן נאָמען. מ׳דאַרף נאָר דערזעהן און דערהערן. טו נאָר, חיים, אַ קוק, וואָס אַרום דיר טוט זיך.

חיים האָט אַ קער געטאָן דעם קאָפּ און זיך אַרומגעקוקט. אויף די גרעזער און אויף די ביימער האָבן ממש אין יעדן טראָפּן טוי געשיינט די ערשטע ליכטשטראַלן. פון דער גאַנצער וועלט אינעווייניג האָט זיך די שטילע לויטערקייט פון זיין ליבן נאָמען געטראָגן. חיים האָט פון גרויס שמחה אָנגעהויבן וויינען. ס׳האָט אים נאָר געהאַרט, פאַרוואָס האָט ער דאָס ביז איצט ניט דערזעהן און פאַרוואָס דערזעהט מען דאָס בכלל אַזוי זעלטן? פאַרוואָס־זשע איז אַזאַ פינסטערע פאַרבלענדעניש אויף דער וועלט?

— דו ווייסט דען ניט, חיים, אַז דער אמתער מלך קען זיך פאַרשטעלן אין די קליידער פון אַ פּראָסטן מענשן, אַפילו אין די קליידער פון זיין שונא? וואָס־זשע האַרט דיך, אַז דער מלך פאַרשטעלט זיך, אַבי ער איז דאָך אומעטום אַליין דאָ? אומעטום! די פאַרשטעלטקייט אַליין איז דאָך פול מיט מתיקות און חסדים פון זיין ליבן נאָמען...

דער בעל־שם האָט אויסגערויכערט די ליולקע און פאַרשטעקט זי אין רויטן גאַרטל. איז איצט די ליולקע געלעגן באַלכסונדיג פאַרשטעקט אין דעם רויטן גאַרטל אַנטקעגן דער אויפגייענדיגער זון. ביי יעדן קער פון בעל־שם האָבן זיך אַלע

וועלטן אַרום אין אַ שטילער פרייד געוואַקלט. חיים האָט אָבער ווייטער אָנגעהויבן אינערליך זיך צו קווענקלען...

— כ'זעה, חיים, אַלע דיינע יסורים, וואָס זיינען אָבער ניט אומזיסט. ווי דער רויך פון מיין ליולקע, אַזוי טראָגן דיינע יסורים אין זיך די שמחה פון אַלע וועלטן. האָב קיין מורא ניט, רוה ניט, גיי פון שטאָט צו שטאָט, אַ געפאַלענער, אַ פאַרלאָרענער. איצט גייסטו אויפן גרויסן שליאַך, דו ווערסט דאָרט האָבן גענוג אויס־צושטיין און דו ווערסט נאָך אפשר מוזן בלאָנדזשען ווייטער. נאָר דער פאָטער אין הימל וועט דיך קיינמאָל ניט פאַרלאָזן. כ'וועל פאַר דיר שטענדיג בעטן רחמים. כ'האָב דיך, חיים, אמת ליב, ווייל ביי אַלע דיינע יסורים פאַרגעסטו ניט אַפילו אויף אַ רגע, אַז ס'איז אין עוד מלבדו, און דערפאַר בין איך דיר מגלה, אַז דו ביסט אַ ניצוץ פון מיין נשמה, וואָס איז אַראָפּ אויף דער וועלט, כדי צו טראָגן דורשט און פאַרשמאַכטקייט אין אַלע ווינקלעך. הערסטו, חיים סערדצע, ס'איז טאַקע אין עוד מלבדו...

די זון איז שוין אויפגעגאַנגען. דעם בעל־שמס רייד האָבן העל געלויכטן, חיים האָט ממש געטרונקען דעם חיות פון זיינע רייד. ביי די לעצטע ווערטער האָט ער פאַרמאַכט די אויגן, און אַז ער האָט זיי געעפנט, האָט ער שוין דעם בעל־שם ניט געפונען. אַ רגע האָט ער אין גרויס בענקשאַפט אויסגע־שטרעקט די הענט פאָראויס, ווי אַ זויגנדיג קינד, וואָס ציהט זיך צו אַ פאַרלאָרענער מוטער. נאָר באַלד האָט ער זיך געזעצט אויפן פרישן גראָז, פאַרדעקט דאָס פנים מיט די הענט און האָט פון גרויס שמחה שטיל געוויינט. דעם בעל־שמס רייד האָבן ווי שטאַרקע בשמים אויפגעמונטערט די געפאַלענע נשמה, וואָס האָט זיך מיט איין קער אויפגעהויבן, ווי מ'רעדט אין חסידות, צו דער מדרגה פון יחידה שבנפש.

ס'איז שוין געווען רעכטער טאָג, ווען חיים האָט זיך אויפגעכאַפּט. מיט האַלב־פאַרשלאָפענע אויגן האָט ער זיך אַ לאַנגע ווײַלע אַרומגעקוקט, ביז ער האָט באַשײַמפּערליך דער־זעהן, אַז ער געפינט זיך אײַגנטליך אין בריינערס ביבליאָטעק־צימער. איז דאָס אַלץ געווען אַ חלום?! די העל־בלויע זײַדענע פאָרהאַנגען האָבן שטאַרק געבלישטשעט אַנטקעגן דער זון. אין בריינערס פּאַלאַץ זײַנען נאָך אַלע געשלאָפן, נאָר די דינער זײַנען שוין געווען אויף די פיס, האָבן געאַרבעט אין הויף, אין גאָרטן, אַנדערע האָבן גייענדיג אויף די שפּיץ פיס צוגעקליבן די אינעווייניגסטע חדרים.

חיים האָט גלייך אָפּגעגאָסן נעגל־וואַסער און האַרציג שטיל געזאָגט ברכות השחר. ער האָט געקלערט גלייך אַוועקגיין פון דאַנען און אָנקומען צום דאַוונען אין נאָהענטן שטעטל אַריין. פון דאָרט וועט ער גלייך נאָכן דאַוונען זיך לאָזן גיין ווייטער, טאַקע אויפן גרויסן שליאַך, אין די ווייטליכע מתנגדישע שטעט. האָט ער גענומען דאָס ברוינע טלית־זעקל אונטערן אָרעם און איז מיט שטילע, נאָר גיכע טריט אַרויסגעגאַנגען פון שטוב. דערזעהן חיימען, האָבן אַלע דינער אויפן הויף זיך אָפּגעשטעלט אין מיטן דער אַרבעט און אין גרויס אָפּשיי באַלייט אים שווייגנדיג מיט די אויגן. קיינער האָט ניט געוואַגט אַ וואָרט אויסצורעדן. די יידישע קעכערין, וואָס איז געגאַנגען מיט אַ קויש אין דער האַנט, האָט דערזעהענדיג חיימען, זיך גלייך אָפּגעשטעלט, אַנידערגעלעגט דעם קויש אויף דער ערד און איז געשטאַנען אין גרויס דרך־ארץ שטאַרק אָפּהענטיג. חיים האָט זיך ביי איר דערפרעגט דעם וועג אין נאָהענטסטן שטעטל. זי האָט אין ציטערניש קוים אַרויסגעבראַכט איינ־ציגע ווערטער.

אַרויסגעגאַנגען פון טויער, האָט זיך חיים געלאָזט גיין רעכטס אויף די לאָנקעס און אויף די פעלדער. די זון האָט

העל געלויכטן. די גאַנצע וועלט האָט זיך אין גינגאָלד געבאָדן. גרעזער און בוימער זיינען פול מיט זאַפט און חיות. און מיט יעדער רגע באַקומען זיי נייע חיונה—מיט די וואָרצלען אין דער טיף און מיט די שפּיצן אין דער הויך. און ס'נעמט זיך גאָר ניט אויס—אונטן פון דער ערד און אויבן פון דעם הימל טראָגט זיך אָהן אַ מאָס און אָהן אַן אויפהער אַ נייע שפע פון ליכט און חיות. אָהן אַ מאָס און אָהן אַן אויפהער! ערגעץ־וואו איז אַ פויגל דורכגעפלויגן, און שוועבנדיג אין דער גאָלדענער לופט, האָט ער אויף זיין שטייגער גערופן צו גאָר דער וועלט. חיים איז מיט פעסטע זיכערע טריט געגאַנגען פאָראויס. ווער ווייס, וואָס מיט אים וועט נאָך זיין? אין זיין נשמה האָט נאָך געפלאַ־טערט די מתיקות פון דעם בעל־שמס רייד. ער איז געגאַנגען פאָראויס און האָט זיך אַפילו קיין איין מאָל ניט אומגעקוקט און ניט אָפּגעשטעלט. נאָר אין זיינע אויערן האָט נאָך געהילכט:

— הערסטו, חיים סערדצע, ס'איז טאַקע אין עוד מלבדו...

— אין עוד מלבדו!...

F. Schneersohn
Chaim Grawitzer
II

Buchdruckerei Marx & Co., Berlin SW 68